

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Нихад Ђ. Укић

ОДБРАНА СИРОМАШНИХ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ниш, 2016.

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF LAW

Nihad Ć. Ukić

THE DEFENSE OF THE POOR IN CRIMINAL PROCEDURE

DOCTORAL DISSERTATION

Niš, 2016.

Подаци о докторској дисертацији

Ментор:

Проф. др Саша Кнежевић, редовни професор, Универзитет у Нишу,
Правни факултет

Наслов:

Одбрана сиромашних у кривичном поступку

Резиме:

У раду је истражена одбрана сиромашних у кривичном поступку. Применом историјско-правног, упоредно-правног, позитивно-правног и статистичког метода, као и метода анализа садржаја, у потпуности је истражена одбрана сиромашних у кривичном поступку, од њених првих појавних облика, историјског развоја, промена, међународног и домаћег схватања и дефинисања. Истражен је положај сиромашних окривљених у судској пракси; допринос, значај и пракса пружаоца бесплатне правне помоћи на реализацији права на одбрану сиромашних; начин на које је дефинисати, како би имала пуни смисао и значај у кривичном поступку, на пољу заштите права сиромашних на правичан судски поступак и на пуни приступ правди.

Из истраживања произилази да на националном нивоу никада није било политичке воље да се праву на одбрану сиромашних у кривичном поступку да онај значај који би ова одбрана требало да има, посебно ако се схвати и као мера социјалног старања; међународни документи о људским правима установљавају одбрану сиромашних као основно људско право, претежно у склопу права на правично суђење; њена примена изискује значајне буџетске трошкове на националном нивоу, што подразумева и промену политике у планирању и трошењу буџетских средстава; одбрана сиромашних присутна је у упоредном праву, са извесним разликама у начину, условима и поступку остваривања; недовољна усклађеност законодавне регулативе и судске праксе, по питању одбране сиромашних, довела је до тога да судови готово и да немају захтева за овом врстом одбране у кривичном поступку; одсуство одбране

сиромашних у судском кривичном поступку последица је и необавезности органа поступка да окривљеног упозна са правом на ову врсту одбране у кривичном поступку; немогуће је остварити приступ правди без права на одбрану сиромашних у кривичном поступку, па се са правом поставља и питање ефикасности судске заштите права и слобода грађана Републике Србије, као један од основних проблема савременог правосуђа.

Обрада теме докторске дисертације окончана је закључним разматрањима о одбрани сиромашних у кривичном поступку, дефинисањем могућих промена законодавног оквира овог вида одбране у кривичном поступку. Дат је завршни осврт на усаглашеност позитивноправног миљеа одбране сиромашног са међународним документима о људским правима и предлог мера *de lege ferenda*, као и одговарајућих смерница судској пракси, како би се допринело законитом и праведном поступању, и обезбеђивању приступа правди, уз остваривање гаранција права на правично суђење за сиромашне окривљене у кривичном поступку.

Научна област:
Научна
дисциплина:

Право (S 110)

Кривично право, кривични поступак (S 149)

Кључне речи:

Одбрана сиромашног, кривични поступак, међународни стандарди, правна помоћ, судска пракса.

УДК:

343.121.4-058.34

CERIF
класификација:

(S 149)

Тип лиценце
Креативне
заједнице:

CC BY-NC

Data on Doctoral Dissertation

Doctoral
Supervisor:

LL.D Saša Knežević, University of Niš, Faculty of Law

Title:

The defense of the poor in criminal procedure

Abstract:

This work is a research of defending the poor in criminal procedure. Applying the historical-judicial, the comparative-judicial, the positive-judicial, and statistic method, as well as, method of content analysis, the complete investigation of defending the poor in criminal procedure was conducted, from its initial stage, historical development, alteration, international and domestic perception and defining. The research was done on the position of convict in court in judicial practice, contribution, importance and practice of the giver of free of charge legitimate help on realization of the right of defending the poor; the way on which it was defined, that it can have complete meaning and value in criminal procedure, on the ground of protecting the right of the poor on the legal judicial procedure and the complete access to the justice.

The result of this research tells us that on the national level there has never been a political will that the right on defending the poor in criminal procedure should be given the importance which this defending should have, especially if it is understood as a criteria of social care; the international documents of human rights determine defending of poor as a basic human right, mostly in formation of right on just judgement (adjudication). The implementation demands significant budget expenses on national level, which also considers the change of the politics in planning and spending of the budget fund. The defending of the poor is present in comparative law, with certain differences in the way, the conditions and the act of implementation. Inadequate accommodation of legal act and judicial practice, when it comes to the question of defending the poor, has resulted that the courts of law almost don't have demands for this sort of defending in criminal procedure, the absence of defending of the poor in judicial criminal procedure is the consequence of

disengagement of the organs of the act to inform the accused with the right on this kind of defending in criminal procedure. It is impossible to achieve the access to the justice without the right on defending the poor in criminal procedure, so, with the complete right we pose the question of efficiency of judicial protecting the right and the freedom of the citizens of Republic of Serbia, as one of the basic problems of contemporary judgement (court of justice).

Elaboration of the theme of doctoral dissertation is concluded with included consideration about defending of the poor in criminal procedure, defining possible change of legislative frame of this kind of defending in criminal procedure. It was given the final view on harmonization of legal environment defending the poor with international documents about human rights and the proposal of criteria de lege ferenda , as well as, adequate guidelines to judicial practice, in order to contribute to legal and just acting, and to provide access to to the justice, alongside with the achievement of guaranty of rights on just adjudication (judgement) for poor accused in criminal procedure.

Scientific
Field:

Juridical sciences (S 110)

Scientific
Discipline:

Criminal law, criminal procedure (S 149)

Key Words:

Defence of the poor, criminal procedure, international standards, legal aid, court practice.

UDC:

343.121.4-058.34

CERIF
Classification:

(S 149)

Creative
Commons
License Type:

CC BY-NC

С А Д Р Ж А Ј

У В О Д	1.
---------------	----

ГЛАВА ПРВА

ПРАВО НА ОДБРАНУ ОКРИВЉЕНОГ	19.
--	------------

1. ПОЈАМ ПРАВА НА ОДБРАНУ	19.
---------------------------------	-----

2. ПРАВНА ПРИРОДА ОДБРАНЕ	22.
---------------------------------	-----

3. САДРЖИНА, НОСИЛАЦ И ВРШИОЦИ ФУНКЦИЈЕ ОДБРАНЕ	24.
---	-----

4. ПРАВНИ ОСНОВ ПРАВА ОКРИВЉЕНОГ НА ОДБРАНУ	27.
---	-----

4. 1. Уставноправни основ	27.
---------------------------------	-----

4. 2. Законодавни правни основ	29.
--------------------------------------	-----

4. 3. Међународни правни основ	29.
--------------------------------------	-----

5. ВРСТЕ ОДБРАНЕ	31.
------------------------	-----

5. 1. Лична одбрана	35.
---------------------------	-----

5. 2. Стручна одбрана	36.
-----------------------------	-----

5. 2. 1. Факултативна стручна одбрана	39.
---	-----

5. 2. 2. Обавезна стручна одбрана	39.
---	-----

5. 2. 3. Одбрана сиромашних	42.
-----------------------------------	-----

5. 2. 3. 1. Legal aid у англосаксонском кривичном поступку	48.
--	-----

ГЛАВА ДРУГА

ИСТОРИЈАТ РАЗВОЈА ОДБРАНЕ СИРОМАШНИХ

У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ52

1. ОДБРАНА СИРОМАШНИХ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ
КРОЗ ОПШТУ ИСТОРИЈУ 52.
2. ГАРАНЦИЈЕ ПРАВА НА ОДБРАНУ СИРОМАШНИХ
У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ У УСТАВНИМ АКТИМА
СРБИЈЕ ДО УЈЕДИЊЕЊА 1918. ГОДИНЕ 60.
 2. 1. Устав Краљевства Србије - Сретењски устав (1835) 60.
 2. 2. Устав Књажества Србије (1838) 61.
 2. 3. Устав за Књажества Србију - Намеснички устав (1869) 62.
 2. 4. Устав Краљевине Србије (1888) 64.
 2. 5. Устав Краљевине Србије - Октоисани устав (1901) 66.
 2. 6. Устав за Краљевину Србију (1903) 68.
3. ГАРАНЦИЈЕ ПРАВА НА ОДБРАНУ СИРОМАШНИХ ПОСЛЕ
УЈЕДИЊЕЊА 1918. ГОДИНЕ..... 70.
 3. 1. Прводецембарски акт (1918) 70.
 3. 2. Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца - Видовдански
устав (1921) 70.
 3. 3. Закон о краљевској власти и врховној државној управи (1929) 71.
 3. 4. Устав Краљевине Југославије - Септембарски устав (1931) 72.
 3. 5. Устав Федеративне Народне Републике Југославије (1946) 73.
 3. 6. Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења

Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти (1953)	74.
3. 7. Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (1963).....	75.
3. 8. Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (1974)	76.
3. 9. Устав Савезне Републике Југославије (1992)	77.
3. 10. Уставна повеља Србије и Црне Горе (2003)	78.
4. ОДБРАНА СИРОМАШНИХ У ЗАКОНСКИМ ПРОПИСИМА ОД 1865. ДО 2001. ГОДИНЕ	80.
4. 1. Одбрана сиромашних према Законику о поступку судском у кривичним делима од 10. априла 1865. године	80.
4. 2. Одбрана сиромашних у југословенском кривичном процесном законодавству	81.
4. 2. 1. Одбрана сиромашних према Законику о судском кривичном поступку из 1929. године	81.
4. 2. 2. Одбрана сиромашних за време Народноослободилачке борбе и у периоду после ослобођења до 1948. године	84.
4. 2. 3. Одбрана сиромашних према Закону о кривичном поступку из 1948. године	86.
4. 2. 4. Одбрана сиромашних према Законику о кривичном поступку из 1953. године	89.
4. 2. 5. Одбрана сиромашних према Закону о кривичном поступку из 1976. године	95.
5. ОДБРАНА СИРОМАШНИХ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ НАКОН ПРОГЛАШЕЊА САВЕЗНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	

27. АПРИЛА 1992. ГОДИНЕ	100.
5. 1. Одбрана сиромашних према Законику о кривичном поступку из 2001. године	100.
6. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ОДБРАНЕ СИРОМАШНОГ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ	107.

ГЛАВА ТРЕЋА

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ ОДБРАНЕ СИРОМАШНИХ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ	110.
1. МЕЂУНАРОДНИ ВАНУГОВОРНИ СТАНДАРДИ	110.
1. 1. Универзална декларација о људским правима	110.
1. 2. Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима	111.
1. 3. Стандардна минимална правила Уједињених нација за малолетничко правосуђе	112.
1. 4. Правила Уједињених нација о заштити малолетника лишених слободе	114.
2. МЕЂУНАРОДНИ УГОВОРНИ СТАНДАРДИ	115.
2. 1. Међународни пакт о грађанским и политичким правима	115.
2. 2. Конвенција о правима детета	117.
3. РЕГИОНАЛНИ МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ	118.
3. 1. Међународни стандарди у оквиру Савета Европе	119.
3. 1. 1. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода	120.
3. 1. 2. Препорука Комитета министара Савета Европе	

о ефикасном приступу праву и правди/правосуђу за веома сиромашна лица	125.
3. 2. Међународни стандарди у оквиру Европске уније	126.
3. 2. 1. Повеља о основним правима Европске уније	126.
3. 3. Међународни стандарди у оквиру Организације америчких држава	127.
3. 3. 1. Америчка декларација о правима и дужностима човека.....	128.
3. 3. 2. Америчка конвенција о људским правима	129.
3. 4. Међународни стандарди у оквиру Организације афричког јединства	130.
3. 4. 1. Афричка повеља о људским правима и правима народа.....	131.
3. 5. Међународни стандарди одбране сиромашних у исламском праву.....	131.
3. 5. 1. Општа повеља о људским правима у исламу	132.
3. 5. 2. Каирска декларација о људским правима	133.
3. 5. 3. Арапска повеља о људским правима	133.
4. МЕЂУНАРОДНИ КРИВИЧНИ ТРИБУНАЛИ	135.
4. 1. Статут Међународног војног суда	137.
4. 2. Статут Међународног кривичног трибунала за бившу Југослвију	139.
4. 3. Статут Међународног кривичног трибунала за Руанду	140.
4. 4. Римски статут Међународног кривичног суда	141.

ГЛАВА ЧЕТВРТА

ОДБРАНА СИРОМАШНИХ У ПОЗИТИВНОМ ПРАВУ

РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	145.
1. УВОД	145.
2. УСТАВ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ИЗ 2006. ГОДИНЕ	146.
2. 1. Критички осврти и мишљења на поједине одредбе Устава Републике Србије	150.
3. ЗАКОНИК О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ ИЗ 2011. ГОДИНЕ	151.
3. 1. Битне новине у Законнику о кривичном поступку које су од значаја за одбрану окривљеног у кривичном поступку	152.
3. 2. Начела <i>favor defensionis</i> (предност одбране)	157.
3. 3. Врсте одбране у кривичном поступку према одредбама новог Законика о кривичном поступку	158.
3. 3. 1. Лична одбрана	158.
3. 3. 2. Факултативна стручна одбрана.....	161.
3. 3. 3. Обавезна стручна одбрана	162.
4. ОДБРАНА СИРОМАШНОГ У ПОЗИТИВНОМ ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	165.
5. ЗАКОН О МАЛОЛЕТНИМ УЧИНИОЦИМА КРИВИЧНИХ ДЕЛА И КРИВИЧНОПРАВНОЈ ЗАШТИТИ МАЛОЛЕТНИХ ЛИЦА	171.

ГЛАВА ПЕТА

ОДБРАНА СИРОМАШНИХ У УПОРЕДНОМ

ЗАКОНОДАВСТВУ176.

1. УВОД 176.

2. ОДБРАНА СИРОМАШНИХ У УПОРЕДНОМ КРИВИЧНОМ

ПРОЦЕСНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ 177.

2. 1. ЗАКОНОДАВСТВО БИВШИХ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ РЕПУБЛИКА..... 177.

2. 1. 1. Хрватска 177.

2. 1. 2. Словенија 181.

2. 1. 3. Босна и Херцеговина 183.

2. 1. 4. Македонија 186.

2. 1. 5. Црна Гора 188.

2. 2. ЗАКОНОДАВСТВО ЈУЖНОЕВРОПСКИХ ДРЖАВА 190.

2. 2. 1. Бугарска 190.

2. 3. ЗАКОНОДАВСТВО ИСТОЧНОЕВРОПСКИХ ДРЖАВА 192.

2. 3. 1. Руска Федерација 192.

2. 3. 2. Украјина 195.

2. 4. ЗАКОНОДАВСТВО СЕВЕРНОЕВРОПСКИХ ДРЖАВА 198.

2. 4. 1. Финска 198.

2. 5. ЗАКОНОДАВСТВО СРЕДЊЕЕВРОПСКИХ ДРЖАВА 199.

2. 5. 1. Немачка 199.

2. 5. 2. Швајцарска 201.

2. 6. ЗАКОНОДАВСТВО ЗАПАДНОЕВРОПСКИХ ДРЖАВА 203.

2. 6. 1. Француска	203.
3. ОДБРАНА СИРОМАШНИХ У УПОРЕДНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ	
КОЈИМ СЕ РЕГУЛИШЕ ПРАВО НА (БЕСПЛАТНУ) ПРАВНУ ПОМОЋ.....	204.
3. 1. ЗАКОНОДАВСТВО БИВШИХ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ РЕПУБЛИКА	204.
3. 1. 1. Црна Гора	204.
3. 1. 1. 1. Корисници права на правну помоћ	205.
3. 1. 1. 2. Врсте и облици правне помоћи	206.
3. 1. 1. 3. Пружаоци правне помоћи	206.
3. 1. 1. 4. Поступак за остваривање права на правну помоћ	206.
3. 1. 1. 5. Финансирање правне помоћи	207.
3. 1. 1. 6. Регистар и надзор	208.
3. 1. 2. Хрватска	209.
3. 1. 2. 1. Корисници права на правну помоћ	209.
3. 1. 2. 2. Врсте и облици правне помоћи	210.
3. 1. 2. 3. Пружаоци правне помоћи	210.
3. 1. 2. 4. Поступак за остваривање права на правну помоћ	210.
3. 1. 2. 5. Финансирање правне помоћи	211.
3. 1. 2. 6. Регистар и надзор	212.
3. 1. 3. Словенија	213.
3. 1. 3. 1. Корисници правне помоћи	213.
3. 1. 3. 2. Врсте и облици правне помоћи	214.
3. 1. 3. 3. Пружаоци правне помоћи	214.
3. 1. 3. 4. Поступак за остваривање права на правну помоћ	214.
3. 1. 3. 5. Финансирање правне помоћи и надзор	215.
3. 2. ЗАКОНОДАВСТВО ДРЖАВА ЦЕНТРАЛНЕ И ЗАПАДНЕ ЕВРОПЕ.....	215.

3. 2. 1. Немачка	215.
3. 2. 1. 1. Пружаоци правне помоћи	218.
3. 2. 1. 2. Потребне квалификације за пружање правне помоћи	218.
3. 2. 1. 3. Поступак за доделу правне помоћи	218.
3. 2. 1. 4. Финансирање правне помоћи и надзор	219.
3. 2. 2. Француска	220.
3. 2. 2. 1. Корисници правне помоћи	220.
3. 2. 2. 2. Границе правне помоћи	222.
3. 2. 2. 3. Пружаоци правне помоћи	222.
3. 2. 2. 4. Поступак за доделу правне помоћи	223.
3. 2. 2. 5. Финансирање правне помоћи и надзор	224.
3. 3. ЗАКОНОДАВСТВО ДРЖАВА СЕВЕРНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ.....	224.
3. 3. 1. Литванија	224.
3. 3. 1. 1. Корисници правне помоћи	225.
3. 3. 1. 2. Врсте и облици бесплатне правне помоћи	226.
3. 3. 1. 3. Пружаоци бесплатне правне помоћи	226.
3. 3. 1. 4. Поступак за остваривање права на бесплатну правну помоћ	227.
3. 3. 1. 5. Финансирање правне помоћи и надзор	227.
3. 3. 2. Бугарска	227.
3. 3. 2. 1. Корисници права на правну помоћ	228.
3. 3. 2. 2. Врсте и облици бесплатне правне помоћи	229.
3. 3. 2. 3. Пружаоци и поступак за остваривање права на бесплатну правну	229.

3. 3. 2. 4. Финансирање правне помоћи и надзор	230.
--	------

ГЛАВА ШЕСТА

СИСТЕМ ПРАВНЕ ПОМОЋИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ ЗА ОДБРАНУ СИРОМАШНИХ

У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ 232.

1. УВОД	232.
---------------	------

2. ВАЖЕЋЕ ПРАВНЕ ОДРЕДБЕ О ПРАВНОЈ ПОМОЋИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	235.
---	------

3. СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА СИСТЕМА БЕСПЛАТНЕ ПРАВНЕ ПОМОЋИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	238.
---	------

4. НАЦРТ ЗАКОНА О БЕСПЛАТНОЈ ПРАВНОЈ ПОМОЋИ	244.
---	------

4. 1. Уставни основ и разлози за доношење закона	242.
--	------

4. 2. Процесни закони релевантни за доношење Закона о бесплатној правној помоћи	243.
--	------

4. 3. Дефинисање бесплатне правне помоћи	248.
--	------

4. 4. Корисници бесплатне правне помоћи	248.
---	------

4. 5. Врсте и облици бесплатне правне помоћи	249.
--	------

4. 6. Пружаоци бесплатне правне помоћи	250.
--	------

4. 7. Поступак за остваривање права на бесплатну правну помоћ	252.
---	------

4. 8. Финансирање бесплатне правне помоћи	254.
---	------

4. 9. Регистар и надзор	256.
-------------------------------	------

5. ЈЕДИНИЦЕ ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ КАО ПРУЖАОЦИ ПРАВНЕ ПОМОЋИ.....	256.
---	------

5. 1. УВОД	256.
------------------	------

5. 2. Резултати ранијих истраживања о раду општинских служби правне помоћи у Србији	258.
5. 3. Јединица локалне самоуправе Нови Пазар	260.
5. 4. Јединица локалне самоуправе Звездара	261.
5. 5. Јединица локалне самоуправе Земун	264.
6. АДВОКАТСКА КОМОРА СРБИЈЕ КАО ПРУЖАЛАЦ БЕСПЛАТНЕ ПРАВНЕ ПОМОЋИ	265.
7. НЕВЛАДИНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ. КАО ПРУЖАОЦИ ПРАВНЕ ПОМОЋИ	268.
7. 1. УВОД	268.
7. 2. Праксис	271.
7. 3. Комитет правника за људска права – YUCOM	272.
7. 4. Мрежа CHRIS	275.
8. ЗАШТИТНИК ГРАЂАНА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	278.
8. 1. Препоруке, мишљења и законодавне иницијативе заштитника грађана ...	283.
9. ИНСТИТУЦИЈА ПОВЕРЕНИКА ЗА ЗАШТИТУ РАВНОПРАВНОСТИ	287.
10. СИНДИКАТИ КАО ПРУЖАОЦИ ПРАВНЕ ПОМОЋИ	293.
10. 1. Уједињени грански синдикат „Независност“	293.
10. 2. Савез самосталних синдиката Србије	295.
10. 3. Савез самосталних синдиката града Новог Сада и општина	296.
11. ПРАВНЕ КЛИНИКЕ КАО ПРУЖАОЦИ ПРАВНЕ ПОМОЋИ	299.

ГЛАВА СЕДМА

ОДБРАНА СИРОМАШНИХ У СУДСКОЈ ПРАКСИ

ОСНОВНИХ СУДОВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ 306.

1. УВОД 306.

2. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА 307.

2. 1. Резултати истраживања на основу упитника при

Основном суду у Новом Пазару 312.

2. 2. Резултати истраживања на основу упитника при

Основном суду у Краљеву 316.

2. 3. Резултати истраживања на основу упитника при

Основном суду у Крагујевцу 320.

2. 4. Збирни резултати истраживања - по редоследу питања из упитника 323.

2. 5. Број одлука председника основних судова са територије

Републике Србије о постављању браниоца сиромашном окривљеном

у кривичном поступку 330.

З А К Љ У Ч А К 336.

Л И Т Е Р А Т У Р А 348.

У В О Д

Извршеним кривичним делом проузрокована повреда или угрожавање вредности заштићене кривичним законодавством¹ изазива друштвену реакцију, која се састоји у покретању кривичног поступка против учиниоца кривичног дела од стране овлашћеног тужиоца и примену мера државне принуде, ради заштите друштва од таквог понашања. Лице против кога се покрене кривични поступак стиче својство окривљеног, под законом предвиђеним условима.

Позиција окривљеног у кривичном поступку, историјски посматрано, увек је зависила од потребе за постизање ефикасне кривичноправне заштите друштва, с једне стране, и тежње за заштитом основних права окривљеног у кривичном поступку, с друге стране.

Једно од најзначајнијих процесних начела кривичног поступка, којим се тежи успоставити равнотежа између ефикасне кривичноправне заштите друштва и заштите права окривљеног, јесте право на правично суђење, које садржи већи број појединачних права и процесних гаранција, као што су: претпоставка невиности, правична и јавна расправа, право на одбрану, „једнакост оружја“, право на судску заштиту и друга права, односно процесне гаранције.

У широком каталогу права, која су од посебне важности за примену начела права на правично суђење, централно место заузима право на одбрану, чијом реализацијом окривљени стиче могућност да се супростави наводима садржаним у оптужби, да побија њену правну и чињеничну заснованост и тако избегне изрицање кривичне санкције. У процесу остваривања права на одбрану, окривљени може затражити стручну помоћ браниоца, односно адвоката, како би се постигле једнаке могућности утицаја на ток и резултат поступка, остваривања права на доступност информација и на учешће у процесним радњама са тужиоцем („једнакост оружја“). У том смислу, поред института

¹ Кривични законик (Службени гласник РС“, број 5/2005- испр., 107/2005- испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014), члан 4.

обавезне одбране, као печат заштите права окривљеног у кривичном поступку је и институт одбране сиромашних (одбрана сиромашног), као посебне врсте стручне одбране.

У односу на различита историјска раздобља, окривљени није увек имао право на помоћ браниоца у кривичном поступку. То је зависило од различитих друштвених фактора, као што су: положај и статус окривљеног, његова моћ; припадност одређеном народу; материјалне могућности, док у неким случајевима правну помоћ ни успостављени поступак није дозвољавао.

Када се сагледа историја развоја права на одбрану окривљеног у кривичном поступку, од античког доба до данашњих дана, а посебно по питању права на одбрану сиромашних, уочава се одсуство континуитета прокламовања права на одбрану, као основног људског права. Заправо, могу се идентификовати два периода у развоју права на одбрану окривљеног у кривичном поступку, период до Другог светског рата (када су се уочавале само неке основне контуре права на одбрану окривљеног у кривичном поступку, док право на одбрану сиромашних, готово да није било ни присутно у некој видљивој мери) и период после Другог светског рата и развоја међународног права људских права, односно усвајања и доношења декларација, конвенција, пактова о људским правима. Ови међународни документи дали су пресудни значај у развоју права на одбрану у кривичном поступку у многим земљама које су ратификовале или приступиле овим документима. Овај утицај посебно је видљив у односу на стручну одбрану у кривичном поступку, која није везана за материјални статус окривљеног у кривичном поступку, као и у односу на личну одбрану, с тим да је статус права одбране сиромашних у кривичном поступку и даље у фази свог уобличавања и добијања статуса какав треба да има у кривичним законодавствима многих земаља, међу којима је и Србија. Када се погледа историја развоја одбране сиромашних у кривичном поступку, она је видљива на моментима, врло уско дефинисана и готово непримењива у пракси.

Када се направи поређење одредаба југословенског и српског кривичног процесног законодавства после Другог светског рата са одредбама међународних докумената о људским правима, уочава се битна разлика у третирању одбране сиромашних окривљених. Међународним документима о људским правима одбрана сиромашних у кривичном

поступку има карактер основног људског права. Одредбама југословенског, а касније и српског, кривичног процесног законодавства одбрана сиромашних предвиђена је више као могућност, без елемената изворности, неутуђивости и припадању свим људским бићима без икаквог разликовања, чиме губи карактер основног људског права. Без ових елемената одбрану сиромашних увек је неизвесно остварити у пракси, јер зависи од захтева окривљеног, и дискреционе оцене органа поступка, што је супротно самој природи овог права, схваћеног као основно људско право. Одбрану сиромашних свака држава је у обавези да обезбеди и гарантује окривљеном у кривичном поступку, као основно људско право, не да је формулише као могућност, која не ствара обавезу на страни органа поступка да окривљеног упозна са правом на одбрану сиромашног и чије остваривање зависи од захтева окривљеног и дискреционе оцене органа поступка о испуњености услова за њено заснивање.

Због недовољно и јасно конституисаног права на одбрану сиромашних, посебно у одредбама кривичног процесног законодавства у Републици Србији (мада је то случај и са другим земљама), развијен је систем бесплатне правне помоћи коју пружају претежно невладине организације и јединице локалане самоуправе, али се у том систему појављују и синдикати, правне клинике на правним факултетима и друго. Међутим, наведени пружаоци бесплатне правне помоћи, који претежно пружају примарну правну помоћ (пружање информација, савета, писање поднесака), без заступања на суду, чија улога није занемарљива, посебно када су у питању стечена искуства у раду са сиромашнима и посебно осетљивим друштвеним групама, не могу преузети на себе улогу браниоца у кривичном поступку, с тим да могу дати значајан допринос у развоју система бесплатне правне помоћи у Републици Србији, изради нових законских текстова, којима ће се унапредити одбрана сиромашних у кривичном поступку.

Након свеобухватног сагледавања института одбране сиромашних у кривичном поступку, како са становишта историјског развоја, међународног права људских права, упоредног права, позитивног права у Републици Србији, начина дефинисања, односно прописивања, примене, уочени су следећи проблеми:

- на националном нивоу никада није било политичке воље да се праву на одбрану сиромашних у кривичном поступку да онај значај који би ова одбрана требало да има, посебно ако се схвати и као мера социјалног старања;
- међународни документи о људским правима установљавају одбрану сиромашних као основно људско право, претежно у склопу права на правично суђење, али са таквом формулацијом која националним државама даје могућност да овом праву још увек не дају значај какав оно и заслужује;
- један од разлога што одбрана сиромашних стоји у сенци других врста и видова стручне одбране јесте и тај да њена примена изискује значајне буџетске трошкове на националном нивоу, што подразумева и промену политике у планирању и трошењу буџетских средстава;
- одбрана сиромашних присутна је и у упоредном праву, са извесним разликама у условима и поступку остваривања, с тим да се на њу више гледа као на испуњавање услова из међународно ратификованих докумената о људским правима, него што је то воља законодавца да буде примењена у неком већем обиму у судској пракси;
- недовољна усклађеност законодавне регулативе и судске праксе, по питању одбране сиромашних, довела је до тога да судови готово и да немају захтева за овом врстом одбране у кривичном поступку, и ако све релевантне статистике показују тенденцију сиромашења становништа Републике Србије;
- одсуство одбране сиромашних у судском кривичном поступку последица је и необавезности поступајућег суда, односно другог органа који руководи поступком, да окривљеног упозна са правом на ову врсту одбране у кривичном поступку;
- немогуће је остварити приступ правди без права на одбрану сиромашних у кривичном поступку, па се са правом поставља и питање ефикасности судске заштите права и слобода грађана Републике Србије, као један од основних проблема савременог правосуђа.

У односу на питање одбране сиромашних у кривичном поступку, нема ранијих истраживања, која су објављена, ауторских радова у неком значајнијем броју, нити званичне судске статистике. Одбрана сиромашних помиње се у радовима одређеног броја аутора у склопу општег права на одбрану² или односа са другим врстама одбране окривљеног у кривичном поступку³, али се нико од аутора није на систематичан и свеобухватан начин бавио одбраном сиромашних окривљених у кривичном поступку у Републици Србији.

У закону зајамчено право окривљеног да може сам узети браниоца у кривичном поступку, не може бити решење за ситуацију када окривљени жели да се брани уз стручну помоћ адвоката, али због свог имовинског стања није у могућности да плати награду и трошкове његовог ангажовања. У овим ситуацијама, принцип или осећај праведности, захтева да се питање одбране лица слабог имовинског стања, односно сиромашних окривљених реши тако да не трпе штету због одсуства стручне правне помоћи. Појава сиромашних окривљених, који због свог имовинског стања нису у могућности да узму браниоца, нарушава и опште право свих окривљених да се током кривичног поступка бране уз стручну помоћ браниоца. Тако се од начела једнакости, тј. изједначавања неједнаких, кренуло у правцу признавања и уважавања разлика. У односу на одбрану сиромашних уз стручну помоћ браниоца, то је значило признавање и гарантовање права на посебну врсту стручне одбране (одбрана сиромашног), поред права да може слободно да одлучи да ли ће узети браниоца или не. Међутим, и поред уочавања потребе правног регулисања положаја сиромашних у кривичном поступку и пружених гаранција права на бесплатну стручну правну помоћ, остала су нерешена бројна питања која ову врсту стручне одбране чине неделетворном у пракси.

На основу изнетих чињеница, проблем овог истраживања, који до сада није био предмет истраживача, одређен је у форми питања: На који начин дефинисати,

² Г. Спасојевић, Одбрана окривљеног према унутрашњем и међународном праву, Војноиздавачки завод, Београд, 1998.

³ З. Мршевић, Обавезна одбрана у кривичном поступку, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 1986.

унапредити, обезбедити обавезност у примени права на одбрану сиромашних у кривичном поступку, како обезбедити приступ правди најсиромашнијим грађанима Републике Србије са својством окривљеног у кривичном поступку, применом ове врсте одбране ?

Предмет истраживања је институт одбране сиромашних у кривичном поступку. У питању је посебна врста стручне одбране у кривичном поступку, која никада не наступа *ex officio*, тј. по службеној дужности и иницијативи државних органа, већ на захтев окривљеног, када долази до процене ситуације од стране надлежног органа (посебно тежине дела, запречене казне, способности окривљеног да се сам брани, интереса правичности, имовинског стања окривљеног) и доношења одлуке по захтеву за постављање браниоца.

Предмет истраживања су одредбе кривичног процесног законодавства које регулишу институт одбране сиромашних у кривичном поступку и примена у судској пракси.

У оквиру овако одређеног предмета истраживања биће анализирани следећи аспекти: појам одбране, правна природа одбране, унутрашњи и међународни правни основ права окривљеног на одбрану, носилац и вршиоци функције одбране, карактер и садржина одбране, врсте одбране и њихов међусобни однос; утицај социјалних и хуманистичких идеја на настанак одбране сиромашних; историјски преглед права на одбрану сиромашних у кривичном поступку у односу на Србију и у међународном праву; проучавање савременог кривичног процесног законодавства у односу на одбрану сиромашних у кривичном поступку, као посебног вида стручне одбране, и посебних закона којима се регулише питање бесплатне правне помоћи; уставни и законодавни оквир права на одбрану сиромашних у кривичном поступку у Републици Србији; проучавање међународних докумената о људским правима, којима се установљава право на бесплатну стручну одбрану (правну помоћ) у кривичном поступку, монографска и друга истраживања теоретичара о институту одбране сиромашних у кривичном поступку; судска пракса судова на територији Републике Србије по питању права на одбрану сиромашних у кривичном поступку; међународни трибунали и право на бесплатну стручну одбрану, односно бесплатну правну помоћ; теоријски и практични кривичнопроцесни проблеми

остваривања права на одбрану сиромашних у кривичном поступку; институт одбране сиромашних у кривичном процесном праву, основаност, оправданост и границе примене; анализа праксе пружаоца бесплатне правне помоћи (јединице локалне самоуправе, невладине организације и других) у односу на бесплатну стручну одбрану сиромашних; начини, могућности примене и правци унапређења одбране сиромашних окривљених у законодавству Републике Србије али и судској пракси.

Циљ истраживања у овој докторској дисертацији састоји се у правно - теоријској анализи уставних и законских норми и међународних докумената о људским правима које се односе на институт одбране сиромашних у кривичном поступку. С тим у вези, у току истраживања постављени су следећи задаци:

- 1) проучити појам, правну природу и правни основ права на одбрану, као основног људског права у саставу права на правично суђење,
- 2) утврдити носиоце и вршиоце функције одбране, као и карактер и садржину одбране,
- 3) испитати закономерности развоја кривичног процесног законодавства Србије и наше научне мисли у погледу института одбране сиромашних у кривичном поступку,
- 4) анализирати историјски развој права на одбрану сиромашних у Србији до 1929. године, затим у југословенском и српском кривичном процесном праву, уставним актима, и међународном праву (међународним документима о људским правима),
- 5) истражити и анализирати систем бесплатне правне помоћи у Републици Србији од стране пружаоца бесплатне правне помоћи (јединице локалне самоуправе, невладине организације, правне клинике при правним факултетима, синдикати и других),
- 6) упоредити законске прописе о праву на одбрану сиромашних окривљених у кривичном поступку у праву Републике Србије са сличним или другачијим законским решењима у упоредном кривичном законодавству и посебним законима

о бесплатној/правној помоћи других држава, и то: 1) Црна Гора, 2) Хрватска, 3) Словенија, 4) Босна и Херцеговина, 5) Македонија, 6) Бугарска, 7) Руска Федерација, 8) Украјина, 9) Финска, 10) Немачка, 11) Швајцарска, 12) Француска и 13) Литванија.

- 7) анализирати институт одбране сиромашних у другим системима кривичног процесног права,
- 8) изнети предлоге за усавршавање, односно унапређење законодавства Републике Србије у погледу права на одбрану сиромашних и формулисати их,
- 9) истражити примену законских прописа Законика о кривичном поступку Републике Србије у судској пракси у погледу института одбране сиромашних у кривичном поступку.

Теоријску основу дисертационог истраживања чине коришћени радови домаћих и страних аутора из области теорије права, кривичног процесног права, филозофије, психологије, и логике. У својим истраживањима, аутор се ослањао на монографске радове и чланке домаћих и страних аутора.

Поставка (теза) и закључак дисертације засновани су на проучавању института одбране сиромашних у кривичном законодавству Србије до 1929. године, Закону о кривичном поступку из 1929. године, за време НОР-а и у периоду после ослобођења до 1948. године, Законика о кривичном поступку из 1953. године, Закону о кривичном поступку из 1976. године, Законика о кривичном поступку из 2001. године, Законика о кривичном поступку из 2011. године. Затим, на анализи упоредног кривичног законодавства и механизма за пружање бесплатне правне помоћи, међународних докумената о људским правима, праксе пружаоца бесплатне правне помоћи (јединице локалне самоуправе, невладине организације, синдикати и правне клинике) и праксе из рада судова са територије Републике Србије.

Емпиријску основу дисертације чиниће:

- 1) публикована пракса врховних судова СФРЈ, СРЈ и Србије о изреченим одлукама о институту одбране сиромашних у кривичном поступку,
- 2) статистички подаци основних судова са територије Републике Србије за период од 2010. до 2012. године, по питању одбране сиромашних у кривичном поступку,
- 3) материјали већег броја судских одлука, изречених од стране нижестепених судова у Србији у истом периоду, по истом питању.

У проучавању института одбране сиромашних у кривичном поступку коришћени су следећи методи: историјско - правни, упоредно - правни, позитивно- правни, статистички метод и анализа садржаја.

Предметно истраживање карактеристично је по постављању нових задатака, предлога и аргумената са основних позиција. У питању је теоријско - емпиријско проучавање кривичнопроцесних норми, које се односе на одбрану сиромашних у кривичном поступку, садржане у Законнику о кривичном поступку Републике Србије из 2011. године, обрађених са свих правних аспеката, коришћених у методологији истраживања. Истраживање на ову тему није рађено у Републици Србији, нити има у већем броју одговарајућих стручних радова посвећених одбрани сиромашних, како у Републици Србији тако и у окружењу. По први пут дата је анализа домаћих прописа, иностраних законодавстава, међународних докумената о људским правима, праксе домаћих и међународних судова (*ad hoc tribunala*) и пружаоца бесплатне правне помоћи у Србији, по питању права на одбрану сиромашних у кривичном поступку, односно права на бесплатну правну помоћ, с позиције пружаоца бесплатне правне помоћи. Дата је потпуна оцена о томе да ли постојећа законска решења у Републици Србији пружају могућност сиромашним окривљеним да у потпуности реализују право на бесплатну стручну одбрану у кривичном поступку по основу сиромаштва, односно имовинског стања. Затим, дат је приказ, на основу анализе, на који начин је ово питање регулисано у упоредном праву, међународним документима о људским правима, усклађености домаћих прописа са међународним документима, утицаја иностраних решења на унапређење постојећих

законских решења у Републици Србији, по овом питању. Такође, у ком правцу треба реформисати законодавни оквир, да ли изменама и допунама постојећег Законика о кривичном поступку или треба донети посебан закон о бесплатној правној помоћи, што је тенденција у упоредном законодавству, којим ће бити прецизирани сви аспекти института одбране сиромашних у кривичном поступку.

У дисертацији ће бити истражене:

- закономерности развитка законодавства наше земље у погледу института бесплатне стручне одбране сиромашног окривљеног у кривичном поступку (од Законика о поступку судском у кривичним делима од 10. априла 1865. године, па до важећег Законика о кривичном поступку из 2011. године, са каснијим изменама и допунама),
- одредбе иностраних кривичних процесних закона и других посебних закона о бесплатној правној помоћи, којима се гарантује право на одбрану сиромашних у кривичном поступку, ван случајева обавезне стручне одбране,
- тренутно важеће кривичнопроцесне норме из члана 77. Законика о кривичном поступку, и образложени предлози за усавршавање како система ових норми, тако и нових законодавних решења у погледу права на одбрану сиромашних у кривичном поступку, попут доношења Закона о бесплатној правној помоћи, где би овај институт добио и свој пуни смисао и садржину, уз давање предлога за решење бројних спорних питања у судској пракси,
- одредбе Устава Републике Србије из 2006. године, којима се установљава право на бесплатног браниоца окривљеног (члан 33. став 3.) и право на правну помоћ (члан 67.),
- одредбе најзначајнијих међународних докумената о људским правима, којима се прокламује и гарантује право на правично суђење, односно право на одбрану сиромашних,

- одредбе других закона и предлога закона за успостављање система бесплатне правне помоћи у Републици Србији, који ће омогућити потпуну имплементацију права на бесплатну стручну одбрану сиромашних окривљених у кривичном поступку, тамо где она буде потребна и нужна за остваривање права на једнакост и једнак приступ правди,
- еволуција схватања која су заступали домаћи и инострани правни теоретичари о праву на одбрану сиромашних у кривичном поступку,
- систем бесплатне правне помоћи у Републици Србији, пружаоци бесплатне правне помоћи у Републици Србији, постојеће правне одредбе о бесплатној правној помоћи, врсте бесплатне правне помоћи, начин рада пружаоца бесплатне правне помоћи, њихова искуства, извештаји о раду, статистички подаци о пруженој бесплатној правној помоћи, њихова улога у обезбеђивању остваривања права на бесплатну стручну одбрану сиромашних окривљених у кривичном поступку, због сиромаштва или када то захтева интерес правичности, њихови ставови по питању даљег развоја система бесплатне правне помоћи, а тиме и бесплатне стручне одбране сиромашних окривљених у кривичном поступку,
- примена и поштовање одредаба члана 77. Законика о кривичном поступку Републике Србије у поступку пред основним судовима на територији Републике Србије.

Научна новина истраживања налази свој израз у следећим поставкама, које ће бити изнесене на одбрану:

- 1) Анализа уставних и домаћих законодавних извора показује да се нормативно - правни прописи о праву на одбрану сиромашних окривљених у кривичном поступку одликују историјским неконтинuitетом. Било је периода када су се само препознавале неке основне контуре одбране сиромашних окривљених до непостојања такве врсте одбране у кривичном поступку. После Другог светског рата, ово право добија своје место у законодавству Републике Србије, али више као могућност, и поред тога што је право на одбрану добило карактер основног људског

права, које је држава у обавези да обезбеди окривљенима у кривичном поступку, а не само да омогући,

- 2) Анализа права на одбрану сиромашних окривљених у кривичном поступку у упоредном праву с циљем унапређења сличности и разлика, чиме би се дала нова квалитетнија решења за нашег законодавца,
- 3) Анализа примене кривичнопроцесних норми из члана 77. Законика о кривичном поступку у судској пракси.

Као основна, односно полазна хипотеза може се навести следећа тврдња „У свим значајним кривичноправним системима предвиђа се бесплатна стручна одбрана, по основу сиромаштва или интереса правичности“.

Прва посебна хипотеза: Нема историјског континуитета у развоју права на одбрану сиромашних. Регулатива одбране окривљеног у међународном праву новијег је датума. Први међународни документ који регулише одбрану окривљеног донет је тек после завршетка Другог светског рата. Реч је о Статуту међународног војног суда донетом на основу Лондонског споразума од 08. августа 1945. године. Одредбама овог Статута загарантовано је право окривљеног на одбрану пред међународним војним судом. Генерална скупштина УН је 10. децембра 1948. године усвојила Универзалну декларацију о правима човека, која окривљеном на општи начин гарантује да су му у току поступка „обезбеђене све гаранције потребне за његову одбрану“. У оквиру ОУН-а донет је још један међународноправни документ који окривљеном гарантује право на одбрану, то је Међународни пакт о грађанским и политичким правима⁴. Одредбама овог пакта, по први пут су сви видови одбране детаљно разрађени (члан 14.). Сви касније донети међународни документи о људским правима, којима се гарантује право на одбрану, заснивају се на ова два међународна документа.

⁴ Усвојен и отворен за потписивање и ратификовање или приступање резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2200А (XXI) од 16. децембра 1966. године. Ступио на снагу 23. марта 1976. године у складу са чланом 49. Службени лист СФРЈ (Међународни уговори), бр. 7/1971.

Друга посебна хипотеза: Лична и обавезна стручна одбрана су имале већи значај и примену у кривичном поступку у односу на одбрану сиромашних.

Трећа посебна хипотеза: Право на одбрану сиромашних никада није имало значајнију примену у кривичном поступку.

Четврта посебна хипотеза: Већина земаља основ за прописивање права на бесплатну стручну одбрану окривљеног у кривичном поступку, по основу сиромаштва или интереса правичности, налази у одредбама Универзалне декларације о правима човека, Међународног пакта о грађанским и политичким правима и Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода⁵, донета од стране Савета Европе.

Пета посебна хипотеза: Одредбе члана 77. Законика о кривичном поступку Републике Србије садрже могућност, али не и право, у смислу основног људског права, на бесплатну стручну одбрану сиромашних окривљених у кривичном поступку по основу сиромаштва, односно када то захтева интерес правичности.

Шеста посебна хипотеза: Одредбе члана 77. Законика о кривичном поступку не садрже обавезу на страни органа поступка да окривљеног поуче о праву на бесплатну стручну одбрану у кривичном поступку по основу сиромаштва или интереса правичности.

Седма посебна хипотеза: Одредбе члана 77. Законика о кривичном поступку Републике Србије не прописују ближе услове и критеријуме за остваривање права на бесплатну стручну одбрану сиромашних окривљених у кривичном поступку.

Осма посебна хипотеза: Одредбе члана 77. Законика о кривичном поступку Републике Србије се уопште или недовољно примењују од стране поступајућих судова, односно судија, у Републици Србији.

Девета посебна хипотеза: Устав Републике Србије јамчи право на бесплатно браниоца у кривичном поступку, ако окривљени не може да сноси трошкове браниоца, ако

⁵ Рим, 4. новембар 1950.

то захтева интерес правичности, као и право на правну помоћ, под условима одређеним законом.

Десета посебна хипотеза: Република Србија има Стратегију развоја система бесплатне правне помоћи у Републици Србији.

Једанаеста посебна хипотеза: У Републици Србији не постоји заокружен систем бесплатне правне помоћи.

Дванаеста посебна хипотеза: Бесплатна стручна одбрана окривљеног у кривичном поступку, у оквиру бесплатне правне помоћи, коју пружају пружаоци правне помоћи у Републици Србији, није заступљена у знатној мери, да би могло да се говори о неком посебном систему заштите права окривљеног у кривичном поступку, односно остваривања права на одбрану.

Тринаеста посебна хипотеза: Да би се у пуној мери остварило право на одбрану окривљеног у кривичном поступку, који је сиромашан или када то захтевају интереси правичности, потребно је извршити измене и допуне постојећег Законика о кривичном поступку Републике Србије и упоредо донети посебан закон о бесплатној правној помоћи, што је случај у многим земљама. Тиме ће се на посебан начин уредити следећа питања: поступци у којима се остварује право на бесплатну правну помоћ, односно, на бесплатно заступање сиромашних окривљених у кривичном поступку (одбрана сиромашног); услови за признавање права на бесплатно заступање сиромашних окривљених у кривичном поступку; ко може бити корисник права на бесплатно заступање у кривичном поступку, по основу имовинског стања; начини утврђивања имовинског стања окривљеног у кривичном поступку, који захтева остваривање права на бесплатну стручну одбрану; прецизирање „интереса правичности“, као критеријума за остваривање права на бесплатну одбрану окривљеног у кривичном поступку; пружаоца бесплатне правне помоћи, односно ко ће обављати бесплатно заступање окривљеног у кривичном поступку, по основу сиромаштва; детаљно прописивање поступка за остваривање права на бесплатно заступање сиромашних у кривичном поступку; детаљно прописивање органа који ће одлучивати о захтеву за бесплатно заступање сиромашних у кривичном поступку Републике Србије; контроле

квалитета пружене бесплатне правне помоћи сиромашном окривљеном у кривичном поступку.

Дисертација ће се састојати из увода и седам поглавља, закључка и списка коришћене литературе. У уводу ће бити образложена актуелност теме, циљ, задаци и предмет истраживања, методологија, теоријске и империјске основе, научна новина и биће формулисане основне поставке. Приликом писања рада аутор ће користити историјско - правни, упоредно - правни, позитивно - правни и статистички метод, као и анализу садржаја. Све ово условљава неопходност спровођења сложеног истраживања, које ће обухватити приказ историјског развоја права на одбрану, уопште, али и права на одбрану сиромашних, међународног права људских права, упоредноправних решења и судске праксе и праксе пружаоца бесплатне правне помоћи, како би се установио, изградио, примењив механизам примене права на бесплатну стручну одбрану сиромашних окривљених у кривичном поступку.

Због сложености и значаја предмета истраживања, неопходно је да се истраживање спроведе у неколико фаза, при чему ће њихов редослед бити условљен потребом да се резултати добијени у једној фази искористе за осмишљавање следећег корака, па ће због комплексности проблема бити коришћене различите истраживачке стратегије и технике.

Из наведеног сматрамо да треба ставити акценат на следеће основне теоријске закључке: Прва фаза истраживања подразумевала би примену историјско - правног метода. У датом раду истражићемо тенденцију развоја права на бесплатну стручну одбрану сиромашних окривљених у кривичном поступку, како у кривичном законодавству Републике Србије, тако и у другим земљама. Биће узете у обради доктрине различитих историјских епоха. Анализа монографских истраживања, уџбеничке литературе, научни чланци и судска пракса о примени одредаба права на бесплатну стручну одбрану сиромашних окривљених у кривичном поступку, требало би да укаже на недовољан степен разраде овог института у домаћој литератури, без обзира на различита тумачења и ставове по овом питању.

Упоредно - правним методом долазимо до врло значајних сазнања, јер у великој мери доприносе сагледавању саме природе права на одбрану, а тиме и права на бесплатну

стручну одбрану сиромашних окривљених у кривичном поступку. Аутор је дошао до закључка да у великом броју кривичних процесних законодавстава постоје одредбе о праву на бесплатну стручну одбрану окривљених у кривичном поступку по основу „сиромаштва“, али да постоје и посебни закони о бесплатној правној помоћи, који отклањају недостатке кривичног процесног законодавства по овом питању, тако што уређују све аспекте пружања бесплатне правне помоћи, односно бесплатне стручне одбране сиромашних окривљених у кривичном поступку. На пример, таква ситуација је у Републици Хрватској, Холандији, Француској, Италији, Републици Српској и Словенији итд. Такође, закључено је да су многе земље своје кривично процесно законодавство, по питању бесплатне стручне одбране сиромашних у кривичном поступку, засновале на одредбама Међународног пакта о грађанским и политичким правима и Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, међу којима је и Република Србија.

Трећа фаза укључује примену позитивно-правног метода, који подразумева обраду важећег кривичног процесног законодавства Републике Србије, одредаба Устава Републике Србије и других прописа и аката. У том смислу, аутор ће анализирати појам одбране сиромашних окривљених у кривичном поступку и њен однос с другим врстама одбране у кривичном поступку.

Четврта фаза обухвата примену или коришћење методе анализе садржаја, која представља метод истраживања и анализирања текстуалних материјала. Применом ове методе анализираће се садржај различитих правних извора који су од значаја за одбрану сиромашних у кривичном поступку. Анализираће се и судска пракса у погледу права на бесплатну стручну одбрану сиромашних у кривичном поступку, која треба да пружи слику о примени одредаба члана 77. Законика о кривичном поступку Републике Србије током процеса вођења кривичног поступка у основним судовима, као и сагледавање и анализу ставова и мишљења поступајућих судија у кривичном поступку, на главном претресу, који поступају пред Основним судом у Новом Пазару, Краљеву и Крагујевцу, по питању права на одбрану сиромашног окривљеног у кривичном поступку (одбрана сиромашног), и то:

- Да ли поступајуће судије у кривичном поступку, на главном претресу, упозоравају окривљене о праву на одбрану сиромашног?
- Да ли одредбе о праву на одбрану сиромашног обавезују поступајуће судије током главног претреса да окривљеног поуче о праву на одбрану - одбрану сиромашног?
- Да ли је право на одбрану сиромашног основно људско право?
- Да ли постојеће одредбе о праву на одбрану сиромашног обезбеђују остваривање права окривљеног на одбрану или их треба мењати како би се у потпуности остварило право сиромашног окривљеног на одбрану, ван случајева обавезне стручне одбране?
- Да ли одредбе о праву на одбрану сиромашног, садржане у Законнику о кривичном поступку, треба да садрже обавезу на страни поступајућих судија, да окривљеног поуче о праву на одбрану сиромашног?
- Да ли одредбама Законика о кривичном поступку треба прецизирати којим окривљеним, и под којим условима признати право на одбрану сиромашног?
- Којим правним, актом или актима прописати право на одбрану сиромашног окривљеног у кривичном поступку?

Поред анализе судске праксе, ставова и мишљења поступајућих судија, дисертација ће обухватити и анализу рада пружаоца бесплатне правне помоћи у Републици Србији (јединице локалне самоуправе, невладине организације, правне клинике и других), као би се утврдила њихова улога у остваривању права на одбрану сиромашних, њихова искуства, начин рада и могућности њиховог утицаја на стварање законског оквира, који ће сиромашнима пружити гаранције у примени права на бесплатну стручну одбрану у кривичном поступку.

Пета фаза подразумева примену статистичког метода у судској пракси. Истраживање ће обухватити период од 2010. до 2012. године, где ће се анализирати примењивост одредаба члана 77. Законика о кривичном поступку Републике Србије

(одбрана сиромашног) у судској пракси основних судова у Републици Србији и утицај примене ових одредаба на остваривање права на правично суђење.

Дисертација представља студиозно и продубљено истраживање научних извора. Истраживање је обухватило практичну тежину проблема везаних за одбрану сиромашних у кривичном поступку, што је самом истраживању дало комплексан и системски карактер. Теоријски значај дисертације састоји се у томе да поставке које су формулисане могу бити од користи у току разраде научних проблема кривичног процесног права.

Научни закључци и предлози, који су формулисани, дају приказ разраде права на одбрану сиромашних у кривичном поступку. У дисертацији се објашњавају теоретски образложене потребе промене карактера одбране сиромашних у кривичном поступку, које треба да добије садржај права, и то основног људског права, а не само могућности, са тачно прецизираним обавезама поступајућег суда, односно органа који руководи кривичним поступком, у односу на упознавање окривљеног на ово право, јасно прецизирани основи за остваривање права и поступак његове реализације.

Практични значај дисертације се састоји у томе да њени резултати могу бити примењени у процесу усавршавања кривичног процесног законодавства, приликом израде норми о бесплатној стручној одбрани сиромашних у кривичном поступку. Такође, проучавање одредби које регулишу одбрану сиромашних може бити од посебног значаја за правнике који се баве овом темом, будући да олакшава појашњавање смисла законских прописа. Исто тако, предлози и закључци који су садржани у дисертацији могу се показати као корисни у процесу даљег учења.

ГЛАВА ПРВА

ПРАВО НА ОДБРАНУ ОКРИВЉЕНОГ

1. ПОЈАМ ПРАВА НА ОДБРАНУ

Одбрана окривљеног у кривичном поступку представља једно од основних права грађана зајамчено уставом и законом. Као таква, представља једну од најважнијих функција у кривичном поступку, што посебно наглашавају Д. Димитријевић⁶ и Д. Станковић⁷, и која припада окривљеном и неким другим субјектима у поступку. Функција одбране представља процесну активност у кривичном поступку од стране вршилаца функције одбране, којом се остварују права окривљеног да се својом процесном активношћу супростави оптужби, тако што ће порицати учинилаштво, потпуно или делимично, односно одговорност за учињено кривично дело, износити чињенице и околности супротне онима које су садржане у оптужници.

Одбрану окривљеног у кривичном поступку М. Грубач⁸ дефинише као процесну делатност усмерену на побијање оптужбе, у целини или делимично, која наступа као последица положаја окривљеног у поступку, који је изложен нападу тужиоца и због тога мора да има правно средство да тај налог одбије.

В. Ђурђић⁹, одбрану окривљеног одређује као одбијање напада испољеног у казненом захтеву упереном против окривљеног. Она је основна кривичнопроцесна функција, са процесног становишта, тако да представља скуп делатности овлашћених

⁶ Д. Димитријевић, Кривично процесно право, Савремена администрација, Београд, 1981, стр. 151.

⁷ Д. Станковић, Карактер и значај права одбране окривљеног у кривичном поступку, Гласник Адвокатске коморе Војводине, 5/81, стр. 16.

⁸ М. Грубач, Кривично процесно право - Увод и општи део, Јавно предузеће "Службени гласник", Београд, 2004, стр. 204.

⁹ В. Ђурђић, Кривично процесно право - Општи део, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, 2014, стр. 198.

субјеката усмерених на побијање казног захтева садржаног у оптужном акту, и чији је циљ потпуно или делимично оспоравање казног захтева.

Одбрана окривљеног, по мишљењу С. Кнежевића¹⁰, представља антитезу нападу, она омогућава окривљеном да се супростави наводима оптужбе, и тако покуша оспорити њену чињеничну и правну ваљаност, што у крајној линији може резултирати ослобађањем од оптужбе. Одбрана представља процесну делатност, којом се негира извршење кривичног дела, кривична одговорност окривљеног, постојање услова за кривично гоњење, постојање процесних претпоставки за одвијање поступка, тако што се оспорава ваљаност доказног материјала на коме се теза оптужбе заснива; она је део права на правично суђење, коју сачињавају посебна права (нпр. могућност да се брани сам или уз помоћ браниоца¹¹, право да саслушава сведоке и друга права).

Одбрана окривљеног се дефинише и као процесна активност којом се врши потпуно или делимично супростављање оптужби, тако да је последица процесног положаја осумњиченог, односно оптуженог, коме се ставља на терет да је извршио кривично дело и да је кривично одговоран, па мора имати могућност да се брани, истичући околности супротне елементима оптужбе.¹²

У теорији има и таквих схватања која одбрану дефинишу путем њене друштвене функције, тако да она доприноси општем обезбеђењу права појединца према држави, која у име заједнице поставља казни захтев... и да се судске заблуде могу отклонити само, тако ако се онемогући пресуда која је основана на сумњи...¹³

¹⁰ С. Кнежевић, Заштита људских права окривљеног у кривичном поступку, Правни факултет, Центар за публикације, Ниш, 2007, стр. 48, 67.

¹¹ В. Ђурђић, Нови кривични поступак Србије, Нови разлози за усклађивање са европским правним стандардима, Зборник радова Правног факултета у Нишу, Ниш, број 68, 2014, стр. 445, преузето са: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0350-8501/2014/0350-85011468443D.pdf>, приступ: 15.11.2015.

¹² М. Симовић, Кривично процесно право - Увод и општи део, Правни факултет Универзитета у Бихаћу, Бихаћ, 2009, стр. 183.

¹³ Р. Грасбергер, Психологија кривичног поступка, Весели Маслеша, Сарајево, 1959, стр. 293.

М. Стефановић- Златић¹⁴, право одбране одређује као скуп прописа, на основу којих се окривљеном у кривичном поступку пружа правна могућност да се брани сам или уз стручну помоћ браниоца, тако да представља обележје окривљеног, као странке у поступку, односно саставни је део личности окривљеног и представља његово основно људско право.

Одбрана окривљеног се дефинише и као једна од основних функција поступка, гледано са аспекта кривичног процеса. Она представља скуп свих процесних активности које се састоје у супростављању оптужби и спречавању да окривљени у кривичном поступку трпи више од оног што је према закону дужан да трпи. Такође она обезбеђује поштовање права окривљеног и истовремено гарантује правилност пресуђења, тако да је потреба за одбраном етички, логички и правно очигледна.¹⁵

Једна група аутора одбрану дефинише као право окривљеног у кривичном поступку, која се састоји у изношењу чињеница и околности које су од користи за окривљеног приликом расветљавања и решења кривичне ствари. О праву окривљеног на одбрану исти мора бити поучен од стране суда и других државних органа (орган поступка) који учествују у поступку, с тим да не сме бити ни на који начин кривично процесно приморан да ово право и врши.¹⁶

Ю. И. Стецовский¹⁷, одбрану дефинише као целокупност процесних права која су му стављена на располагању ради одбране од оптужења, а Е. Г. Мартынчик¹⁸ одбрани даје карактер субјективног права окривљеног у кривичном поступку.

¹⁴ М. Стефановић-Златић, Повластице окривљеног у југословенском кривичном поступку, Правни факултет у Београду, Београд, 1982, стр. 31- 32.

¹⁵ Д. Станковић, Карактер и значај права одбране окривљеног у кривичном поступку, *op. cit.*, стр. 15-16.

¹⁶ Д. Димитријевић, М. Стефановић-Златић, Ђ. Лазин, Кривично процесно право, Научна књига, Београд, 1986, стр. 150.

¹⁷ Ю. И. Стецовский, Конституция СССР и законодательство, обеспечивающее, обвиняемому право на защиту, Советское государство и право, број 11/82, стр. 33.

¹⁸ Е. Г. Мартынчик, Субъективные праваобвиняемого и их процессуальные гарантии, Советское государство и право, број 7/76, стр. 89.

Из наведених дефиниција, односно одређења појма одбране произилази:

- да је одбрана основна кривичнопроцесна функција, субјективно право окривљеног у кривичном поступку, део права на правично суђење и представља целокупност процесних права и скуп делатности овлашћених субјеката усмерених на побијање казненог захтева садржаног у оптужном акту, којим се окривљеном ставља на терет да је извршио кривично дело и да је кривично одговоран, с циљем потпуног или делимичног оспоравања казненог захтева.
- да ће могућности окривљеног да се у кривичном поступку супростави оптужењу бити веће ако је право одбране садржајније прописано у унутрашњим правима појединих држава, чије је прописивање у сагласности са одредбама међународних уговора, којима се окривљеном гарантује право на одбрану, чији је потписник односна држава;
- да су право на одбрану и функција одбране у међусобној зависности, што садржајније право на одбрану то је већа могућност да се функција одбране потпуније оствари, односно реализује у већој мери.

2. ПРАВНА ПРИРОДА ОДБРАНЕ

Право одбране, по теорији природног права, сматра се природним правом човека. Р. Лукић¹⁹ је става да теорија природног права заступа становиште да постоји само једно природно, вечито, непроменљиво право, које потиче од саме природе људи и друштва и које не зависи од воље и схватања људи. Насупрот природном праву, постоји и позитивно право, створено од људи у друштву. С циљем обезбеђивања његове примене предвиђена је и одговарајућа санкција. С обзиром да је позитивно право створено од људи у друштву, оно би могло противуречити природном праву, па у таквом случају, по речима Р. Лукића²⁰,

¹⁹ Р. Лукић, Теорија државе и права, II део, Теорија права, Београд, 1954, стр. 55.

²⁰ *Ibid.*

предност треба пружити природном праву због тога што оно одговара природи и потребама човека.

Н. Тинић²¹ заступа став да је становиште теорије природног права неприхватљиво, да су основне слободе и права човека, а тиме и право одбране, „природна“ само ако су својим садржајем стављена у контекст човека, у служби његове слободе, напретка и веће среће, што је у складу са природом већине људи. Ширење слободе и побољшавање својих права, човек једино може чинити кроз норме унутрашњег и међународног права о основним слободама и правима човека, које представљају позитивно право и које никад није природно. Из наведених разлога, право на одбрану није природно право, које би било вечито и непроменљиво, што теорију природног права о одбрани окривљеног чини неприхватљивом²².

У теорији је заступљено и такво гледиште²³ по којем потреба за постојањем одбране окривљеног потиче из саме природе суђења, из потребе правилног пресуђења тезе оптужбе, када је неопходно чути и тезу одбране, коју треба испитати и супроставити је тези оптужбе. У случају одсуства одбране током поступка не би постојала борба супротности, суђење би имало карактер једностраног поступања током кога би се изводили само докази оптужбе и евентуално докази које би изводио суд самоиницијативно, а не и докази одбране, чиме би била нарушена дијалектичка природа суђења.

Право одбране има и свој морални основ, због тога што се њом спречава теже поступање у односу на окривљеног за време кривичног поступка, затим тежи исход

²¹ Н. Тинић, Међународноправна гаранција и заштита права човека на одбрану и национални облици институционализације одбране окривљеника, *Наша законитост*, бр. 3/79, стр. 14.

²² Г. Спасојевић, *Одбрана окривљеног према унутрашњем и међународном праву*, *op. cit.*, стр. 9.

²³ Т. Васиљевић, *Систем кривичног процесног права*, Завод за издавање уџбеника СРС, Београд, 1970, стр. 166.

поступка од оног који закон прописује, чиме се додатно јамчи заштита окривљеном од могућег судског незаконитог или неправилног рада²⁴.

Г. Спасојевић²⁵ закључује да одбрана представља једну од функција кривичног поступка, без које није могуће замислити савремени кривични поступак и уколико би се радило о одсуству одбране или њеном знатном ограничењу, окривљени би имао статус објекта, а не субјекта кривичног поступка, јер му се не признаје, односно у знатној мери му се сужава, својство странке у поступку.

У случају непризнавања окривљеном право на одбрану, а тиме и странке у поступку, тада би по речима Б. Петрића²⁶ постојала фактичка ванправна државна принуда, налик на инквизиторски поступак.

3. САДРЖИНА, НОСИЛАЦ И ВРШИОЦИ ФУНКЦИЈЕ ОДБРАНЕ

Историјски посматрано, садржај одбране окривљеног у кривичном поступку је променљив, и кретао се од непризнавања окривљеном својство странке у поступку (карактеристично за инквизиторски систем), па до његовог једнаког (равноправног) положаја са тужиоцем (карактеристично за савремени систем, бар формално). Променљивост садржаја одбране указује на то да њен садржај није дат за сва времена, с обзиром да је и право окривљеног на одбрану променљиво право, односно категорија.

У теорији се садржај одбране одређује на основу дефиниције појма одбране окривљеног. Сматра се да садржај одбране представља супростављање оптужби од стране окривљеног, и састоји се у порицању кривичне одговорности, учинилаштва, услова за

²⁴ R. Garraud, *Traité Théorique d'Instruction Criminelle et de Procédure Pénale*, Tome I-IV, Paris 1907- 1926, No 1158.

²⁵ Г. Спасојевић, *Одбрана окривљеног према унутрашњем и међународном праву*, op. cit., стр. 9.

²⁶ Б. Петрић, *Новела Закона о кривичном поступку и функције одбране*, Гласник Адвокатске коморе АП Војводине, бр. 8/67, стр. 1.

вођење кривичног поступка, услова кажњивости и других околности садржаних у оптужби и то потпуно или делимично.²⁷

Прецизнији садржај одбране, према неким ауторима, добија се на основу поделе права одбране на позитивна и негативна права. Позитивна права одбране су она која се врше чињењем, а негативна нечињењем²⁸. Међутим, поделу садржаја одбране на позитивна и негативна права Г. Спасојевић сматра сувишном, из разлога што право на одбрану представља јединствену процесну активност супростављања оптужби, односно представља скуп прописа којима се носиоцу и вршиоцима функције одбране омогућава да на најбољи начин побијају оптужбу у целини или делимично²⁹.

На основу одредаба којима је регулисана одбрана окривљеног на унутрашњем плану али и одредаба садржаних у међународним правним актима, одбрана окривљеног се може вршити коришћењем многобројних права, и то: право да буде саслушан; право да буде обавештен, увек пре првог саслушања, о делу које му се ставља на терет, о природи и разлозима оптужбе; право да ништа не изјави, ускрати одговор на поједино питање, слободно изнесе своју одбрану, призна или не призна кривицу; право да се брани сам или уз стручну помоћ браниоца; право да у најкраћем могућем року буде изведен пред суд и да му буде суђено непристрасно, правично и у разумном року; право да његовом саслушању присуствује бранилац, право да има довољно времена и могућности за припремање одбране; право да разматра списе и разгледа предмете који служе као доказ; право да користи правна средства и правне лекове; право да непосредно пре првог саслушања прочита кривичну пријаву, записник о увиђају и налаз и мишљење вештака; право да прикупља доказе за своју одбрану; право на употребу матерењег језика или право на тумача; право да га суд или други државни орган који учествује у поступку поучи о правима која му по закону припадају и последицама пропуштања радње; право на

²⁷ Д. Станковић, Суштина и важност функције одбране у нашем кривичном поступку, *Наша законитост*, бр. 6/81, стр. 36; З. Јекић, *Кривично процесно право СФРЈ*, Центар за публикације Правног факултета, Београд, 1988, стр. 130, цитирано према: Г. Спасојевић, *Одбрана окривљеног према унутрашњем и међународном праву*, *op. cit.*, стр. 12).

²⁸ М. Стефановић-Златић, *Повластице окривљеног у југословенском кривичном поступку*, *op. cit.*, стр. 31.

²⁹ Г. Спасојевић, *Одбрана окривљеног према унутрашњем и међународном праву*, *op. cit.*, стр. 12.

реhabилитацију, накнаду штете и друга права неосновано осуђеном лицу и лицу неосновано лишеном слободe и друга права.

У одређивању носиоца функције одбране у кривичном поступку З. Јекић³⁰ истиче да треба поћи од принципа одељености кривичнопроцесних функција, тј. принципа монофункционалности. Под наведеним принципом Д. Димитријевић³¹ подразумева да је у кривичном поступку сваки кривичнопроцесни субјект носилац једне законом одређене функције, тако да је забрањен стицај више функција у рукама једног субјекта. У смислу изнетих ставова и применом принципа монофункционалности, државни органи (суд, јавни тужилац и др.) не могу бити носиоци функције одбране, с обзиром да је јавни тужилац носилац функције оптужбе, а суд је носилац функције суђења.

Носилац функције одбране по мишљењу М. Стефановић-Златић не може бити ни бранилац окривљеног, јер нема положај самосталног кривичнопроцесног субјекта, односно странке у поступку, и да има дужност стручног помоћника окривљеног. Наведени став је у складу са позитивним правом, односно са одредбом члана 2. став 1. тачка 9. Законика о кривичном поступку³², којим се као „странка“ одређују тужилац и окривљени, тако да бранилац није странка у кривичном поступку. Он само врши функцију одбране од момента пријема пуномоћја од стране окривљеног или другог овлашћеног лица, или је постављен по службеној дужности.

Може се закључити да је окривљени једини носилац функције одбране у кривичном поступку. Што се тиче вршиоца функције одбране у кривичном поступку, окривљени је врши сам или уз стручну помоћ браниоца, више о томе у тексту који следи.

³⁰ З. Јекић, Кривично процесно право СФРЈ, Београд, 1988, стр. 36- 37.

³¹ Д. Димитријевић, Кривично процесно право, Савремена администрација, Београд, 1982, стр. 81.

³² Законик о кривичном поступку („Сл. гласник РС“, број 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014).

4. ПРАВНИ ОСНОВ ПРАВА ОКРИВЉЕНОГ НА ОДБРАНУ

4. 1. Уставноправни основ

Н. Матовски³³ истиче да је право окривљеног на одбрану, као основном људском праву, дат уставноправни значај, с тим да постоји и схватање да у државама у којима ово право окривљеног није изричито прописано уставом, да оно ипак има карактер уставног принципа.

Право окривљеног на одбрану није гарантовано уставима свих држава, тј. право окривљеног на одбрану није на изричит начин уздигнуто на ниво једног од основних уставних принципа. У том смислу, право окривљеног на одбрану није предвиђено федералним уставима Немачке и Швајцарске, али је зато предвиђено у њиховим законима о кривичном поступку и уставима федералних јединица³⁴. Устав Сједињених Америчких Држава (САД), у време доношења (1787. године), није садржао гаранције права окривљеног на одбрану. Али, четири године после његовог доношења, донет је Амандман VI на Устав САД, којим је окривљеном пружена гаранција права на одбрану, и то у свим кривичним гоњењима оптужени ће уживати право на брзо (у разумном року) и јавно суђење, од стране непристрасне пороте државе и области у којој је кривично дело извршено. Та област ће претходно законом бити утврђена, и оптужени ће имати право да буде обавештен о природи и основу оптужбе, право да буде суочен са сведоцима против себе и право да захтева легалним путем позивање сведока у своју корист и право на помоћ саветом у својој одбрани³⁵. Право окривљеног на одбрану има ранг уставног принципа и према Уставу Алжира из 1963. године, у којем се окривљеном признаје и зајемчује право на одбрану у кривичном поступку³⁶, али и према Уставу Румуније из 1965. године, којим је

³³ Н. Матовски, Бранилац у кривичном поступку, Нова Југославија, Врање, 1984, стр. 38.

³⁴ Г. Спасојевић, Одбрана окривљеног према унутрашњем и међународном праву, *op. cit.*, стр. 16-17.

³⁵ Амандман VI од 15.12.1791. године на Устав САД, Збирка новијих устава III, Институт за упоредно право, Београд, 1966, стр. 68.

³⁶ Члан 61. Устава Алжира, Збирка новијих устава III, Институт за упоредно право, Београд, 1966, стр. 26.

предвиђено да је окривљеном право на одбрану осигурано за време трајања целог процеса³⁷.

С становишта југословенског уставног система, право окривљеног на одбрану је први пут поменуто у Уставу³⁸ из 1921. године, чије одредбе изричито налажу законодавцу да питање одбране регулише законом, пружајући притом гаранције да нико не може бити осуђен док не буде надлежно саслушан или законитим начином позван да се брани. У погледу права на одбрану окривљеног, Устав³⁹ из 1931. године садржао је истоветно решење, док се Уставом⁴⁰ ФНРЈ из 1946. године право на одбрану окривљеног по први пут гарантује у самом уставу, односно пружене су гаранције права окривљеном на одбрану пред судом. Почев од Устава⁴¹ из 1963. године, право на одбрану се још детаљније разрађује. Окривљеном се гарантује право да буде саслушан, да се брани сам или уз помоћ стручног браниоца кога сам узме, а законодавцу је остављено да пропише законом у којим случајевима окривљени мора имати браниоца. Право на одбрану предвиђено је и Уставом Републике Србије из 2006. године⁴², који пружа гаранције окривљеном да има право на одбрану и право да узме браниоца по свом избору, да са њим несметано општи и да добије примерено време и одговарајуће услове за припрему одбране и друго (члан 33. став 2. Устава).

Може се закључити да је право окривљеног на одбрану, као уставни принцип, током времена сачувао свој континуитет, и да је временом постао садржајнији у самом уставу.

³⁷ Члан 31. став 3. Устава Румуније; Збирка новијих устава III, Институт за упоредно право, Београд, 1966, стр. 38.

³⁸ „Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, година III, број 142 а, уторак, 28. јун 1921.

³⁹ „Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 200, од 3. септембра 1931.

⁴⁰ „Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије“, година II, број 10, Београд, петак, 1. фебруар 1946.

⁴¹ „Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије“, година XIX, број 14, Београд, среда, 10. април 1963.

⁴² „Службени гласник РС“, број 98/2006.

4. 2. Законодавни правни основ

Без обзира на то да ли је право на одбрану у уставима савремених држава прописано на изричит начин или се постојање тог права може извући на посредан начин, законодавци скоро свих држава су то право окривљеног предвидели у својим законима (односно законцима) о кривичном поступку.⁴³

Право окривљеног на одбрану прописано је законом, односно законцима који регулишу кривични поступак, и то почев од Законика о поступку судском у кривичним делима из 1865. године па до најновијег Законика о кривичном поступку из 2011. године, тако да сви ови закони - законици представљају основ права окривљеног на одбрану.

Закоником о кривичном поступку Француске⁴⁴ пружене су гаранције права окривљеног на одбрану, од којих се посебно могу издвојити гаранције права окривљеног да буде упознат са основима оптужбе и доказима који га терете, као и права на контакт са браниоцем (члан 114, 268, 116. и 327. ЗКПФ).

Право окривљеног на одбрану прописано је и законима о кривичном поступку швајцарских кантона. Па тако, у пф. 17. СтрПО (ЗКП) кантона Цирих предвиђено је право окривљеног да буде испитан у присуству браниоца, односно у пф. 18. истог закона да може да контактира са својим браниоцем⁴⁵.

4. 3. Међународни правни основ

Организација Уједињених нација донела је први акт који на изричит начин, на међународном плану, гарантује право окривљеног на одбрану. У питању је Универзална

⁴³ Г. Спасојевић, Одбрана окривљеног према унутрашњем и међународном праву, *op. cit.*, стр. 19.

⁴⁴ Code de procédure pénale, Version consolidée au 31 janvier 2016, преузето са: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006071154>, приступ: 02.02.2016.

⁴⁵ H. Müller, Der Verteidiger in der zürcherischen Strafuntersuchung, Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht, *Revue Penale Suisse*, Heft/fasc. 2/1979, Band 96- Tome 96, Verlag Stämpfli i Sie AG Bern 1979, стр. 199-200; стр. 192-195, цитирано према: Г. Спасојевић, Одбрана окривљеног према унутрашњем и међународном праву, *op. cit.*, стр. 20.

декларација о правима човека⁴⁶, којом је предвиђено (у члану 11. став 1.) да свако ко је оптужен за кривично дело има право да буде сматран невиним док се на основу закона кривица не докаже на јавном претресу на којем су обезбеђене све гаранције за његову одбрану.

У оквиру Организације Уједињених нација донет је и Међународни пакт о грађанским и политичким правима⁴⁷, којим се такође гарантује право на одбрану. Право на одбрану, у односу на Декларацију, Међународним пактом је детаљно разрађено. Наиме, предвиђено је да свако има право: „ да његова ствар буде правично и јавно саслушана од стране надлежног, независног и непристрасног суда..., да буде обавештен о природи и разлозима оптужбе против њега..., да има довољно времена и могућности на располагању за припрему своје одбране и за општење са браниоцем, да му буде суђено без непотребног одлагања, да се брани сам или уз помоћ правног заступника по свом избору, ако нема правног заступника, да буде упознат о свом праву да га има и, кад год то интерес правде захтева, да му се постави бранилац по званичној дужности, без плаћања трошкова ако нема довољно средстава да га плати и друга права“ (члан 14. Међународног пакта). Међународни пакт садржи минималне гаранције права окривљеног на одбрану, које се морају пружити свим окривљеним лицима, тако да су све државе које су ратификовале Међународни пакт обавезне да их поштују, и то примењујући их непосредно из Међународног пакта, или их изричито прописујући својим унутрашњим прописима⁴⁸.

Такође, значајно је поменути и гаранције права окривљеног на одбрану садржане у одредбама Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, донете од стране Савета Европе⁴⁹. Европска конвенција садржи исте гаранције права окривљеног на

⁴⁶ Декларација је усвојена и прокламована резолуцијом Генералне скупштине УН 217 А (III) од 10.12.1948. године, цитирано према: Универзални документи о људским правима, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 11.

⁴⁷ Усвојен резолуцијом Генералне скупштине УН бр. 2200 А (XXI) од 16.12.1966. године.

⁴⁸ Т. Лукић, Историјски развој улоге браниоца у кривичном поступку, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, XXXVIII, 2/2004, стр. 497.

⁴⁹ Усвојена 04.04.1950. године, у Риму, ступила на снагу 03.09.1953. године „Службени лист СЦГ, Међународни уговори, 9/03.

одбрану као оне које су садржане у Међународном пакту о грађанским и политичким правима, па их нећемо додатано понављати.

Осим наведених међународних докумената о заштити права човека, који садрже и одредбе о праву окривљеног на одбрану, неопходно је поменути још и Афричку повељу о правима човека и народа, Америчку конвенцију о људским правима, Статут Међународног војног суда (1945), Статут Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију, о чему ће више бити речи у Глави три.

5. ВРСТЕ ОДБРАНЕ

Према носиоцима функције одбране, у литератури се одбрана најчешће дели на формалну и материјалну. Под формалном одбраном се подразумева одбрана коју окривљени врши уз помоћ браниоца, а под материјалном одбраном она коју окривљени врши сам.⁵⁰ Према природи основа за побијање казног захтева одбрана може бити материјална, која је уперена против садржине казног захтева и њоме се настоји отклонити сам казнени захтев тврдњом да држава уопште нема право на кажњавање или нема право на меру казне која се захтева; и процесна, која је уперена против форме казног захтева и поступка у коме се о њему одлучује, њом се жели оспорити казнени захтев из формалних разлога, јер не одговара кривичнопроцесним прописима (подносилац тужбеног захтева по закону не може бити овлашћени тужилац, суд ненадлежан или је непрописано састављен или казнени захтев нема законом прописани садржај и сл.)⁵¹.

Т. Васиљевић⁵², такође одбрану дели на материјалну и формалну. Под материјалном одбраном подразумева одбрану коју врши окривљени лично - у виду побијања оптужбе у целини или у појединим деловима, као и државни органи који учествују у поступку са обавезом да иду на објективно утврђивање стања ствари и онда кад је оно у корист окривљеног. Осим окривљеног, материјалну одбрану врше суд и

⁵⁰ Г. Спасојевић, Одбрана окривљеног према унутрашњем и међународном праву, *op. cit.*, стр. 14.

⁵¹ В. Ђурђић, Кривично процесно право - Општи део, 2014, *op. cit.*, стр. 199.

⁵² Т. Васиљевић, Систем кривичног процесног права СФРЈ, Научна књига, Београд, 1964, стр. 160-161.

државни органи који суделују у кривичном поступку, али и трећа лица, ван процесног односа, која су у сродничком или другом положају према окривљеном, и која у тачно законом одређеним ситуацијама, за једну или више радњи на основу законског овлашћења могу да заузму место окривљеног да би заштитила његова права или отколнула штету од окривљеног. Под формалном одбраном подразумева право окривљеног да узме стручног браниоца, и тако своју одбрану употпуни одбраном браниоца, који својим стручним способностима помаже окривљеном да се брани.

Д. Димитријевић, полазећи од тога да се одбрана, као право окривљеног, јавља у два вида која чине јединство акције и циља, одбрану дели на личну и стручну. Личну одбрану врши сам окривљени. Она је по својој природи увек факултативна, јер се остварује зависно од воље окривљеног, док је стручна одбрана факултативна или обавезна, факултативна - када је себи обезбеђује сам окривљени узимањем браниоца; стручна – када браниоца окривљеном поставља суд⁵³. Такође, поједини теоретичари⁵⁴ под материјалном одбраном сврставају и рад правосудних органа (суда, тужиоца и сл.). Осим наведених врста одбране, у теорији је заступљена и подела одбране према њеним носиоцима, и то: а) одбрану вршену од самог окривљеног (лична одбрана); б) одбрану вршену од стране државних правосудних органа који учествују у кривичном поступку: од суда, јавног тужиоца, органа унутрашњих послова и других сличних органа; ц) одбрану вршену од стране браниоца окривљеног.

По питању поделе одбране на формалну и материјалну, у теорији су изнети многобројни приговори. Најчешће се оспорава сам израз „формалан“, којим се означава врста одбране, због тога што означава нешто што припада самој форми, што не може да изрази садржину одбране коју врши бранилац окривљеног, такав израз је погрешан, непогодан и неумесан⁵⁵. Активност браниоца у одбрани окривљеног није само форма. Бранилац реализује садржину одбране, која мора бити ефикасна да би испунила своју

⁵³ Д. Димитријевић, Кривично процесно право, Савремена администрација, Београд, 1963, стр. 142.

⁵⁴ Т. Васиљевић, Систем кривичног процесног права, 1970, *op. cit.*, стр. 166-167.

⁵⁵ Н. Матовски, Бранилац у кривичном поступку, *op. cit.*, стр. 16.

функцију. Присталице наведеног схватања су мишљења да је прихватљивије уместо „формална одбрана“ користити израз стручна или бранилачка одбрана⁵⁶.

У теорији се оспорава и гледиште да бранилац представља једног од носилаца функције одбране, због тога што он такву функцију нема и зато само представља стручног помоћника окривљеног, без положаја самосталног кривичнопроцесног субјекта.⁵⁷ Сам термин „материјална одбрана“ оспораван је од стране бројних аутора, са предлозима да се замени одговарајућим другим термином. У случајевима када одбрану врши сам окривљени, сасвим је оправдано термин „материјална одбрана“ заменити термином „лична одбрана“, а када се реализује од стране суда или других државних органа који учествују у поступку, онда је адекватно употребити термин „одбрана од стране државних органа“. С тим у вези, З. Мршевић⁵⁸ одбрану дели на: личну, стручну и одбрану од стране државних органа.

В. Ђурђић, одбрану окривљеног од стране других процесних субјеката (јавни тужилац, суд, полиција) назива још и комплементарном одбраном, коју ови процесни субјекти врше не као своју основну функцију већ у оквиру ње, тако да ова одбрана свој извор налази у објективним циљевима кривичног поступка, а то је доношење правилне и законите пресуде, у ком правцу је усмерена посебно делатност јавног тужиоца и суда. На суду је дужност, да би потпуно и исправно утврдио одлучне чињенице и на њих правилно применио закон, да са једнаком пажњом утврђује чињенице које терете окривљеног тако и оне које му иду у корист, с тим да када утврђује чињенице које окривљеном иду у корист, тим радњама врши и одбрану окривљеног.⁵⁹ Јавни тужилац и полиција имају дужност да непристрасно разјасне сумњу о кривичном делу и да са једнаком пажњом испитују чињенице које терете окривљеног али и чињенице које му иду у корист⁶⁰. Како би

⁵⁶ S. Ranieri, *Manuale di diritto processuale penale*, Padova, 1956, стр. 234.

⁵⁷ М. Стефановић-Златић, *Повластице окривљеног у југословенском кривичном поступку*, *op. cit.*, стр. 34-35.

⁵⁸ З. Мршевић, *Одбрана у кривичном поступку*, Београд, 1989, стр. 234, цитирано према: С. Бејатовић, *Кривично процесно право*, Службени гласник РС, Београд, 2010, стр. 236.

⁵⁹ В. Ђурђић, *Кривично процесно право - Општи део (2014)*, *op. cit.*, стр. 199.

⁶⁰ *Ibid.*, *op. cit.*, стр. 200.

постигао доношење законите судске одлуке, јавни тужилац ће радити и у корист окривљеног, па у том случају врши одбрану окривљеног, када на нпр. изјављује жалбу у корист окривљеног (члан 433. став 3. Законика о кривичном поступку)⁶¹.

У теорији се оспорава, посебно, подела одбране, која укључује поделу на одбрану од стране државних органа, где се као носиоци функције одбране сврставају суд, јавни тужилац или други државни органи, с обзиром да је окривљени једини носилац функције одбране. Суд, јавни тужилац или други државни орган (орган унутрашњих послова), врше функцију суђења, односно кривичног гођења, што је у складу са принципом поделе кривичнопроцесних функција, и дужни су да потпуно и правилно утврде све чињенице за разрешење одређене кривичне ствари. Чињенице које утврђују наведени државни органи не иду само у корист окривљеног, већ и на његову штету, тако да се не могу сматрати носиоцима функције одбране окривљеног, па из тих разлога нису оправдани ставови оних аутора који сматрају да и они, поред окривљеног, врше одбрану у материјалном смислу.

У кривичнопроцесној литератури се помиње и тзв. „конфликтна одбрана, за коју се истиче „У последње време поједини браниоци покушавају да кривични поступак торпедују екстензивним коришћењем права одбране“.⁶² Међутим, М. Шкулић⁶³ сматра тзв. конфликтну одбрану реално непостојећом категоријом, јер ако бранилац користи законска овлашћења која су му на располагању, он тиме не чини ништа недозвољено, односно он не може, док се креће у границама закона, да „торпедује“ кривични поступак. У супротном, суд има на располагању неопходне и адекватне процесне механизме да спречи сваку злоупотребу права у кривичном поступку.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² F.C. Schroeder, *Strafprozeßrecht*, 2. Auflage, „C. H. Beck“, München, 1997, стр. 95, цитирано према: М. Шкулић, *Кривично процесно право*, Београд, 2010, стр. 161.

⁶³ М. Шкулић, *Кривично процесно право*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 161.

У југословенској литератури заступљена је и подела одбране на казнену и процесну.⁶⁴

Може се закључити да је најприхватљивија подела одбране на личну и стручну одбрану, која је у сагласију са природом и садржином одбране окривљеног у кривичном поступку и која је, уосталом, у складу са одредбом члана 68. став 1. тачка 3. Законика о кривичном поступку.

5. 1. Лична одбрана

Лична одбрана окривљеног састоји се из чињеница и околности које у току поступка износи сам окривљени, а које су му од користи, остварује се живом и писаном речи окривљеног.⁶⁵ Остваривање личне одбране путем живе речи, по мишљењу Д. Димитријевића, долази приликом испитивања окривљеног, затим кад он у доказном поступку поставља питања или разјашњава ствар, и када на главном претресу у речи странака расправља и чини своје завршне предлоге за решење кривичне ствари, док њено остваривање путем писане речи налази своје место у свим правним средствима и правним лековима који му стоје на располагању ради његове одбране. Исти аутор⁶⁶ заступа став да је одбрана право окривљеног на чије се вршење не сме приморавати, нити се може настојати ни на пружању доказа од стране окривљеног.

Под личном одбраном у науци кривичног процесног права подразумева се делатност окривљеног на остваривању сопствене одбране.⁶⁷ Личну одбрану увек врши окривљени.

В. Ђурђић⁶⁸, личну одбрану дефинише као одбрану коју у кривичном поступку врши сам окривљени, који има интерес да одбије напад садржан у казненом захтеву, с

⁶⁴ А. Мунда, Уџбеник казенског постопка Федеративне људске републике Југославије, Урадни лист ЛРС, Љубљана, 1957, стр. 196-197.

⁶⁵ Д. Димитријевић, Кривично процесно право (1963), *op. cit.*, стр. 142.

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ С. Кнежевић, Заштита људских права окривљеног у кривичном поступку, *op. cit.*, стр. 50.

обзиром да је уперен против његових права и слобода. У кривичном поступку, интерес окривљеног је да се пред судом докаже његова невиност или права мера кривице, и у том циљу сасвим је оправдано и правично да се окривљеном омогући да лично побија наводе садржане у казненом захтеву. У реализацији личне одбране, на страни окривљеног у савременом процесном законодавству установљена су бројна права која у поступку реализује окривљени предузимањем одговарајућих процесних радњи, које споља посматрано, чине садржину личне одбране⁶⁹.

Битна претпоставка правилног вршења одбране је познавање кривичне ствари од стране окривљеног, па се из тога разлога установљавају законске поставке да је орган који води поступак дужан да пре испитивања окривљеног упозна са делом које му се ставља на терет и са основима оптужбе, односно са свим чињеницама и доказима, који обухватају оптужне и одбрамбене чињенице и околности, што је садржано у члану 68. став 1. тачка 1. Законика о кривичном поступку. У погледу момента вршења личне одбране, она се врши у сваком тренутку поступка с потпуним познавањем стања кривичне ствари од стране окривљеног. Лична одбрана започиње с првим испитивањем, и завршава се његовом речи на главном претресу, тако да је реч окривљеног на претресу увек последња у односу на излагања других кривичнопроцесних субјеката (члан 412. став 1. Законика о кривичном поступку). У завршној речи омогућено је окривљеном да се изјасни о свим оптужним чињеницама и доказима, што значи и могућност потупуне реализације личне одбране. Лична одбрана, у истим размерама, представља право окривљеног и у поступку по правним лековима.

5. 2. Стручна одбрана

Смисао и оправдање стручне одбране окривљеног у кривичном поступку огледа се у пружању помоћи окривљеном да његова одбрана у поступку одговори свим правним

⁶⁸ В. Ђурђић, Кривично процесно право - општи део, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, Ниш, 2011, стр. 199.

⁶⁹ *Ibid.*

захтевима, што може учинити само правно образовани бранилац.⁷⁰ Бранилац, са својим стручним знањем и умећем, испуњава правне захтеве одбране, који значе правилну примену права и код процесних и код кривичноправних питања. Т. Васиљевић⁷¹, под стручном одбраном подразумева одбрану преко стручног браниоца, која допуњује одбрану самог окривљеног, пружањем стручне, правнотехничке помоћи с циљем заштите и остварења права окривљеног, која с друге стране доприноси и бољем остваривању правосуђа. Под стручном одбраном у теорији се подразумева одбрана која се остварује уз стручну помоћ браниоца⁷².

Стручна одбрана има за циљ да обезбеди једнакост грађана пред законом и правосудним институцијама, хуманизацију кривичног поступка и обезбеђивање правне помоћи окривљеном у ситуацији које носе повећани ризик.⁷³

Стручном одбраном окривљени се доводи у положај равнотеже са тужиоцем, који је по правилу правно образован, и са судом као органом правосуђа. У овом смислу, стручна одбрана је право окривљеног у току читавог кривичног поступка, коју он врши преко браниоца, и која се састоји у изношењу чињеница и околности од стране браниоца које иду у корист окривљеног.

Учешће браниоца у реализацији стручне одбране има за циљ да у страначком сучељавању пред судом обезбеди: равноправност кривичнопроцесних странака; успешно супростављање овлашћеном тужиоцу; отклањање инфериорног положаја окривљеног, уношење елемената стручности у остваривању одбране; анулирање преимућства јавног тужиоца, која су плод стручности и искуства; да чињенице које иду у корист окривљеног,

⁷⁰ Д. Димитријевић, Кривично-процесно право, 1963, *op. cit.*, стр. 143.

⁷¹ Т. Васиљевић, Систем кривичног процесног права СФРЈ, Савремена администрација, Београд, 1981, стр. 165.

⁷² С. Кнежевић, Заштита људских права окривљеног у кривичном поступку, *op. cit.*, стр. 54.

⁷³ С. Бељански, Одбрана окривљеног у кривичном поступку, ЈРКК, бр. 4/89, стр. 174.

добију на значају; да се олакша положај окривљеног, коме психичка оптерећења, изазвана могућношћу изрицања кривичне санкције, отежавају адаптацију на судски амбијет.⁷⁴

Стручна одбрана у погледу вршења за браниоца представља дужност, коју он врши према најбољем знању и умењу све док поседује пуномоћје окривљеног, односно док не буде разрешен бранилаштва, за разлику од личне одбране која је право окривљеног⁷⁵.

Стручну одбрану у садржинском смислу чине све чињенице и околности које иду у корист окривљеног, које бранилац износи сходно процесној форми и с правним образложењем њихове суштине и значаја за расветљавање и решење кривичне ствари.

Бранилац стручну одбрану врши усменим излагањем или процесним писменима. Што се тиче тежишта стручне одбране, у односу на поједине фазе поступка и радњи у њима, има схватања⁷⁶ по којима је најважније да бранилац већ у претходном кривичном поступку обави у највећој мери све одбрамбене радње за откривање и обезбеђење корисних чињеница и потребних доказа. Са овим схватањем слаже се и Д. Димитријевић⁷⁷, али сматра да је оправдано да стручна одбрана не сме да губи ширину, да она треба да се врши с уједначеном снагом у претходном и у главном кривичном поступку, као и у поступку по правним лековима.

По врсти стручна одбрана се јавља као факултативна, обавезна и одбрана сиромашног окривљеника.

⁷⁴ С. Кнежевић, Заштита људских права окривљеног у кривичном поступку, *op. cit.*, стр. 54-55.

⁷⁵ Д. Димитријевић, Кривично процесно право (1963), *op. cit.*, стр. 143.

⁷⁶ *Ibid.*, *op. cit.*, стр. 144.

⁷⁷ *Ibid.*

5. 2. 1. Факултативна стручна одбрана

Факултативна стручна одбрана се манифестује у праву окривљеног да се на суду, по сопственом нахођењу и избору, брани.⁷⁸ Ова врста одбране се окривљеном не намеће, она представља његово право да слободно одлучи да ли ће узети браниоца или га неће узети⁷⁹.

У кривичном поступку, у случајевима када стручна одбрана по закону није обавезна, када окривљени сам узме браниоца у том случају наступа факултативна стручна одбрана, која у позитивном праву Србије није могућа у редовном кривичном поступку, већ само у сумарном. Што се тиче момента наступања, лице које има својство окривљеног може имати браниоца у току целог кривичног поступка, почев од његовог првог саслушања (као окривљеног) али и пре формалног започињања поступка, када према њему као осумњиченом органи предистражног поступка предузимају неку радњу или меру.

Факултативна стручна одбрана може наступити, и то: а) већ приликом првог доласка окривљеног пред орган поступка или судски орган након подигнутог казненог захтева; б) у некој каснијој фази првостепеног или поступка по правним лековима.⁸⁰

Суштинска карактеристика факултативне стручне одбране јесте та да се она не може наметнути окривљеном. Она не наступа постављањем браниоца по службеној дужности, као код нпр. обавезне одбране. Окривљени може али не мора имати браниоца у кривичном поступку ради реализације своје одбране.

5. 2. 2. Обавезна стручна одбрана

Обавезна одбрана је врста стручне одбране и одбрана предвиђена законом. Обавезна за окривљеног изложеног повећаним процесним ризицима, који су узроковани неким личним хендикепима (који узрокују смањену процесну компетенцију), тежином

⁷⁸ С. Бејатовић, Кривично процесно право, Службени гласник РС, Београд, 2010, стр. 236.

⁷⁹ М. Грубач, Кривично процесно право - Приручник за полагање правосудног испита, Привредни саветник, Београд, 2003, стр. 53.

⁸⁰ В. Ђурђић, Кривично процесно право - Општи део, 2014, op. cit., стр. 203.

кривичног дела, али и неким другим процесним околностима које окривљеном отежавају или потпуно онемогућавају личну одбрану.

Обавезну стручну одбрану S. Ranieri⁸¹ дефинише као одбрану коју окривљени у кривичном поступку развија уз помоћ браниоца, који своју правну вештину ставља у служби брањеника. У свим савременим кривичним поступцима признато је право окривљеног на стручну одбрану. Ово право садржи у себи потенцијално неједнак третман појединих окривљених, јер неки нису у материјалној могућности да именују браниоца⁸², док други нису компетентни да оцене потребу за стручним браниоцем и сл. С тим у вези, З. Мршевић наводи да „основно правило да учешће браниоца у кривичном поступку зависи од воље окривљеног, односно да је одбрана факултативна по вољи и по избору самог окривљеног, у погледу личности браниоца и момента ангажовања, не може да буде једино важеће за све случајеве и за све окривљене“⁸³.

У правној теорији често се поставља питање да ли између обавезе окривљеног на стручног браниоца и појма „право на одбрану“ постоји колизија, односно њихова неспојивост. У односу на ово питање, одговор би гласио, да обавезна стручна одбрана није у колизији са вољом окривљеног, јер увек када окривљени хоће и може да ангажује браниоца, или када окривљени то не може, али жели, или када се саглашава са постављањем браниоца по службеној дужности, воља законодавца који прописује обавезну стручну одбрану и окривљеног у конкретном случају нису у сукобу⁸⁴. Међутим, када окривљени не жели стручног браниоца, а у поступку је предвиђена обавезна стручна одбрана, у том случају се може говорити о наметању браниоца окривљеном супротно његовој вољи. З. Мршевић⁸⁵ ову ситуацију (наметање стручног браниоца окривљеном)

⁸¹ S. Ranieri, Manuale di diritto processuale penale, op.cit., стр. 36.

⁸² Д. Станковић, Суштина и важност функције одбране у нашем кривичном поступку, op. cit., стр. 36, цитирано према: З. Мршевић, Обавезна одбрана у кривичном поступку, докторска дисертација, Београд, 1986, стр. 22.

⁸³ З. Мршевић, Обавезна одбрана у кривичном поступку, докторска дисертација, op. cit., стр. 22.

⁸⁴ *Ibid.*, op. cit., стр. 23.

⁸⁵ *Ibid.*

правда мањкавом вољом окривљеног због недовољног узраста, постојања одређених психичких или физичких хендикепа, када постоји пуно оправдање за заснивање обавезне стручне одбране која ће се реализовати постављањем браниоца по службеној дужности, тако да нема неслагања између воље законодавца и окривљеног, због тога што је воља окривљеног мањкава. Т. Васиљевић⁸⁶ износи мишљење да је обавезна стручна одбрана део права окривљеног на одбрану уопште, као и права на стручну одбрану, када закон предвиђа стручну одбрану као обавезну за неке окривљене који нису способни да се сами бране или су оптужени за нека тежа кривична дела, тако да ако сам окривљени не узме браниоца, добија га по службеној дужности.

У погледу вршиоца обавезне стручне одбране, то је увек лице које се разликује од окривљеног, и по правилу се ради о стручном браниоцу, што представља и основну разлику ове и личне одбране (личну одбрану увек врши окривљени).

Оправданост постојања обавезне стручне одбране у кривичном поступку, осим законског прописивања, налази се и у чињеници потребе постизања правилне и доследне организације оптужног и контрадикторног поступка, која захтева да се стручном тужиоцу супростави стручни бранилац.⁸⁷

Као разлоге заснивања обавезне стручне одбране у кривичном поступку, С. Кнежевић⁸⁸ новоди немогућност реализације права на одбрану због личних хендикепа и слабог материјалног стања окривљеног, као и могућност изрицања дуготрајних казни затвора. Случајеве заснивања обавезне стручне одбране у кривичном поступку, односно разлоге, С. Бејатовић⁸⁹ сврстава у три групе околности, то су: карактер спора (његова

⁸⁶ Т. Васиљевић, Систем кривичног процесног права СФРЈ (1981), *op. cit.*, стр. 166, цитирано према: З. Мршевић, Обавезна одбрана у кривичном поступку, докторска дисертација, *op. cit.*, стр. 23.

⁸⁷ М. Чубински, Научни и практични Коментар Законика о судском кривичном поступку Краљевине Југославије, Геца Кон, Београд, 1933, стр. 167, цитирано према: З. Мршевић, Обавезна одбрана у кривичном поступку, докторска дисертација, *op. cit.*, стр. 29.

⁸⁸ С. Кнежевић, Заштита људских права окривљеног у кривичном поступку, *op. cit.*, стр. 60.

⁸⁹ С. Бејатовић, Кривично процесно право, *op. cit.*, стр. 241.

важност, сложеност, висина законом прописане казне и др.); лична својства окривљеног (малолетност, физички и психички недостаци и др.) и процесне тешкоће.

5. 2. 3. Одбрана сиромашних

Одбрана сиромашних је настала прихватањем и применом социјалних и хуманистичких идеја у кривично процесно право. Примена наведених идеја у кривично процесно законодавство допринело је изградњи стајалишта да имовинске прилике не треба да буду препрека или фактор ограничења у остваривању одбране окривљеног у кривичном поступку.

У контексту настанка одбране сиромашних или сиромашког права на идејама социјалне једнакости, немачки теоретичар Welp Jürgen⁹⁰ правну природу одбране сиромашних одређује са аспекта мера социјалне политике, чији став дели и Samuels Alec⁹¹. Социјални карактер одбране сиромашних, у кривичнопроцесном смислу, по мишљењу Welpa, произилази из социјалноетичких схватања једног доба у коме се старање о сиротињи, као и о хендикепираним лицима, схвата као социјална функција. У том смислу, интерес јавног поретка савремених друштава се огледа и у побољшању њиховог положаја. Д. Лакићевић⁹², као циљеве социјалне политике наводи унапређивање радних и животних услова радних људи и грађана и друштвених група, кроз рационално задовољавање људских потреба, обезбеђивање социјалне сигурности радних људи и грађана, ублажавање и превазилажење социјалних разлика и стварање претпоставки за брз и интегралан социјалноекономски развој. Ради постизања наведених циљева, одређеној категорији људи, који се налазе у стању социјалне потребе, чине се одређена давања или чињења. Наведене теоријске поставке, без сумње, имају значајних додирних тачака са институтом одбране сиромашних у кривичном поступку, што се посебно огледа у чињеници да овај

⁹⁰ J. Welp, Die Verteidiger als Anwalt des Vertrauen, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, New York, De Gruyter, 1978, no. 1, стр. 130.

⁹¹ A. Samuels, Criminal legal aid: The Issues of Principle, The Criminal Law Review, London, Aprile 1983, стр. 232.

⁹² Д. Лакићевић, Увод у социјалну политику, Савремена администрација, Београд, 1982, стр. 15.

институт доприноси остваривању циљева социјалне политике у погледу положаја човека, хуманизације људских односа и својим постојањем и деловањем утиче на превазилажење социјалних разлика у кривичном поступку. Окривљено лице које се налази у кривичном поступку, ако је без средстава да изабере и плати себи стручног браниоца налази се у стању социјалне потребе, тако да према њему треба применити одређена социјална давања или чињења, како би се постигли циљеви социјалне политике.

Идеја о одбрани сиромашних јавила се са краја 19. века, када јавност најпре указује на лошу ситуацију у којој су се налазила лица у кривичном поступку. У то време било је доминантно мишљење да су правила кривичног поступка пружала довољне гаранције за поштовање личности окривљеног, који су притом образовани, интелигентни, који располажу са довољно новца, и који су у ситуацији да познају своја права и да их користе у пуном обиму. Међутим, таква лица су била у мањини, у односу на број оптужених, који су били сиромашни, необразовани и беспомоћни. Под утицајем јавности, и као последица многобројних злоупотреба у кривичним поступцима, енглески парламент је усвојио статутарну дозволу за учешће адвоката у случајевима злочинства, што је значило и пуно признање права факултативне одбране. Даље, с циљем институционализовања одбране сиромашних донет је Закон о одбрани сиромашних из 1903. године, који за додељивање браниоца захтева, као услов, постојање добрих изгледа за успех у поступку, односно ослобађање од оптужбе. По речима Orfielda⁹³, Закон о одбрани сиромашних, са каснијим изменама и допунама, није постигао очекиване резултате, тако да је све до Другог светског рата, малом броју окривљених је била понуђена одбрана, и када се томе дода још и број оних којима она није ни понуђена и којима није одобрена, резултат је да велики број осуђених лица током кривичног поступка није имао никакву обрану. У Сједињеним Америчким Државама, пут од непризнавања окривљеном право на браниоца па до увођења института постављеног браниоца био је дуг, али је до преокрета дошло након случаја *Johnson v. Zerbst* из 1938. године, у коме је промењено схватање да суд нема никакву обавезу постављања браниоца окривљеном у кривичном поступку у став, односно принцип да суд по службеној дужности има обавезу да постави браниоца увек када га окривљени

⁹³ B. Orfield, *Criminal Procedure from Arrest to Appeal*, New York University Press 1947, стр. 363.

нема, а поступак је од значаја за његов живот или слободу⁹⁴. Право на стручну одбрану сиромашног током времена добија и своју формалну заштиту и то параграфом 44. Правила о кривичном поступку пред окружним судовима⁹⁵, која су усвојена 1944. године од стране Врховног суда, и касније више пута допуњавана. Овим правилима установљено је сваком окривљеном право да добије браниоца, под условом да суд оцени да је окривљени неспособан да се брани сам или да себи прибави адвоката. Истовремено установљена је и саветујућа улога суда, која се огледа у дужности суда да окривљеног упозна о свом праву на стручног браниоца, и да окривљеном понуди одбрану по службеној дужности уколико сам није у стању да узме и плати адвоката.

У теорији присутно је гледиште да идеја о одбрани сиромашних претходи идеји о обавезној одбрани. Гаранције права окривљеног на одбрану, садржане у законским одредбама, односно да окривљени може увек у кривичном поступку узети браниоца, не решава питање како се долази до стручног браниоца, ако би окривљени хтео да узме браниоца али због сиромаштва није у стању да га плати⁹⁶. У таквој ситуацији принцип праведности налаже да се, ако не свима, оно бар неким од њих, обезбеди бесплатан бранилац, да би се спречило да трпе последице одсуства стручне одбране само зато што не могу да је плате. Такође, само уочавање категорије сиромашних окривљених представља прву степену удаљавања од општег права свих окривљених да узму стручног браниоца, ка праведнијем регулисању стручне одбране у кривичном поступку. Као последица простог изједначавања неједнаких, дошло се до признавања и уважавања разлика, што за неке категорије окривљених значи признавање другачијих права, у погледу стручне одбране, осим обичне могућности да по свом нахођењу узму нестручног браниоца.

⁹⁴ R. Moreland, *Modern Criminal Procedure*, стр. 173, цитирано према: З. Мршевић, *Обавезна одбрана сиромашних у англосаксонском кривичном поступку*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1983, но. 3 4, стр. 317.

⁹⁵ The original Federal Rules of Criminal Procedure were adopted by order of the Supreme Court on Dec. 26, 1944, transmitted to Congress by the Attorney General on Jan. 3, 1945, and became effective on Mar. 21, 1946, преузето са: <https://www.law.cornell.edu/rules/frcrmp>, приступ: 12.08.2015.

⁹⁶ М. Доленц, *Теорија судског кривичног поступка за Краљевину Југославију*, Геца Кон, Београд, 1933, стр. 113-114. (цит. према: З. Мршевић, *Однос обавезне одбране и одбране сиромашних*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, 1986, број 9, стр. 1.

Посматрајући апстрактно, пут од факултативне стручне одбране до њеног обавезног вида логично иде преко одбране сиромашних. Идентификовање оних који не могу да плате браниоца, а потребан им је, дошло се до оних који нису у стању сами да се бране а немају браниоца из било којих разлога (није од утицаја недостатка средстава, несхватање потребе за браниоцем, одбијање, нежељење стручне одбране).⁹⁷

3. Мршевић⁹⁸ износи став да, историјски гледано, нема прецизних података о томе да је одбрана сиромашних претходила обавезној одбрани и да се може прихватити стајалиште да су оба вида одбране постала део праксе кривичног поступка паралелно; да је идеја о неопходности одбране неких категорија окривљених за тешка дела или неспособних да се сами бране ишла упоредо са идејом да се таквим лицима, ако немају средстава да плате стручног браниоца, браниоца треба обезбедити постављањем по службеној дужности. У прилог наведеном ставу о паралелном увођењу оба вида одбране иде чињеница да ни антички ни средњовековни акузаторски поступак није институционализовао обавезност одбране, али ни одбрану сиромашних. Заправо, сиромаштво, само по себи, није био довољан услов за заснивање обавезне одбране. Морао је постојати још неки услов, попут појаве одређених тешкоћа на страни окривљеног да се сам брани (нпр. због недостатка узраста, физичких или психичких недостатака уз оптужење за неко тешко кривично дело). Због таквог међусобног односа, одбрана сиромашних ће у наставку рада бити разматрана и сагледавана у контексту међусобних индентичности, сличности и разлика са обавезном одбраном.

Најзначајнији аспект међусобног односа ова два вида одбране огледа се у присуству мешовитих елемената (елемената обавезности код одбране сиромашних, односно елемената недостатка материјалних средстава за ангажовање браниоца, код обавезне одбране), што је доводило до ситуације поклапања одбране сиромашних и обавезне одбране, с тим што је и данас то случај, и као типичан пример наводи се институт *legal aid* у англосаксонском кривичном поступку, о чему ће у наставку рада бити више речи.

⁹⁷ 3. Мршевић, Однос обавезне одбране и одбране сиромашних, *op. cit.*, стр. 2.

⁹⁸ *Ibid.*

Као пример поклапања института обавезне одбране са одбраном сиромашних, у континенталном праву, наводи се аустријски кривични поступак, где се бранилац по службеној дужности одређује у случајевима када би трошкови његовог ангажовања угрожавали издржавање окривљеног или његове породице у смислу потреба једноставног живота; као и у случају постављања браниоца малолетном лицу, ако би трошкови његове одбране угрозили његово издржавање у смислу вођења једноставног начина живота⁹⁹. Критеријум сиромаштва није довољан да би окривљени добио браниоца, већ је потребно да постоји и нека околност која одређује обавезну одбрану, која се нпр. огледа у тежини кривичног дела које се окривљеном ставља на терет. Међутим, и поред присуства мешовитих елемената за ангажовање браниоца код једног или другог вида одбране, ипак у континенталном систему постоји самостална обавезна одбрана. Такав је случај када окривљени има довољно средстава да плати браниоца, а присутне су околности за заснивање обавезне одбране. У том случају се окривљеном поставља бранилац по службеној дужности, чије трошкове сноси сам окривљени, с тим да уколико је присутан и елемент сиромаштва на страни окривљеног, у том случају трошкови одбране падају на терет буџета. Из наведеног произилази да одбрана сиромашних не постоји самостално, да околност сиромаштва није довољан услов за наступање одбране сиромашног, тако да је за њено заснивање потребно да постоји и неки елемент карактеристичан за обавезну одбрану.

Преплитање елемената обавезне и одбране сиромашних, приликом њиховог заснивања, видљиво је и у немачком кривичном поступку, друге половине 19. века, када се одбрана сиромашних ограничавала на случајеве обавезне одбране комбиноване са сиромаштвом окривљеног (нпр. одбрана је била обавезна пред царским и земаљским судом, ако је окривљени глувонем; затим ако је дело које му се ставља на терет тзв. злочинство, под условом да окривљени тражи браниоца; ако је предложено да се оптужени пошаље на третман у болници за умоболне).¹⁰⁰ Посматрано без елемента сиромаштво, ови

⁹⁹ *Ibid.*, op. cit., стр. 3.

¹⁰⁰ М. Frydmann, Systematisches Handbuch der Vertheidigung im Strafverfahren, Wien, 1878, стр. 134, цитирано према: З. Мршевић, Однос обавезне одбране и одбране сиромашних, op. cit., стр. 4.

случајеви заснивања одбране окривљеног представљају обавезну одбрану, али ако би се њима додао и елемент сиромаштво, онда би се радило о одбрани сиромашних.

У кривичном поступку Србије ова два вида одбране су одвојена, али и поред тога, ипак се може говорити о преплитању елемената обавезне и одбране сиромашних, приликом њиховог заснивања. Такав случај постоји, када се за заснивање одбране сиромашних предвиђа још неки критеријум, осим сиромаштва окривљеног, нпр. тежина кривичног дела, као елемент типичан за заснивање обавезне одбране. Одредбе члана 77. став 1. Законика о кривичном поступку предвиђају, за наступање одбране сиромашних, и тежину кривичног дела које се окривљеном ставља на терет (дело за које се може изрећи казна затвора преко три године), при чему се из формулације „поставиће се...“ и „о захтеву из става 1. овог члана одлучује судија за претходни поступак, председник већа или судија појединац...“, произилази да је неопходна и процена конкретне ситуације од стране суда, да би се донела одлука о заснивању одбране сиромашног, а везано за тежину дела и способности окривљеног да се брани сам.

Осим тежине кривичног дела (као елемента типичног за заснивање обавезне одбране) и имовинског стања окривљеног, потребан је и захтев окривљеног за постављање браниоца, што опет чини посебан вид личне одбране, тако да кумулативним испуњењем наведених услова може доћи до изражаја и елемент сиромаштва (имовинско стање окривљеног), као основни услов за заснивање одбране сиромашног, односно може доћи до наступања одбране сиромашног у кривичном поступку.

Елемент сиромаштва, као један од услова за заснивање одбране сиромашних, јавља се и код обавезне одбране. У члану 76. став 1. Законика о кривичном поступку је прописано да ако окривљени у случајевима обавезне одбране не узме сам браниоца, јавни тужилац или председник суда пред којим се води поступак ће му поставити браниоца по службеној дужности. Начелно, код обавезне одбране, када се окривљеном поставља бранилац по службеној дужности, трошкови поступка, а тиме и трошкови одбране (награда и нужни издаци браниоца) падају на терет окривљеног, али се применом елемента сиромаштва, карактеристичан за наступање одбране сиромашних, окривљени може ослободити, накнадно, трошкова поступка, када они падају на терет буџетских средстава,

ако би се њиховим плаћањем од стране окривљеног довело у питање издржавање окривљеног или издржавање лица које је он обавезан да издржава (члан 264. став 3; члан 266. Законика о кривичном поступку).

Одбрана сиромашних никада не наступа по службеној дужности (*ex officio*) и на иницијативу државних органа, већ зависи од тога да ли ће њено наступање захтевати окривљени или не, ако захтева, онда долази до процене ситуације, која обухвата процену способности окривљеног да се самостално брани, тежине дела и његове имовинске прилике, од стране надлежног државног органа. Када је у питању обавезна одбрана, жеља и однос окривљеног према њој потпуно су небитни, када је у питању њено заснивање, што је случај у кривичном поступку Србије и већине кривичних поступака других држава.

Код одбране сиромашних, жеља окривљеног да добије браниоца, изражена у форми захтева упућеног надлежном органу представља један (не и једини) од услов за наступање овог вида одбране, тако да се без таквог захтева (у коме је изражена жеља окривљеног за постављање браниоца), не може доћи до њене реализације. Када наступи, она се реализује постављањем браниоца сиромашном окривљеном по службеној дужности, које је по правилу стручно лице - адвокат. Важно је нагласити и то да не може доћи до подударња одбране сиромашних са лично одбраном, с обзиром да личну одбрану реализује сам окривљени, а одбрану сиромашних не могу да врше сами окривљени, већ је увек врши лице различито од окривљеног, односно адвокат.

5. 2. 3. 1. Legal aid у англосаксонском кривичном поступку

John Alder¹⁰¹, као једно од основних начела признато и присутно у правним системима савремених, цивилизованих државе наводи једнакост пред правом, под којим подразумева подређеност свих лица (било да су на важним функцијама, било да су обични грађани), истим правним нормама које се примењују од стране државних органа, а тиме и судова. Овај принцип, по речима истог аутора, означава и процедуралну правду, тако да су

¹⁰¹ J. Alder, *Constitutional & Administrative Law*, London, 1989, стр. 43.

све странке овлашћене да захтевају поштено суђење од стране непристрасног суда; затим непристрасну примену правних норми - а не да те норме чине људе једнакима.

David Fellman¹⁰², по питању једнакости пред правом, наводи да је за окривљеног у кривичном поступку, једно од најважнијих права прво да буде брањен од стране стручног браниоца, зато што већина грађана зна мало или ни мало о праву, а посебно о кривичном поступку, тако да без помоћи адвоката на страни окривљеног у кривичном поступку већина њих неће имати адекватну одбрану.

Као што је већ речено, институција *legal aid* у англосаксонском поступку представља мешавину института одбране сиромашних и обавезне одбране, који у својим чистим видовима, као што је случај у континенталним поступцима, не постоје у земљама *common law*-а¹⁰³. Наступање одбране сиромашних долази у ситуацијама када на страни окривљеног постоји хендикепираност која окривљеном отежава одбрану (нпр. ментална заосталост, одређени узраст, глувонемост, озбиљност оптужбе), односно присуство околности које су својствене за настанак обавезне одбране, с једне стране, комбиновано са сиромаштвом, када окривљени због свог имовинског стања није у могућности да сам узме браниоца и да га плати, што представља околност која је битна за настанак одбране сиромашних, с друге стране. Само када се оба разлога кумулативно десе, тада долази до примене института *legal aid* у кривичном поступку.

С. Кнежевић¹⁰⁴, као *ratio legis* ове установе, наводи олакшавање процесне позиције окривљеног, отежане постојањем повећаног степена друштвене опасности извршеног кривичног дела, животним неискуством, необразованошћу и другим околностима које ограничавају окривљеног у остваривању права на одбрану, а да је за његово заснивање поред услова који су потреби за наступање обавезне одбране у континенталном законодавству, неопходно и да окривљени буде сиромашан. Такође, као посебну

¹⁰² D. Fellman, The defendats rights today, the right to counsel, стр. 208.

¹⁰³ З. Мршевић, Критика постојећег стања и правци промена у функционисању енглеског института *legal aid*-бесплатне правне помоћи сиромашнима, Гласник Адвокатске коморе Војводине, Нови Сад, 1991, број 1, стр. 1.

¹⁰⁴ С. Кнежевић, Заштита људских права окривљеног у кривичном поступку, *op. cit.*, стр. 65-66.

специфичност поменуте установе наводи и могућност окривљеног да одбије стручну помоћ и да сам реализује одбрану (лична одбрана), што није могуће код стандардног вида обавезне одбране, осим ако је окривљени млад, незрео, ментално ретардиран и слично.

У енглеском праву одбрана окривљеног је обавезна само у случају када се окривљени терети да је извршио кривично дело убиства. Ван тог случаја, наступање обавезне одбране сиромашних зависи од дискреционе процене суда о потреби издавања сертификата о постављању браниоца по службеној дужности. Услови за конституисање *legal aid-a* у енглеском праву садржани су у „Вихеријевим критеријумима“, и то су: а) оптужба је тешка, па је оптужени у опасности од губитка живота, слободе или трпљења штете по своју репутацију, б) оптужба се заснива на суштинским питањима права; ц) окривљени није у стању да прати поступак и стање свог случаја, због непознавања енглеског језика, моменталне болести и других телесних и менталних дисфункција; д) природа одбране укључује испитивање сведока и унакрсно испитивање вештака; е) одбрана је у интересу неких других лица, а не само окривљеног. Наведени услови у садејству са сиромаштвом могу издејствовати конституисање *legal aid*.¹⁰⁵

Федерално законодавство у Сједињеним Америчким Државама (САД), по речима William O. Douglas¹⁰⁶, судије Врховног суда САД, прилично је далеко напредовало у настојању да „сиромашном човеку“ обезбеди једнаку правду пред судом и да се повластице сиромаштва дају у разним облицима. Једна од таквих повластица установљена у корист сиромашног јесте уставно право да му се постави правни заступник који ће га бранити, ако је лице сувише сиромашно да би могло узети адвоката у федералном кривичном поступку.

У САД одбрана је увек обавезна у случајевима када је окривљени оптужен да је учинио кривично дело за које се може изрећи смртна казна, а у осталим случајевима када се оптужба базира на посебним околностима које захтевају присуство стручног браниоца,

¹⁰⁵ A. Samuels, Criminal legal aid: The Issues of Principle, The Criminal Law Review, op. cit, стр. 225, цитирано према: С. Кнежевић, Заштита људских права окривљеног у кривичном поступку, op. cit., стр. 66.

¹⁰⁶ W. Douglas, Сиромашко право (IN FORMA PAUPERIS) у Сједињеним Америчким Државама, Прилози, Анали Правног факултета у Београду, Јанар- Јун 1962, стр. 104.

што датира почев од 1963. године.¹⁰⁷ Међутим, процес настанка и развоја института *legal aid* у англосаксонском кривичном поступку још увек није заокружен; широко су присутна схватања да велики број оптужених долази из социјално угрожених групација, тако да је за њих правна помоћ од посебног значаја, али и схватања о потреби признавања свима права на бесплатног браниоца, без било каквих услова. Kanlen Delmar¹⁰⁸, сматра да би идеално било када би одбрана била приступачна свима, без постојања посебних околности, од првог саслушања до окончања поступка по жалби, с тим да, на жалост, таква могућност није предвиђена уставом САД, Hall Livingston¹⁰⁹ закључује да институт *legal aid* није заокружио своју еволуцију, да је она још увек у току, јер се ради о области у којој је традиција важан фактор функционисања института англосаксонског правног система, а она је још увек у стварању.

¹⁰⁷ D. Karlen, *The citizen in court- The right to counsel*, New York, 1964, стр. 47, цитирано према: З. Мршевић, *Обавезна одбрана сиромашних у англосаксонском кривичном поступку*, *op. cit.*, стр. 317.

¹⁰⁸ D. Karlen, *The citizen in court- The right to counsel*, *op. cit.*, стр. 317.

¹⁰⁹ L. Hall, *The Right of accused in criminal Cases, Talks on American Law*, New York, 1971, стр. 65.

ГЛАВА ДРУГА

ИСТОРИЈАТ РАЗВОЈА ОДБРАНЕ СИРОМАШНИХ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

1. ОДБРАНА СИРОМАШНИХ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ КРОЗ ОПШТУ ИСТОРИЈУ

У периоду првобитне људске заједнице, која траје до настанка првих држава, није било писмености, државне власти и правног система, тако да се овај период у литератури назива још и праисторијом или време предржавног уређења.¹¹⁰ Међутим, и у периоду праисторије, посебно у њеној завршној фази, јавили су се први замеци из којих ће се касније развити држава и право. И поред чињенице да у овом периоду није било права, ипак су постојала извесна правила понашања, тако да се знало ко шта треба да ради, које је понашање дозвољено, а које није. Правила понашања била су садржана у обичајима, који су представљали основни регулатор понашања унутар група, настајали су дуготрајним понављањем понашања кроз више генерација. Касније, током развоја првобитне заједнице, обичајна правила су добила и одговарајућу санкцију, која је најпре имала претежно религијски и спорадични карактер, а касније се уместо религијских појављују друштвене норме и организоване санкције. Према прекршиоцима обичајних правила понашања предузимале су се мере: подвргавање јавној порузи, прогонство, сакаћење и смрт (у форми крвне освете). Крвна освета временом се ублажава, тако што се прекршиоцу узвраћа иста штета коју је учинио („око за око, зуб за зуб“).

Са развитком државе, долази до организоване бриге о одржавању јавног мира и поретка, сузбијања самопомоћи, укидања добровољне компензације и увођења законске, обавезне компензације и укидања крвне освете.

У овом периоду, као последица непостојања државе и права, нема правила, ни обичајнијих, која би регулисала поступак утврђивања кривице, а тиме и одбране.

¹¹⁰ С. Аврамовић, Општа правна историја, НОМОС, Београд, 2003, стр. 35.

У периоду Старог века, под којим се најчешће подразумева време од постанка првих држава у IV миленијуму пре н.е. до V века н. е., када пропада Западно Римско царство, чија је главна одлика робовласништво, настаје клинописно право, односно клинописни законски текстови од којих је најпознатији Хамурабијев законик (Законик вавилонског цара Хамурабија), донет око 1680. године пре н. е.

Хамурабијев законик почиње одредбама о суђењу и судском поступку, чиме је посебно истакнут значај суда на пољу афирмације државне власти у односу на племенску правну традицију. Послове судије обављали су државни чиновници, који нису најчешће били само судије, већ су поред других послова пресуђивали и у име владара, који је имао положај врховног судије, тако да судство није било одвојено од управе. Судски поступак је по правилу покретала заинтересована странка, или државни орган, и то само изузетно (нап.: у случају завере, дезертерства или оштећења државне имовине), и водио се у усменој форми. Поред сведочења, као најважнијег доказног средства, као доказ користиле су се и писмене исправе („таблице“), али и заклетва, као доказно средство, која је била непобитан доказ, што је значило да се није могла побити другим доказима. По окончању усмене расправе, која је имала контрадикторни карактер, доносила се писмена пресуда, исписана на глиненој плочици, у којој се наводило име странака, њихове изјаве, заклетве, изјаве сведока и суштина пресуде, као и забрана да странке поново воде поступак о истој ствари, што представља начело *ne bis in idem*, које касније формулише римско право. С обзиром на прописану усмену расправу, могућност давања изјаве, заклетве, предлагање доказа, може се закључити да је законик препознавао личну одбрану, али не и одбрану од стране другог лица, вичног праву.

Судски поступак у Атини могао је покренути сваки атински (пуноправни) грађанин или магистрат по службеној дужности, путем приватне тужбе *dike*¹¹¹ или јавне тужбе *graphe*¹¹². Судијску функцију су вршили судови, скупштине, веће буле, Ареопаг, архонти, итд. Тужилац је сам позивао туженог, док се оптужба туженику усмено износила на јавном месту у присуству сведока. На дан суђења, који је одређивао магистрат, тужилац је и

¹¹¹ Тужбу *dike* покретало је заинтересовано лице (оштећени, у случају убиства, рођаци убијеног).

¹¹² Тужбу *graphe* могао је подићи било који грађанин, ради заштите општег интереса.

писмено износио оптужбу, а свака странка је била у обавези да обезбеди своје доказе. Доказна средства су била: сведочење, заклетва, цитирање закона, писмене исправе и друго. У току поступка, свака странка имала је право да одржи два говора. Први, за изношење својих навода, аргумената, а други за реплику, тако да је први говорио тужилац а задњи тужени, као у модерном кривичном поступку. У току поступка странку (тужилац или тужени) су могла помагати и друга лица, тако што би неко од присутних био позван да говори у њену корист, тако што би по правилу хвалио личне особине странке, без уплитања у меритум спора. Ова лица називана су „*synegoros*“ (онај ко говори заједно са странком), и било им је забрањено да за овакву одбрану узимају било какав хонорар.

За период Средњег века, чији се почетак везује за V век н.е. а завршава се пре XVIII века, који се идентификује са феудализмом, карактеристично је византијско право, односно законе које су доносили императори, од којих се посебно истичу: *Codex Theodosianus*, *Hermogenianus*, *Codex Theodosianus*, *Fragmenta Vaticana*, *Collation legum Mosaicarum et Romanarum*, *Liber Syro – Romanus*, *Codex Iustinianus*, *Institutiones*, *Digesta*, *Codex repetitae praelectionis*, *Vasilke*, *Synopsis Basilicorum*. Судски поступак у византијском праву није довољно познат због малог броја извора, а карактеристичан је по томе што се врло мало разликују грађански и кривични поступак. Судски поступак се водио пред државним органима али и пред црквеним судом¹¹³.

У Средњем веку, поред римског права, шеријатско право је представљало заокружен правни систем, и у суштини је представљало верско право. Судски поступак је био у надлежности кадије, тако да није постојало колегијално суђење. Кадија је одлучивао о решењу конкретног спора. У случају да оптужени призна кривицу, није се спроводио доказни поступак. У супротном, ако није било признања кривице, терет доказивања је био на тужиоцу, коме су могли помагати „позвани сведоци“, који су имали улогу бележника и архивара, памтили су усмена сведочења и заклетве странака и чували писане доказе. Усмени докази имали су првенство у односу на писане. На одлуку кадије није се могла уложити жалба, али је крајем Омајада основан врховни управни суд, који се бавио

¹¹³ С. Аврамовић, Општа правна историја, ор. cit., стр. 177.

разматрањем злоупотреба власти од стране функционера, па се самим тим могао поднети и приговор против поступања кадије.

С становишта опште историје, од најстаријих времена, први адвокати и браниоци били су рођаци, пријатељи који су били вољни да пруже помоћ окривљеном, како из пријатељских, родбинских, тако из општих људских и моралних разлога или материјалних разлога¹¹⁴. Р. Целић¹¹⁵ наводи да су први браниоци у античкој Атини постављани од стране суда, који су се називали „syndikos“ или „prostates“.

Први значајнији трагови учешћа браниоца у кривичном поступку уочавају се у оптужном (акузаторском) систему кривичног поступка, који је био присутан у епохи робовласничког друштва (присутан у Старом веку), а посебну примену је нашао у Атини и Риму и у раном феудализму. Овај систем је карактерисало начело контрадикторности, и у основи је представљао спор странака пред судом. Покретање и трајање поступка је зависило у целости од тужиоца, тако да је суд расправљао кривичну ствар само на захтев тужиоца. Својство тужиоца је у почетку имао само оштећени кривичним делом, а касније, „са формирањем свести о друштвеном интересу репресије“¹¹⁶, то својство је могао да стекне сваки грађанин који је био члан заједнице којој је припадао и оштећени. Терет доказивања био је на страни тужиоца, који је на главном претресу износио оптужбу, а онда је реч добијао оптужени и његов бранилац, који су могли подносити и изводити све доказе којима је оспоравао тужбу. Међутим, по речима М. Frydman (Фридмана), у античком Риму, одбрана, посебно стручна, је била само изговор државе искичен великим фразама, због тога што бранилац није имао велике могућности да делује на одлуку суда, већ је могао само да својом одбраном „гане“ суд, по чему су римске одбране биле и познате¹¹⁷. Из овог периода значајан је 550 пне Lex Cincia, донет на залагање трибуна Цинциуса Алиментуса (Lucius Cincius Alimentus), који је забрањивао наплаћивање бранилачких услуга, било да је

¹¹⁴ М. Гарсон, Адвокат и морал, Србоштампа, Београд, 1965, стр. 14-15.

¹¹⁵ Р. Целић, Одбрана окривљеног по службеној дужности, магистарски рад, Слово, Краљево, 1972, стр. 6-7.

¹¹⁶ С. Бејатовић, Кривично процесно право (2010), *op. cit.*, стр. 73.

¹¹⁷ М. Frydman, Systematisches Handbuch der verteidigung im Straf verfahren, *op. cit.*, стр. 92.

награда тражена, било да је нуђена, тако да се може условно говорити о неком опште признатом праву на стручну одбрану. Међутим, у античком римском поступку, по речима З. Мршевић, тешко да би се могло говорити о постојању посебних видова стручне одбране, као што су одбрана сиромашних или обавезна одбрана¹¹⁸. Ипак, историја бележи сентенце које говоре да је окривљени у кривичном поступку морао увек имати адвоката којег је сам изабрао, или му га је суд одредио. Исто тако, и судија је могао у појединим случајевима изабрати неког од адвоката одређених за његов суд, да би се осигурала одбрана сиромашних. Сентенце су из *Codex iuris Canonici*, правне творевине каснијег доба, за које се тврдило да су се бројним решењима ослањали на римско право¹¹⁹. С ишчезавањем акузаторског поступка, нестаје и сва стручна одбрана, посебно она факултативна, која се негде и препознавала у том периоду и имала неки свој зачетак, не као правило, али бар као изузетак, у неким случајевима (тешко оптужени, сиромашни).

Може се закључити да је у оптужном кривичном поступку било трагова права оптуженог на браниоца (стручна одбрана), али не и обавезне стручне одбране или одбране сиромашних, и да је по својим другим карактеристикама имао тенденцију очувања личних права и слобода.

Инквизициони (истражни) систем кривичног поступка (заступљен у Средњем веку) одраз је историјског тренутка у коме је настао, утицаја Римокатоличке цркве, присуства догматизма, нетолеранције, што је имало утицаја на овај систем, где је личност оптуженог сматрана као пуко средство с којим се поступало с безобзирним насиљем с циљем проналажења учиниоца. Што се тиче одбране, она у таквом систему није могла да опстане, она је била искључена. Суд је у браниоцу окривљеног видео непријатеља државе, тако да им је наметао сва могућа ограничења. У овом поступку нису постојале странке, што је и битна разлика у односу на акузаторски систем. Процесне функције (оптужба, одбрана и суђење) вршио је само један орган - суд. Кривични поступак је покретан од стране суда по службеној дужности. Окривљени је имао само она права која му суд на основу личног осећања праведности пружи. Улога браниоца се сводила на прилагање писмене одбране. С.

¹¹⁸ З. Мршевић, *Обавезна одбрана у кривичном поступку*, докторска дисертација, *op. cit.*, стр. 68.

¹¹⁹ *Ibid*, *op. cit.*, стр. 69.

Кнежевић¹²⁰, као главне карактеристике инквизиционог система кривичног поступка, новоди да су све кривичнопроцесне функције биле скоцентрисане у рукама судских органа, а истражитељ, као титулар функције оптужбе, номинално је вршио и функцију одбране, чиме је окривљени био објекат поступка.

Инквизициони кривични поступак имао је две фазе – истрагу, као главну фазу кривичног поступка, која се делила на општу и посебну, и суђење. Током опште истраге осумњичени се испитивао без упознавања о томе које му се дело ставља на терет, нити због чега се окривљује. У посебној истрази, када осумњичени стиче статус окривљеног, истом се саопштава дело које му се ставља на терет. Посебна карактеристика инквизиционог кривичног поступка је била доказна вредност признања окривљеног, које је имало карактер најјачег доказа, односно „краљице доказа“. С тим циљем истражитељ је имао овлашћења да методом мучења од окривљеног добије признање. Суђење се одвијало пред судским већем. Одлука суда је зависила од количине и квалитета доказа који су се тражили по закону.

У погледу одлука, суд је био овлашћен, односно могао је донети ослобађајућу пресуду, затим пресуду којом се окривљени осуђује, као и пресуду на основу које је окривљени остајао под сумњом. За случај да судско веће донесе одлуку да окривљени остаје под сумњом, у том случају се против окривљеног могао поново повести поступак, без права истицања приговора већ пресуђене ствари.

Може се закључити да је основна карактеристика инквизиционог кривичног поступка била у давању примата ефикасности кривичног поступка у односу на заштиту слобода и права грађана, да су права окривљеног била минимална, бранилац није постојао или су његова права била без утицаја на одбрану окривљеног.

Јасно је да је период инквизиционог судског поступка сасвим умањио значај одбране у кривичном поступку, до границе искључења, али таква ситуација се мењала напуштањем инквизиционог поступка, што је било везано за револуционарне друштвене промене (као што је то био случај у Француској, после Француске буржоаске револуције

¹²⁰ С. Кнежевић, Заштита људских права окривљеног у кривичном поступку, *op. cit.*, стр. 24.

(1789) и Аустрији), када је почео да се изграђује савремени кривични поступак, где право одбране поново добија на значају (посебно у Пруској, доношењем закона од 03.01.1848. године и 05.05.1852. године)¹²¹. Реформа кривичног поступка у Француској окончана је доношењем Законика о кривичном поступку (1808), који је поседовао одлике савременог кривичног поступка. Окривљени има развијено право на одбрану, он је на главном претресу равноправна странка са тужиоцем. С обзиром да се истрага спроводила тајно, то указује да су овим законским текстом уведена извесна ограничења права окривљеног, међу којима и ограничења права везана за разгледање списка предмета и предмета који служе као доказ и да комуницира са браниоцем када је у притвору. Аустријски Закон о кривичном поступку од 25. маја 1873. године, одбрани даје посебан значај, а нарочито стручној одбрани за све окривљене оптужене за кривична дела из надлежности поротног суда, у поступку против одсутног, у поступку пред преким судом, тако да је непоштовање одредаба овог закона имало за последицу поништавање целог поступка по одредбама закона¹²².

Савремени кривични поступак карактерише оптужно-расправно начело, где су оптужба, одбрана и суђење, као основне кривично процесне функције, одвојене и поверене посебним субјектима. Функцију кривичног гоњења врши државни орган (државни тужилац, односно јавни тужилац), када постоје основи сумње да је учињено кривично дело или да је одређено лице учинило кривично дело за које се гони по службеној дужности¹²³. Суд је активни вршилац функције суђења, а положај окривљеног карактерише развијено право на одбрану. Кривични поступак има два стадијума: претходни или припремни поступак у коме се разјашњава кривична ствар до степена вероватноће и главни стадијум, који се одвија пред судом (у инокосном или зборном саставу) и на њему се коначно утврђују и расветљавају све чињенице у поступку у односу на кривичну ствар. Одлука о кривичној ствари се доноси после закључења главне расправе, и то већином гласова у нејавној седници већа, против које се могу поднети правни лекови. Оштећени кривичним

¹²¹ З. Мршевић, Обавезна одбрана у кривичном поступку, докторска дисертација, *op. cit.*, стр. 73.

¹²² М. Frydman, *Systematisches Handbuch der Verteidigung im Strafverfahren*, *op. cit.*, стр. 131.

¹²³ Садржано у члану 6. став 1. Законика о кривичном поступку Републике Србије из 2011. године.

делом има улогу супсидијарног тужиоца или помагача у поступку, изузев у погледу кривичног дела за које је законом прописано кривично гоњење по приватној тужби, када може стећи својство приватног тужиоца¹²⁴.

С. Бркић је мишљења да у савременим мешовитим поступцима, окривљени поново добија статус странке, која је у начелу равноправна са тужиоцем. Међутим, положај окривљеног, фактички посматрано, је ипак тежи од положаја тужиоца, нарочито у фази истраге. Такође, у односу на тужиоца, окривљени има нека права која овлашћени тужилац нема, као што су: забрана преиначења на горе, привилегија здруживања, право на повраћај у пређашње стање, а заштићен је и начелом *in dubio pro reo* и претпоставком невиности.¹²⁵

М. Шкулић¹²⁶, као доминантне кривичнопроцесне карактеристике, између два основна кривичнопроцесна система – европско-континенталног и адверзијалног, по којима се и међусобно разликују, које се односе на одбрану окривљеног, наводи да окривљени у европско-континентални систем мора да има стручног браниоца, у одређеним процесним ситуацијама и у одређеној фази поступка, па ако га сам не ангажује, браниоца му по службеној дужности поставља орган који води поступак. Окривљени у већини адверзијалних кривичних поступака има право да му се постави бранилац, уколико сам нема финансијских средстава да сноси трошкове стручне одбране, међутим, ако сходно својој вољи не жели браниоца, он му се не поставља супротно његовој вољи, зато што окривљени има право на „самозаступање“ у кривичном поступку.

¹²⁴ Садржано у члану 2. став 1. тачка 7. Законика о кривичном поступку Републике Србије из 2011. године.

¹²⁵ С. Бркић, Кривично процесно право, прво издање, Правни факултет Универзитета, Центар за издавачку делатност, Нови Сад, 2014, стр. 186.

¹²⁶ М. Шкулић, Доминантне карактеристике основних великих кривичнопроцесних система и њихов утицај на реформу српског кривичног поступка, *Crimen (IV)* 2/2013, стр. 182.

2. ГАРАНЦИЈЕ ПРАВА НА ОДБРАНУ СИРОМАШНИХ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ У УСТАВНИМ АКТИМА СРБИЈЕ ДО УЈЕДИЊЕЊА 1918. ГОДИНЕ

2. 1. Устав Краљевства Србије - Сретењски устав (1835)¹²⁷

Након што је Србија 1830. године, од стране Турске, под притиском Русије, султановим хатишерифом призната унутрашња самосталност (аутономија), поставило се питање организације унутрашње управе у земљи, односно да ли исту организовати према турском систему, што је значило Милошев апсолутизам, или према неком другом систему.¹²⁸

Под утицајем старешинске буне, познатој по њеној вођи, сердару Милети Радојковићу, као Милетина буна, и њеног главног захтева да кнез изда устав земље, кнез Милош Обреновић је 1835. године издао први устав у Србији, назван „Сретењски устав“, по православном празнику који се славио на дан када је устав издат.

Сретењски устав јамчи одређена лична права (Глава једанајеста - Обштенародна права Србина), и то једнакост пред законом, како у одбрани тако и у казни пред свим судовима од најмањег до највећег, да нико не може бити ухапшен противно закону и од власти установљене на основу закона, ухапшеном се у року од три дана мора саопшти основ хапшења, забрану кулечења чиновницима, право на жалбу и забрану поновног суђења (*ne bis in idem*).

По питању судске власти, установљава постојање окружних судова, као првостепених, Великог суда, као другостепени (апелација), и Државни Совјет, у последњем степену. У члану 80. јамчи независност судске функције: „...Судија не зависи у изрицању своје пресуде ни от кога у Србији, до од законика Србског ...“.

¹²⁷ Устав Краљевства Србије, издан и заклетвом потврђен о сретењској скупштини 15. фебруара 1835. године у Крагујевцу.

¹²⁸ М. Јовановић, Политички систем Србије, Хрестоматија, Београд, 2008, стр. 5.

Може се закључити да Сретењски устав, осим одредаба о независном судству и неколико значајних одредаба о заштити личних слобода и права грађана не садржи одредбе којима се гарантује право окривљеног на одбрану у поступку, односно из одредаба се не могу препознати лична одбрана, одбрана која се остварује уз стручну помоћ браниоца, нити одбрана сиромашних и њихова садржина. Једино што је вредно помена и што треба нагласити, када је у питању овај уставни акт, то је познавање начела *ne bis in idem*, који добија на значају у међународним документима о људским правима тек после Другог светског рата.

Због међународног притиска, посебно Турске, Аустрије и Русије, којима није одговарало доношење устава, због тога што је то био акт независне државе у којем се помиње ограничење власти владара, прокламују права грађана и укида феудални систем, стога је Сретењски устав након нешто мање од месец дана трајања, обеснажен.¹²⁹

2. 2. Устав Књажевства Србије (1838)

Устав Књажевства Србије из 1838. године¹³⁰ проглашен је у форми Хатишерифа од стране Турске (због чега је био познат и под именом „ Турски устав“). У изради Устава Књажевства Србије учествовали су Турска, која је захтевала да прогласи устав, Русија, која је тражила већу власт Совјета, Енглеска (предлагала је модел уставних промена), Аустрија и кнез Милош, који је бранио своју власт. Органи власти по овом Уставу су: Наследни кнез и Државни Совјет, док Народна скупштина није била предвиђена.

Устав Књажевства Србије садржи 66 чланова и представља најкраћи српски устав, писан је архаичним језиком, унутрашња систематизација на поглавља и одељке није извршена. У материјалном смислу не садржи одредбе о симболима књажевства и народној скупштини, и садржи само неколико одредби о правима грађана.

У погледу заштите права и слобода, јамчи:

¹²⁹ М. Радојевић, Српски уставни од 1835. до 1990. године, Граматик, Београд, 2004, стр. 10.

¹³⁰ Устав Књажевства Србије (султански хатишериф), истекши околу половине Шевала 1254 (од 10/22 до 12/24 Декемврија 1838).

- заштиту сваком Србину пред Портом;
- лишавање грађанских слобода само на основу одлуке суда;
- забрану конфискације;
- укидање колективне одговорности;
- укидање старешинских кулука; и
- слободу трговине.

Устав Књажества Србије садржи прокламацију судске независности (члан 44. Устава) и предвиђа три категорије судова: примирителни суд (суд у селима), окружни суд (суд у првом и другом степену) првостепени и другостепени суд и апелациони суд, као највећа судска инстанца (члан 30. Устава).

Устав Књажества Србије из 1838. године, по угледу на Сретењски устав, не пружа гаранције права на одбрану која се остварује уз стручну помоћ браниоца (стручна одбрана) у поступку. Једино се из одредбе члана 66. може до некле закључити да је пружао гаранције на личну одбрану, с обзиром да се гарантовало да „Никакав Србин вообште и без изјатија не може бити гоњен ни узнемираван, нити тајно, ни јавно, пре него што буде позван и осуђен пред судовима“.

2. 3. Устав за Књажества Србију - Намеснички устав (1869)

Устав за Књажество Србију из 1869. године донела је Велика народна скупштина 11. јула 1869. године у Крагујевцу. У питању је трећи српски устав, којим је замењен Устав из 1835. године. Разлози за доношење овог Устава су били захтеви народа за попуштање бирократско-политичког апарата, очување интереса династије Обреновић и трајање мандата намесника. Органи власту су Народна скупштина (Народна Скупштина), кнез (Књаз) и Државни савет. Србија је организована као уставна монархија са народним представништвом (члан 1. Устава).

Устав за Књажество Србију уводи законодавну власт Народне скупштине, прокламује нова права и слободе, умањио је власт Државног савета, с тим да није предвидео принципе парламентарне владе. М. Радојевић¹³¹ износи мишљење да Уставом за Књажество Србију није установљен прави парламентарни режим и прокламована обимнија политичка права.

Устав за Књажество Србију садржи одредбе о правима и дужностима грађана уопште (Глава II - О правима и дужностима грађана уопште), где се јамчи право на личну слободу „Слобода лична и право сопствености ујемчавају се, и не подлеже никаквом другом ограничењу осим онеме, које закон прописије“ (члан 25. Устава), једнакост пред законом, право на службу, право сопствености, неповредивости стана, слободу говора и штампе, право да нико не може бити суђен док не буде саслушан и „законим начином позван да се брани“ (члан 26. Устава) и поштовање законитости затварања.

У оквиру Главе VII (О судовима), гарантује се судска независност, право на суђење пред надлежним судом (члан 111. Устава), зборност у изрицању пресуде (члан 14. Устава), с тим што се може законом утврдити да предмете мање важности, кривичне и грађанске, суди један судија (члан 115. Устава), право на јавну расправу (осим у случајевима ограничења на основу закона) и јавно изрицање пресуде и право на одбрану оптуженог од стране браниоца пред судом.

Право на одбрану дефинисано је на следећи начин:

„У свим злочинствима и преступима оптужени има право да узме браниоца пред судом, а у случајима које закон опредељује, мора му суд браниоца по званичној дужности поставити“ (члан 116. Устава).

У односу на претходна два устава, Устав за Књажество Србију из 1869. године по први пут предвиђа могућност одбране која се остварује уз стручну помоћ браниоца када је окривљени оптужен за најтежа дела (злочинства и преступи). Одбрана уз помоћ браниоца се могла засновати само за поступак пред судом.

¹³¹ М. Радојевић, Српски уставни од 1835. до 1990. године, *op. cit.*, стр. 14.

Поред стручне одбране од стране изабраног браниоца и личне одбране (члан 26. Устава), Устав за Књажество Србију из 1869. године предвиђа и постојање обавезне стручне одбране, с тим да препушта законодавцу да је дефинише и одреди случајеве и услове њеног заснивања. У сваком случају, у праву Србије обавезна стручна одбрана по први пут добија и свој уставни значај и гаранцију, као посебно људско право.

У погледу одбране сиромашних оптужених у кривичном поступку, ни овај уставни текст је не предвиђа, као и претходна два, иако се јамчи једнакост пред законом у члану 23. Устава из 1869. године.

За време важности Устав за Књажество Србију из 1869. године на територији Србије примењиван је Закон о судском кривичном поступку из 1865. године, који је прописивао обавезну стручну одбрану (услове и случајеве заснивања) и право на одбрану уз стручну помоћ браниоца (почев од 1868. године), није садржао одредбе о одбрани сиромашних, па се може константовати да су оба акат била у међусобној усаглашености.

2. 4. Устав Краљевине Србије (1888)

Устав Краљевине Србије проглашен је 22. децембра 1888. године на Великој Народној Скупштини одржаној у Београду, разрађује напредне идеје оновремене уставности. Краљевина Србија је Уставом успостављена као наследна, уставна и парламентарна монархија. У то доба важио је за један од најдемократскијих устава у Европи.

Судску власт вршили су судови. Уведен је принцип одговорности владе пред парламентом, права грађана су проширена и гарантована.

У односу на грађанска права, у делу другом Устава Краљевине Србије, под насловом „Уставна права српских грађана“, прописано је „Како се добива и губи српско грађанство, каква права оно даје и како та права престају, одређује се овим Уставом и законима“ (члан 6. Устава). Јамчи се право на једнакост пред законом (члан 7. Устава), лична слобода (члан 9. Устава), притварање и лишење слободе само на основу закона (члан 9. Устава), право да се буде упознат са разлозима притварања, односно са решењем о

одређивању притвора у часу притварања и право на изјављивање жалбе на решење о притвору (члан 9. Устава); право на суђење пред надлежним судом (члан 10. Устава), право на саслушање пре суђења и право да буде саслушан, „или законим начином позван да се брани“(члан 11. Устава); одређеност дела и казне у закону (члан 12. Устава) и законитост претресања и истраживања у стану (члан 15. Устава).

У делу осам (VIII) Устава Краљевине Србије, под насловом „Судска власт“ прописано је: „У свим злочинима и преступима оптужени мора имати браниоца од како се под Суд стави; а може га имати и раније у случају чл. 9. Устава Краљевине Србије зарад изјаве жалбе. Ако он сам не одреди себи браниоца, суд ће му га поставити. У иступима може оптужени, ако хоће, узети себи браниоца“ (члан 154. Устава). Такође, зајамчено је право на независно судство, јавност судског поступка и изрицања пресуде и сталност судијске функције.

Може се закључити да је Устав Краљевине Србије пружао одређене гаранције права пре суђења (нпр. право на оспоравање законитости притвора), права на суђењу (нпр. право на јавну расправу), али и право на одбрану, и то на обавезну стручну одбрану у свим злочинима и преступима, под условом да сам оптужене не узме браниоца. У погледу момента заснивања обавезне стручне одбране, она се могла најраније установити од момента када се оптужени стави под суд, или одмах након доношења решења о притвору, ради изјављивања жалбе.

Осим уставних гаранција права окривљеног да га у судском поступку заступа бранилац по службеној дужности (обавезна стручна одбрана), Устав Краљевине Србије даје и гаранције у погледу права оптуженог на одбрану уз стручну помоћ браниоца у иступима, када може, ако хоће, узети себи браниоца. У иступима¹³² оптужени је могао да се брани сам, чиме је Устав Краљевине Србије из 1888. године познавао и личну одбрану, али и стручну одбрану, уколико би оптужени сам ангажовао браниоца.

¹³² Кривична дела за која је законом забрањена казна затвора до месец дана, или новчана казна (до 30 талира), или бол до 30 удараца, Криминални (казнителни) законик за Књажевство Србију, 1860, члан 1. став 4, преузето са: <http://www.smrtnakazna.rs/Portals/0/SrbijaPropisi/Kaznitelni%20zakonik%201860.pdf>, приступ: 05.07.2015.

У односу на Устав из 1869. године, који пружа гаранције права на одбрану уз стручну помоћ браниоца (факултативна стручна одбрана) оптуженом за злочине и преступе, Устав Краљевине Србије из 1888. године јамчи оптуженом право на обавезну стручну одбрану, од када се под суд стави, не препуштајући законодавцу на вољи да ли ће или не прописати услове и случајеве заснивања обавезне стручне одбране. Тако да су сви оптужени за злочине¹³³ и преступе¹³⁴ пред судом морали имати браниоца.

Устав Краљевине Србије није пружао уставне гаранције права оптуженог на бесплатну стручну одбрану (помоћ) браниоца у кривичном судском поступку, који због свог имовинског стања не би могао да сноси трошкове судског поступка, у случајевима када није предвиђена обавезна стручна одбрана. С обзиром на уставне гаранције права на обавезну стручну одбрану оптуженом за злочине и преступе, могућност пружања гаранција права на бесплатну одбрану сиромашном окривљеном остављена је само по питању иступа (дела са најмањом друштвеном опасношћу).

У односу на претходне уставне акте може се закључити да Устав из 1888. године садржи најпотпуније гаранције права на одбрану у кривичном поступку, посебно по питању обавезне стручне одбране.

2. 5. Устав Краљевине Србије - Октроисани устав (1901)

Устав Краљевине Србије¹³⁵ или „Октроисани устав“ представљао је комбинацију радикалских и напредњачких уставних идеја. Уставом је по први пут у Србији уведен дводомни систем (Народна скупштина и Сенат). Устав Краљевине Србије из 1901. године је укинут, након државног удара краља Александра, априла 1903. године. Међутим, након два дана, касније, прокламацијом краља, поново је враћен на снагу. Уставом Краљевине

¹³³ Кривична дела за која је законом забрањена смртна казна, робија (од 2 до 20 година) и заточење (од 2 до 20 година), Криминални (казнителни) законик за Књажевство Србију, 1860, члан 1.

¹³⁴ Кривична дела за која је законом забрањена казна затвора преко месец дана, или лишење звања, или новчана казна (преко 30 талира), или бол више од 30 удараца, Криминални (казнителни) законик за Књажевство Србију, 1860, члан 1. став 3.

¹³⁵ Устав Краљевине Србије „Српске новине“, година LXVIII, Београд, 6. април 1901.

Србије из 1901. године сужене су гаранције основних права и слобода грађана, а тежиште власти померено је ка егзекутиви.

Устав Краљевине Србије садржи, између осталих, одредбе које се односе на уставна права српских грађана и судску власт. Уставна права српских грађана садржана су у делу три (III) Устав Краљевине Србије. Устав Краљевине Србије прокламује једнакост пред законом свих српских грађана и јамчи свим грађанима личне слободе прописане Уставом Краљевине Србије (члан 25-26. Устава). У погледу гаранција других личних права, оне су у великој мери преузете из Устава из 1888. године, а то су: притварање и лишење слободе само на основу закона; право да се буде упознат са разлозима притварања у часу притварања и право оспоравања законитости притвора; право на суђење пред надлежним судом - „судити се може само ономе, који је надлежно саслушан или позван законским начином да се брани“ (члан 28. став 1. Устава); одређеност дела и казне у закону; и законитост претресања стана и др.

Устав Краљевине Србије садржи и одредбе о судској власти. У делу седам (VII) Устава из 1901. године, под насловом „Судска власт“, прописано је да се правда изриче по закону, у име Краља. Прокламује се судска независност и некретност судија (члан 87. Устава).

Може се закључити да Устав Краљевине Србије из 1901. године представља корак уназад у погледу уставних гаранција права оптужених или окривљених на одбрану и њене садржине. По овом питању Устав више личи на „Сретењски устав“, јер по обиму гарантованих личних права су приближни, а у погледу уставних гаранција на одбрану оптужених или окривљених су истоветни, јер такве гаранције не пружају, осим што Устав из 1901. године упућује на примену закона по питању одбране (члан 28. став 1. Устава), и тиме обавезује органе у поступку да поштују законом прописана права окривљеног на одбрану (Закон о судском кривичном поступку, који је био на снази од 1865. до 1929).

2. 6. Устав за Краљевину Србију (1903)

Устав за Краљевину Србију из 1903. године проглашен је 5. јуна 1903. године, обнародован у српским новинама 7. јуна 1903. године (Зборник LVIII, 552). Заправо, у питању је Устав из 1888. године, кога је Народно представништво поново вратило на снагу, али под називом новог устава из 1903. године, као и све законе донете на основу Устава из 1888. године. Основне одредбе Устава из 1888. године су задржане, извршене су 42 измене, које су имале за циљ да ограниче монархову власт, и као такав представљао је основу за успостављање парламентаризма у Србију.

Устав за Краљевину Србију из 1903. године, као и претходни уставни, садржи одредбе о уставним правима српских грађана. Уставна права су садржана у делу два (II), под насловом „Уставна права српских грађана“. Устав за Краљевину Србију из 1903. године прописује да се српско грађанство губи и добија овим Уставом и Законима (члан 6. Устава). У погледу права пре и права на суђењу, она су истоветна са решењима Устава из 1888. године, односно нису мењана, тако да оно што је речено код Устава из 1888. године, у односу на уставна права грађана, важи и за Устав за Краљевину Србију из 1903. године.

Устав за Краљевину Србију из 1903. године садржи одребе о судској власти, и то одељак осам (VIII), под насловом „Судска власт“. У овом одељку јамчи се право на одбрану, тако што је прописано да „У свима злочинима оптужени мора имати браниоца од како се под Суд стави: но ако он не одреди себи браниоца, сам Суд ће му га поставити. Окривљени може, ако хоће, имати браниоца и у претходној истрази, у свима кривичним делима“ (члан 153. Устава).

Устав Краљевине Србије из 1903. године, сходно одредби из члана 153, јамчи право оптуженом на обавезну одбрану уз стручну помоћ браниоца у свим злочинима од момента стављања оптуженог под суд, не и у истрази. Оптуженом се гарантује право на обавезну стручну одбрану, по службеној дужности, у свим злочинима, од момента стављања по суд, ако оптужени сам не узме браниоца. Међутим, у односу на гаранције права на обавезну стручну одбрану, постоје битне разлике у односу на Устав из 1888. године, који је у основи Устава за Краљевину Србију из 1903. године. Наиме, Устав за Краљевину Србију из 1903.

године не пружа гаранције права на обавезну стручну одбрану оптуженом за преступе, што је било гарантовано Уставом из 1888. (члан 154. Устава из 1888), што је значајан корак у назад по питању гаранција одбране оптужених у кривичном поступку.

Осим обавезне стручне одбране уз помоћ браниоца за злочине, Устав је пружао гаранције окривљеном на одбрану уз стручну помоћ браниоца, кога сам узме, у свим кривичним делима у претходној истрази (факултативна стручна одбрана). Уставне гаранције су се односиле на личну и стручну одбрану окривљеног од стране изабраног браниоца у фази истраге и на обавезну стручну одбрану, по службеној дужности, за све оптужене у свим злочинима, од момента стављања оптуженог под суд.

Уставне гаранције нису постојале по питању права на бесплатну стручну одбрану сиромашног окривљеног ван случајева обавезне стручне одбране, односно за оптужене или окривљене за преступе или иступе, и поред сужења гаранција примене обавезне стручне одбране само за тајтежа кривична дела (злочини).

Може се закључити да је Устав из 1903. године, наставио тенденцију гарантовања већ зајамчених грађанских права и слобода у претходним уставним актима, с тим да је посебне гаранције по питању обавезне стручне одбране у кривичном поступку пружио само за оптужене за злочине, у осталим случајевима одбрана је била лична, или се могла реализовати уз стручну помоћ браниоца кога сам изабере окривљени или оптужени.

Уставом из 1903. године окончана је уставност у Србији, због избијања Првог светског рата (1914. године) и стварања, после његовог окончања, Уједињене краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918, чију је окосницу чинила Краљевина Србија.¹³⁶

¹³⁶ М. Јовановић, Политички систем Србије, *op. cit.*, стр. 13.

3. ГАРАНЦИЈЕ ПРАВА НА ОДБРАНУ СИРОМАШНИХ ПОСЛЕ УЈЕДИЊЕЊА 1918. ГОДИНЕ

3. 1. Прводецембарски акт (1918)

У присуству престолонаследника Александра, чланова српске владе и делегације из Загреба, саопштени су закључци да Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба, проглашава уједињење државе Словенаца, Хрвата и Срба са Србијом и Црном Гором у једну јединствену државу. Престолонаследник Александар у име краља Петра I, у одговору на Адресу, прогласио је „уједињење Србије са земљама независне државе Словенаца, Хрвата и Срба у јединствено Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца“. У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца највишу власт имали су краљ, односно регент Александар и привремено народно представништво.¹³⁷

Прводецембарски акт није имао суштински карактер устава, није садржао грађанска и политичка права, нити било какве одредбе о праву на одбрану у кривичном поступку.

3. 2. Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца - Видовдански устав (1921)

Уставна скупштина Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца сазвана указом од 7. децембра 1920. године, за 12. децембар 1920. године, у престоном граду Београду, на LXII редовном састанку 28. јуна 1921. године на Видовдан донела је Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (у даљем тексту овог сегмента: Устав)¹³⁸.

Држава Срба, Хрвата и Словенаца је организована као уставна, парламентарна и наследна монархија.¹³⁹ Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца из 1921. године прокламује основна грађанска права и дужности (Одељак II) и судску независност

¹³⁷ http://www.arhivyu.gov.rs/active/srcyrillic/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/prvodecembarски_akt.html, приступ: 12.07.2015.

¹³⁸ Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца („Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, од 28. јуна 1921. године).

¹³⁹ Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1921. година, члан I.

(Одељак IX). У одељку II Устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца из 1921. године гарантује се лична слобода, притварање и лишавање слободе на основу закона, право на оспоравање законитости притвора (члан 5. Устава). Устав је пружао неколико уставних гаранција права пре суђења али и право да ником не може судити ненадлежан суд, чиме је гарантовао и право на суђење пред компетентним, независним, непристрасним и на закону установљеним судом.

Може се закључити да Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца из 1921. године несумњиво пружа низ гаранција, како пре суђења, тако и у току суђења, али у погледу права на одбрану, личну или уз помоћ браниоца, оптужених или окривљених не даје посебне уставне гаранције, општег карактера, јаче правне снаге од закона, већ питање права на одбрану ставља у надлежност закона.

У периоду стварања Краљевине, Срба, Хрвата и Словенаца па све до 1929. године није постојао јединствен правни систем, нити је створено јединствено кривичнопроцесно законодавство. Постојао је правни партикуларизам, било је шест правних подручија на којима су примењивани посебни кривичнопроцесни закони. У Србији је био на снази Закон о поступку судском у кривичним делима од 10. априла 1865. године.

3. 3. Закон о краљевској власти и врховној државној управи (1929)

Дана 6. јануара 1929. године, краљ Александар I Карађорђевић укинуо је Видовдански устав и завео лични режим (шестојануарска диктатура). Распустио је Народну скупштину, док је влада донела неколико закона који су заменили правне норме из укинутог Видовданског устава. С увођењем диктатуре забрањен је и рад свих политичких странака и синдиката, организовање политичких скупова, уведена је цензура, проглашена је идеологија „интегралног југословенства“ и држави је промењено име у Краљевина Југославија. Законом о краљевској власти и врховној државној управи

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (у даљем тексту овог сегмента: Закон)¹⁴⁰ дефинисана је као наследна монархија (члан 1. Закона).

Закон о краљевској власти и врховној државној управи не садржи одредбе о правима и слободама грађана. Текст Закона регулише положај и надлежности Краља, односно његова овлашћења, Министарског Савета и Намесништва. У погледу судске власти, у члану 20. утврђује се да „судска власт у целој земљи врши у име Краљево“.

Закон о краљевској власти и врховној државној управи није садржао одредбе којима се јамчи право на одбрану. Стављен је ван снаге доношењем септембарског устава 3. септембра 1931. године.

3. 4. Устав Краљевине Југославије - Септембарски устав (1931)

Притиснут унутрашњим и међународним околностима, краљ Александар I Карађорђевић, донео је 3. септембра 1931. године Устав Краљевине Југославије, који је познат и под називом „септембарски“ (донет у месецу септембри) или „октроисани“ (није га донело народно представништво, него монарх), чиме је бар формално прекинута диктатура уведена 6. јануара 1929. године. Краљевина Југославија је одређена као наследна и уставна монархија.

Устав Краљевине Југославије из 1931. године преузима у великој мери уставна решења садржана у Уставу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца из 1921. године, која су се односила на гаранције основних грађанских права и дужности грађана. Уставом Краљевине Југославије (Одељк II - Основна грађанска права и дужности) јамче се следећа права: једнакост пред законом; лична слобода; лишење слободе само на основу закона; суђење пред надлежним судом; да „нико не може бити осуђен док не буде надлежно саслушан или законим начином позван да се брани“ (члан 7. Устава); одређеност дела и казне у закону и претресање и истраживање стана у складу са законом. У погледу судске власти, јамчи се право на независност рада судских органа и сталност судијске функције.

¹⁴⁰ Закон о краљевској власти и врховној државној управи („Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“ од 6. јануара 1929. године).

Може се закључити да се уставним одредбама Устава Краљевине Југославије пружају гаранције низу грађанских права и слобода и права на одбрану у складу са законом. Устав не прописује врсте или услове и начин заснивања одбране уз помоћ браниоца, нити помиње личну одбрану, али обавезује надлежни орган који води поступак да сваком лицу омогући одбрану у складу са законом. Питање права на одбрану у поступку Устав Краљевине Југославије у потпуности препушта закону, да дефинише врсте, услове и начин заснивања.

3. 5. Устав Федеративне Народне Републике Југославије (1946)

Устав Федеративне Народне Републике Југославије (у даљем тексту овог сегмента: Устав)¹⁴¹ проглашен је 31. јануара 1946. године на заједничкој седници оба дома Уставотворне скупштине.

Устав јамчи (глава V, под насловом „Права и дужности грађана“) низ слобода и права, међу којима: једнакост и равноправност пред законом; бирачко право; равноправност полова; слободу савести и вероисповести; слободу штампе, говора, удруживања, зборова, јавних скупова и манифестација; равноправност полова; неприкосновеност личности грађана; одређеност дела и казне у закону; задржавање у притвору на основу закона; неповредивост стана; право на азил; неповредивост тајности писма и других средстава општења и право свакоме ко је достижан државним органима да не може бити суђен а да није, пре тога, по закону саслушан и на прописан начин позван да се брани.

Устав Федеративне Народне Републике Југославије пружао је у уставне гаранције (глава VIII, под насловом „Народни судови“) независног судства, вишестепености суђења, јавне расправе пред судом, права на преводиоца и права окривљеног да му буде обезбеђено право на одбрану пред судом (члан 118. Устава).

Овај Устав, за разлику од Устава из 1931. године, право на одбрану окривљеног установљава као уставну категорију, без остављања законодавцу да ово право пропише

¹⁴¹ Устав Федеративне Народне Републике Југославије („Службени лист ФНРЈ“, бр. 10/1946).

законом по свом нахођењу, већ својим одредбама обавезује законодавца да посебним законом регулише право на одбрану окривљеног пред судом. Одредбом члана 118. став 3. Устав окривљеном јамчи не само право на личну одбрану, која је могла бити и стручна, већ и обавезну одбрану, с обзиром на уставну формулацију права на одбрану која је гласила „Окривљенику је обезбеђено право одбране пред судом“.

3. 6. Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти (1953)

Промене до којих је дошло у области привредног, политичког и друштвеног уређења Југославије од 1946. до 1953. прво су регулисане законима, а затим Уставним законом о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије (у даљем тексту: Уставни закон)¹⁴² и савезним органима власти. Уставни закон није био потпун устав Југославије. Он је укинуо и изменио знатан део Устава из 1946. године, али га није укинуо у целини.

Југославија је дефинисана као социјалистичка демократска савезна држава суверених и равноправних народа. Највиши орган власти у Југославији била је Савезна народна скупштина која је имала два дома, Савезно веће и Веће произвођача. Уместо Президијума као колективног шефа државе, установљен је председник републике који је истовремено био шеф државе и председник Савезног извршног већа.

Уставни закон није јамчио грађанска и политичка права, па тако ни право на одбрану окривљеног у кривичном поступку, односно одбрану сиромашног.

¹⁴² Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти („Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије“, година IX, број 3), Београд, 14. јануар 1953.

3. 7. Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (1963)

Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (у даљем тексту овог одељка: Устав)¹⁴³ проглашен је од стране Савезне народне скупштине, на заједничкој седници Савезног већа и Већа произвођача од 7. априла 1963. године. У погледу друштвеног и политичког уређења, Социјалистичка Федеративна Република Југославија је уређена као савезна држава добровољно уједињених и равноправних народа и социјалистичка демократска заједница заснована на власти радног народа и самоуправљању (члан 1. Устав).

Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије јамчи низ грађанских права и слобода (Глава III - Слободе, права и дужности човека и грађанина), међу које издвајамо: једнакост грађана пред законом; бирачко право; једнакост грађана у правима и дужностима, без обзира на разлике у националности, раси, вероисповести, поли, језику, образовању или друштвеном положају¹⁴⁴; право на рад и слободу рада; слободу мисли и опредељења; слободу штампе и информисања; слободу удруживања; слободу говора, јавног иступања, слободу збора; лишење слободе и притварање само на основу закона; одређеност дела и казне у закону; претпоставка невиности; забрана кажњавања према сваком, ако је достижан суду или другом органу надлежном за вођење поступка, ако није по закону саслушан или ако му није дата могућност да се брани и др.

Гаранција права на одбрану садржана је у члану 50. става 4 и 5. Устава Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, тако да гласи: „...Зајемчено је право на одбрану. Окривљени има право да у току казненог поступка узме себи браниоца, коме се сагласно закону, омогућава одбрана и заштита права окривљенога. Законом се одређује када окривљени у кривичном поступку мора имати браниоца...“.

Устав јамчи право окривљеног на личну одбрану, коју је могао да реализује сам, али и право на одбрану уз стручну помоћ браниоца (факултативна стручна одбрана). Устав не садржи одредбе о начину заснивања и садржини обавезне стручне одбране, али

¹⁴³ Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије („Службени лист СФРЈ“, бр. 14/1963).

¹⁴⁴ („Службени лист СФРЈ“, бр. 14/1963), члан 33.

обавезује законодавца да исту уреди законом. Гаранције одбране сиромашног нису зајамчене овим уставом.

3. 8. Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (1974)

Устав Социјалистичне Федеративне Републике Југославије (у даљем тексту: Устав)¹⁴⁵ проглашен је на седници Већа народа Савезне скупштине дана 2. фебруара 1974. године. Устав је у великој мери садржао решења која су била већ усвојена амандманима на Устав Социјалистичне Федеративне Републике Југославије из 1963. године.

Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије у члану 154. прокламује једнакост у правима и дужностима свих грађана без обзира на националност, расу, пол, језик, вероисповест, образовање или друштвени положај, као и једнакост пред законом, неприкосновеност слободе, притварање или лишавање слободе само на основу закона, право на оспоравање законитости притвора, поштовање људске личности и достојанства у кривичном поступку, право на жалбу, одређеност кривичног дела и кривичне санкције законом, претпоставку невиности и гарантовао је право на одбрану.

У погледу права на одбрану, уставним одредбама се јамчи право на личну одбрану, формулацијом да нико не може бити кажњен ако по закону није саслушан или ако му није била дата могућност да се брани (члан 182. став 1. Устава). Из ове уставне одредбе произилази обавеза на страни надлежних органа који поступају у поступку да сваком лицу омогуће право на личну одбрану.

Осим зајамченог права на личну одбрану, Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије предвиђа и одбрану која се остварује уз стручну помоћ браниоца (факултативну стручну одбрану), тако што окривљеном јамчи право да себи може узети браниоца у поступку (члан 182. став 2. Устава).

Што се тиче права на обавезну стручну одбрану окривљеног у поступку, уставне одредбе садржане у члану 182. став 2. Устава Социјалистичке Федеративне Републике

¹⁴⁵ Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије („Службени лист СФРЈ“, бр. 9/74).

Југославије прописују да се законом одређује у којим случајевима окривљени мора имати браниоца. Иако се уставним одредбама дају или преносе овлашћења законодавцу да процесним законом дефинише у којим случајевима окривљени у кривичном поступку мора имати браниоца, ипак и на овај начин обавезној стручној одбрани даје уставни карактер, јер предвиђа, као такву, а законодавцу налаже обавезу и оставља простора да утврди начин и услове њеног заснивања у кривичном поступку, односно њену садржину.

Одредбе о одбрани сиромашних у кривичном поступку нису биле садржане у Уставу Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, чиме је уставописац заузео став да ово право нема такав значај да би добило уставну потврду и заштиту.

3. 9. Устав Савезне Републике Југославије (1992)

Након распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, односно после међународног признања Словеније, Хрватске и Босне и Херцеговине, током 1991. и 1992. године, преостале две државе чланице југословенске федерације одлучиле су да наставе живот у заједничкој држави, и у том циљу су 27. априла 1992. године донеле одуку о проглашењу Устава новостворене Савезне Републике Југославије.

Устав Савезне Републике Југославије усвојило је и прогласило Савезно веће Скупштине Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, на основу предлога и сагласности Народне скупштине Републике Србије и Скупштине Републике Црне Горе.¹⁴⁶

Устав Савезне Републике Југославију (Одељак II - Слободе, права и дужности човека и грађанина) гарантује једнакост свих грађана, без обзира на националну припадност, расу, пол, језик, веру, политичко или друго уверење, образовање, социјално порекло, имовно стање и друго лично својство (члан 20. Устава). Јамчи неповредивост физичког и психичког интегритета човека, његову приватност и лична права, достојанство и сигурност; право на личну слободу, лишавање слободе у складу са законом; право да одмах буде обавештен о разлозима лишења слободе; право да се обавести породица о лишењу слободе и о месту где се налази; право на обавештење на језику који особа разуме;

¹⁴⁶ Устав Савезне Републике Југославије („Службени лист Савезне Републике Југославије“, бр. 1/92).

право на одбрану ћутањем; право лица лишеног слободe „да узме браниоца кога изабере“ (члан 23. став 5. Устава); право на оспоравање законитости притвора, поштовање људске личности и достојанства у кривичном и сваком другом поступку; одређеност дела и кривичне санкције у закону; *ne bis in idem*; претпоставку невиности; право на рехабилитацију. Свакоме се јамчи право на одбрану и право да узме браниоца пред судом или другим органом надлежним за вођење поступка“ (члан 29. став 1. Устава); да нико не може бити кажњен, ако му није дата могућност да буде саслушан и да се брани; право свакога „да његовом саслушању присуствује бранилац кога изабере“ (члан 29. став 2. и 3. Устава).

Из садржине наведених одредаба Устава Савезне Републике Југославије може се закључити да су присутне гаранције права на личну одбрану („сваком се јамчи право на одбрану“) током целог кривичног поступка и права на одбрану која се остварује уз стручну помоћ браниоца („право да узме браниоца пред судом или другим органом надлежним за вођење поступка“) пред судом, али и приликом сваког саслушања.

Устав Савезне Републике Југославије јамчи право окривљеног на обавезну стручну одбрану у кривичном поступку, али решавање питања услова за њено заснивање ставља у надлежност законодавца, односно да се случајеви заснивања обавезне стручне одбране дефинишу (одреде) савезним законом (члан 29. став 4. Устава).

Право на одбрану (личну и стручну уз помоћ изабраног браниоца) сваком је признато од момента првог саслушања у поступку, па до његовог окончања. Уставне одредбе Устава Савезне Републике Југославије не садрже и не пружају гаранције везане за стручну одбрану сиромашних окривљених у кривичном поступку, не предвиђа ову врсту стручне одбране.

3. 10. Уставна повеља Србије и Црне Горе (2003)

Полазећи од равноправности две државе чланице, државе Црне Горе и државе Србије, која укључује Аутономну покрајину Војводину и Аутономну покрајину Косово и Метохију и на основу Полазних основа за преуређење односа Србије и Црне Горе од 14. марта 2002. године, Народна скупштина Републике Србије, Скупштина Републике Црне

Горе и Савезна скупштина, донеле су Уставну повељу државне заједнице Србије и Црне Горе¹⁴⁷.

У погледу остваривања људских и мањинских права и грађанских слобода Уставном повељом Србије и Црне Горе било је прописано да државе чланице уређују, обезбеђују и штите људска и мањинска права и грађанске слободе на својој територији, с гаранцијом да се достигнути ниво људских и мањинских права, индивидуалних и колективних, и грађанских слобода не може смањивати и да ће Србија и Црна Гора пратити остваривање људских и мањинских права и грађанских слобода и да ће обезбеђивати њихову заштиту, у случају када та заштита није обезбеђена у државама чланицама.

У члану 8. Уставне повеље државне заједнице Србије и Црне Горе дефинисано је да ће Србија и Црна Гора донети Повељу о људским и мањинским правима и грађанским слободама, која је ће бити саставни део Уставне повеље, која се усваја по поступку и на начин предвиђен за усвајање Уставне повеље државне заједнице Србије и Црне Горе. С тим циљем, а на основу члана 8. и 61. Уставне повеље државне заједнице Србија и Црна гора, Савезна скупштина, на седници Већа грађана од 28. фебруара 2003. године и на седници Већа република од 28. фебруара 2003. године, донела је Повељу о људским и мањинским правима и грађанским слободама (у даљем тексту: Повеља)¹⁴⁸.

За разлику од Уставне повеље државне заједнице Србија и Црна Гора, Повеља садржи одредбе о људским правима и основним слободама, гарантујући неповредивост физичког и психичког интегритета, забрану ропства, принудног рада, право на слободу и безбедност, право ухапшеног лица да се брани чућањем или „да његовом саслушању присуствује бранилац кога сам изабере“ (члан 15. став 1. Повеље), право на правично суђење, независност и непристрасност суда, јавност судског поступка и изрицања судске одлуке, право на правно средство, претпоставку невиности, *ne bis in idem*, право на

¹⁴⁷ Уставна повеља државне заједнице Србије и Црне Горе („Службени лист Србије и Црне Горе“, број 1/2003).

¹⁴⁸ Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама („Службени лист СЦГ“, број 6/2003).

одбрану, односно право свакога „да узме браниоца по свом избору, пред судом или другим органом надлежним да води поступак“ (члан 16. став 2. Повеље) и др.

Повеља јамчи сваком лицу право на одбрану, укључујући право да узме браниоца по свом избору, пред судом или другим органом надлежним да води поступак. Повеља пружа гаранције у погледу права на личну одбрану и одбрану која се остварује уз стручну помоћ браниоца (стручна одбрана), тако што је свако могао, у поступку пред судом или другим надлежним органом за вођење поступка, узети браниоца ради реализације своје одбране.

Повеља предвиђа и одбрану сиромашних, односно прописује да се законом утврде случајеви у „којима интерес правичности захтева да окривљени добије браниоца по службеној дужности, ако није у могућности да надокнади услуге браниоца“ (члан 16. став 3). По одредбама члана 16. став 3. Повеље за заснивање одбране сиромашних окривљених у кривичном поступку потребно је да буду испуњена два кумулативна услова, и то:

- интерес правичности, и
- да окривљени није у могућности да надокнади услуге браница.

Повеља не садржи одредбе о обавезној стручној одбрани, што је недостатак у односу на претходне конститутивне акте Југославије.

4. ОДБРАНА СИРОМАШНИХ У ЗАКОНСКИМ ПРОПИСИМА ОД 1865. ДО 2001. ГОДИНЕ

4. 1. Одбрана сиромашних према Законнику о поступку судском у кривичним делима од 10. априла 1865. године

Када је у питању Србија, историјски посматрано, Законик о поступку судском у кривичним делима Кнежевине Србије из 1865. године представља први законски акт савремене српске државе из области кривичног процесног права. Како је законик донет под утицајем аустријског Закона о кривичном поступку из 1853. године, овај законик је

садржавао много елемената инквизиционог система кривичног поступка, те је процесна ситуација окривљеног била, у основи, неповољна¹⁴⁹, а самим тим и право на одбрану.

Законик о поступку судском у кривичним делима познаје само обавезну стручну одбрану, која се могла установити у односу на следеће критеријуме: тежина кривичног дела, личност окривљеног, његова одсутност и пол (параграф 10.). Такође, одбрана уз помоћ браниоца постављеног по службеној дужности била је обавезна за малолетнике, одсутне, болесне, за оне који нису знали српски језик, према женама, као у случају када се окривљени брани са слободе а из оправданих разлога не може приступити главном претресу, о чему обавештава суд (параграф 189.). Оваква ситуација, у погледу права окривљеног на одбрану, трајала је све до 25. маја 1868. године, када се предвиђа право свих окривљених да могу имати браниоца на главном претресу. Ако се радило о оптужби за злочинства (дела за која је закон предвиђао казну заточења од 2 до 20 година) тада је окривљени морао имати браниоца, ако га сам не би узео, постављан је окривљеном по службеној дужности од стране суда. У случају да се поступак против окривљеног води за преступе (преступљења), морао је имати браниоца ако је био непунолетан, нем, глув, ако није познавао српски језик, или ако је био тако болестан да није могао да присуствује суђењу. У односу на женска лица, она су морала имати браниоца у поступку, без обзира на која се кривична дела оптужење односи.

Законик није познавао „одбрану сиромашних“, као посебан вид стручне одбране. Престао је да важи доношењем Законика о судском кривичном поступку из 1929. године.

4. 2. Одбрана сиромашних у југословенском кривичном процесном законодавству

4. 2. 1. Одбрана сиромашних према Законику о судском кривичном поступку из 1929. године

Даљи развој права окривљеног на одбрану везан је за настанак јединствене југословенске државе, чиме су створени услови за доношење јединствене легислативе. У

¹⁴⁹ С. Кнежевић, Заштита људских права окривљеног у кривичном поступку, *op. cit.*, стр. 26.

том правцу донет је Законик о судском кривичном поступку из 1929. године¹⁵⁰, формално изграђен на принципима савременог кривичног поступка¹⁵¹. Законик о судском кривичном поступку давао је шире гаранције за остваривање права на одбрану. Окривљеном је гарантовано право на испитивање у истрази, право на одбрану ћутањем, право да буде испитан на главном претресу. Окривљеном се приликом првог испитивања саопштавало кривично дело које му се ставља на терет, а са основама оптужбе и доказима који га терете могао се упознати само од тренутка доставе оптужнице. Окривљени је имао право да предлаже доказе и пружане су гаранције да може присуствовати извођењу појединих истражних радњи, да разматра списе предмета.

У погледу одбране окривљеног од стране браниоца, Закоником о судском кривичном поступку прописана је дужност суда да поучи окривљеног да има право да узме браниоца (параграф 59). У параграфу 57. и 61. Законика о судском кривичном поступку садржано је да у току кривичног поступка окривљени може имати браниоца „у свако доба“, али и пре тога, с обзиром да је била предвиђена и могућност да се окривљеном пре отварања истраге постави бранилац, ако то захтева нарочита потреба. У погледу круга лица која су у име окривљеног могла узети браниоца то су били: законски заступници, брачни друг или ма ко од крвних сродника у усходној или нисходној правој линији. За браниоца се могао узети адвокат, јавни бележник, професори права, као и лица оспособљена за адвокате, јавне бележнике и судије, ако нису били у активној државној служби.

Одбрана уз помоћ браниоца постављеног по службеној дужности (обавезна стручна одбрана) се по одредбама Законика о судском кривичном поступку могла засновати, осим из случаја предвиђеног у параграфу 61. и у случају када се окривљеном ставља на терет извршење најтежих кривичних дела (злочинстава) за која је предвиђена највећа мера робије или заточење дуже од пет година. У овом случају обавезна стручна одбрана је

¹⁵⁰ Законик о судском кривичном поступку за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, („Службене новине, број 45 - XX., 1929), Београд, 1929, донет је 16. фебруара 1929. године, ступио на снагу 1. јануара 1930. године за целу земљу, осим за Србију (1. јануара 1930. године) и Црну Гору (1. јануара 1932. године).

¹⁵¹ Г. Спасојевић, Одбрана окривљеног према унутрашњем и међународном праву, *op. cit.*, стр. 26.

наступала „отварањем истраге“, или када је предата непосредна оптужница. Критеријум за заснивање обавезне стручне одбране у овом случају је тежина кривичног дела које се окривљеном стављало на терет. Обавезност одбране је по мишљењу З. Мршевић постојала и у случају када је закон остављао суду избор између поменуте санкције и неке друге¹⁵².

Обавезна одбрана се могла засновати и у случају када је окривљени малолетан, нем, глув или тако болестан да није у стању сам да се брани. С обзиром да законским текстом није био предвиђен моменат наступања обавезности обавезне стручне одбране, у овом случају, може се закључити да је обавезна одбрана наступала од самог почетка кривичног поступка. Критеријум за заснивање обавезне одбране у овом случају састојао се од особина личности окривљеног, односно неких његових хендикепа.

Осим наведених случајева заснивања обавезне стручне одбране, одбрана је била обавезна ако је окривљени био оптужен за било које злочинство или преступ, ако је одсутан са главног претреса при поновљеном кривичном поступку које понављање је допуштено у његову корист¹⁵³, пред окружним судовима за млађе малолетнике, ако није био ангажован бранилац од стране законских заступника, или уколико се нико од овлашћених бранилаца сам добровољно не би јавио за ову одбрану.

У погледу временског трајања већ засноване обавезне стручне одбране, по мишљењу Б. Марковића¹⁵⁴ стручна одбрана остаје обавезна до краја кривичног поступка, и за поступак по правним лековима. Исто мишљење заступа и М. Чубински¹⁵⁵, који сматра да обавезна одбрана своју обавезност, када је већ заснована, задржава у свим стадијумима и степенима кривичног поступка, а не само до доношења првостепене пресуде.

¹⁵² З. Мршевић, Обавезна одбрана у кривичном поступку, докторска дисертација, *op. cit.* стр.79.

¹⁵³ Б. Марковић, Уџбеник судског кривичног поступка Краљевине Југославије, Штампарија Драг, Грегорића, Београд, 1937, стр. 152.

¹⁵⁴ *Ibid.*, *op. cit.*, стр. 153.

¹⁵⁵ М. Чубински, Научни и практични коментар Законика о судском кривичном поступку Краљевине Југославије, Геца Кон, Београд, 1933, стр. 169.

У параграфу 316. законског текста предвиђена је одбрана сиромашних, али на један специфичан начин. Одбрана сиромашних се могла засновати под следећим условима, и то:

- да окривљени, или његови сродници овлашћени по закону, није ангажовао браниоца;
- да постоје услови за заснивање обавезне стручне одбране по службеној дужности;
- да окривљени према свом материјалном стању не може да сноси трошкове постављеног браниоца-адвоката по службеној дужности.

Одредбе Законика о судском кривичном поступку предвиђају једну врсту преображења обавезне стручне одбране по службеној дужности, која се заснивала на основу критеријума предвиђених у закону, али трошкови одбране су падали на терет окривљеног у чију је корист одређена одбрана, а не на терет буџета. Међутим, ако окривљени нема материјалних средстава да сноси трошкове одбране, онда је ова врста одбране попримала карактер одбране сиромашних окривљених у кривичном поступку, јер су у том случају трошкови падали на терет буџета а не окривљеног.

4. 2. 2. Одбрана сиромашних за време Народноослободилачке борбе и у периоду после ослобођења до 1948. године

У току Народноослободилачке борбе (у даљем тексту: НОБ) може се слободно констатовати да је кривично правосуђе имало одлике фактичког суђења од стране револуционарног народа под руководством Комунистичке партије Југославије и поступним доношењем аката.¹⁵⁶ У овом периоду се заправо одбрана окривљеног сводила на личну одбрану, с обзиром да стручне одбраније у том периоду није ни било, тако да се окривљени бранио како је сам могао и умео.

¹⁵⁶ Д. Димитријевић, Кривично процесно право, Савремена администрација, Београд, 1971, стр. 65.

Области кривичног правосуђа, за време оружане борбе, по мишљењу Симић-Јекић¹⁵⁷ била је карактеристична по фактичком суђењу од стране револуционарног народа, у форми невојних, масовних скупова или партизанских судова на фронту или у позадини, с тим што је исти аутор и става да су у раду партизанских судова била присутна и одређена начела савременог кривичног поступка, попут начела зборности, истине, јавности, непосредности, усмености и равноправности. Међутим, међу овим начелима нема начела одбране и ако лична одбрана никада није долазила у питање, с обзиром да су окривљени имали могућност да се изјасне о чињеничним наводима из оптужнице, али је ипак тешко говорити о реалном постојању начела равноправности у кривичном поступку.

У домаћој литератури наводе се примери, појединачни, о постојању обавезне одбране. Као посебан пример се помиње Лесковачки партизански одред на планини Кукавици, у којем је бранилац био један од бораца одреда или правник, ако га је било у одреду.¹⁵⁸ Осим ове појединачне праксе, настала су и одређена упутства виших органа нижим, где се уочава у њиховим одредбама потреба да се окривљеном именује бранилац ради реализације његове одбране у поступку. То је случај са Упутством привремене Врховне команде народноослободилачких трупа Црне Горе, Босне и Сацака, којим се нижим војним органима даје упутство за реаговање на одређена кривична дела али и на поступање са њиховим учиниоцима, а предвиђа се да сваки оптуженик мора имати браниоца пред Народним судом.

Када је у питању цивилно правосуђе, један од посебно значајних докумената из овог периода било је Упутство ЗАВНОХ-а од 1944. године, којим се прописује да окривљени на главној расправи мора имати браниоца, ако је за дело запређена казна присилног рада од пет година. У случају да окривљени не би узео браниоца, браниоца би по службеној дужности именовao суд.¹⁵⁹

¹⁵⁷ З. Симић-Јекић, Историјски развој суђења у кривичним стварима у СФРЈ, магистарски рад, Београд, 1979, стр. 29-30.

¹⁵⁸ З. Симић-Јекић, Историјски развој суђења у кривичном стварима у СФРЈ, *op. cit.*, стр. 86.

¹⁵⁹ Р. Целић, Одбрана по службеној дужности, *op. cit.*, стр. 40.

Тек доношењем Уредбе о војним судовима од 24. маја 1944. године регулише се и питање права окривљеног на одбрану. Чланом 23. Уредбе о војним судовима предвиђено је „У случају да опужени није способан да се сам брани, суд ће му дозволити да изабере бранитеља, или ће му га одредити“. Бранилац је могао бити свако ко није искључен по својој моралној квалifikацији, с тим да војним лицима браниоци нису могли бити цивилна лица. За браниоца се није захтевала нека посебна стручна спрема, осим захтева у погледу моралне способности.

Закон о кривичним делима против народа и државе¹⁶⁰ прописивао је само један случај обавезне одбране у кривичном поступку и то: „Отсутном осумњиченику поставиће суд браниоца још у припремном поступку“ (члан 15. став 3.).

После ослобођења земље, донет је Закон о уређењу и надлежности војних судова од 24. августа 1945. године, с изменама и допунама од 17. јула 1946. године, као и Закон о војним судовима од 12. децембра 1947. године, који нису садржавали ни једну одредбу по питању права окривљеног на одбрану, али се таква празнина превазилазила применом Уредбе о војним судовима из 1944. године, све до доношења Закона о кривичном поступку од 12. октобра 1948. године.

4. 2. 3. Одбрана сиромашних према Закону о кривичном поступку из 1948. године

Закон о кривичном поступку Федеративне Народне Републике Југославије¹⁶¹ (у даљем тексту овог сегмента: ЗКП) садржи одредбе којима се прописује право окривљеног¹⁶² на одбрану. Н. Матовски¹⁶³ је мишљења да су приликом писања овог законског текста нека решења, односно институти, преузети из Закона о судском

¹⁶⁰ Закон о кривичним делима против народа и државе („Службени лист ДФЈ“, бр. 66/1945).

¹⁶¹ Закон о кривичном поступку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 97/1948).

¹⁶² Назив окривљени употребљавао се у овом закону као општа ознака за окривљеног и оптуженог. Окривљени је лице против кога се води ислеђење, а оптужени је лице против кога је подигнута оптужница или је стављен оптужни предлог.

¹⁶³ Н. Матовски, Одбрана као функција у кривичном поступку, ЈРКК (Југословенска ревија за кривично право и криминологију), бр. 1/79, стр. 124.

кривичном поступку из 1929. године. ЗКП је прописано да „окривљеном припада право на одбрану“ (члан 3. ЗКП). По одредбама овог закона дужност је суда, јавног тужиоца и иследних органа да окривљеном омогуће одбрану, а нарочито да му пружи могућност да се изјасни о чињеницама и доказима који га терете и да наведе све околности које му служе за одбрану (члан 3. став 2. ЗКП).

ЗКП прописује да окривљеном припада право на одбрану, кад окривљени има право да узме браниоца и у којим случајевима бранилац мора бити постављен окривљеном (члан 3. став 1. и 3. ЗКП). Окривљени је на основу овог закона могао реализовати право на личну одбрану, с обзиром да је чланом 3. став 1. и 2. ЗКП било прописано да окривљеном припада право на одбрану, да је дужност суда, јавног тужиоца и иследних органа била да окривљеном омогуће одбрану, и нарочито да му пружи могућност да се изјасни о чињеницама и доказима који га терете и да наведе све околности које му служе за одбрану. Окривљеном је гарантовано право да буде испитан у претходном поступку (извиђај и истрага) и на главном претресу.

ЗКП била је установљена и одбрана која се остварује уз стручну помоћ браниоца (стручна одбрана). Тако што је чланом 49. ЗКП било прецизирано да „у поступку пред судом окривљени може узети браниоца, без обзира за које је дело оптужен“. Одредбе ЗКП су пружале могућност окривљеном да реализује своје право на стручну одбрану, ангажовањем браниоца, који је могао бити адвокат и кога је могао заменити само адвокатски приправник. Окривљени је имао право на стручну одбрану у тзв. судској фази кривичног поступка, од момента предаје оптужнице суду, тако да окривљеном у претходном поступку није припадало право на стручну одбрану. Стручна одбрана се могла засновати само од момента предаје оптужнице суду.

Право на обавезну стручну одбрану било је предвиђено одредбама члана 50. ЗКП и то у следећим случајевима:

- када окривљеном у првом степену суди врховни суд аутономне покрајине, врховни суд народне републике и Врховни суд ФНРЈ;

- када окривљеном суди у првом степену средњи или окружни суд за тешка кривична дела;
- ако је окривљени малолетан, нем, глув или тешко болестан, а по оцени суда није у могућности да се сам брани.

У наведеним случајевима председник већа је био у обавези да, пре заказивања претреса, извести окривљеног да мора имати браниоца. У случају да окривљени не ангажује сам браниоца у року датом од стране суда, у том случају ЗКП је успоставио обавезу на страни председника већа да таквом окривљеном одреди браниоца по службеној дужности. За браниоца се могао одредити адвокат, адвокатски приправник, судски правници, приправници за судског правника и друга лица из правне струке (члан 50. став 4. ЗКП).

Код обавезне стручне одбране уочава се нејасноћа у формулацији критеријума тежине дела. Тежина дела није одређена прецизним показатељима, тако да је остављено суду да цени тежину дела, узимајућу у обзир пре свега његову друштвену опасност. Да би се превазишла уочена нејасноћа, судови су користили објективне показатеље, а то је, пре свега, била запречена казна¹⁶⁴. Међутим, овако изражена формулација могла је довести до неједнаке примене обавезне стручне одбране у судској пракси.

Узраст окривљеног или његов хендикеп нису били довољни за наступање обавезне стручне одбране већ је за њено наступање, у овом случају, опет зависило од оцене суда („... а по оцени суда...“), чиме се стварала могућност да дође до неједнаког поступања и примене субјективних критеријума од стране суда.

Одбрана сиромашних, по одредбама члана 51. ЗКП, могла се успоставити само у случају да окривљени због свог имовинског стања није могао да подмири трошкове одбране, а у питању су случајеви где одбрана није обавезна. У овом случају, председник већа је могао окривљеном на његов захтев поставити адвоката, под условом да у месту суда не постоји адвокатска комора. У супротном, адвоката је одређивала адвокатска

¹⁶⁴ З. Мршевић, Обавезна одбрана у кривичном поступку, докторска дисертација, *op. cit.*, стр. 92.

комора. За заснивање одбране сиромашних у кривичном поступку морала су бити испуњена два кумулативно постављена услова, и то:

- да окривљени због свог имовног стања није могао да подмири трошкове одбране, и
- да су у питању случајеви где одбрана није обавезна.

Како закон користи формулацију „може му председник већа на његов захтев поставити браниоца“, закон постављање браниоца сиромашним окривљенима предвиђа само као могућност, али не као неко апсолутно право (основно људско право), јер од дискреционе оцене суда зависи да ли ће о захтеву бити одлучено позитивно или негативно.

По питању накнаде трошкова кривичног поступка, оптужени је био дужан да их надокнади, у случају када га суд огласи кривим. Међутим, суд је могао оптуженог ослободити дужности накнаде трошкова кривичног поступка, ако би њиховим плаћањем било доведено у питање издржавање оптуженог или лица која је он дужан издржавати (члан 89. став 4. ЗКП). На исти начин суд ће поступити и у погледу плаћања награде и трошкова браниоца од стране окривљеног, када му је постављен по службеној дужности, ако би тиме било доведено у питање издржавање окривљеног или лица која је обавезан да издржава. У тој ситуацији, држава ће платити нужне издатке браниоца, а награду само у случају ако је главни претрес трајао дуже од једне године (члан 91. став 1. ЗКП), што представља посебан облик испољавања сиромашког права по питању ослобађања од трошкова кривичног поступка.

4. 2. 4. Одбрана сиромашних према Законнику о кривичном поступку из 1953. године

У погледу права окривљеног на одбрану, Законик о кривичном поступку Федеративне Народне Републике Југославије (у даљем тексту овог сегмента: ЗКП)¹⁶⁵, као и ЗКП из 1948. године, окривљеном је гарантовано право да буде испитан у претходном поступку и на главном претресу, под условом да није у питању суђење у одсуству окривљеног из члана 283. ЗКП. Законик је пружао гаранције права на извођење пред суд или други надлежни орган ради испитивања, тако што је на страни истражног судије,

¹⁶⁵ Законик о кривичном поступку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 40/1953).

судије среског суда и органа унутрашњих послова, установио обавезу да притворено лице испитају у року од 24 сата од часа притварања. Осим наведних гаранција, ЗКП пружао је и гаранције у погледу права на ћутање (одбрана ћутањем), с обзиром да окривљени није био дужан да одговара на постављена питања и да изнесе своју одбрану, права да буде обавештен зашта се окривљује, да буде упознат са основима оптужбе и доказима који га терете (члан 4. и 6. ЗКП). У оквиру општих начела, члан 7. став 3. ЗКП, окривљеном су пружене гаранције права на довољно времена за спремање одбране, односно гаранције права на адекватно време и могућности за припрему одбране. Окривљени је по одредбама овог законског текста имао и право да предлаже извршење појединих истражних радњи, да предлаже прикупљање и извођење појединих доказа, с тим што није могао да присуствује извођењу неких радњи, није могао присуствовати испитивању саокривљеног.

Када је реч о личној и одбрани окривљеног уз стручну помоћ браниоца (стручна одбрана) у кривичном поступку, оне су гарантоване чланом 7. става 1. ЗКП, одредбом да окривљени има право да се „брани сам“ (лична одбрана) или уз стручну помоћ „браниоца кога сам изабере“ из реда адвоката. Право окривљеног да себи узме браниоца имало је за последицу утврђивање обавезе на страни државних органа у поступку (окружни суд или истражни судија) да окривљеног упозоре на ово право, и то пре првог испитивања или приликом саопштења решења којим се наређује притвор. Окривљени није имао право да буде испитан у присуству браниоца у току извиђаја, сходно члану 150. став 1. ЗКП.

Стручна одбрана се реализовала ангажовањем браниоца од стране окривљеног који је могао бити само адвокат, кога је могао заменити само адвокатски приправник. У поступку пред окружним судом стручна одбрана се могла реализовати само ангажовањем адвоката, кога је могао заменити само адвокатски приправник који је имао положен адвокатски испит. Пред врховним судом стручна одбрана се могла реализовати једино ангажовањем адвоката (члан 66. став 4. ЗКП).

Осим личне и стручне одбране, овај законски текст је познавао и обавезну стручну одбрану, тако што је својим одредбама обавезивао суд, у случајевима утврђеним овим законом, да окривљеном постави браниоца по службеној дужности.

У члану 69. става 1. и 2. ЗКП садржане су одредбе којима се успоставља обавезна одбрана и то само:

- ако је окривљени малолетан, нем, глув или неспособан да се сам успешно брани-у том случају мора имати браниоца чим је отворена истрага или је непосредно после извиђаја подигнута оптужница;
- када се против окривљеног, после подигнуте оптужице, води кривични поступак због кривичног дела за које је у закону предвиђена смртна казна или казна строгог затвора преко десет година, или ако се окривљеном суди у одсуству - сходно члану 283. ЗКП.

На основу одредаба овог законског текста, којима се успоставља обавезна стручна одбрана, произилази да су обавезну одбрану одређивала два критеријума: особине личности окривљеног; и тежина кривичног дела.

ЗКП је отклонио недостатак из ЗКП из 1948. године, који се тицао тежине кривичног дела, као критеријума за заснивање обавезне стручне одбране, тако што је друштвена опасност одређена законом запређеном казном. Обавезна одбрана се заснивала само за кривична дела за која је законом предвиђена „смртна казна или казна строгог затвора преко десет година“.

У члану 410. става 2. ЗКП предвиђен је посебан случај могућег наступања обавезне стручне одбране у поступку пред среским судом. Обавезна стручна одбрана могла је наступити после заказаног главног претреса, ако је окривљени малолетан, нем, глув или неспособан да се сам успешно брани, тада му суд може по службеној дужности поставити браниоца. Није наступала само на основу постојања околности везаних за личност окривљеног, већ је зависила и од дискреционог права судије да цени потребу за постојање браниоца по службеној дужности.

ЗКП успоставља и одбрану сиромашних окривљених, предвиђајући у члану 70. става 1. да када не постоје услови за обавезну стручну одбрану, а поступак се води пред окружним судом, окривљеном се може на његов захтев поставити бранилац, ако према свом имовном стању не може сносити трошкове одбране.

Четири су кумулативно постављена услова за заснивање одбране сиромашних, и то:

- да не постоје услови за обавезну одбрану;
- да се поступак води пред окружним судом;
- да постоји захтев окривљеног; и
- да према свом имовном стању не може сносити трошкове одбране.

Одбрана сиромашних се могла успоставити само после подигнуте оптужнице. О захтеву за постављање браниоца одлучивао је председник већа, а браниоца је постављао председник суда.

Законом о изменама и допунама Законика о кривичном поступку¹⁶⁶, који је ступио на правну снагу 1.1.1960. године, извршене су промене члана 69. става 2. ЗКП, у делу који се односио на тежину кривичног дела, као критеријума за заснивање обавезне стручне одбране. Предвиђено је да окривљени мора имати браниоца после подигнуте оптужнице, када се поступак води због кривичног дела за које се по закону може изрећи „ десет година строгог затвора или тежа казна“ (раније решење „смртна казна или казна строгог затвора преко десет година“). По новом законском решењу, и кривична дела за која се може изрећи и десет година затвора ушла су у круг кривичних дела за која се заснива обавезна стручна одбрана. Осим тога што законом о изменама и допунама ранијег законског текста није изричито предвиђао смртну казну, она се у овом случају подразумева законском формулацијом „ теже казне“ од десет година затвора.

До промена је дошло и по питању одбране малоленика. Одредбом чл. 417. ЗКП предвиђено је да малолетник може имати браниоца у току целог поступка, и у том случају бранилац може бити само адвокат. Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку из 1962. године¹⁶⁷, као и из 1965. године¹⁶⁸ нису предвиђали промене у вези са одбраном окривљеног.

¹⁶⁶ Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 52/59).

¹⁶⁷ Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 30/62).

¹⁶⁸ Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 12/65).

Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку¹⁶⁹ из 1967. године предвиђа низ права на страни окривљеног у кривичном поступку. У том смислу, окривљени може да присуствује извођењу појединих истражних радњи, током којих може да поставља питања одређеним лицима и предлагати извођење доказа. Новина се огледа и у могућности окривљеног и његовог браниоца да присуствују седници већа другостепеног суда. Битна новина овог законског текста у односу на ранији, јесте и та што је у члану 66. става 2. било предвиђено да се окривљени пре првог испитивања мора поучити да има право на браниоца (да узме браниоца), као и да бранилац може присуствовати његовом испитивању, у односу на раније решење „приликом првог испитивања“. Такође, моменат заснивања обавезне стручне одбране у случају када се ради о немом, глувом или окривљеном који је неспособан да се сам брани, одређен је на начин што је окривљени морао имати браниоца већ приликом „првог испитивања“, раније „чим је отворена истрага или је непосредно после извиђаја подигнута оптужница“.

Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку из 1967. године је у знатној мери побољшао процесни положај окривљеног, а посебно право на одбрану.

Новелом Законика о кривичном поступку из 1970. године¹⁷⁰ нису биле прописане измене у вези одбране окривљеног.

Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку из 1973. године¹⁷¹ предвиђа ограничење делатности браниоца у току претходног поступка, тако што се браниоцу могло ускратити разматрање појединих списа или разгледање предмета кад то захтевају посебни разлози одбране или безбедности земље. Ова ограничења¹⁷² имала су изузетан и привремен карактер, како је то било наведено од стране предлагача закона, и тицала су се само претходног поступка. Г. Спасојевић¹⁷³ износи мишљење да се

¹⁶⁹ Закон о изменама и допунама законика о кривичном поступку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 23/67).

¹⁷⁰ Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 54/1970).

¹⁷¹ Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 6/1973).

¹⁷² Образложење Предлога закона о изменама и допунама Законика о кривичном поступку дат Савезној скупштини на разматрање 30.01.1973. године, стр. 7.

законодавац, дајући у овом случају превагу заштити друштвених интереса над заштитом људских права, руководио тадашњом друштвено-политичком ситуацијом.

Законик о кривичном поступку из 1953. године, са изменама и допунама, садржи одредбе о праву окривљеног на одбрану, предвиђајући личну, одбрану уз стручну помоћ браниоца кога сам изабере, обавезну стручну одбрану и одбрану сиромашних. По питању одбране сиромашних, сужава ово право, или боље рећи могућност, на поступке пред окружним судом (надлежан да суди у првом степену за кривична дела за која је као главна казна предвиђен затвор преко две године или нека тежа казна), када се окривљеном на његов захтев може поставити бранилац, ако према свом имовном стању не може сносити трошкове одбране, и то само након подигнуте оптужнице (члан 70. став 1. и 2. ЗКП). Овакво законско решење није напредније у односу на претходни закон (ЗКП из 1948. године), шта више, могућност реализације одбране сиромашних окривљених ограничава само на поступак пред окружним судом, што није био случај у ЗКП из 1948. године (у свим случајевима ван обавезне одбране и без обзира на поступајући суд), што је за окривљеног било знатно повољније решење.

Када је у питању накнада трошкова кривичног поступка, ЗКП садржи готово истоветне одредбе као и ЗКП из 1948. године. И по овом законском тексту, окривљени је дужан да накнади трошкове кривичног поступка, у случају када га суд огласи кривим. Суд је могао оптуженог ослободити дужности накнаде трошкова кривичног поступка (из члана 88. став 2. тачке 1- 6. ЗКП) ако би њиховим плаћањем било доведено у питање издржавање окривљеног или лица која је он дужан издржавати (члан 90. став 4. ЗКП). На исти начин ће поступити суд и у погледу плаћања награде и трошкова браниоца од стране окривљеног, када му је постављен по службеној дужности, ако би тиме било доведено у питање издржавање окривљеног или лица која је обавезан да издржава, у ком случају ће се награда и трошкови браниоца платити из буџетских средстава (члан 92. став 1. ЗКП), што опет, као и у одредбама ЗКП из 1948. године, представља посебан облик испољавања сиромашког права у односу на ослобађање од трошкова кривичног поступка.

¹⁷³ Г. Спасојевић, Одбрана окривљеног према унутрашњем и међународном праву, *op. cit.*, стр. 35.

4. 2. 5. Одбрана сиромашних према Закону о кривичном поступку из 1976. године

Закон о кривичном поступку Социјалистичке Федеративне Републике Југославије¹⁷⁴ (у даљем тексту овог сегмента: ЗКП) у члановима 67, 70. и 71. регулише питања везана за браниоца окривљеног у кривичном поступку и врсте одбране. У члану 67. став 1. ЗКП прописано је да „Окривљени може имати браниоца у току целог кривичног поступка“. У истом члану, став 2, прописано је да се окривљени пре првог испитивања мора поучити да „има право да узме браниоца“ и да бранилац може присуствовати његовом испитивању. Из ове одредбе ЗКП произилази право окривљеног на личну одбрану и одбрану уз стручну помоћ браниоца током целог кривичног поступка. Стручна одбрана се могла реализовати ангажовањем браниоца од стране окривљеног¹⁷⁵ и то адвоката, кога је могао заменити само адвокатски приправник. Код кривичних поступака за кривична дела за које се по закону могло изрећи казна затвора у трајању преко пет година или тежа казна, адвоката је могао заменити само адвокатски приправник са положеним стручним испитом, предвиђен републичким, односно покрајинским прописом. Пред савезним судом и републичким, односно покрајинским врховним судом стручна одбрана се могла реализовати само ангажовањем браниоца који је адвокат.

Одбрана уз стручну помоћ изабраног браниоца гарантована је и лицима која су извршила кривично дело као малолетници, тако што су имали право на браниоца од почетка припремног поступка (члан 455. став 1. ЗКП).

Закон садржи одредбе које установљавају обавезну стручну одбрану окривљених у кривичном поступку, као и одбрану сиромашних.

У члану 70. става 1, 2, и 3. ЗКП прописани су случајеви обавезне стучне одбране окривљеног, и то у следећим случајевима:

¹⁷⁴ Закон о кривичном поступку („Службени лист СФРЈ“, бр. 4/1977).

¹⁷⁵ Браниоца окривљеном су могли узети и његов законски заступник, брачни друг, сродник по криви у правој линији, усвојилац, усвојеник, брат, сестра и хранилац, члан 67. став 3. ЗКП.

„ (1) Ако је окривљени нем, глув или неспособан да се сам успешно брани или ако се поступак води због кривичног дела за које се може изрећи смртна казна, окривљени мора имати браниоца већ приликом првог испитивања;

(2) После подигнуте оптужнице због кривичног дела за које се по закону може изрећи десет година затвора или тежа казна, окривљени мора имати браниоца у времену достављања оптужнице;

(3) Окривљени коме се суди у одсуству (члан 300.) мора имати браниоца чим се донесе решење о суђењу у одсуству“.

Обавезна стручна одбрана могла се засновати и у случају када се води поступак према малолетницима, која су извршила кривично дело за која је прописана казна затвора преко пет година, од почетка припремног поступка. Таквим лицима браниоца је одређивао судија за малолетнике.¹⁷⁶ Могућност заснивања обавезне стручне одбране, у односу на малолетника у кривичном поступку, постојала је и за остала кривична дела за која је прописана блажа казна, ако судија за малолетнике оцени да је малолетнику потребан бранилац.

Једна од новина овог законског текста, која се односила на посебне поступке-поступак за примену мера безбедности, састојала се у нормирању регулативе обавезне стручне одбране неурачунљивих лица. У члану 493. става 1. ЗКП прописано је да ако „окривљени учини кривично дело у стању неурачунљивости, јавни тужилац ће поднети суду предлог да изрекне меру безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања таквог учиниоца у здравственој установи, односно предлог за обавезно психијатријско лечење на слободи, ако за изрицање такве мере постоје услови предвиђени законом...“. У том случају окривљени мора имати браниоца после стављања предлога тужиоца. ЗКП уводи још један случај обавезне стручне одбране. Реч је о ситуацији када окривљеном, који нема браниоца, треба доставити пресуду којом му је изречена безусловна казна затвора, а достављање се не може извршити на његову дотадашњу адресу, нити је достављач могао сазнати његову нову адресу, суд је таквом окривљеном постављао

¹⁷⁶ Д. Вујовић, и др., Кривично процесно право, ВШУП Београд - Земун, Београд, 1996, стр. 49.

браниоца по службеној дужности. Бранилац је вршио ову дужност све док се не сазна нова адреса окривљеног (члан 123. став 3. ЗКП). Постављени бранилац је имао право да се упозна са списима предмета у року који одреди суд а након тога се пресуда достављала постављеном браниоцу и поступак се настављао.

По питању одбране сиромашних окривљених у кривичном поступку и овај законски текст садржи одредбе о могућности да се окривљеном постави бранилац у кривичном поступку, ако према свом имовинском стању не може да сноси трошкове одбране. Таква могућност је предвиђена у члану 71. став 1. ЗКП, и то:

„Када не постоје услови за обавезну одбрану, а поступак се води за кривична дела за које је прописана казна затвора преко три године, окривљеном се може, на његов захтев, поставити бранилац, ако према свом имовном стању не може сносити трошкове одбране. Могућност постављања браниоца у овом случају постојала је само после подигнуте оптужнице. О захтеву је одличивао председник већа, а браниоца је постављао председник суда“.

ЗКП поставља неколико услова да би се сиромашном окривљеном могао поставити бранилац, ти услови су:

- да не постоје услови за обавезну одбрану;
- да се поступак води за кривично дело за које је прописана казна затвора преко три године;
- да је окривљени поднео захтев;
- да окривљени према свом имовном стању не може сносити трошкове одбране;
- да је подигнута оптужница;
- да председник већа одлучи да је постављање браниоца потребно, услови морају бити кумулативно испуњени.

По одредбама овог законског текста, постављање браниоца сиромашном окривљеном предвиђено је као могућност (ако председник већа одлучи), а не као основно

људско право, што опет значи да од дискреционе оцене председника већа зависи да ли ће захтев бити прихваћен или не. Одредбе о одбрани сиромашних биле су у супротности са чланом 67. став 1. истог закона, односно са одредбом по којој је окривљени могао ставити захтев за постављање браниоца само после подигнуте оптужнице. Чланом 67. став 1. ЗКП прописано је да „Окривљени може имати браниоца у току целог кривичног поступка“. Сиромашном окривљеном је на овај начин ускраћен бранилац, што није случај са окривљеним који може платити браниоца, у тренутку када му је и најпотребнији, пре првог испитивања.

Одбрана сиромашних, сходно одредбама ЗКП, супротна је одредбама члана 14. става 3. тачке (д) Међународног пакта о грађанским и политичким правима (у даљем тексту: Пакт).¹⁷⁷ Пакт у поменутом члану гарантује сваком оптуженом лицу за кривично дело да се брани сам или уз помоћ правног заступника по свом избору, ако нема правног заступника, да буде упознат о свом праву да га има и, кад год то интерес правде захтева, да му се постави бранилац по званичној дужности, без плаћања трошкова ако нема довољно средстава да га плати¹⁷⁸. Садржином својих одредаба Пакт стручну одбрану сиромашних превиђа као право окривљеног и подношење захтева за постављање браниоца не условљава одређеном фазом кривичног поступка или тежином кривичног дела које је окривљеном стављено на терет.

ЗКП предвидео је могућност да се адвокат, као бранилац окривљеног у поступку, саслуша у својству сведока о ономе што му је окривљени поверио, ако то захтева окривљени (члан 226. став 1. тачка 2. ЗКП). По ЗКП из 1953. године таква могућност није постојала, односно бранилац окривљеног о ономе што му је окривљени као свом браниоцу поверио не може се саслушати као сведок (члан 220. став 1. тачка 2. ЗКП из 1953. године). Т. Васиљевић¹⁷⁹ заступао је став да би слобода одбране била повређена ако би бранилац

¹⁷⁷ Усвојен и отворен за потписивање и ратификовање или приступање резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2200А (XXI) од 16. децембра 1966. године. Ступио је на снагу 23. марта 1976. године у складу са чланом 49. Службени лист СФРЈ (Међународни уговори) број 7/1971), цитирано према: Универзални документи о људским правима, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 25.

¹⁷⁸ Члан 14. Пакта, цитирано према: Универзални документи о људским правима, *op. cit.*, стр. 35.

¹⁷⁹ Т. Васиљевић, Систем кривичног процесног права СФРЈ (1981), *op. cit.*, стр. 357.

могао да буде саслушан као сведок о ономе што му је окривљени поверио, јер у том случају окривљени не би смео да му открива неке за њега неповољне околности у страху да ће бранилац моћи да их саопшти суду. Могућност саслушања адвоката, као браниоца окривљеног, у својству сведока предвиђена је само као изузетак, ако би то захтевао окривљени. Али у том случају, Д. Димитријевић¹⁸⁰ констатује зашто онда окривљени не би сам рекао то што има, јер и сам креира сазнање свог адвоката.

Несумњиво, свака могућност, осим апсолутне забране, да се адвокат, као бранилац окривљеног саслуша у својству сведока о околностима које му повери, нарушава поверење између окривљеног и браниоца, чиме је новина уведена ЗКП била штетна по интересе окривљеног и његовог права на одбрану.

ЗКП такође је предвидео, као могућност, ослобађање окривљеног који је оглашен кривим од накнаде трошкова кривичног поступка, ако би њиховим плаћањем било доведено у питање издржавање окривљеног или лица која је он дужан да издржава.¹⁸¹ Ослобађање од накнаде трошкова кривичног поступка окривљеног, који обухватају награду и нужне издатке постављеног браниоца, било је могуће уколико би окривљени плаћањем награде и нужних издатака довео у питање своје и издржавање лица које је обавезан да издржава. У овом случају награда и нужни издаци браниоца падају на терет буџетских средстава (члан 100. став 1. ЗКП).

¹⁸⁰ Д. Димитријевић, Кривично процесно право (1981), *op. cit.*, стр. 214.

¹⁸¹ Члан 98. став 4. Закона о кривичном поступку из 1976. године.

**5. ОДБРАНА СИРОМАШНИХ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ НАКОН
ПРОГЛАШЕЊА САВЕЗНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 27. АПРИЛА 1992.
ГОДИНЕ**

5. 1. Одбрана сиромашних према Законнику о кривичном поступку из 2001. године

Законик о кривичном поступку из 2001. године¹⁸² (у даљем тексту овог сегмента: ЗКП) садржи одредбе које су посвећене питањима одбране у кривичном поступку. Једна група одредаба садржана је у првом делу-општа начела ЗКП, којима је регулисано неколико права окривљеног, односно осумњиченог. Међу њима, посебно права окривљеног или осумњиченог:

- да се брани сам или уз стручну помоћ браниоца кога сам изабере из реда адвоката;
- да његовом саслушању присуствује бранилац;
- да му се осигура довољно времена и могућности за припремање одбране, као и неколико дужности на страни суда или другог државног органа, а посебно:
- да обезбеди остварење права окривљеног, односно осумњиченог, из члана 4. став 1. ЗКП;
- да пре првог саслушања упозори окривљеног, односно осумњиченог, да све што изјави може бити употребљено против њега као доказ и поучи га о праву да узме браниоца и да бранилац може присуствовати његовом саслушању;
- ако окривљени, односно осумњичени не узме сам браниоца, суд ће му поставити браниоца кад је то одређено овим закоником;
- окривљеном који не може да плати браниоца биће на његов захтев постављен бранилац на терет буџетских средстава суда у складу са овим закоником;

¹⁸² Законик о кривичном поступку ("Сл. лист СРЈ", бр. 70/2001 и 68/2002 и "Сл. гласник РС", бр. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 – др. закон, 49/2007, 20/2009 – др. закон, 72/2009 и 76/2010).

- окривљени који је доступан суду не може бити кажњен ако му није омогућено да буде саслушан и да се брани¹⁸³.

Друга група одредаба садржана је у члану 68-76. ЗКП, које детаљније и конкретније разрађују питање одбране у кривичном поступку. ЗКП садржи одредбе о праву окривљеног¹⁸⁴ на одбрану уз стручну помоћ браниоца, прописујући у члану 68. става 1. да окривљени може имати браниоца у току целог кривичног поступка (факултативна стручна одбрана). О праву на факултативну стручну одбрану окривљени мора бити поучен пре првог саслушања (члан 4. став 2. ЗКП), што мора бити и записнички констатовано у супротном „не би било могуће касније утврдити да ли је она уопште и дата“¹⁸⁵.

Када је у питању одбрана уз помоћ браниоца, једно од значајних питања је и ко може бити бранилац у кривичном поступку. ЗКП прописује, једним општим правилом, да се за браниоца може узети само адвокат, а њега може заменити адвокатски приправник.¹⁸⁶ Међутим, од овог правила постоје изузеци. Први, пред Врховним касационим судом бранилац може бити само адвокат, други, у вршењу стручне одбране адвоката може заменити адвокатски приправник, ако се поступак води за кривично дело за које се по закону може изрећи казна затвора у трајању до пет година¹⁸⁷. У избору браниоца окривљени је потпуно слободан. Браниоца окривљеном могу узети и његов законски заступник, брачни друг, сродник по крви у правој линији, усвојилац, усвојеник, брат, сестра и хранилац, као и лице са којим окривљени живи у ванбрачној или каквој другој трајној заједници¹⁸⁸. Ангажовање браниоца у кривичном поступку врши се на основу писменог пуномоћја (окривљени и законом овлашћена лица), с тим што окривљени може

¹⁸³ *Ibid.*, *op. cit.*, члан 4.

¹⁸⁴ У смислу одредаба члана 221. тачка 5. ЗКП израз окривљени је и општи назив за окривљеног, оптуженог и осуђеног.

¹⁸⁵ С. Бејатовић, *Кривично процесно право* (2010), *op. cit.*, стр. 238.

¹⁸⁶ Законик о кривичном поступку из 2001. године, *op. cit.*, члан 68. став 3.

¹⁸⁷ *Ibid.*

¹⁸⁸ Законик о кривичном поступку из 2001. године, *op. cit.*, члан 68. став 2.

дати браниоцу и усмено пуномоћје на записник код органа пред којим се води поступак (члан 68. став 4. ЗКП).

Осим стручне одбране окривљеног од стране браниоца, ЗКП предвиђа и могућност постављања браниоца по службеној дужности, односно заснивања обавезне стручне одбране. У ЗКП су садржане одредбе којима су истовремено одређени „како разлози за заснивање обавезне стручне одбране, тако и процесни стадијум, од када окривљени, односно поједине категорије окривљених морају имати браниоца“¹⁸⁹.

ЗКП предвиђа следеће случајеве обавезне стручне одбране, с обзиром на следеће околности, и то:

А) Лична својства окривљеног као разлог за постављање браниоца:

- ако је окривљени нем, глув или неспособан да се сам успешно брани, он тада мора имати браниоца већ приликом првог саслушања (члан 71. став 1. ЗКП). Разлог за заснивање обавезне стручне одбране у овом случају су физички или душевни недостаци и др. на страни окривљеног;
- када се поступак води против малолетника, и то током читавог поступка - од првог саслушања (члан 49. ЗМУКД¹⁹⁰). Пре ступања на снагу Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, поступак према малолетницима регулисан је у Глави XXIX ЗКП, и по питању одбране имао је истоветна решења као и ЗКП из 1976. године. Лице које је извршило кривично дело као малолетник има право на браниоца од почетка припремног поступка (факултативна стручна одбрана), а морао је имати браниоца (обавезна стручна одбрана) од почетка припремног поступка ако се водио поступак за кривично дело за које је прописана казна затвора преко три године (преко пет година, по ЗКП из 1976), а за остала кривична дела за која је прописана блажа казна, ако судија за малолетнике оцени да је малолетнику потребан бранилац.

¹⁸⁹ М. Шкулић, Кривично процесно право (2010), *op. cit.*, стр. 164.

¹⁹⁰ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Службени гласник РС“, бр. 85/2005), ступио на правну снагу 1. јануара 2006. године.

Б) Тежина кривичног дела као разлог за постављање браниоца:

- ако се поступак води због кривичног дела за које се може изрећи казна затвора преко десет година, тада окривљени мора имати браниоца већ приликом првог саслушања (члан 71. став 1. ЗКП).

В) Процесне тешкоће, односно ситуације као разлог за постављање браниоца:

- ако је окривљеном одређен притвор, мора имати браниоца док је у притвору (члан 71. став 2. ЗКП); У вези ове ситуације, када је бранилац постављен по службеној дужности, Окружни суд у Сремској Митровици стао је на становиште да је жалба на пресуду уложена од стране браниоца окривљеног, по укидању притвора окривљеном, дозвољена. То значи да са моментом укидања притвора не престаје његова улога браниоца, не бар по питању могућности улагања жалбе на пресуду која му се доставља¹⁹¹. Слично правно схватање заузео је и Окружни суд у Чачку¹⁹², који је става да је жалба браниоца дозвољена на пресуду којом је окривљени оглашен кривим и коме је укинут притвор, ако бранилац није разрешен;
- ако се окривљеном суди у одсуству, мора имати браниоца чим се донесе решење о суђењу у одсуству (члан 71. став 3. ЗКП).

Г) Специфичност поступка као разлог за постављање браниоца:

- када се одлучује о споразуму о признању кривице, најкасније у року од осам дана пре почетка рочишта на коме се одлучује о споразуму о признању кривице;
- у поступку за примену мера безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи, односно обавезног психијатријског лечења на слободи, мора имати браниоца после стављања предлога за њихово изрицање (члан 505. ЗКП);

¹⁹¹ Решење Окружног суда у Сремској Митровици, Кж 73/06 од 16. октобра 2006.

¹⁹² Пресуда Окружног суда у Чачку, Кж 287/09 од 29. маја 2009.

- ако окривљеном, који нема браниоца, треба доставити пресуду којом је изречена безусловна казна затвора, а достављање се не може извршити на његову досадашњу адресу, суд ће окривљеном поставити браниоца по службеној дужности, који ће вршити ову дужност док се не сазна нова адреса окривљеног. Постављеном браниоцу ће се одредити потребан рок за упознавање са списима, а после тога ће се пресуда доставити постављеном браниоцу и поступак наставити (члан 162. став 3. ЗКП). Циљ ове законске одредбе је да се омогући несметан наставак кривичног поступка и заштита интереса оптуженог.

У погледу трајања обавезне стручне одбране, без обзира на разлог наступања, прописано је да она траје до правноснажности пресуде, а ако је изречена казна затвора од четрдесет година - и за поступак по ванредним правним лековима (члан 71. став 4 .ЗКП).

ЗКП посебно регулише питање одбране сиромашних окривљених, односно постављање браниоца сиромашном окривљеном у кривичном поступку, што уједно представља и реализацију уставног права окривљеног да се у кривичном поступку брани уз помоћ браниоца и колико год је то могуће уклањање разлика између лица против којих се води кривични поступак, а које могу настати због разлика у њиховом имовном стању¹⁹³. Ова могућност је прописана чланом 72. ЗКП на следећи начин:

„Кад не постоје услови за обавезну одбрану, а поступак се води за кривично дело за које је прописана казна затвора преко три године, а у осталим случајевима ако је то оправдано интересима правичности, на захтев окривљеног који према свом имовном стању не може сносити трошкове одбране, поставиће му се бранилац“. Услов за стицање права на одбрану сиромашног окривљеног, по одредбама законског текста су:

- да не постоје услови за обавезну одбрану;
- да се поступак води за кривично дело за које је прописана казна затвора преко три године;

¹⁹³ С. Бејатовић, Кривично процесно право, Савремена администрација, Београд, 2003, стр. 279-280.

- у осталим случајевима, ако се ради о лакшем кривичном делу, ако је то оправдано интересима правичности;
- да окривљени, према свом имовном стању, не може сносити трошкове одбране;
- да постоји захтев окривљеног;
- о захтеву одлучује истражни судија, председник већа, односно судија појединац.

Законске одредбе о заснивању одбране сиромашних у кривичном поступку се односе на случајеве кривичних дела код којих је могуће заснивање тзв. факултативне стручне одбране, односно стручне одбране од стране браниоца кога сам узме окривљени. У овом случају, окривљени жели да има браниоца, али нема новчаних средстава да би обезбедио себи браниоца, односно адвоката. У таквим околностима, окривљеном се на његов захтев, уз поштовање прописаних услова, може поставити бранилац на терет државног буџета.

Заснивање одбране сиромашних могуће је само ако је у питању кривично дело за које је прописана казна затвора преко три године, а у случају кривичних дела са блажом казном, ако то захтевају интереси правичности, које цени судија, и да окривљени према свом имовинском стању не може да сноси трошкове одбране. При оцени да ли окривљени може или не може да сноси трошкове одбране, према свом имовинском стању, полази се од одредбе члана 198. став 1. ЗКП, која гласи „ако би тиме било доведено у питање издржавање окривљеног или издржавање лица које је он обавезан да издржава“, у обзир се узимају приходи и расходи окривљеног и висина трошкова одбране који су у изгледу. У том погледу окривљени мора суду пружити податке о свом имовинском стању, лицима које издржава и доказе о томе.

Уколико је захтев окривљеног за постављање браниоца основан (испуњени законом прописани услови), суд у таквом случају мора захтев окривљеног усвојити, ако је у питању кривично дело за које је прописана казна затвора преко три године или ако се ради о лакшим кривичним делима. Суд ће браниоца поставити ако утврди да је, с обзиром на конкретан случај (дело и учиниоца), одбрана потребна из разлога правичности. И по овом

питању суд одлучује на основу дискреционе оцене, узимајући у обзир, пре свега сложеност чињеничне основице случаја.

У погледу процесног тренутка заснивања одбране сиромашног окривљеног у кривичном поступку, може се установити од почетка кривичног поступка, односно „од првог саслушања пре доношења решења о спровођењу истраге или у истрази и даље кроз цео поступак, укључујући и поступак редовних правних лекова“¹⁹⁴.

По овим законским одредбама, за остваривање права на „одбрану сиромашних“ неопходан је захтев окривљеног, а да притом није предвиђена обавеза на страни поступајућег суда, односно судије, да окривљеног упозна са овим правом. Такође, о захтеву одлучује поступајући судија (истражни судија, судија појединац или председник већа), што опет питање остваривања права на „одбрану сиромашног“ дводи у зависност са дискреционом оценом судије, да ли постоје или не услови за признавање права на „одбрану сиромашног“.

У ЗКП прописана је могућност да суд ослободи окривљеног од дужности да надокнади у целини или делимично трошкове кривичног поступка, у које спадају и награда и нужни издаци браниоца, који је оглашен кривим, ако би њиховим плаћањем било доведено у питање издржавање окривљеног или лица која је он дужан да издржава (члан 196. став 4. ЗКП). Врховни суд Србије¹⁹⁵ стао је на становиште да има места преиначењу првостепене пресуде у деле одлуке о трошковима поступка од стране другостепеног суда, када је окривљени оглашен кривим због кривичног дела омогућавање уживања опојних дрога (члан 247. става 2. у вези става 1. Кривичног законика), ако је утврђено да се лечио од дроге, да је дугогодишњи зависник, да је изјавио да нема средстава да плати браниоца који је нужан у овом поступку, „...тако да се окривљени ослобађа дела трошкова поступка ...“.

¹⁹⁴ Т. Васиљевић, М. Грубач, Коментар Законика о кривичном поступку, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 83.

¹⁹⁵ Пресуда Врховног суда Србије, Кж 672/06 од 11. априла 2007.

6. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ОДБРАНЕ СИРОМАШНИХ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

Регулисање права на одбрану окривљеног у међународном праву, нарочито после Другог светског рата, постаје једно од централних и посебно значајних питања бројних међународних докумената о људским правима. Право на одбрану окривљеног добија карактер основног људског права, у склопу права на правично суђење. Први међународноправни акт који регулише одбрану окривљеног је Статут Међународног војног суда донетог на основу Лондонског споразума од 08. августа 1945. године, који у низу својих одредаба гарантује право окривљеног на одбрану пред Међународним војним судом.

Даљи развој права окривљеног на одбрану у кривичном поступку одвија се у окриљу Организације Уједињених нација, и то доношењем Универзалне декларације о људским правима човека 10. децембра 1948. године (Универзална декларација), која окривљеном на општи начин гарантује да су му у току поступка „обезбеђене све гаранције потребне за његову одбрану“ (члан 11. став 1. Универзалне Декларације). На путу даљег развоја и афирмације права окривљеног на одбрану од великог су значаја одредбе Међународног пакта о грађанским и политичким правима (Пакт)¹⁹⁶, којима се прокламује право на правично суђење, односно право на одбрану, којим се гарантује следеће: „...3. Свако ко је оптужен за кривично дело има потпуно једнако право бар на следећа јемства...б) да има довољно времена и могућности на располагању за припрему своје одбране и за општење са браниоцем по свом избору...д) да буде присутан на суђењу и да се брани сам или уз помоћ правног заступника по свом избору, ако нема правног заступника, да буде упознат о свом праву да га има и, кад год то интерес правде захтева, да му се постави бранилац по званичној дужности, без плаћања трошкова ако нема довољно средстава да га плати...“ (члан 14. Пакта)¹⁹⁷.

¹⁹⁶ Усвојен у Генералној скупштини УН-а 1966. године, а ступио је на снагу 1976. године.

¹⁹⁷ Универзални документи о људским правима, *op. cit.*, стр. 35.

Одредбе Пакта установљавају обавезу странама уговорницама да у своје законодавство имплементирају право на одбрану, као основно људско право, тако да поступајући органи морају упознати окривљеног о праву на правног заступника, да установе „ одбрану сиромашног“, када то захтева интерес правде.

Након усвајања Универзалне декларације о људским правима (Декларација), на регионалном нивоу, под утицајем Декларације, доносе се значајни међународни документи о људским правима, који садрже и одредбе о праву на правично суђење. Па тако, у оквиру Савета Европе донета је Конвенција о заштити људских права и основних слобода (Европска конвенција), која у члану 6. (Право на правично суђење), гарантује окривљеном право на одбрану, и то : „...ц) да се брани лично или путем браниоца кога сам изабере или, ако нема довољно средстава да плати за правну помоћ, да ову помоћ добије бесплатно када интереси правде то захтевају...¹⁹⁸“

Члан 6. став 3 (ц) Европске конвенције садржи четири посебна елемента, и то: право оптуженог да се брани сам (лично)¹⁹⁹; право да сам изабере адвоката²⁰⁰; право на бесплатну правну помоћ у случају да нема довољно средстава да плати правну помоћ, а интереси правде налажу да му се та помоћ пружи²⁰¹; право на делотворну и практичну бесплатну правну помоћ²⁰².

У поступку одлучивања о томе да ли ће бити додељена бесплатна правна помоћ, орган који одлучује мора узети у обзир имовинско стање којим располаже окривљени, као и интересе правде. Интерес правде обухвата утврђивање природе и сложености наводно

¹⁹⁸ Инструменти Савета Европе, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 13.

¹⁹⁹ Foucher против Француске, 18. март 1997.

²⁰⁰ Campbell i Fell против Уједињеног Краљевства, 28. јун 1984.

²⁰¹ John Murrey против Уједињеног Краљевства, 8. фебруар 1996.

²⁰² Vogumil против Португала, 7. октобар 2008, стр. 47–50.

извршеног кривичног дела, затим подробну анализу шта оно представља за извршиоца, тежину запрећене казне и способност оптуженог да сам себе брани.²⁰³

У предмету Quaranta против Швајцарске²⁰⁴ Европски суд за људска права у Стразбуру (Суд) износи став да у случајевима који нису посебно компликовани, интерес правде може захтевати постављање бесплатног браниоца у ситуацији када оптуженом прети дуга затворска казна.

Поступак доношења одлуке о постављењу (или не) бесплатног браниоца мора бити предмет судске контроле, што искључује могућност да одлуку може донети извршни орган по властитом нахођењу.²⁰⁵

У случају да оптужени има довољно средстава да сам сноси трошкове браниоца, Суд је на становишту да нема потребе узети у разматрање интерес правде, како би оптуженом била пружена бесплатна правна помоћ.²⁰⁶

Оптужени право на бесплатног браниоца (сиромашко право) може остварити у било којој фази поступка, укључујући и претпретресну истрагу²⁰⁷. Такође, преиспитивање интереса правде могуће је у свакој фази поступка²⁰⁸.

²⁰³ G. Dikov, D. Vitkauskas, Заштита права на правично суђење према Европској конвенцији за заштиту људских права, Вијеће Европе, Strasbourg, 2012, стр. 105, преузето са: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/capacitybuilding/Source/documentation/hb12_fairtrial_bosnian.pdf, приступ: 20.05. 2015.

²⁰⁴ Quaranta против Швајцарске, 24. мај 1991, стр. 32-38.

²⁰⁵ Ezeh i Connors против Уједињеног Краљевства, 9. октобар 2003, стр. 100–108.

²⁰⁶ Campbell i Fell против Уједињеног Краљевства, 28. јун 1984.

²⁰⁷ Quaranta против Швајцарске, op. cit. стр. 32-38.

²⁰⁸ Granger против Уједињеног Краљевства, 28. март 1990, стр. 43–48.

ГЛАВА ТРЕЋА

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ ОДБРАНЕ СИРОМАШНИХ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

1. МЕЂУНАРОДНИ ВАНУГОВОРНИ СТАНДАРДИ

Стандарди о људским правима, који нису обухваћени уговорима, а од изузетне су важности за правичност суђења, називају се декларацијама, принципима или правилима. Међу којима се посебно издвајају они стандарди који су дефинисани у Универзалној декларацији о људским правима.

1. 1. Универзална декларација о људским правима

Универзална декларација о људским правима (у даљем тексту: Декларација)²⁰⁹, у својој преамбули предвиђа „... признавање урођеног достојанства и једнаких и неотуђивих права свих чланова људске породице темељ слободе, правде и мира у свету²¹⁰“. Декларација представља први акт донет од стране Уједињених нација који на уопштен начин гарантује окривљеном право на одбрану. Наведеном декларацијом обухваћена су два најзначајнија обележја појма окривљеног - претпоставка невиности и право на одбрану²¹¹. У члану 11. Декларације прописано је да се сваком јамчи право да се „сматра невиним“ док се на јавном претресу, сходно закону, не докаже његова кривица, и да сваком током јавног претреса морају бити „обезбеђена сва јемства потребна за његову одбрану“. Овом одредбом окривљеном је загарантовано право на одбрану, с тим што се уједно говори и о претпоставци невиности, као битном принципу права на правично суђење.

²⁰⁹ Универзална декларација о људским правима, усвојена и проглашена резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 217 А(III) од 10. децембра 1948. године, цитирано према: Универзални документи о људским правима, *op. cit.*, стр. 11.

²¹⁰ Универзални документи о људским правима, *op. cit.*, стр. 11.

²¹¹ М. Златић, Основна обележја појма окривљеног, Правни факултет у Сарајеву, Сарајево, 1991, стр. 246.

Осим гаранција права на одбрану и претпоставке невиности, Декларацијом се даље гарантује једнакост пред законом, забрана било какве дискриминације, којом се крши ова Декларација (члан 7. Декларације); забрана произвољног хапшења, притварања или протеривања (члан 9. Декларације); право на правично јавно суђење пред независним и непристрасним судом (члан 10. Декларације).

У контексту одбране сиромашног у кривичном поступку, свакако је од значаја и одредба Декларације којом се гарантују сва права и слободе проглашене Декларацијом без икаквих разлика у погледу „расе (---), имовине...“.²¹² С обзиром да се Декларацијом гарантује право на одбрану, у том погледу разлике у имовном стању окривљених не смеју бити од утицаја на његов положај у кривичном поступку, што на националном нивоу значи да државе имају обавезу да „сиромашном окривљеном“ обезбеде сва јемства потребна за одбрану, између осталог и стручног браниоца.

1. 2. Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима

Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима (у даљем тексту: Стандардна минимална правила)²¹³ имају за циљ да поставе принципе и правила добре организације по питању извршења казне, као и поступање са затвореницима, полазећи од данас опште прихваћених схватања и поставки најбољих савремених система (члан 1. Стандардна минимална правила).

Стандардна минимална правила се примењују непристрасно, и у њиховој примени не сме се правити разлика по основу неке предрасуде, нарочито с обзиром на расу, боју коже, пол, језик, веру, политичко и свако друго мишљење, на национално и социјално

²¹² Члан 2. Декларације.

²¹³ Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима, Усвојена на првом конгресу Уједињених нација за превенцију криминалитета и поступак са преступницима, одржаном у Женеви 1955. и потврђена од Економског и социјалног савета резолуцијама бр. 663 Ц (XXIV) од 31. јула 1957. и бр. 2076 (LXII) од 13. маја 1977. Не подлежу ратификацији јер нису међународни уговори, преузето са: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/Skup-minimalnih-pravila-o-postupanju-sa-zatvorenicima.pdf>, приступ: 30.05.2015.

порок, друштвени положај, рођење или било који други положаја (члан 6. став 1. Стандардна минимална правила).

Стандардна минимална правила пружају гаранције окривљеном²¹⁴, да може захтевати постављање браниоца по службеној дужности, када је то предвиђено, да има приступ и поверљиву комуникацију са адвокатом (члан 93. Стандардна минимална правила).

С обзиром да су донета од стране Уједињених нација, она се ослањају на гаранције права установљених Декларацијом, и то: права на одбрану, забрана било какве дискриминације и права на једнакост пред судовима и права на једнак приступ судовима.

Право окривљеног да може захтевати браниоца по службеној дужности, установљено Стандардним минималним правилима, посматрано у контексту права зајамчених Декларацијом, подразумева право сваког ухапшеног или окривљеног лица, које се налази у полицијском притвору или затвору, да захтева постављање стручног браниоца по службеној дужности, и то бесплатно. Право на браниоца по службеној дужности, подразумева бесплатног браниоца, ако ухапшено или окривљено лице не узме само браниоца, који се поставља на његов захтев од стране органа поступка, ако нема средстава да плати браниоца, што је у складу са правом на једнак приступ судовима и једнакост пред судовима, без дискриминације, садржаним у Декларацији.

Стандардна минимална правила јамче право ухапшеног или окривљеног лица које је задржано у полицијском притвору или затвору на одбрану сиромашног.

1. 3. Стандардна минимална правила Уједињених нација за малолетничко правосуђе

Стандардна минимална правила Уједињених нација за малолетничко правосуђе (Пекиншка правила)²¹⁵ усвојена са циљем да заштите права и потребе деце у сукобу са

²¹⁴ "Окривљени" је свако лице ухапшено или окривљено због неке повреде кривичног закона које је задржано у полицијском притвору или затвору, али које још није осуђено (члан 84. став 1.).

²¹⁵ Пекиншка правила усвојена су резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација, бр. 40/33, 29. новембар 1985, цитирано према: Права детета и малолетничко правосуђе- одабрани међународни

законом²¹⁶ али нису обавезујућа за земље потписнике. Пекиншким правилима гарантују се бројна права малолетника, у свим фазама поступка, као што су: претпоставка невиности, право да се буде упознат са наводима оптужбе, право да се суочи са сведоцима и испита их, право на жалбу вишој инстанци, право да се брани ћутањем, право на правну помоћ и друга права (правило 7.1. Пекиншких правила)²¹⁷. Пекиншким правилима посебно се пружа гаранција малолетницима да ће током целог поступка имати право да их представља правни саветник или право на бесплатну правну помоћ када је у дотичној земљи таква могућност предвиђена (правило 15.1. Пекиншких правила)²¹⁸.

Пекиншким правилима гарантује се право на правну помоћ, која може бити и бесплатна, када је предвиђена на националном нивоу.

У уводном делу Пекиншких правила наводи се да их Генерална скупштина усваја имајући у виду Универзалну декларацију о људским правима, Међународни пакт о грађанским и политичким правима..., као и друге међународне инструменте у области људских права који се односе на права младих особа.²¹⁹

Пружањем гаранције права на бесплатну правну помоћ, позивање на Међународни пакт, који бесплатну правну помоћ доводи у везу са одбраном окривљеног у кривичном поступку (окривљени који нема правног заступника, има право да буде упознат о свом праву да га има и, кад интерес правде захтева, да му се постави бранилац без плаћања трошкова ако нема довољно средстава да га плати), може се закључити да се Пекиншким правилима жели обезбедити одбрана малолетника уз стручну помоћ браниоца, када нема средстава да плати трошкове браниоца и када на националном нивоу није предвиђена

инструменти, оригинални превод са енглеског: Центар за права детета, Београд, стр. 8, преузето са: [https://www.unicef.org/serbia/3PekinskaPravila\(1\).pdf](https://www.unicef.org/serbia/3PekinskaPravila(1).pdf), приступ: 16.03.2015.

²¹⁶ Права детета и малолетничко правосуђе- одабрани међународни инструменти, *op. cit.*, стр. 6.

²¹⁷ *Ibid.*, *op. cit.*, стр. 15.

²¹⁸ *Ibid.*, *op. cit.*, стр. 21.

²¹⁹ *Ibid.*, *op. cit.*, стр. 8.

обавезна стручна одбрана малолетника, током целог поступка, по службеној дужности, без обзира на имовинско стање малолетника.

У погледу бесплатне правне помоћи (одбране сиромашног), Пекиншка правила захтевају од чланица Уједињених нација да своја национална законодавства и праксу прилагоде правилима и да их примене. У овом случају, по питању одбране малолетника, да предвиде, пруже гаранцију права на бесплатну стручну одбрану и да је примене, учине примењивом у судској пракси.

1. 4. Правила Уједињених нација о заштити малолетника лишених слободе

Сврха доношења Правила Уједињених нација о заштити малолетника лишених слободе²²⁰ (Правила) огледа се у израженој потреби да се успоставе минимални стандарди прихваћени од стране Уједињених нација, који имају за циљ заштиту малолетника који су лишени слободе. Правилима се тежи обезбедити такав систем малолетничког правосуђа, који ће поштовати физичке и психичке особености детета, права и безбедност малолетника, културна и верска веровања детета, који ће пружити могућност интеграцији детета у друштво путем мера институционалног карактера, као и контакт локалне заједнице и малолетника.

Правилима се тежи изградњи таквог система лишавања слободе малолетника, којим ће се обезбедити да лишавање слободе треба применити само у изузетним случајевима, као краће средство и са минималним трајањем.

Малолетницима се пружају гаранције права на адвоката и на бесплатну правну помоћ, где постоји таква врста помоћи, као и на редовну и поверљиву комуникацију са адвокатом (правило 18а Правила). Правила користе формулацију „где постоји таква врста помоћи“, без обавезујућег захтева према чланицама Уједињених нација, да бесплатна правна помоћ увек буде доступна малолетницима у сукобу са законом на националном

²²⁰ Усвојена резолуцијом Уједињених нација, бр. 45/113, 14. децембар 1990, цитирано према: Права детета и малолетничко правосуђе- одабрани међународни инструменти, оригинални превод са енглеског: Центар за права детета, Београд, стр. 8, преузето са: [https://www.unicef.org/serbia/5PravilaUNa\(1\).pdf](https://www.unicef.org/serbia/5PravilaUNa(1).pdf), приступ: 25.03.2015.

нивоу. Правилима се гарантује примена бесплатне правне помоћи (одбрана сиромашног) само у националним законодавствима где је она већ присутна и не захтевају од држава чланица да своје законодавство прилагоде захтевима садржаним у другим документима о људским правима усвојена од стране Уједињених нација, која обавезују државе чланице да прописима на националном нивоу пруже гаранције права малолетника на бесплатну стручну одбрану у кривичном поступку.

2. МЕЂУНАРОДНИ УГОВОРНИ СТАНДАРДИ

2. 1. Међународни пакт о грађанским и политичким правима

Међународни пакт о грађанским и политичким правима (Пакт)²²¹, донет у окриљу Организације уједињених нација, кодификује најзначајнија грађанска и политичка права, чије одредбе имају обавезујућу примену од стране држава које га ратификују или му приступе. Одредбама Пакта гарантује се право окривљеног на одбрану, и за разлику од Декларације, која на уопштен начин гарантује право на одбрану, ово питање детаљно разрађује. У члану 14. став 1 - 3. Пакта садржано је неколико важних гаранција у корист окривљеног, односно оптуженог, којима се обезбеђује право на одбрану. То су, пре свега, следеће гаранције: једнакост свих пред судом; право на суђење пред независним и непристрасним и законом установљеним судом; претпоставка невиности; право да се буде обавештен о природи и разлозима оптужбе; право на адекватно време и могућност за припрему одбране; право да се несметано комуницира са браниоцем; право на суђење без непотребног одлагања; „да се брани сам или уз помоћ правног заступника по свом избору, ако нема правног заступника, да буде упознат о свом праву да га има и, кад то интерес правде захтева, да му се постави бранилац по званичној дужности, без плаћања трошкова ако нема довољно средстава да га плати“; право да се позову и испитају сведоци; право на тумача и на превод; право да особа не буде приморана да сведочи против самога себе или

²²¹ Међународни пакт о грађанским и политичким правима, усвојен и отворен за потписивање и ратификовање или приступање резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2200А (XXI) од 16. децембра 1966. године. Ступио на снагу 23. марта 1976. године у складу са чланом 49. Службени лист СФРЈ“ (Међународни уговори), бр. 7/1971.

да призна кривицу; право на жалбу; забрана двоструке угрожености (не бис ин идем). Пакт садржи једну свеобухватну палету гарантованих права на правично суђење. Из одредаба садржаних у Пакту, произилазе гаранције права на личну одбрану, која је дефинисана „...да се брани сам...“ али и право на одбрану „уз помоћ правног заступника“ (стручну помоћ браниоца - стручна одбрана). Пакт пружа гаранције оптуженом за кривично дело да има право на помоћ адвоката да би у поступку заштитио и бранио своја права, а нарочито његово право на правично суђење. Право на помоћ правног заступника подразумева и право на обавештење о праву на адвоката (да буде упознат о свом праву да га има). Право на обавештавање о праву на браниоца се примењује без обзира да ли је оптужени ухапшен или притворен пре суђења или не, и оно мора испунити захтеве „делотворности“, мора бити дато толико пре суђења да оптужени располаже са довољно времена и могућности за припремање своје одбране.

Право на браниоца по службеној дужности, Пакт условљава одлуком о томе да ли постоји интерес правичности или не (члан 14. став 3. тачак (д) Пакта). Овако дата формулација доводи до дискреционе оцене поступајућег органа о томе да ли у конкретном случају постоји интерес правичности или не. Комитет за људска права²²², у предмету *Robinson против Јамајке*²²³, износи став да у случају када је за кривично дело предвиђена смртна казна, тада интерес правде захтева да се оптуженом постави бранилац, ради реализације одбране. Да ли интерес правде захтева да се оптужени брани уз помоћ правног саветника у суштини зависи од тежине кривичног дела, комплексности случаја, као и могућег исхода поступка.

Када је у питању право на браниоца по службеној дужности, Пакт не пружа јасне смернице о условима и начину заснивања ове врсте одбране. Међутим, ако се узме у обзир да се ради о пружању минималних гаранција права на одбрану, ипак представља добру полазну основу националним правним системима да предвиде све случајеве заснивања обавезне стручне одбране.

²²² Пакт установљава Комитет за људска права, чији су општи коментари упутство за интерпретацију Пакта.

²²³ *Робинсон против Јамајке* (223/1987), 30. март 1989, Извештај Комитета за људска права.

Обавезност заснивања одбране сиромашног предвиђена је Пактом, под условом да су испуњени следећи услови: да интерес правде захтева постављање браниоца и да оптужени нема довољно средстава да плати браниоца. Из ове одредбе може се закључити да се од влада на националном нивоу захтева да створе услове, обезбеде довољна средства, да се сиромашнима обезбеди стручна правна помоћ.

2. 2. Конвенција о правима детета

Конвенција о правима детета²²⁴ јамчи сваком детету за које се тврди, које је оптужено или за које је утврђено да је прекршило кривични закон, следећа минимална права, односно гаранције у поступку, и то: а) да се ни за једно дете неће тврдити, нити ће бити оптужено или утврђено да је прекршило кривични закон, чињењем или пропуштањем који у време извршења нису били забрањени унутрашњим или међународним правом; б) претпоставка невиности док се кривица не докаже по закону; в) да буде одмах и непосредно обавештено о оптужбама против њега/ње, и да има правну или другу одговарајућу помоћ у припреми и изношењу своје одбране; г) право на правичан поступак пред надлежним, независним и непристрасним органом или судским телом, који ће донети одлуку без одуговлађења, у складу са законом; д) да не буде присиљено да сведочи или да призна кривицу; да оно испита или да буду испитани сведоци друге стране и да се обезбеди учешће и саслушање његових/њених сведока под једнаким условима; љ) да уколико се сматра да је прекршило кривични закон, ову одлуку и сваку досуђену меру која из тога произилази, поново разматра виши, надлежни, независни и непристрасни орган или судско тело у складу са законом; е) да има бесплатну помоћ преводиоца уколико дете не може да разуме или не говори језик који се користи; ж) да се поштује његова приватност у свим фазама поступка²²⁵.

²²⁴ Конвенција о правима детета, усвојена на заседању Генералне скупштине УН 20. новембра 1989. године, Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима детета ("Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори", бр. 15/90 и "Сл. лист СРЈ - Међународни уговори", бр. 4/96 и 2/97), преузето са: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ratifikaciji_konvencije_ujedinjenih_nacija_o_pravima_deteta.html, приступ: 15.04.2015.

²²⁵ Универзални документи о људским правима, *op. cit.*, стр. 205- 207.

С циљем заштите права малолетника у кривичном поступку, предвиђене су посебне мере, као што су: „брига, усмеравале, ... правна помоћ ...“ . Мере за заштиту малолетника у кривичном поступку заснивају се на одредбама међународних инструмената (члан 40. став 4. Конвенције о правима детета). Ту се пре свега мисли на Универзалну декларацију о људским правима и Међународни пакт о грађанским и политичким правима. У контексту наведених докумената, правна помоћ предвиђена као мера у кривичном поступку, сходно члану 40. став 2. Конвенције о правима детета, подразумева право малолетника на бесплатну помоћ адвоката, када то налажу интереси правде, да му се додели бранилац по службеној дужности бесплатно, ако нема могућности да га награди. Имовинско стање малолетника, односно његових родитеља или старатеља, је услов заснивања бесплатне стручне одбране малолетника у кривичном поступку, односно одбране сиромашног окривљеног. Ако малолетник у кривичном поступку не може сам да ангажује адвоката и да га плати, у том случају по одредбама Конвенције о правима детета долази до заснивања одбране сиромашног, односно признавање права на правну помоћ.

3. РЕГИОНАЛНИ МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ

Организације на регионалном нивоу усвојиле су бројне регионалне уговоре и декларације којима се штите основна људска права и слободе. Стандарди о људским правима садржани у документима регионалног карактера по правилу се примењују у односу на државе које припадају одређеној регионалној организацији.

У раду су наводе и анализирају регионални стандарди права на одбрану садржани у актима усвојеним од стране регионалних организација, и то: Савета Еврпе, Европске уније, Организације америчких држава, Организације афричког јединства, Лиге арапских земаља и Организације исламске конференције.

3. 1. Међународни стандарди у оквиру Савета Европе

Савет Европе основан је 1949. године и представља водећу организација за заштиту људских права на европском континенту. Обухвата 47 држава, од којих су 28 чланице Европске уније.

Циљ Савета Европе је да: штити људска права, плуралистичку демократију и владавину закона; унапређује свест о културном идентитету и разноликости Европе и да подстиче њихов развој; проналази заједничка решења за изазове с којима се суочава европско друштво, као што су дискриминација, нетолеранција, трговина људима, организовани криминал и корупција, насиље над децом и друго; консолидује демократску стабилност у Европи подршком политичким, законодавним и уставним реформама.

Осим дефинисаних циљева, сврха деловања и активности Савета Европе се посебно манифестује у остваривању основних личних и демократских права и изградњи посебног система заштите људских права. У окриљу Савета Европе донета је Европска конвенција за заштиту основних људских права и слобода (*European Convention on Human Rights*), која успоставља посебан систем заштите права и слобода и за циљ има да законодавну праксу појединих земаља доведе у склад међусобно, и, у сваком поједином случају- са стандардима Савета Европе. Активности Савета Европе огледају се и у доношењу резолуција и препорука, које се упућују државама чланицама и које су од изузетне важности у проналажењу решења на пољу заштите основних људских права и слобода, а тиме и права окривљеног у кривичном поступку.

Све државе чланице Савета Европе потписале су Европску конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, чији је циљ заштита људских права, демократије и владавине права.²²⁶

²²⁶ http://www.coe.org.rs/def/tdoc_sr/council_of_europe/about_coe/?conid=14, приступ 17.03.2015.

3. 1. 1. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (у даљем тексту: Европска конвенција)²²⁷ садржи минималне гаранције за оптужене које се односе на право на одбрану. Слично решењу садржаном у Пакту, Европска конвенција гарантује право сваком ко је оптужен за кривично дело да се брани лично или путем браниоца кога сам изабере или, ако нема довољно средстава да плати за правну помоћ, да ову помоћ добије бесплатно када интереси правде то захтевају²²⁸. Циљ овако дефинисане норме о праву на браниоца и правну помоћ јесте да се оптужени у процесном смислу изједначи са тужиоцем у погледу могућности да изнесе своју одбрану²²⁹. Из наведене одребе о праву на браниоца произилазе следећа права:

- право на личну одбрану- да се оптужени брани лично;
- да се брани уз стручну помоћ браниоца- да се брани путем браниоца кога сам изабере;
- право на бесплатног браниоца, када нема довољно средстава да плати за правну помоћ, када интереси правде то захтевају.

Гаранције права на браниоца, садржане у Европској конвенцији, односе се на читав ток кривичног поступка, што обухвата и предкривични посупак,²³⁰ из разлога што у предкривичном поступку могу бити утврђиване чињенице које су од значаја за процесни положај окривљеног на главном претресу²³¹.

²²⁷ Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, измењена у складу с Протоколом бр. 11, Рим, 4. новембар 1950 („Службени лист СЦГ“ Међународни уговори, бр. 9/2003).

²²⁸ Инструменти Савета Европе, *op. cit.*, стр. 13.

²²⁹ А. Јакшић, Европска конвенција о људским правима - коментар, Правни факултет Универзитета у Београду, Удружење правника Србије, Београд, 2006, стр. 226.

²³⁰ John Murgu против Уједињеног Краљевства, пресуда од 8. марта 1996, R.J.D, 1996-1, број 70.

²³¹ А. Јакшић, Европска конвенција о људским правима- коментар, *op. cit.*, стр. 227.

Европском конвенцијом се гарантује право на личну одбрану, али у начелу, проблем настаје одређивањем тренутка односно ситуације када одбрана у поступку мора бити реализована од стране браниоца по службеној дужности, што је посебно изражено у случајевима када интерес правде то захтева. Европском конвенцијом се не дефинише обавезна стручна одбрана по службеној дужности, која би се заснивала у односу на тежину дела, запречену казну, личност или друга својства окривљеног, ван случајева бесплатне одбране сиромашног која се везује за имовинско стање оптуженог и интерес правичности.

У предмету Croissant против Немачке²³², Европски суд за људска права са седиштем у Стразбуру (у даљем тексту: Европски суд)²³³ се по први пут бавио проблематиком постављања браниоца по службеној дужности, ван случајева бесплатне правне помоћи. У наведеном предмету суд је оптуженом доделио три браниоца, да би осигурао несметано одвијање кривичног поступка, док је и сам оптужени ангажовао браниоца. Оптужени је осуђен, и истом је наложено да плати трошкове сва три браниоца постављена по службеној дужности. На такву одлуку, оптужени се жалио вишим судским инстанцама у Немачкој али су његове жалбе одбијене. Подно је преставку Европском суду, који је након разматрања случаја дао мишљење да није било повреде члана 6. став 3. тачке (ц) Европске конвенције, да домаћи суд може ако је то у интересу правде оптуженом поставити браниоца. Суд констатује и то да именовање бранилаца, супротно жељама оптуженог, није у супротности са појмом правичног суђења, да суд може поставити додатног браниоца ако је то у интересу правде (нпр.: ако се именовањем бранилаца спречава прекид поступка, непотребно одлагање претреса или да се осигура да оптужени има адекватно заступање током суђења), и да је ствар националног права да утврди случајеве заснивања обавезне стручне одбране по службеној дужности, с тим да од ове одбране треба разликовати бесплатну правну помоћ која се пружа само ако оптужени нема довољно средстава да плати браниоца.

²³² Croissant против Немачке, 25. септембар 1992, Серија А, бр. 237-В; 16 Е.Н.Р.Р.135, представка бр. 13611/88 (чињенично стање).

²³³ Европски суд за људска права установљен је 21. јануара 1959. године, који надгледа примену Европске конвенције у државама чланицама.

Европска конвенција, што је потврдила и пракса Европског суда, не уређује питање обавезне стручне одбране у кривичном поступку, осим одбране сиромашног окривљеног, ово питање у свему препушта националном праву, с тим да пракса Европског суда налаже да се води рачуна о интресима правде.

Право на бесплатну правну помоћ је независно од права на одбрану по службеној дужности, и њено заснивање зависи од два објективна критеријума - услова (недостатак средстава и интереси правде). У погледу средстава, односно финансијске способности, њу оцењују домаћи органи на основу поднете документације, и до сада је као услов ретко оспораван²³⁴. Што се тиче услова „у унтересу правде“, за заснивање бесплатне правне помоћи, он не подразумева обавезу доказивања да би призната правна помоћ утицала на ток поступка. У предмету *Twalib* против Грчке²³⁵, наведено је да интерес правде за заснивање правног заступања може бити из разлога озбиљности кривичног дела, висина запречене казне, као и чињеница сложеност поступка или непознавање језика суда од стране оптуженог.

Што се тиче питања права на браниоца, односно када се то право може остварити, затим регулисање питања правног заступника и права на бесплатну правну помоћ Европски суд је заузео следећа становишта.

Основна сврха члана 6. Европске конвенције је да у односу на кривичне ствари обезбеди правично суђење од стране „суда“ надлежног за одлучивање о кривичној оптужби.²³⁶ Међутим, гаранције садржане у поменутом члану имају и своју примену у предистражном поступку, не изричито, али је Европски суд у више предмета потврдио њену примену и у овој фази поступка. Европски суд је стао на становишту да окривљени може имати браниоца у почетним фазама полицијског саслушања, као и право на браниоца по службеној дужности (ако нема средстава да ангажује приватног браниоца), нарочито у

²³⁴ К. Rid, Европска конвенција о људским правима- водич за практичаре, Београдски центар за људска права, 2007, стр. 157.

²³⁵ *Twalib* против Грчке, 9. јун 1998, Р.Ј.Д. 1998-IV, бр. 77, представка бр. 42/1997/826/1032.

²³⁶ J. McBride, HUMAN RIGHTS AND CRIMINAL PROCEDURE – THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, Савет Европе, Београд, 2009, стр. 222.

ситуацијама када се окривљени саслушава, када се разматрају медицински извештаји и др., тако да Европски суд не налази оправдање за ограничење права на браниоца по службеној дужности. С друге стране, по оцени Европског суда, ово право се може подвргнути ограничењима из оправданих разлога, што се процењује у односу на сваки предмет, односно да ли ограничење, у светлу поступка у целини, лишавају окривљеног правичног суђења.²³⁷ У том смислу, орган поступка мора у сваком предмету проценити да ли би саслушање окривљеног или извођење појединих доказних радњи, без присуства браниоца, могло лишити окривљеног права на правично суђење. Уколико закључи да би окривљени био лишен права на правично суђење, у том случају, окривљени мора имати браниоца, по свом избору, или по службеној дужности, ако нема довољно средстава да сноси трошкове приватног браниоца.

Регулисање питања права на бесплатну правну помоћ у домаћем праву, када то захтевају интереси правде, по оцени Европског суда, да би орган поступања утврдио постојање интереса правде, у сваком конкретном предмету, треба да узме у обзир следеће критеријуме: тежину кривичног дела и тежину запрећене казне (*Quaranta*²³⁸ је био оптужен за дело према члану 19. став 1. Федералног закона о злоупотреби наркотика, у вези са чланом 36. Кривичног законика Швајцарске, за које дело је предвиђена максимална казна затвора од три године), сложеност предмета (предмет није изазвао посебне тешкоће у погледу утврђивања чињеница али је исход суђења био значајан за окривљеног с обзиом да је наводно дело починио за време трајања условног отпуста, тако да је суд морао да одлучи о могућности активирања условне казне и да донесе одлуку о изрицању нове пресуде. Сложеност ових питања компликовала је и лична ситуација окривљеног: млађи пунолетник, странац, пореклом из сиромашног окружења, без стварних професионалних знања и са приличним кривичним досијеом). У овим околностима, његово појављивање пред истражним судијом, и, потом, пред кривичним судом, без помоћи браниоца, није му омогућило да изложи своју одбрану на одговарајући начин. Европски суд је заузео став да

²³⁷ *Berliński* против Пољске, 27715/95 и 30209/96, 20. јун 2002.

²³⁸ *Quaranta* против Швајцарске, 12744/87, 24. мај 1991.

је окривљеном у овом предмету, само у погледу тежине оптужби и могуће казне требало обезбедити бесплатну правну помоћ.

Европски суд, када је у питању лишавање слободе, износи мишљење да у таквим ситуацијама интерес правде обично захтева правно заступање. У предмету *Benham*²³⁹ (*Benham* је био суочен са максималном казном затвора, у трајању од три месеца, исто тако, закон који је суд морао применити није био јасан за утврђивање кривичне одговорности за дело из нехата, било је посебно тешко за разумевање и примену), Европски суд је изнео став да је због тежине запречене казне и сложености примењеног закона интерес правде захтевао, у циљу правичног суђења, да је *Benham* требао да користи бесплату правну помоћ током поступка пред судовима.

У погледу права на бесплатну правну помоћ, за разлику од права обухваћених у осталим одредбама члана 6. став 3. Европске конвенције, које предвиђа члан 6. став 3. тачка (ц), Европски суд износи мишљење да ово право није апсолутно и да се таква помоћ може пружити само ако окривљени „нема довољно средстава да плати браниоца“.²⁴⁰

Европска конвенција предвиђа два услова за остваривање права на бесплатну правну помоћ. Први, имовинско стање окривљеног (недовољно средстава да се плати правна помоћ и други, интерес правде, који се утврђује на основу значаја који предмет има за окривљеног, сложености предмета, способности окривљеног да се брани сам и могућности окривљеног да сноси трошкове поступка.

Члан 6. став 3. тачка ц) Европске конвенције повезује право на одбрану и, где је то потребно, право на бесплатну правну помоћ, са захтевима „праведности“, који у великој мери одговарају поштовању начела равноправности.²⁴¹

²³⁹ *Benham* против Уједињеног Краљевства, 19380/92, 10. јун 1996.

²⁴⁰ *Croissant* против Немачке, 25. септембар 1992.

²⁴¹ D. Gomien, *Kratak vodič kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima* (Short Guide to the European Convention on Human Rights), Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1966, стр. 40.

3. 1. 2. Препорука Комитета министара Савета Европе о ефикасном приступу праву и правди/правосуђу за веома сиромашна лица

Препорука Комитета министара Савета Европе о ефикасном приступу праву и правди/правосуђу за веома сиромашна лица (У даљем тексту: Препорука)²⁴² усвојена је у циљу да се сиромашним лицима олакша приступ систему људских права. У Препоруци се сиромашним лицима сматрају она лица која су нарочито ускраћена, маргинализована и изопштена из друштва како у економском тако и у социјалном и културном смислу, па осим што их карактерише тешко материјално стање, она су принуђена да трпе и друга ограничења, попут незапослености која дуго траје, поседују претежно низак ниво образовања, чак до границе неписмености.

Одредбе садржане у овој Препоруци имају за циљ да укажу на чињеницу да је право на делотворан приступ праву и правди основно људско право, па у том контексту треба посматрати и право на правну помоћ.

У погледу облика и радњи пружања правне помоћи, одредбама садржаним у Препоруци се прави разлика између приступа суду, алтернативним начинима решавања спорова и приступа праву. У односу на приступ суду, наглашава се потреба за проширење правне помоћи на све судске и управне поступке. Такође, наглашава се и потреба да се сиромашним странцима који имају пребивалиште у држави у којој се води поступак обезбеди право на правну помоћ. Исто тако, наглашен је значај одговарајућег заступника, са препоруком да то буде онај заступник кога странка одабере, као и поједностављење поступка за одобравање правне помоћи сиромашним лицима, што би подразумевало и увођење привремене правне помоћи у ситуацијама када је то могуће. Када је у питању приступ праву, препоручује се пружање правних савета сиромашним лицима, као и подизање свести код правничке професије о проблемима сиромашних лица и потреби оснивања одговарајућих саветовалишта у насељима где претежно живе сиромашни

²⁴² Препорука бр. Р (93) 1.

грађани²⁴³. Када је у питању алтернативно решавање спорова, препоручује се да она обухвати сваку врсту правне помоћи, која се у оквиру ових метода може пружити.

3. 2. Међународни стандарди у оквиру Европске уније

Једна од вредности на којима се темељи процес европске изградње је заштита људских права и основних слобода и њихово промовисање у међународним односима. Да би се у потпуности обезбедила заштита и промоција људских права и слобода у оквиру Европске уније посебна пажња посвећена је уговорима с тим да посебно место у области заштите и промоције људских права и слобода има проглашење Повеље о основним правима Европске уније.

3. 2. 1. Повеља о основним правима Европске уније

Повеља о основним правима Европске уније (Charter of Fundamental Rights of the European Union²⁴⁴) проглашена је 7. децембра 2000. године од стране Европског парламента, Савета и Европске комисије. У првим годинама, након проглашења, имала је карактер политичког акта, тако да није била део важећег правног оквира Европске уније. Касније, на основу Лисабонског споразума²⁴⁵ Повеља о основним правима Европске уније добија и своје правно дејство (добија правнообавезујући карактер), чиме је изједначена са примарним правом, односно уговорима Европске уније.

Повеља о основним правима Европске уније јамчи људско достојанство, право на живот, право на интегритет личности, једнакост, солидарност, права грађана, правду и друго.

²⁴³ А. Чавошки, и др., Правна помоћ, Центар за унапређење правних студија, Београд, 2007, стр. 69.

²⁴⁴ Charter of Fundamental Rights of the European Union, (2010/C 83/02), преузето са: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF>, приступ: 29.12.2014.

²⁴⁵ Усвојен 13.12.2007. године, ступио на снагу 01.12.2009.

У члану 47. Повеље о основним правима Европске уније садржане су одредбе о праву на делотворан правни лек и правично суђење, којима се јамчи право на суђење пред независним, непристрасним и законом претходно установљеним судом; право на суђење у разумном року, право на правично и јавно суђење. Посебне гаранције установљене су у погледу могућности да свако буде саветован, брањен и заступан (члан 47. став 1. и 2. Повеље о основним правима Европске уније).

Повеља о основним правима Европске уније предвиђа, у циљу обезбеђивања делотворног приступа правној заштити, одобравање правне помоћи лицима која немају довољно средстава (лошег имовинског стања) да је себи обезбеде (члан 47. став 3. Повеље о основним правима Европске уније). Јамчи се поштовање права на одбрану, у склопу права на правично суђење. Потврђује се право сваког оптуженог да има могућност да буде саветован, брањен и заступан, без обзира да ли има довољно средстава за правну помоћ или не. Лицима која немају довољно средстава за правну помоћ одобриће се у мери у којој је правна помоћ потребна. Основни циљ гаранције права на бесплатну правну помоћ (одбрану сиромашног) састоји се у остваривању права оптуженог на адекватан приступ правној заштити и супростављању наводима тужиоца.

3. 3. Међународни стандарди у оквиру Организације америчких држава

Организација америчких држава (у даљем тексту: ОАС)²⁴⁶ је најстарија регионална међународна организација, чије су прве контуре настале на Првој Конференцији америчких држава у Вашингтону, од октобра 1899. године до априла 1900. године. ОАС обухвата тридесет и пет држава са америчког континента, а стални посматрачки статус имају шездесет и три држава и међународних организација, укључујући и Европску унију.

Циљеви ОАС су: промоција, заштита и развој људских права; борба против сиромаштва, трговине дрогом, тероризма и корупције. ОАС у свом раду полази од начела демократије, људских права, безбедности и развоја.

²⁴⁶ <http://de.scribd.com/doc/51262349/Organizacija-ameri%C4%8Dkihdr%C5%BEava5#scribd>, приступ:11.06.2014.

Седиште ОАС је у Вашингтону, где је и одржана прва америчка конференција. Званични језици су: енглески, шпански и португалски.

У оквиру ОАС усвојене су Америчка декларација о правима и дужностима човека (1948), и Америчка конвенција о људским правима (1969), које представљају камен темељац интер-америчког система заштите људских права.

3.3.1. Америчка декларација о правима и дужностима човека

Америчка декларација о правима и дужностима човека (у даљем тексту: Америчка декларација)²⁴⁷, представља један од основних докумената интер-америчког система заштите основних људских права и слобода. Америчка декларација јамчи низ грађанских права и слобода, од којих се посебно издвајају: право на живот, слободу и личну сигурност; право на једнакост пред законом; право на верску слободу; право на слободу изражавања; право на заштиту части, лични углед, приватни и породични живот; право на правично суђење. Америчка декларација јамчи право на заштиту од произвољног хапшења, на законитост притварања, право на суђење без непотребног одлагања и претпоставку невиности. У оквиру права на правично суђење (члан XVIII Америчке декларације), гарантује се право свакој особи да се обрати суду ради заштите својих права у једноставном и кратком (у разумном року) поступку. Осим уско датих гаранција права на правично суђење, Америчка декларација не пружа ниједно друго право, како пре, тако и за време суђење, које се подводи под појам права на правично суђење²⁴⁸. Право на одбрану окривљеног, а тиме и право на одбрану сиромашног, није садржано у одредбама Америчке декларације.

²⁴⁷ Америчка декларација о правима и дужностима човека, усвојена је 1948. године на Деветој Интер-америчкој конференцији.

²⁴⁸ Представља једно од централних људских права и главно начело кривичног процесног права које захтева да се сваки кривични поступак спроведе у складу са законским принципима и правично према сваком извршиоцу кривичног дела.

3. 3. 2. Америчка конвенција о људским правима

Америчка конвенција о људским правима (у даљем тексту: Америчка конвенција)²⁴⁹ јамчи право на правично суђење, односно следећа права: право на саслушање пред независним, непристрасним и на закону установљеним судом; претпоставку невиности; право на бесплатног тумача и преводиоца, без накнаде; право на адекватно време и могућност за припрему одбране; право да се предлажу и испитују сведоци; право да особа не буде принуђена да сведочи против себе или да призна кривицу; забрану двоструке угрожености (*Ne bis in idem*); право на јавну расправу; и право оптуженог да се брани сам или уз помоћ правног заступника по сопственом избору и да са њим комуницира слободно и у поверењу.

У члану 8. став 2. тачке (е) Америчка конвенција пружа гаранције неутуђивости права на помоћ браниоца кога обезбеђује држава, плаћеног или не, зависно од одредби унутрашњег права, ако се оптужени не брани сам или не ангажује браниоца у законом предвиђеном року. Сходно овом члану, постављеног браниоца плаћа држава само ако је то предвиђено законом на националном нивоу. С друге стране, Интер амерички суд²⁵⁰ је заузео став да државе морају да обезбеде браниоца бесплатно особама које немају довољно средстава да плате, ако је ангажовање браниоца неопходно како би се омогућило правично суђење у поступку²⁵¹.

Америчка конвенција јамчи право свакој особи на помоћ браниоца, као неутуђиво право, под следећим условима: да је предвиђено унутрашњим правом; да оптужени није одлучио да се брани лично; и да није ангажовао браниоца у закону предвиђеном року. Остваривање права на стручну помоћ браниоца није условљено одлуком о томе да ли је то у интересу правде, што се захтева по одредбама Међународног пакта о грађанским и

²⁴⁹ Америчка конвенција о људским правима, усвојена је 1969. године, а ступила је на снагу у јулу 1978. године, могу је ратификовати или јој приступити све државе чланице Организације америчких држава (ОАС).

²⁵⁰ Америчком конвенцијом је предвиђено оснивање Интер- америчког суда за људска права, који ће надзирати испуњавање обавеза држава чланица.

²⁵¹ Интер- амерички суд, саветодавно мишљење, 10. август 1990, ОС-11/90.

политичким правима и Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода. У погледу права на бесплатну правну помоћ, тиме и права на одбрану сиромашног у кривичном поступку, Америчка конвенција не пружа јасне услове за њено заснивање, односно да ли је довољно да оптужени није одлучио да се брани сам и да није ангажовао браниоца у закону прописаном року, или је потребно испунити још неке друге услове, које ће дефинисати унутрашње право. Недостатак јасно дефинисаних услова могао би се ублажити мишљењем Инер- америчког суда, и у том смислу тумачити одредбу члана 8. став 2. Америчке конвенције. Имајући у виду наведено, за наступање одбране сиромашног у кривичном поступку неопходно је да лице, које није одлучило да се брани лично и које није ангажовало браниоца у законском року, нема средстава да плати браниоца и да је ангажовање браниоца потребно како би се обезбедило поштовање права на правично суђење.

Може се закључити да Америчка конвенција, поред нејасних услова за наступање одбране сиромашног, пружа гаранције права на стручну помоћ браниоца у кривичном поступку, чиме се обавезују државе, које су је ратификовале или јој приступиле, да одбрану сиромашног гарантују својим унутрашњим правом, као неотуђиво право.

3. 4. Међународни стандарди у оквиру Организације афричког јединства

Организација афричког јединства (у даљем тексту: ОАУ), основана је 25. маја 1963. године у Адис Абеби (Етиопија), од стране тридесет афричких држава. Главни циљ оснивања ОАУ је остваривање сарадње и солидарности међу државама Африке, укидање колонијализма и неколонијалних односа. Број чланица је временом растао, да би 1994. године, након укидања апартхеида, 53.²⁵² чланицом постала Јужноафричка Република. Највиши орган ОАУ-а је Конференција председника држава и влада, која именује главног секретара на чело генералног секретаријата као сталног тела организације. Чланице ОАУ-а успоставиле су 1997. године Афричку економску заједницу, а 2000. године на

²⁵² Мароко је 1984. године иступио, када је примљена Западна Сахара.

конференцији у Loméu (Тонго) донеле су оснивачки акт Афричке уније, која је 2002. године наследила Организацију афричког јединства.²⁵³

Седиште ОАУ је у Адис Абеби.

3. 4. 1. Афричка повеља о људским правима и правима народа

Афричка повеља о људским правима и правима народа (у даљем тексту: Афричка повеља)²⁵⁴, гарантује: право на једнакост пред законом; право на законску заштиту; право на живот; људско достојанство и др. У члану 7. јамчи право на правну заштиту, која обухвата претпоставку невиности, право на одбрану (која укључује право на браниоца кога сам изабере), право на суђење пред непристрасним судом и на суђење у разумном року и др.

Право на одбрану се гарантује на општи начин, без њеног даљег прецизирања, дефинисања врсте и начина успостављања. Ипак, Афричка декларација даје општи оквир да државе потписнице Афричке повеље у своја национална права инкорпорирају право на одбрану, као уставно право и да је ближе дефинишу својим законским текстовима.

Право на одбрану сиромашних, као посебна врста стручне одбране, није посебно зајамчено. Али се на основу зајамчених гаранција о једнаком положају појединца пред законом и једнаку судску заштиту, може извучи закључак да Афричка декларација захтева да се на националном нивоу гарантује, ради постизања прокламоване једнакости (члан 3. Афричке декларације).

3. 5. Међународни стандарди одбране сиромашних у исламском праву

Исламске декларације о људским правима донете су нешто касније у односу на декларације или конвенције донете у оквиру Уједињених нација или других регионалних

²⁵³ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=45462>, приступ: 01.05.2015.

²⁵⁴ Афричка повеља о људским правима и правима народа, усвојена је 1981. године од стране Организације афричког јединства (ОАУ), ступила је на снагу 1986. године.

организација. Разлог за то може бити превелик значај који у исламском свету има Кур'ан, који се сматра основним извором гаранције свих људских права, која су касније дошла до изражаја у земљама запада. Исламско учење полази од тога да су сва људска права, схваћена као неповредива и неотуђива, регулисана и зајамчена верским нормама, тако да из тог разлога, поред колонијализма, са свим његовим лошим странама и присутног страха од западне цивилизације, није било значајнијих иницијатива да се донесе посебан докуменат о људским правима у исламском свету.

3. 5. 1. Општа повеља о људским правима у исламу

Општа повеља о људским правима у Исламу (и даљем тескту: Општа повеља)²⁵⁵, представља први значајнији документ о људским правима, сачињен на иницијативу исламског савета. Општа повеља се састоји од 23 члана, којима се гарантују и штите грађанска, социјална, културна и политичка права, од којих: право на живот (живот човека је свет, нико га не сме повредити); право на слободу (слобода људи је света као и њихов живот); право на једнакост (Арабљани немају предност над онима који нису Арабљани); право на праведност; право на праведан судски поступак (члан 5. Опште повеље); право на заштиту од злоупотребе власти; право на заштиту од насиља и др. У оквиру гаранција права на праведан судски поступак, Општа повеља пружа гаранције у погледу права на претпоставку невиности, одређеност казне у закону. Број зајамчених права, којима се допринси правичности поступка је изузетно мали, тако да је тешко говорити о било каквом успостављеном стандарду права на одбрану сиромашних.

²⁵⁵ Општа повеља о људским правима у Исламу, објављена у Паризу 19. септембра 1981. године на састанку UNESCO-а.

3. 5. 2. Каирска декларација о људским правима

Каирска декларација о људским правима (у даљем тексту: Каирска декларација), донета је од стране Организације исламске конференције²⁵⁶ на министарској конференцији у Каиру 1990. године, позната и под називом: „ Декларација из Каира о људским правима“.

Каирска декларација јамчи право на живот (живот је богомдани дар и право на живот гарантовано је сваком људском бићу), слободу кретања, избора боравишта; право на рад; право на имовину, ауторска права; право на здравствену и социјалну заштиту; претпоставку невиности („оптужени је невин док му се кривица не докаже...“), као и право на све гаранције одбране у току поступка (члан 19. Каирске декларације).

3. 5. 3. Арапска повеља о људским правима

Арапска повеља о људским правима (у даљем тексту: Арапска повеља) усвојена је од стране Савета Лиге арапских земаља²⁵⁷ 2004.²⁵⁸ године, а ступилана је на снагу 15. марта 2008. године. Идеја за усвајање ове врсте повеље о људским правима датира још из 1960. године, када је Унија арапских правника позвала Лигу арапских држава да усвоји Арапску повељу о људским правима. Нешто касније (после осам година), у оквиру Лиге арапских држава основана је Арапска комисија за људска права, којој је од стране учесника Конференције упућен захтев да припреми документ под називом Арапска повеља о људским правима.²⁵⁹

²⁵⁶ Организација исламске конференције основана је 1969. године. Окупља 57 чланица дисперзираних на четири континента (56 држава и Палестинску ослободилачку организацију).

²⁵⁷ Лига арапских земаља је регионална организација арапских држава у југозападној Азији и северној и северно- источној Африци, основана је 22. марта 1945. године у Каиру. Броји 22 земље чланице.

²⁵⁸ Први пут усвојена 1994. године, али није ступила на снагу. Измењена и ревидирана Арапска повеља усвојена је 2004. године.

²⁵⁹ М. Петровић, Арапска повеља о људским правима- критички осврт, Институт за упоредно право, Страни правни живот, UDK 34, 2/2012, стр. 22.

Гаранције основних људских права садржаних у Арапској повељи односе се на следећа индивидуална права: забрану дискриминације (члан 3. Арапске повеље); право на живот (члан 5 - 7. Арапске повеље); забрану тортуре, нехуманог или понижавајућег третмана (члан 8 - 9, 18 и 19. Арапске повеље); забрана ропства; трговине људима; принудног рада и положаја сличних ропству (члан 10. Арапске повеље); право на безбедност личности.

Арапском повељом гарантује се и право на правду, односно право свих особа на једнакост пред правом (члан 12. Арапске повеље), садржи и друга општа правила којима се јамчи правичан поступак и фер суђење (члан 13, 15, 16, 17 и 19. Арапске повеље).

У одредби члана 13. Арапске повеље сваком се јамчи право на правично суђење, пред надлежним, независним и непристрасним судом основаним на основу закона, као и гаранције права на правну помоћ сваком лицу које због лошег имовинског стања не може заштити своја права.

Свако ко је оптужен за кривично дело гарантују му се следећа минимална права: право да се буде обавештен о оптужбама; право на адекватно време и могућност за припрему одбране; право на контакт са спољним светом, односно да комуницира са својом породицом; право особе да присуствује суђењу; право да се брани сама или уз помоћ адвоката по свом избору; право на слободну и поверљиву комуникацију са адвокатом; право на бесплатну правну помоћ; право да се позову и испитају сведоци; право да особа не буде принуђена да сведочи против себе или да призна кривицу; право на жалбу; право на поштовање личне безбедности и приватности у свим околностима (члан 16. Арапске повеље).

У односу на право на бесплатну правну помоћ, Арапска повеља јамчи сваком ко је оптужен за кривично дело да има право на помоћ адвоката у реализацији своје одбране у поступку, ако он не може сам да се брани, или ако то захтева интерес правде (члан 16. став 4. Арапске повеље).

У односу на претходна два документа о људским правима, Арапска повеља представља битан искорак напред, јер садржи шири каталог гарантованих људских права,

посебно права која чине право на правично суђење. Заправо, овај докуменат по броју и значају гарантованих права у многоме личи на Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Европску конвенцију.

Арапска повеља, у погледу права на одбрану оптуженог, установљава посебне гаранције одбране у кривичном поступку, односно право на личну одбрану, право на одбрану уз помоћ браниоца кога сам изабере, као и право на бесплатну помоћ браниоца, чиме се заснива одбрана по службеној дужности, ако се оптужени не може сам бранити, или када то захтева интерес правде.

Свако ко је оптужен за кривично дело, бесплатну помоћ адвоката може остварити у две ситуације, и то: ако се оптужени не може сам бранити; и када то захтева интерес правде. У првом случају (ако се оптужени не може сам бранити), мишљења смо да су у питању оптужени који се у поступку не могу бранити сами због одређеног личног својства (нпр.: нем, глув и др.). Други случај се може тумачити у контексту Међународног пакта и Европске конвенције, у том смислу постављање бесплатног стручног браниоца ће зависити од интереса правичности, при чему се мисли на тежину извршеног кривичног дела, сложеност случаја и могући исход поступка. Постојање интереса правичности у поступку ће процењивати надлежни орган поступања. Имовинске прилике оптуженог нису прописане као услов за наступање бесплатне стручне одбране у кривичном поступку. Међутим, ако се узме у обзир ослањање Арапске повеље на начела и права прокламована у Међународном пакту, може се закључити да постављање браниоца оптуженом када то захтева интерес правичности, зависи и од тога да ли оптужени може сам платити браниоца или не. Ако нема довољно средстава да плати браниоца, а интерес правде захтева да има браниоца у поступку, тада ће доћи до заснивања одбране сиромашног у кривичном поступку, чиме се јамчи право на одбрану сиромашног.

4. МЕЂУНАРОДНИ КРИВИЧНИ ТРИБУНАЛИ

С циљем кривичног прогона и кажњавању учинилаца најтежих међународних кривичних дела, међународна заједница је предвиђала, од најстарих времена па све до данас, различите облике помоћи и сарадње, а посебно значајан облик помоћи састојао се у

установљавању и деловању међународних кривичних судова, који у интересу правде воде кривични поступак и изричу казне и друге кривичне санкције учиниоцима међународних кривичних дела.²⁶⁰

С тим у вези, у последњих неколико деценија, на међународном плану присутна је тенденција оснивања судова који служе за утврђивање индивидуалне кривичне одговорности и кажњавању учинилаца најтежих међународних кривичних дела. Они се оснивају као *ad hoc* међународни кривични судови, за појединачне ситуације, али и као судови опште, односно универзалне надлежности.

Као први међународни кривични суд који је судио за оно што се данас назива злочин против човечности, забележен је међународни *ad hoc* кривични суд²⁶¹. Суд је основан 1474. године, у свом саставу имао је 28 судија из разних градова - државица Алзаса, Немачке и Швајцарске, ради суђења за злочин против човечности (по данашњој терминологији)²⁶², гувернеру (Peter von Hagenbach)²⁶³ окупираног града Briesach.

Међутим, да ово није био изолован случај оснивања таквог суда, таква пракса је настављена одмах после завршетка Другог светског рата, током којег је страдало много лица и извршено много ратних злочина, што је имало пресудног значаја за формирање два међународна војна суда (Међународни војни суд од 8. августа 1945. године и Међународни војни суд за суђење тешким ратним злочинцима на далеком истоку од 19. јануара 1946. године), за суђење ратним злочинцима у Немачкој (процес у Нирнбергу) и Јапану (процес у Токију).

Формирање *ad hoc* судова је настављено и почетком 90- година, прошлог века, када Савет безбедности Уједињених нација формира међународне трибунале, за процесуирање

²⁶⁰ Д. Јовашевић, Међународно кривично правосуђе - између права, правде, помирења и права жртава, Војно дело, Београд, 2011, УДК: 341.49, стр. 67.

²⁶¹ Б. Кривокапић, Нешто другачији поглед на међународне кривичне судове, Институт за упоредно право, Београд, 2013, стр. 12, преузето са: <http://www.comparativelaw.info/haski-s.pdf>, приступ: 04.05.2015.

²⁶² Б. Кривокапић, Међународно судство данас, Институт за упоредно право, Београд, 2009, стр. 19-21.

²⁶³ Који је лишен слободе и осуђен на смрт због убистава, силовања, злостављања, незаконите конфискације приватне имовине и других злочина.

лица одговорна за тешке повреде међународног хуманитарног права почињене у сукобима у бившој Југославији и Руанди.

Међународни кривични судови, за кривично гоњење међународних кривичних дела, усвојили су мешавину „адверсарног“²⁶⁴ и „инквизиторског“²⁶⁵ система, тако да су разлике међу овим системима довеле до развоја посебних поступака и правила с настојањем њиховог спајања. Различити судови прихватили су поступке из оба система у различитим мерама, што се посебно одразило на положај оптужених у поступку.²⁶⁶

4. 1. Статут Међународног војног суда

Међународни војни суд (у даљем тексту: МВС), установљен је на основу Споразума од 8. августа 1945. године, потписаног од Владе Сједињених Америчких Сржава, Привремене Владе Француске Републике, Владе Уједињеног Краљевства Велике Британије и Владе Савеза Совјетских Социјалистичких Република, ради правичног и брзог суђења и кажњавања главних ратних злочинаца Европске осовине.

Установљени МВС надлежан је да суди и кажњава лица, која су било као појединци, било као чланови организације, радећи у интересу земаља Европске осовине, извршила ма који од следећих злочина: злочин против мира; ратни злочин; злочин против човечности (члан 6. МВС).

Поступак пред МВС одвијао се делом по правилима судског поступка, која су била садржана у Статуту МВС, као и правила доказивања, а делом је сам суд током поступка доносио процесна правила, којима је руководио током поступка. Поступак је био подељен

²⁶⁴ У адверсарном систему: тужилаштво и одбрана износе своје доказе пред судом; стране спроводе властите истраге; судије неутрално воде поступак и одлучују о процесним питањима; порота утврђује чињенице.

²⁶⁵ У инквизиторском систему: државни орган спроводи објективну истрагу о целом предмету; судија може надгледати истрагу и заједно са тужиоцем и истражитељима креирати спис; поступајући судија има активну улогу у току суђења у циљу „утврђивања истине; судија пресуђује о чињеницама;

²⁶⁶ Кривични и доказни поступак, дио пројекта Правда и ратни злочини, који је финансирала Европска унија, израдио International Criminal Law Services (ICLS), стр. 7, преузето са: http://wcjp.unicri.it/deliverables/docs/Module_12_Procedure_and_evidence_BCS.pdf, приступ: 5.5.2015.

на следеће фазе: претходна изјава тужиоца; доказна средства оптужбе и одбране; саслушање сведока; речи одбране и оптужбе; изјава оптуженог и пресуда.²⁶⁷

Статутом МВС оптуженима су, с циљем реализације правичности суђења, пружене гаранције за примену следећих права: оптужница ће обухватати у потпуности све основе које у појединости одређују оптужбе које се стављају на терет оптуженима; оптуженом ће се уручити препис оптужнице и свих докумената приложених уз оптужницу, на језику који он разуме, благовремено пре суђења; за време истраге или суђења, оптужени ће имати право да пружи свако објашњење које се односи на оптужбу подигнуту против њега; истрага над оптуженим и суђење водиће се на језику који оптужени разуме или ће се преводити на тај језик; *оптужени ће имати право да се пред судом брани сам или уз помоћ браниоца*; оптужени ће имати право да у току суђења сам или преко свог браниоца износи доказе у прилог своје одбране и да поставља унакрсна питања сваком сведоку предложеном од стране оптужбе (члан 16. МВС).

На захтев оптуженог, функцију браниоца оптуженог у поступку може вршити било који бранилац професионално квалификован да заступа пред судом земље, или друга личност коју је суд могао за то овластити (члан 23. став 2. МВС).

Трошкове МВС и судског поступка у целини сnose Потписнице на терет одређеног издржавања Контролног Савета за Немачку (члан 30. МВС).

Одбрана сиромашног није на посебан начин дефинисана Статутом МВС. Међутим, пружене гаранције права оптуженог да се у поступку брани уз помоћ браниоца, да трошкове суда и судског поступка сnose Потписнице на терет издржавања Контролог Савета за Немачку, обухватају и право на бесплатног браниоца (одбрану сиромашног), ако оптужени због имовинског стања не може сам да ангажује браниоца. Уколико оптужени изрази жељу да своју одбрану реализује уз стручну помоћ браниоца, чије трошкове не може платити, у том случају трошкове одбране која се реализује уз стручну помоћ браниоца сnose Потписнице, односно Контролни Савет за Немачку.

²⁶⁷ P. CalvoCaressi: Nuremberg – the facts and the consequences, London, 1947, стр. 78–96.

4. 2. Статут Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију

Међународни кривични трибунал за бившу Југославију (у даљем тексту: МКТЈ), основан је 22. фебруара 1993. године резолуцијом Савета безбедности број 808, за гоњење лица одговорних за тешка кршења међународног хуманитарног права на територији бивше Југославије од 1991. године.²⁶⁸ На основу Извештаја генералног секретара, поднет по питању кршења хуманитарног права у бившој Југославији, у коме је био предложен и Статут за МКТЈ, Савет безбедности усвојио је Статут резолуцијом 827 од 27. маја 1993. године, сматрајући да би то допринело заустављању тешких кршења међународног хуманитарног права и исправљању њихових последица.

Седиште МКТЈ је у Хагу (члан 31. МКТЈ). Сва лица су једнака пред Међународним трибуналом (члан 21. МКТЈ- права оптуженог).

Статут МКТЈ јамчи једнакост свих лица пред трибуналом, и то: у утврђивању оптужбе против њега, оптужени има право на поштено и јавно саслушање; оптужени се сматра невиним док се не докаже кривица; у утврђивању било које оптужбе против оптуженог, сходно Статуту, оптужени има право на следеће минималне гаранције пуне равноправности: да правовремено и детаљно буде обавештен, на језику који разуме, о природи и разлозима оптужбе против њега; да има одговарајуће време и средства за припрему одбране и комуникацију са правним заступником по властитом избору; да му се суди без непотребног одлагања; да му се суди у његовој присутности и да се брани лично или путем правног заступника по властитом избору, да се, ако нема правног заступника, обавести о том праву, те да му се, кад год то захтевају интереси правде, додели правни заступник, а да притом не сноси трошкове одбране ако за то нема довољно средстава; да испита, или да се у његово име испитају сведоци који га терете, као и да се сведоци одбране доведу и испитају под истим условима као и сведоци који га терете; да има бесплатну помоћ преводиоца ако не разуме или не говори језик који се користи у

²⁶⁸ J. Jones, S. Powles, *Međunarodna krivična praksa (International Criminal Practice)*, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2005, стр. 3.

Међународном суду; да не буде присиљен (приморан) да сведочи против себе нити да призна кривицу²⁶⁹.

Одредбама члана 21. став 4. тачка (д) Статута МКТЈ окривљеном се гарантује право на браниоца, али се као примарно право јамчи право на личну одбрану (право да се окривљени брани сам). Статутом се не дефинише институт обавезне одбране, већ се право окривљеног да се брани сам јамчи као посебно и неприкосновено право.

Право окривљеног да се брани сам установљено је по узору на правила изворних адверзијалних кривичнопроцесних законодавстава, где је странкама дато право на извођење доказа и друго, али и право да саме одлуче о начину реализације одбране, односно да ли ће се бранити саме или уз стручну помоћ браниоца.²⁷⁰

Уколико се окривљени одлучи да се брани уз стручну помоћ браниоца (стручну одбрану), трошкове браниоца не мора сам да сноси, већ њих може сносити суд, односно буџет државе, ако је у питању лице лошег имовинског стања- сиромашно лице, чиме се одредбама Статута јамчи право на одбрану сиромашног.

4. 3. Статут Међународног кривичног трибунала за Руанду

Међународни кривични трибунал за Руанду (у даљем тексту: МКТР), основан је резолуцијом Савета безбедности 955 од 8. новембара 1994. године, након извештаја, сачињених по налогу Савета безбедности, који су указали да је у Руанди почињен геноцид и друга кршења међународног хуманитарног права.

Статут МКТР садржи гаранције права оптужених, које су готово истоветне са онима датим у Статуту МКТЈ, од који се посебно издвајају: да су сва лица једнака пред МКТР; оптужени има право на правично и јавно суђење, претпоставка невиности; право да буде обавештен о природи и разлозима оптужбе, на језику који разуме; да има одговарајуће

²⁶⁹ J. Jones, S. Powles, *Međunarodna krivična praksa*, op. cit., стр. 577- 578.

²⁷⁰ М. Шкулић, Један поглед на Хашки трибунал и његово место у историји, Институт за упоредно право, Београд, 2013, стр. 99, преузето са: <http://www.comparativelaw.info/haski-s.pdf>, приступ: 27.05.2015.

време и средства за припрему одбране и комуникацију са правним заступником по властитом избору; да му се суди без непотребног одлагања; да му/јој се суди у његовој/њеној присутности и да се брани лично или путем правног заступника по властитом избору; да се ако нема правног засупника, поучи о том праву; те да му/јој се, кад гот то захтевају интереси правде, додели правни заступник, а да притом не сноси трошкове одбране ако за то нема довољно средстава.

Гаранције правичног суђења, које се садржане у Међународном пакту о грађанским и политичким правима, су готово дословце преузета у члану 21. МКТЈ и члану 20. МКТР.

4. 4. Римски статут Међународног кривичног суда

Римски статут Међународног кривичног суда (у даљем тескту: МКС), усвојен је 17. јула 1998. године у Риму, којим је основан Међународни кривични суд, као стално судско тело надлежно за вођење кривичног поступка против лица за које постоји основана сумња да су починила најтежа кривична дела од међународног значаја, на начин како је то предвиђено овим Статутом, и биће комплементаран националним кривичним надлежностима држава. Надлежност Суда и његово функционисање регулисанису одредбама Статута.²⁷¹

Седиште Суда је у Хагу, у Холандији („земља домаћин“).

МКС има признато својство међународног правног лица, и његова се надлежност протеже на територији свих држава чланица, али и на територији државе која није чланица, на основу посебног уговора са том државом (члан 4. МКС).

МКС је, у складу са Статутом, надлежан да поступа у односу на следећа кривична дела: кривично дело геноцида; кривична дела регулисана као „злочини против човечности“; кривична дела регулисана као „ратни злочини“; агресија (члан 5. МКС).

У току истраге, пре првог испитувања, по одредбама Статута, свако има право да добије правну помоћ по сопственом избору, или, ако нема правну помоћ, да му се правна

²⁷¹ В. Кнежевић- Предић, Извори међународног хуманитарног права, Публикум, Београд, 2007, стр. 629.

помоћ додели кад год то интереси правде захтевају те да није дужно за њу да плати ако за то нема довољно средстава, и да буде испитан у присуству браниоца осим ако се добровољно одрекне свог права на браниоца (члан 55. став 2. тачка (ц) и (д) МКС). О праву на правну помоћ лице ће бити обавештено пре почетка испитивања.

У току поступка, након оптужења, оптуженом се јамче следеће минималне гаранције: право да присуствује суђењу; право да води одбрану лично, односно да се сам брани или преко правне помоћи (браниоца) по сопственом избору оптуженог; право да буде поучен ако нема правну помоћ, о праву на њу и да му МКС додели правну помоћ кад гот то захтевају интереси правде и то без накнаде ако оптужени нема довољно средстава да за њу пати (члан 67. став 1. тачка (д) МКС).

На основу одредаба из члана 5. Упутства за доделу браниоца по службеној дужности (у даљем тексту Упутство),²⁷² осумњичени којег тужилац намерава да испитује у склопу истражног поступка, оптужени којем је лично уручена оптужница, и свако лице притворено по овлашћењу МКС, укључујући и лица притворена у складу са правилом **90 бис**, имају право на помоћ браниоца, без штете да се сами бране (члан 5. Упутства).

Право на доделу браниоца по службеној дужности припада осумњиченом и оптуженом који немају средстава да сами плате накнаду браниоцу, односно не поседују са довољним средствима да би могли да плате накнаду браниоцу (која укључује и плаћање трошкова браниоца) по тарифама које су прописане Упутством. Ако осумњичени или оптужени жели да му се додели бранилац по службеној дужности неопходно је да поднесе захтев за доделу браниоца по службеној дужности секретару МКС. Уз захтев даје и изјаву о свом имовинском стању а дужан је да предочи и доказе да није у могућности да плаћа браниоца. С циљем утврђивања имовинске способности осумњиченог, односно оптуженог, да плати трошкове браниоца, узимају се у обзир сва средства која су му на располагању (директне приходе, банковне рачуне, покретну имовину, пензију, деонице, обвезнице, средства брачног друга, као и средства особа са којима живи), осим породичног додатка и социјане накнаде на коју има право.

²⁷² Упутство за доделу браниоца по службеној дужности, усвојено од стране Међународног кривичног суда, бр. 1/95 од 28. јула 1994. година, с изменама и допунама од 30. јануара 1995. године до 12. јула 2002. године.

Одлуку о додели, односно да не одобри браниоца по службеној дужности, доноси секретар МКС, након разматрања изјаве о имовинском стању и прикупљених информација по овом питању (сходно члану 8. Упутства).

Одлуке секретара МКС су: одлука да одобри браниоца по службеној дужности, након чега ће одобрити једно име са списка бранилаца сходно члану 45. (Б) Правилника, чију ће накнаду за рад у потпуности сносити МКС; одлуку да осумњичени или оптужени поседују средства за плаћање дела накнаде браниоца, у том случају ће у одлуци назначити које трошкове ће сносити МКС; одлуку да не одобри захтев за доделу браниоца по службеној дужности.

Да не би дошло до повреде права на одбрану осумњиченог, односно оптуженог, у току поступка док траје поступак по захтеву за доделу браниоца по службеној дужности, Упутством је предвиђена додела привременог браниоца по службеној дужности од највише 120 дана (члан 11. став Б Упутства).

На одлуку о одбијању захтева за доделу браниоца по службеној дужности осумњичени може у року од 15 дана од пријема обавештења о томе да затражи да председник Суда преиспита одлуку секретара, а оптужени у року од 14 дана од пријема обавештења може да затражи од већа пред којим треба да се појави да одмах преиспита одлуку секретара (члан 13. став А и Б Упутства).

Статути МКТЈ и МКТР садрже веома мало одредби које регулишу кривични поступак, тако да је овај недостатак умањен чињеницом да су судије креирале правила за вођење кривичног и доказног поступка која су генерално призната као „поштена и правична на међународном плану“. Решења присутна у статутима и правилницима МКТЈ и МКТР су таква да више одржавају адверсарни него инквизиторски систем кривичног поступка. Правила, креирана од стране судија, ипак дају могућност да судије у поступку чешће интервенишу него у класичном адверсарном систему, тако да судије могу позивати сведоке, што са друге стране није дозвољено у традиционалном англосаксонском праву. Када је у питању МКС, државе чланице Римског статута усвојиле су правила о поступку и доказима која дају могућност судијама да надзиру истрагу коју води тужилац и да се

оптужница може потврдити тек након одржавања расправе којој могу присуствовати тужилац и одбрана и током које се оптужница може побијати.

Основни принцип међународног кривичног права је право на правично суђење. Међународни кривични судови поступају у складу са одредбама о правичном суђењу садржане у Пакту, које су послужиле и као модел за њихове поступке.

Стандарди правичног суђења које примењују међународни кривични судови (МКТЈ, МКТР и МКС) су следећи: претпоставка невиности; право на суђење пред независним и непристрасним судом; право да на језику који разуме, правовремено и детаљно буде обавештен о природи и разлозима оптужбе против њега; право на адекватно време и могућности за припрему одбране; право на комуникацију са правним заступником; право да се брани лично или путем правног заступника; право на суђење без непотребног одлагања (суђење у разумном року); право на правично и јавно суђење; право да му се суди у његовом присуству; право на бесплатну правну помоћ; право да прегледа доказе који га терете и да изнесе доказе који му иду у корист и право да не буде приморан да сведочи против себе нити да призна кривицу и др.

Наведена права садржана су у члану 21. Статута МКСЈ-а, члану 20. Статута МКСП-а, те члану 67. Римског статута.

ГЛАВА ЧЕТВРТА

ОДБРАНА СИРОМАШНИХ У ПОЗИТИВНОМ ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

1. УВОД

Основно право окривљеног у кривичном поступку је његово право на одбрану. Одбрана је право окривљеног да развија процесну активност у правцу одбијања или делимичног побијања правног напада тужиоца, порицање учинилаштва или одговорности за учињено кривично дело и уопште истицање околности супротних околностима (елементима) оптужбе.²⁷³ Право на одбрану тековина је борбе за поштовање људских права окривљеног у кривичном поступку²⁷⁴, и као процесна делатност, у садржинском смислу, даје могућност окривљеном да се супростави наводима из оптужнице, односно да оспори чињенични основ на који се оптужба темељи.

Право на одбрану је не само законско право, већ и право које се гарантује уставом, као основно људско право, у склопу права на правично суђење или у форми посебних права окривљеног. С. Бејатовић²⁷⁵ износи став да је одбрана основно људско право које своју подлогу налази у чињеници да човек не треба да губи људско достојанство и у случају вршења кривичних дела. Одбрана је оправдана и нужна и у случају када је окривљени несумњиво крив, јер спречава неповољније поступање према њему за време кривичног поступка, као и тежу одлуку од оне која је предвиђена законом. У том смислу саставни је део корпуса људских права окривљеног садржаних у позитивном праву, али и у општеприхваћеним правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима.

У тексту који следи биће размотрена садржина и врсте одбране у кривичном поступку у позитивном праву Републике Србије, с посебним освртом на одбрану сиромашног.

²⁷³ З. Јекић, Кривично процесно право, Савремена администрација, Београд, 2001, стр. 145.

²⁷⁴ С. Кнежевић, Заштита људских права окривљеног у кривичном поступку, *op. cit.*, стр. 48.

²⁷⁵ С. Бејатовић, Кривично процесно право (2010), *op. cit.*, стр. 235.

2. УСТАВ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ИЗ 2006. ГОДИНЕ

Устав Републике Србије (у даљем тексту: Устав)²⁷⁶ започиње преамбулом, као уводним текстом. Први део Устава започиње одредбом која дефинише државу Србију, одређује њен карактер, и садржи основна начела на којима почива уставни систем у Републици Србији, са посебно наглашеним основним принципима да је држава Србија заснована на владавини права и социјалној правди, начелима грађанске демократије, људским и мањинским правима и слободама и припадности европским принципима и вредностима²⁷⁷. Владавина права је основна претпоставка Устава и почива на неотуђивим људским правима која се остварују слободним и непосредним изборима, уставним јемствима људских права и мањинских права, поделом власти, независном судском влашћу и повиновањем власти Уставу и закону²⁷⁸.

Устав утврђује непосредну примену уставом загарантованих људских права, с тим да се законом могу прописати начин остваривања ових права, ако је то Уставом изричито предвиђено, или ако је то неопходно за остваривање појединачног права због његове природе, при чему закон ни у ком случају не сме да утиче на суштину зајамченог права.²⁷⁹

С обзиром на уставне гаранције непосредне примене уставних норми о људским правима „закон није нужан посредник између уставне норме и њене практичне примене“²⁸⁰, што значи да суд или неки други органи који примењују право могу се у свом

²⁷⁶ На основу члана 133. став 3. Устава Републике Србије, и члана 25. Закона о референдуму и народној иницијативи („Службени гласник РС“, бр. 48/94 и 11/98), Народна скупштина Републике Србије, на Другој посебној седници Народне скупштине Републике Србије у 2006. години, одржаној 8. новембра 2006. године, донела је Одлуку о проглашењу Устава Републике Србије: Проглашава се Устав Републике Србије, који је усвојила Народна скупштина Републике Србије на Првој посебној седници Народне скупштине Републике Србије у 2006. години, одржаној 30. септембра 2006. године и који је коначно усвојен на републичком референдуму одржаном 28. и 29. октобра 2006. године. Службени гласник РС, бр. 98/2006.

²⁷⁷ Устав Републике Србије („Службени гласник РС“, бр. 98/2006), члан 1.

²⁷⁸ *Ibid.*, *op. cit.*, члан 3.

²⁷⁹ Члан 18. Устава Републике Србије, преузето са: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/139-100028/ustav-republike-srbije>, приступ: 09.01.2015.

²⁸⁰ М. Пајванчић, Коментар Устава Републике Србије, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2009, стр. 29.

раду на конкретном случају позвати непосредно на уставну норму или непосредно применити уставно правило. Уставне гаранције људских права обухватају, не само права која су гарантована Уставом, већ и права гарантована међународним изворима, односно општеприхваћеним правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима који су саставни део правног поретка Републике Србије и непосредно се примењују, док потврђени међународни уговори морају бити у складу са Уставом (члан 16. став 2. Устава). Поред гаранција непосредне примене међународних докумената о људским правима ипак остаје нејасно да ли се међународни документи примењују непосредно, или је за њихову непосредну примену потребно да права садржана у њима буду инкорпорирана у Уставу.

Уставне одредбе о гаранцији људских права, које се непосредно примењују, могу ограничити овлашћења законодавца да регулише људска права. Такав став произилази из уставне формулације да се законом може прописати начин остваривања права гарантованих Уставом само ако је то изричито предвиђено или *„ако је то неопходно за остваривање појединог права због његове природе“*, с тим да закон ни у ком случају не сме да утиче на суштину зајамченог права (члан 18. став 2. Устава). Устав даје овлашћења законодавцу да може законом прописати начин остваривања људских права, али са друге стране поставља границе својим одредбама, тако што не допушта да се законом утиче на суштину права.

С циљем остваривања људских права гарантованих Уставом, од изузетног су значаја и уставне одредбе о забрани дискриминације, садржане у члану 21. Устава, којима се свима пружају гаранције да су пред Уставом и законом сви једнаки, и да свако има право на једнаку законску заштиту, без дискриминације. Такође, забрањена је свака дискриминација, непосредна или посредна по било ком основу, а нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета (члан 21. став 3. Устава).

Устав Републике Србије садржи низ одредаба којима се јамчи сваком појединцу право на правну помоћ, и по први пут уводи право на правну помоћ као основно људско право гарантовано највишим правним актом, каквим га одређују и међународни документи

о људским правима. Уставна гаранција права сваком на једнаку законску заштиту, без дискриминације, на посредан начин, даје оправдање за посебну заштиту одређеним категоријама лица, међу којима и она лошег материјалног стања.

У области људских и мањинских права, одредбе о положају окривљеног пред органима кривичног гоњења заузимају централно место. Устав, најпре, јамчи низ гаранција лицу лишеном слободе, у вези са „поступањем с лицем лишеним слободе“ (скуп права лица лишених слободе), и те гаранције се односе на: човечно поступање; уважавање достојанства и личности; забрана насиља; и забрана изнуђивања исказа (члан 28. Устава), као и друга „допунска права у случају лишења слободе без одлуке суда“, као што су: право на одбрану ћутањем; право на саслушање у присуству браниоца (право на стручну одбрану); право на одбрану сиромашног (бесплатну правну помоћ ако сам не може да сноси трошкове одбране); и право на извођење пред судију у најкраћем могућем року - у року од 48 часова (члан 29. став 2. Устава)

Посебна права окривљеног за кривично дело дефинисана су чланом 33. Устава, и то: право да у најкраћем року, у складу са законом, подробно и на језику који разуме, буде обавештен о природи и разлозима дела за које се терети, као и о доказима прикупљеним против њега, право на личну одбрану, право на стручну одбрану, право на несметану комуникацију са браниоцем, право на примерено време и одговарајуће услове за припрему одбране, право на бесплатног браниоца, када то захтева интерес правичности, а окривљени не може да сноси трошкове браниоца; свако ко је окривљен за кривично дело, а доступан је суду, има право: да му се суди у његовом присуству и не може бити кажњен, ако му није омогућено да буде саслушан и да се брани; свако коме се суди за кривично дело има право да сам или преко браниоца износи доказе у своју корист, испитује сведоке оптужбе и да захтева да се, под истим условима као сведоци оптужбе и у његовом присуству, испитују и сведоци одбране, да му се суди без непотребног одлагања; да не буде принуђена да сведочи против себе и против лица блиских себи, или да призна кривицу.²⁸¹ Уставом се јамчи и право на правично суђење, односно следећа права: суђење пред компетентним, независним, непристрасним и законом установљеним судом; право на правичну и јавну

²⁸¹ Устав Републике Србије, *op. cit.*, члан 33.

расправу; право на суђење у разумном року; право на бесплатног преводиоца, ако окривљени не говори или не разуме језик који је у службеној употреби у суду, и право на бесплатног тумача, ако је окривљени слеп, глув или нем²⁸².

Осим бројних гаранција права окривљеног у кривичном поступку, Устав у члану 67. јамчи право на правну помоћ, која ја на овај начин постала и уставна категорија. Члан 67. Устава предвиђа: „Свакоме се, под условима одређеним законом, јамчи право на правну помоћ.

Правну помоћ пружају адвокатура, као самостална и независна служба, и службе правне помоћи које се оснивају у јединицама локалне самоуправе, у складу са законом. Законом се одређује када је правна помоћ бесплатна“.

Из уставне формулације права на правну помоћ може се закључити да се она гарантује као једно од индивидуалних права. У погледу форме, право на правну помоћ се јамчи као опште право, а круг лица који могу да користе ово право постављен је широко, јер Устав користи форму „Свакоме се... јамчи ...“.

Пружањем уставних гаранција права на правну помоћ створене су и једнаке могућности за коришћење и заштиту других Уставом и међународним документима о људским правима гарантованих права.

Пружање гаранција права на правну помоћ је у обавези сваке државе која почива на начелу социјалне правде, која забрањује сваки облик дискриминације с обзиром на имовинско стање и друштвено порекло, и која реализује посебне мере у циљу „постизања пуне равноправности лица или група која су у суштини у неједнаком положају“²⁸³.

У погледу организовања институција и служби чија је делатност везана за пружање правне помоћи, Устав предвиђа два облика:

- адвокатуру, коју дефинише као самосталну и независну службу, и

²⁸² *Ibid.*, *op. cit.*, члан 32.

²⁸³ М. Пајванчић, Коментар Устава Републике Србије, *op. cit.*, стр. 89.

- службе правне помоћи које се оснивају у јединицама локалне самоуправе.

Устав прописује ко може да пружа правну помоћ, а закон, на основу Устава, регулише питање организације, институција, и служби које пружају правну помоћ у обиму и границама које поставља Устав (члан 18. став 2. Устава).

Право на правну помоћ, која се гарантује у члану 67. Устава, не треба поистовећивати са правом окривљеног на бесплатну стручну одбрану у кривичном поступку (члан 33. став 3. Устава). Право окривљеног на бесплатног стручног браниоца, односно праву на одбрану сиромашног окривљеног, пружене су уставне гаранције и оно припада групи основних људских права. Сврстано је међу посебна права окривљеног и изричито везано за „интерес правичности“ (члан 33. став 3. Устава).

2. 1. Критички осврти и мишљења на поједине одредбе Устава Републике Србије

Проф. Ратко Марковић²⁸⁴, износи бројне критике на Устав, како у целини, тако и на поједине његове одредбе. Сматра да је Устав са нормативног становишта промашај, да је непотребно развучен и детаљистички и да одудара од природе и дикције уставног нормирања. Везано за други део Устава, насловљен „Људска и мањинска права“, износи став да је број чланова у овом делу превелик, да се непотребна нарација могла избећи навођењем неких основних људских права и да устав признаје и јамчи и сва друга људска права које признаје међународно право, са навођењем извора у којима су та права утврђена. Износи и став да неким одредбама није место у Уставу, то се односи на одредбе о притвору (члан 30. Устава), и да се тиме зашло у материју закона.

Венецијанска комисија (Европска комисија за демократију путем права) дала је мишљење²⁸⁵ о Уставу, међу којима, по питању права на правично суђење и права на правну помоћ, која су од значаја на одбрану окривљеног у кривичном поступку.

²⁸⁴ Р. Марковић, Устав Републике Србије из 2006- критички поглед, Анали, УДК 342.4(497.11)"2006", година LIV, број 2, 2006, стр. 11-12.

²⁸⁵ Мишљење бр. 405/2006, Стразбур, 19. март 2007, преузето са: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)004-srb](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)004-srb), приступ: 11.01.2015.

У односу на члан 32. Устава (Право на правично суђење), констатује да је право на правично суђење из Устава у складу са захтевима Европске конвенце за заштиту основних људских права и слобода и ако је формулисано на другачији начин. У члану 32. је наведено „права и обавезе“, и - као и Повеља Европске Уније - не ограничава јемство на парнични или кривични поступак. У односу на члан 67. Устава (Право на правну помоћ), констатује се да одредба о праву на правну помоћ иде даље од Европске конвенције о људским правима, што је оцењено као веома позитивно.

3. ЗАКОНИК О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ ИЗ 2011. ГОДИНЕ

Уставни основ за доношење Законика о кривичном поступку садржан је у члану 97. става 2. Устава Републике Србије, који предвиђа да Република Србија, између осталог, уређује и обезбеђује остваривање и заштиту слобода и права грађана и поступак пред судовима и другим државним органима.²⁸⁶

Законик о кривичном поступку (у даљем тексту: ЗКП)²⁸⁷ донет је у септембру 2011. године, примењује се од 15. јануара 2013. године, изузев у поступцима за кривична дела организованог криминала или ратних злочина који се воде пред посебним одељењем надлежног суда у ком случају се примењује од 15. јануара 2012. године.²⁸⁸

²⁸⁶ Преузето са: http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi_zakona/4109-12Lat.pdf, приступ: 10.02.2015.

²⁸⁷ Законик о кривичном поступку („Службени гласник РС“, број 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014).

²⁸⁸ http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi_zakona/4109-12Lat.pdf, приступ: 11.02.2015.

3. 1. Битне новине у Законнику о кривичном поступку које су од значаја за одбрану окривљеног у кривичном поступку

ЗКП уводи једну од најзначајнијих промена у односу на све претходно донете законе или законике о кривичном поступку, а тиче се увођења тужилачке истраге²⁸⁹ и страначког поступка²⁹⁰, заснован на начелу равноправности. Права и дужности јавног тужиоца су знатно проширена, пре свега, надлежношћу да спроводи истрагу и поверавањем доказне иницијативе²⁹¹. Увођење тужилачке истраге утицало је на измене у процесним улогама овлашћеног тужиоца²⁹² и суда и на доказну иницијативу у току поступка. Новина се огледа и у томе да је терет доказивања оптужбе на тужиоцу, а не на суду по службеној дужности, докази се изводе на предлог странака (тужиоца и окривљеног). Улога суда се своди на давању налога да се предложи допунски докази али може сам одредити да се такви докази изведу, ако оцени да су изведени докази противречни или нејасни (члан 15. ЗКП).

ЗКП, поред успостављене расподеле одговорности за доказивање чињеница у поступку, настоји да обезбеди и „једнакост оружја“ између јавног тужиоца и окривљеног, тако што предвиђа да у току истраге одбрана окривљеног прикупља доказе и материјале у своју корист (члан 301. до 303. ЗКП), али само уз пристанак лица од кога се прибављају.

Процесни значај писаних изјава и обавештења до којих одбрана долази је такав да се они могу користити само као помоћни материјал у току испитивања сведока или провере веродостојности његовог исказа, или као основ за доношење одлуке о испитивању одређеног лица као сведока од стране јавног тужиоца или суда (члан 301. став 4. ЗКП).

²⁸⁹ Према закону из 1948. године, а једно време и према Законнику о кривичном поступку из 1953. године истрагу су водили органи јавног тужилаштва и полиција али је променама из 1967. године поново уведена судска истрага.

²⁹⁰ „Странка“ је тужилац и окривљени (члан 2. став 1. тачка (9) ЗКП).

²⁹¹ Г. Илић, Положај јавног тужиоца према новом ЗКП Србије, Савремене тенденције кривичног процесног права у Србији и регионална кривичнопроцесна законодавства- нормативни и практични аспекти, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2012, стр. 63.

²⁹² „Овлашћени тужилац“ је јавни тужилац, приватни тужилац и оштећени као тужилац (члан 2. став 1. тачка (5) ЗКП).

С циљем избегавања „паралелне истраге“, одбрана може предложити јавном тужиоцу, који руководи истрагом, да предузме доказну радњу ако се њоме може доћи до одређеног доказа. У овом случају, ако јавни тужилац прихвати доказ или му то наложи судија за претходни поступак, до доказа у корист одбране се долази на закону прописан начин (члан 302. ЗКП).

У погледу начина предузимања радњи, из члана 48. ЗКП, новина се огледа у предвиђању да јавни тужилац предузима радње у поступку непосредно или преко свог заменика, а у поступку за кривично дело за која је прописана казна затвора до пет година преко тужилачког сарадника, а у поступку за кривично дело за које је прописана казна затвора до осам година и преко вишег тужилачког сарадника.

Права окривљеног регулисана су чланом 68. ЗКП, у коме се прописује да окривљени мора у најкраћем року да буде изведен пред суд и да му буде суђено непристрасно, правично и у разумном року²⁹³. Окривљени има право да предлаже доказе за своју одбрану; да у најкраћем року, а увек пре првог саслушања, подробно и на језику који разуме буде обавештен о делу које му се ставља на терет, о природи и разлозима оптужбе²⁹⁴, као и да све што изјави може да буде коришћено као доказ у поступку; ништа не изјави²⁹⁵, ускрати одговор на поједино питање, слободно изнесе своју одбрану, призна или не призна кривицу; се брани сам или уз стручну помоћ браниоца²⁹⁶ у складу са

²⁹³ У складу са чланом 5. став 3. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода („Свако ко је ухапшен или лишен слободe... биће без одлагања изведен пред судију или друго службено лице... и имаће право да му се суди у разумном року...“).

²⁹⁴ У складу са чланом 9. став 2. Међународног пакта о грађанским и политичким правима („Свако ко је ухапшен биће у тренутку хапшења обавештен о разлозима хапшења и у најкраћем року ће му се саопштити било каква оптужба против њега“).

²⁹⁵ У складу са правилом 42. (А) Правила о Југославији („Осумњичени којег тужилац буде испитивао има следећа права... право да не даје никакве изјаве...“). Право на ћутање није изричито гарантовано међународним уговорима о људским правима али је Европски суд у Стразбуру става да је право на ћутање током полицијског испитивања и право да особа не инкримише саму себе опште признато међународним стандардима, који чине суштину права из члана 6. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода (Murphy против Уједињеног Краљевства, 8. фебруар 1996, стр. 20).

²⁹⁶ У складу са чланом 14. став 3. тачка (д) Међународног пакта о грађанским и политичким правима („Свако ко је оптужен за кривично дело има потпуно једнако право бар на следећа јемства: „... да буде присутан на суђењу и да се брани сам или уз помоћ правног заступника...“); У складу са чланом 7. став 1. тачка (ц)

одредбама ЗКП; његовом саслушању присуствује бранилац²⁹⁷; непосредно пре првог саслушања прочита кривичну пријаву, записник о увиђају и налаз и мишљење вештака; му се осигура довољно времена и могућности за припремање одбране²⁹⁸; разматра списе и разгледа предмете који служе као доказ; се изјасни о свим чињеницама и доказима који га терете и да износи чињенице и доказе у своју корист; да испитује сведоке оптужбе и захтева да се, под истим условима као сведоци оптужбе, у његовом присуству испитају сведоци одбране²⁹⁹; користи правна средства и правне лекове; предузима друге радње када је то одређено ЗКП.

Одредбама садржаним у члану 68. став 1. тачка 2) до 4) и тачка 6. и став 2. и члана 69. став 1. ЗКП пружа заштиту права и слобода ухапшеном лицу, и то: ухапшени има право да одмах на језику који разуме буде обавештен о разлогу хапшења; пре него што буде саслушан, има са браниоцем поверљив разговор³⁰⁰ који се надзире само гледањем, а не и слушањем; захтева да без одлагања о хапшењу буде обавештен неко од чланова његове породице³⁰¹ или друго њему блиско лице, као и дипломатско-конзуларни

Афричке повеље о људским правима и правима народа („Сваки појединац имаће право да његов случај буде расправљен, а то подразумева: ...право на одбрану, обухватајући и право да га брани адвокат по сопственом избору...“).

²⁹⁷ У складу са принципом 1. Основних принципа о улози адвоката („Све особе имају право да траже помоћ адвоката, кога ће саме изабрати, за заштиту и успостављање својих права и одбрану у свим фазама кривичног поступка“). Усвојен на Осмом конгресу Уједињених нација о превенцији криминала и поступању према учиниоцима кривичних дела, одржаном од 27. августа до 7. септембра 1990. године у Хавани, Куба.

²⁹⁸ У складу са чланом 6. став 3. тачка (б) Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода („... да има довољно времена и могућности за припремање одбране...“); У складу са чланом 8. став 2. тачка (ц) Америчке конвенције о људским правима („... адекватно време и средства за припрему одбране...“).

²⁹⁹ У складу са чланом 14. став 3. тачка (е) Међународног пакта о грађанским и политичким правима („... да испитује или постигне да се испитају сведоци оптужбе... да буду саслушани сведоци у његову корист под истим условима као и сведоци оптужбе...“).

³⁰⁰ У складу са принципом 22. Основних принципа о улози адвоката („Владе су дужне да признају и поштују поверљивост свих комуникација и консултација између адвоката и њихових клијената, у оквиру њиховог професионалног односа“); У складу са чланом 8. став 2. тачка (д) Америчке конвенције о људским правима („...право оптуженог да се брани...слободно комуницира са својим браниоцем...“).

³⁰¹ У складу са принципом 16. став 1. Скупа принципа за заштиту свих особа које су притворене или затворене („У најкраћем могућем року након хапшења и после сваког премештања... притвореник или затвореник имаће право да обавести или да тражи од надлежних власти да обавесте чланове његове

представник државе чији је држављанин, односно представник овлашћене међународне организације јавноправног карактера, ако је у питању избеглица или лице без држављанства; захтева да га без одлагања прегледа лекар³⁰² кога слободно изабере, а ако он није доступан, лекар кога одреди јавни тужилац, односно суд.

ЗКП превиђа одбрану сиромашног окривљеног, који према свом имовинском стању не може да плати награду и трошкове браниоца, поставиће се на његов захтев бранилац иако не постоје разлози за обавезну стручну одбрану, ако се кривични поступак води за кривично дело за које се може изрећи казна затвора преко три године или ако то налажу разлози правичности. По основу „сиромашког права“, сходно члану 266. ЗКП, суд може ослободити окривљеног (коме је постављен бранилац по службеној дужности) од дужности плаћања награде и нужних издата браниоцу, ако би њиховим плаћањем било доведено у питање издржавање окривљеног или лица која је он дужан да издржава. У случају примене члана 266. ЗКП, награда и нужни издаци браниоца исплатиће се из буџетских средстава суда.

Бранилац има право да: обави поверљив разговор са ухапшеним, пре његовог првог саслушања; непосредно пре првог саслушања осумњиченог прочита кривичну пријаву, записник о увиђају и налаз и мишљење вештака; после доношења наредбе о спровођењу истраге или после непосредног подизања оптужнице, а и пре тога ако је окривљени саслушан, разматра списе и разгледа предмете који служе као доказ; на поверљив начин

породице..., као и о месту где се налази“). Усвојен у Генералној скупштини Уједињених нација 1988. године, садржи скуп међународно признатих стандарда, примењивих на све државе, којима се прописују како треба поступати са притвореницима и затвореницима; У складу са правилом 92. Стандардних минималних правила о поступању са затвореницима („Окривљеном треба пружити могућност да одмах обавести своју породицу о свом лишењу слободе...“). Усвојена 1955. године на Првом конгресу Уједињених нација о превенцији криминалитета и поступању са учиниоцима кривичних дела, године 1971, Генерална скупштина Уједињених нација је позвала све земље чланице да примене ова правила и да их уграде у своја законодавства.

³⁰² У складу са принципом 24. Скупа принципа за заштиту свих особа које су притворене или затворене („Одговарајући медицински преглед биће омогућен притворенику или затворенику у најкраћем могућем року...“); У складу са правилом 24. Стандардних минималних правила о поступању са затвореницима („Лекар је дужан да прегледа сваког затвореника што је пре могуће одмах после пријема...“).

разговара са окривљеним који је у притвору и неометано води преписку; предузима све радње, у корист окривљеног, које може предузети окривљени (члан 71. ЗКП).

Бранилац је дужан да: органу поступка поднесе пуномоћје, без одлагања; окривљеном пружи помоћ у одбрани (стручно, савесно и благовремено); не злоупотреби права у циљу одуговлачења поступка; упозори окривљеног на последице одрицања или одустајања од права; пружа правну помоћ окривљеном у року од 30 дана од дана када је отказао пуномоћје, ако пре истека тог рока не буде изабран бранилац у складу са чланом 75. става 1. ЗКП.³⁰³

Браниоцу престају права и дужности у случају: опозива или отказа пуномоћја; разрешењем (члан 79. ЗКП). Изабрани бранилац ће бити разрешен: ако је у истом предмету поступа као судија, јавни тужилац, заступник оштећеног, службеник полиције или друго лице које је предузимало радње у предистражном поступку (члана 73. став 3. ЗКП); после опомене и изречене новчане казне настави да нарушава ред; против њега буде покренут кривични поступак због основане сумње да је у вези са истим предметом учинио кривично дело спречавање и ометање доказивања или бекство и омогућавање бекства лица лишеног слободе; ако му је пуномоћје поново дато након опозива или отказа пуномоћја, а до тога је очигледно дошло у циљу злоупотребе права (члан 14. став 1. ЗКП); ако се ради о заједничком браниоцу, а окривљени не поступи у складу са чланом 78. став 2. ЗКП; ако се окривљени који има више од пет бранилаца не определи које ће браниоце задржати (члан 78. став 4. ЗКП). Бранилац постављен по службеној дужности ће бити разрешен ако: окривљени или лице из члана 75. став 1. ЗКП узме другог браниоца; не извршава дужност из члана 72. став 1. тачка 2. ЗКП³⁰⁴; ако су услед промене имовинског стања окривљеног престали да постоје разлози за одбрану сиромашних - члан 77. став 1. ЗКП.

³⁰³ Члан 72. ЗКП.

³⁰⁴ Суд је на глвном претресу повредио право одбране оптуженог за најтеже кривично дело, тиме што није размотрио његов писмени предлог за разрешење постављеног браниоца због несарадње са оптуженим, а то је могло бити од утицаја на законито и правилно доношење пресуде, чиме је учињена битна повреда одредаба кривичног поступка - Решење Врховног суда Србије, Кж. I 286/2006, 22. март 2006.

3. 2. Начела *favor defensionis* (предност одбране)

Начела *favor defensionis* представљају скуп погодности (правних претпоставки, правних фикција и правних забрана) установљених на страни окривљеног, чији је циљ да се побољша процесни положај окривљеног и последица су тежње изједначавања положаја процесних странака (тужиоца и окривљеног).³⁰⁵ Ова начела су:

Претпоставка невиности: „Свако се сматра невиним све док се његова кривица за кривично дело не утврди правноснажном одлуком суда (члан 3. став 1. ЗКП). Државни и други органи и организације, средства јавног обавештавања, удружења и јавне личности дужни су да се придржавају правила из става 1. овог члана и да својим јавним изјавама о окривљеном, кривичном делу и поступку не повређују права окривљеног“ (члан 3. став 2. ЗКП).

In dubio pro reo: „Сумњу у погледу чињеница од којих зависи вођење кривичног поступка, постојање обележја кривичног дела или примена неке друге одредбе кривичног закона, суд ће у пресуди, или решењу које одговара пресуди, решити у корист окривљеног“ (члан 16. став 5. ЗКП). Ово начело, као обележје правичног кривичног поступка, значи у сумњи одлучити у корист окривљеног, односно да ће судија, када се нађе у сумњи о постојању чињенице која иде у корист окривљеног, узети да је она утврђена, и обрнуто, у случају сумње о постојању чињенице која иде на штету окривљеног, узети да она није утврђена.

Забрана преиначења на штету оптуженог: „Ако је изјављена жалба само у корист оптуженог, пресуда се не сме изменити на његову штету у погледу правне квалификације кривичног дела и кривичне санкције“ (члан 453. ЗКП).

³⁰⁵<http://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/prirucnik%20za%20rad%20sudija%20u%20kr.%20materiji.p>, приступ: 02.06.2015.

Ne bis in idem: „Нико не може бити гоњен за кривично дело за које је одлуком суда правноснажно ослобођен или осуђен или за које је оптужба правноснажно одбијена или је поступак правноснажно обустављен“ (члан 4. став 1. ЗКП).

3. 3. Врсте одбране у кривичном поступку према одредбама новог Законика о кривичном поступку

3. 3. 1. Лична одбрана

Под личном одбраном подразумева се делатност окривљеног на остваривању сопствене одбране³⁰⁶ у свим стадијумима и фазама кривичног поступка, чиме се постиже и процесна равноправност окривљеног с противном странком. У циљу реализације одбране, окривљени у најкраћем року, а увек пре првог саслушања, мора бити обавештен о делу које му се ставља на терет, као и о природи и разлозима оптужбе, чиме се доприноси, односно омогућава окривљеном да припреми своју одбрану (члан 68. став 1. тачка (1) ЗКП). Међутим, у члану 68. став 2. ЗКП прописано је да је орган поступка дужан да пре првог саслушања окривљеног поучи о правима из става 1. тачке (2) до (4) и тачке (6) овог члана, што у конкретном случају значи да поступајући орган није дужан да окривљеног упозна о делу које му се ставља на терет, као и о природи и разлозима оптужбе. Такође, окривљени има право да се изјасни о свим чињеницама и доказима који га терете и да износи чињенице и доказе у своју корист (члан 68. став 1. тачка (10) ЗКП), али овом праву окривљеног не претходни дужност органа поступка да га поучи о истом.

У члану 8. став 1. ЗКП (Поука о правима) прописана је дужност органа поступка да у складу са одредбама ЗКП поучи окривљеног или другог учесника у поступку о правима која му припадају. Наведена одредба ЗКП не пружа довољне гаранције окривљеном да ће у поступку бити упознат о својим правима, нарочито у вези оних права и процесне ситуације где то није изричито наведено ЗКП, с обзиром да ЗКП користи формулацију“ ...у складу са одредбама овог законика...“. Како одредбама ЗКП (члан 68. став 2. ЗКП) није предвиђена

³⁰⁶ Због начина на који се оптужени брани, његов положај као оптуженог у кривичном поступку не може бити отежан- Пресуда Округног суда у Ваљевоу, К.бр. 55/98, 3. децембар 1998.

дужност органа поступка да окривљеног упозна о правима из члана 68. став 1. тачка (1) и (10) ЗКП, то је окривљени у великој мери лишен могућности да на адекватан начин припреми своју одбрану и да се супростави противној странци.

Одредбе ЗКП, које садрже поуку о правима окривљеног, су у супротности са разлозима доношења ЗКП, односно са разлогом да се доноси ради усклађивања домаћих прописа са прописима Европске уније. Члан 68. став 2. ЗКП није у скаду са чланом 6. став 1. и 3. Европске конвенција за заштиту људских права и основних слобода, који захтевају да се окривљеном дају потпуне и детаљне информације о оптужби и правној квалификацији дела, што представља и суштинску претпоставку за обезбеђивање правичности поступка³⁰⁷.

Окривљени има право да се брани ћутањем, да ништа не изјави, или ускрати одговор на поједино питање (члан 68. став 1. тачка 2. ЗКП)³⁰⁸.

Остваривање личне одбране окривљеног, с обиром на његов процесни положај, могуће је реализовати током претходног кривичног поступка. С тим циљем окривљени, као кривичнопроцесна странка, може предлагати извођење појединих процесних радњи, као и присуствовати њиховом извођењу (присуствовати увиђају (члан 300. став 3. ЗКП)), испитивању сведока и вештака (члан 300. став 1. ЗКП)).

У фази оптужења, окривљени може остварити право на личну одбрану, подношењем писаног одговора на оптужницу, којим окривљени напада оптужницу због стварних и правних недостатака, јер сматра да нема места даљем кривичном гоњењу.

ЗКП прописује обавезну судску контролу оптужнице (члан 337. ЗКП), без обзира да ли је окривљени поднео одговор на оптужницу. У поступку контроле оптужнице ванпретресно веће може одлучити да нема места оптужби и у том случају ће донети

³⁰⁷ Pellisier i Sassi protiv Francuske, 23. март 1999.

³⁰⁸ Не могу представљати отежавајуће околности непризнавање извршења кривичног дела и неизражавање кајања од стране окривљеног, с обзиром да окривљени није дужан да се брани, а право на ћутање и право сваког лица да само себе не инкриминише представљају опште признате стандарде међународног права- Из пресуде Окружног суда у Нишу, Кж. 1651/2009, 29. септембар 2009.

решење о обустави кривичног поступка, ако установи постојање околности из члана 338. ЗКП, што би за резултат имало анулирање навода оптужбе и пре почетка главног претреса.

Најважнији део активности на реализацији личне одбране одвија се на главном претресу³⁰⁹, где процесни положај окривљеног бива отежан резултатима спроведене истраге и постигнутог квалитативно вишег степена извесности о његовој кривичној одговорности.³¹⁰ Предност тужиоца, у овој фази кривичног поступка, може се превазићи реализацијом начела контрадикторности, јавности и непосредности, чиме окривљени, у правом смислу речи, добија статус кривичнопроцесне странке³¹¹.

На главном претресу окривљени износи своју одбрану, тако што се изјашњава о свим околностима које га терете и износи све чињенице које му иду у корист, сходно члану 397. став 1. и 2. ЗКП.

До ограничавања реализације личне одбране окривљеног на главном претресу може доћи у случају његовог удаљавања, с обзиром да је присуство окривљеног на главном претресу један од предуслова за остваривање личне одбране. Судско веће може удаљити окривљеног са главног претреса: ако нарушава ред тако што не поштује наређења председника већа за одржавање реда или вређа достојанство суда и ако мере из члана 370. став 1. ЗКП буду безуспешне (члан 371. ЗКП); ако саоптужени или сведок одбију да дају исказ у његовом присуству или околности указују да његово присуство утиче на наведена лица (члан 390. став 5. ЗКП). Такође, право тужиоца да на главном претресу прошири оптужницу и на дело за чије се извршење сазнало на самом главном претресу (члан 410. став 1. ЗКП), ограничава право на личну одбрану. Овако дато решење представља посебан апсурд, који се огледа у могућности настанка ситуације да се за првобитно утужено

³⁰⁹ Када је првостепени суд своју одлуку донео без саслушања тада оптуженог на главном претресу на којем оптужени и његови браниоци нису присуствовали, ускраћујући му на описани начин и могућност да се изјасни о доказима изведеним на главном претресу, јасно је да је првостепени суд приликом доношења пресуде односно на главном претресу повредио право одбране - Из пресуде Врховног суда Србије, Кзп 143/07, 7. април 2007.

³¹⁰ С. Кнежевић, Заштита људских права окривљеног у кривичном поступку, *op. cit.*, стр. 52.

³¹¹ *Ibid.*

кривично дело спроведе темељна истрага, а за новооткривено дело, које може бити теже од утуженог, истрага изостаје, као и обавезна судска контрола оптужнице, будући да је предвиђено само подношење одговора на проширену оптужницу од стране окривљеног (члан 410. став 3. ЗКП).

3.3.2. Факултативна стручна одбрана

Заснивање ове врсте одбране зависи од воље окривљеног да ли ће за реализацију своје одбране, „ради одбијања напада испољеног у казненем захтеву упереном против окривљеног“³¹², узети браниоца. Окривљени има право да сам одлучи хоће ли се сам бранити или не уз помоћ³¹³ браниоца. По одредбама ЗКП стручна одбрана од стране изабраног браниоца је факултативна у свим случајевима када по закону није обавезна.

Окривљени може имати браниоца у току читавог кривичног поступка, почев од његовог првог саслушања у таквом својству. Предвиђена је и могућност да се стручна одбрана од стране изабраног браниоца, пре формалног започињања поступка, заснује када према осумњиченом органи предистражног поступка предузимају неку радњу или меру.

Заснивање стручне одбране окривљеног од стране изабраног браниоца могуће је:

- приликом првог доласка пред орган поступка или судску власт;
- након поднетог казненог захтева;
- у било којој фази првостепеног поступка;
- у поступку по правним лековима.

³¹² В. Ђурђић., Кривично процесно право (2014), op. cit., стр. 198.

³¹³ Ускраћивање права на браниоца представља основ за накнаду нематеријалне штете. Пропуст надлежних органа да осумњиченом обезбеде коришћење права на браниоца, представља незаконито и неправилно поступање које, да би представљало основ одговорности за накнаду нематеријалне штете због повреде части и угледа, мора бити и у узрочно-последичној вези са штетом коју је оштећени претрпео - Из пресуде Апелационог суда у Крагујевцу бр. Гж 3084/2010, 28. септембар 2010.

За браниоца се може узети само адвокат, с тим да у поступку за кривична дела за која је прописана казна затвора до пет година, адвоката може да замени адвокатски приправник (члан 73. став 1. и 2. ЗКП).

Може се закључити да одредбе ЗКП садрже право окривљеног на стручну одбрану од стране изабраног браниоца, да од воље окривљеног зависи да ли ће у току поступка (целог или у некој фази) имати браниоца или не, да није могуће наметање браниоца окривљеном ради реализације његове одбране уколико он сам не узме браниоца, односно не поставља му се бранилац по службеној дужности, као што је то случај код обавезне стручне одбране.

У случају да окривљени сам узме браниоца, у том случају ће сам сносити трошкове одбране. Међутим, ако се обустави кривични поступак или се оптужба одбије или се окривљени ослободи од оптужбе, тада ће суд изрећи у решењу, односно пресуди да трошкови кривичног поступка из члана 261. став 2. тач. 1) до 6) ЗКП, нужни издаци окривљеног и нужни издаци и награда браниоца³¹⁴, падају на терет буџетских средстава суда (члан 265. став 1. ЗКП).

3. 3. 3. Обавезна стручна одбрана

За разлику од стручне одбране окривљеног на основу изабраног браниоца, обавезна стручна одбрана наступа мимо воље окривљеног у кривичном поступку, када се ради о тешким кривичним делима, када је окривљени немоћан да се сам брани или је лишен слободе, због чега је и способност да се сам брани у знатној мери ограничена.

Законик о кривичном поступку прописује случајеве, и процесни тренутак, када окривљени мора имати браниоца, и то:

³¹⁴ Када окривљени има више бранилаца тада трошкови одбране, награду и нужне издатке, сваког наредног браниоца треба да сноси сам окривљени, без обзира на исход поступка - Из пресуде Врховног касационог суда, Кзз 929/2014, 26. март 2015.

- ако је нем, глув, слеп или неспособан да се сам успешно брани - од првог саслушања, па до правноснажног³¹⁵ окончања кривичног поступка;
- ако се поступак води због кривичног дела за које је прописана казна затвора од осам година или тежа казна - од првог саслушања³¹⁶, па до правноснажног окончања кривичног поступка;
- ако је задржан или му је забрањено да напушта стан или је притворен³¹⁷ - од лишења слободе, па до правноснажности решења о укидању мере;
- ако му се суди у одсуству - од доношења решења о суђењу у одсуству, па док суђење у одсуству траје³¹⁸;
- ако се главни претрес одржава у његовој одсутности због неспособности коју је сам проузроковао - од доношења решења да се главни претрес одржи у његовој одсутности, па до правноснажности решења којим суд утврђује престанак неспособности за учествовање на главном претресу;
- ако је због нарушавања реда удаљен из суднице до завршетка доказног поступка или завршетка главног претреса - од доношења наредбе о удаљењу, па до повратка у судницу или до саопштавања пресуде;

³¹⁵ Бранилац који је по службеној дужности бранио окривљеног до правноснажног окончања кривичног поступка, не спада у круг лица која могу поднети захтев за заштиту законитости - Из решења Врховног касационог суда, Кзз 959/2014, 22. октобар 2014; Када је законом прописана обавезна одбрана окривљени мора имати браниоца од првог саслушања, па до правноснажног окончања поступка, а тиме што је разрешио браниоца због тога што је неправноснажном пресудом окривљени осуђен за дело за које, обзиром на прописану казну, одбрана није обавезна првостепени суд је учинио повреду која представља разлог за подношење захтева за заштиту законитости- Из пресуде Врховног касационог суда, Кзз 132/2014, 4. март 2014.

³¹⁶ Исказ окривљеног је процесно ваљан, без обзира што од стране МУП-а није донето решење о постављању браниоца по службеној дужности, јер је окривљени имао браниоца приликом првог саслушања у полицији- Из пресуде Врховног суда Србије, Кж I 1360/2004, 17. октобар 2005.

³¹⁷ Окривљени мора имати браниоца за све време док је у притвору и стога је суд повредио право окривљеног на одбрану уколико је у кривичном предмету, где је окривљени у притвору, главни претрес одржао и поред недоласка браниоца окривљеног. Без значаја је околност што је бранилац окривљеног био уредно позван- Из решења Округног суда у Ваљеву, Кж. Бр. 111/03, 25. март 2003.

³¹⁸ Не постоји обавеза суда да оптуженом постави браниоца по службеној дужности за време док је он надлежним органима био недоступан, дакле од доношења решења о спровођењу истраге и одређивању притвора, до завршетка поступка екстрадиције- Из пресуде Врховног суда Србије, Кж. I о.к. 5/05, 18. новембар 2005.

- ако се против њега води поступак за изрицање мере безбедности обавезног психијатријског лечења - од подношења предлога за изрицање такве мере, па до доношења одлуке из члана 526. ст. 2. и 3. ЗКП или до правноснажности решења о изрицању мере безбедности обавезног психијатријског лечења;
- од почетка преговора са јавним тужиоцем о закључењу споразума из члана 313. став 1, члана 320. став 1. и члана 327. став 1. ЗКП, па до доношења одлуке суда о споразуму;
- ако се претрес одржава у његовој одсутности (члан 449. став 3. ЗКП) - од доношења решења да се претрес одржи у његовој одсутности, па до доношења одлуке суда о жалби на пресуду;
- ако се поступак води против малолетника (члан 49. став 1. ЗМ).

Поред експлицитно наведених разлога за заснивање обавезне стручне одбране, Законик о кривичном поступку предвиђа још један посебна случај обавезне одбране осумњиченог. Такав случај се односи на предистражни поступак, када осумњичени мора имати браниоца приликом његовог саслушања од стране полиције или јавног тужиоца, кад на то пристане (члан 289. став 4. ЗКП). Овај случај обавезне одбране издаваја се од осталих случајева обавезне одбране по томе што нема апсолутан карактер. Присутством браниоца условљено је одређено правно дејство предузете радње, која може послужити као формални доказ у каснијем кривичном поступку. У супротном, ако тај услов изостане, исказ осумњиченог остаје неформално обавештење, које нема доказно дејство у кривичном поступку и мора се издвојити из списка након завршетка истраге³¹⁹.

Закоником о кривичном поступку одређени су, истовремено, како разлози за обавезну стручну одбрану, тако и процесни стадијуми, односно конкретни моменти у настанку - од када окривљени, односно поједине категорије окривљених, морају имати браниоца и њеном престанку.

Бранилац по службеној дужноси се поставља окривљеном: а) ако сам окривљени или лица која на то имају право, не ангажују браниоца до одређеног процесног стадијума,

³¹⁹ С. Бркић, Кривично процесно право, *op. cit.*, стр. 189.

односно момента, а ради се о случају обавезне одбране у кривичном поступку (члан 74. ЗКП); б) ако окривљени у случају обавезне одбране остане без браниоца током поступка или ако се не споразуме са саокривљенима о браниоцу у смислу члана 73. став 3. тачка 4. ЗКП, а сам не узме³²⁰ другог браниоца. Браниоца решењем поставља јавни тужилац или председник суда пред којим се води поступак, за даљи ток поступка, по редоследу са списка адвоката који доставља надлежна адвокатска комора (члан 76. ЗКП).

Ratio legis института обавезне стручне одбране, темељи се на ставу да је у одређеним случајевима, с обзиром на тежину кривичног дела које је предмет поступка, насталу процесну ситуацију, особност самог поступка или одређене карактеристике лица против, односно према коме се води поступак, неопходно да том лицу у одбрани помаже бранилац, независно од става окривљеног у односу на то питање³²¹.

Награду и нужне издатке браниоца, у случају обавезне стручне одбране, дужно је да плати заступано лице, без обзира ко је по одлуци суда дужан да сноси трошкове кривичног поступка (члан 266. ЗКП). Од овог правила постоји изузетак, када по одредбама члана 266. ЗКП награда и нужни издаци браниоца падају на терет буџетских средстава суда, и то у случају ако је окривљеном био постављен бранилац, а плаћањем награде и нужних издатака би било доведено у питање издржавање окривљеног или издржавање лица које је он обавезан да издржава.

4. ОДБРАНА СИРОМАШНОГ У ПОЗИТИВНОМ ПРАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

У оквиру минималних права лица коме се ставља на терет кривично дело, садржаних у члану 33. става 3. Устава Републике Србије, сврстано је и право да му се додели бранилац, иако не постоје разлози за обавезну стручну одбрану, када то захтевају интереси правде (интерес правичности), а нема средстава да браниоца сам плати.

³²⁰ Није повређено право оптуженог на одбрану, те се не ради о битној повреди одредаба кривичног поступка ако оптужени, након што му је изабрани бранилац отказао пуномоћје, не ангажује благовремено другог браниоца, па му суд по службеној дужности постави браниоца и овај бранилац учествује на главном претресу- Из пресуде Врховног суда Србије, Кж. I 2301/2005, 26. јануар 2006.

³²¹ М. Шкулић, Коментар законика о кривичном поступку, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 319.

Из уставне одредбе, којом се јамче посебна права окривљеног (члан 33. став 3. Устава), може се закључити да је за наступање одбране сиромашног окривљеног потребно да буду испуњени следећи услови, и то:

- да окривљени не може да сноси трошкове одбране,
- да постављање браниоца захтева интерес правичности,
- да њена примена (услови, начин и поступак заснивања) мора бити у складу са законом.

Висина запрећене казне затвора за кривично дело, поводом кога се води кривични поступак, није непосредно прописан услов за заснивање ове врсте стручне одбране.

Међутим, обзиром да Устав користи појам „интерес правичности“, да су општеприхваћена правила међународног права и потврђени међународни уговори саставни део правног поретка Републике Србије и непосредно се примењују (члан 16. став 2. Устава), у том случају се под појам „интерес правичности“ може подразумевати, поред сложености предмета и могућег исхода поступка, и тежина извршеног кривичног дела (која се процењује, нпр.: на основу висине запрећене казне затвора), што произилази из међународних документа о људским правима.

Уставне одредбе захтевају да право окривљеног на бесплатно браниоца (одбрана сиромашног) буде у складу са законом, чиме се овим одредбама о праву на одбрану сиромашног одузима могућност непосредне примене у кривичном поступку.

Устав Републике Србије не прописије услове (у потпуности), начин и поступак заснивања, већ ова питања ставља у надлежност законодавца, односно да се уреде законом. Законодавцу се даје могућност да утиче на саму садржину права на одбрану сиромашног окривљеног у кривичном поступку, тако да ово право губи карактер основног људског права зајамченог уставом.

Уставом Републике Србије, свакоме се, под условима одређеним законом, јамчи и право на правну помоћ, коју пружају адвокатура, као самостална и независна служба, и службе правне помоћи које се оснивају у јединицама локалне самоуправе и која у складу са законом може бити и бесплатна (члан 67. Устава).

Уставне гаранције права на правну помоћ нису потпуне, њима се не прецизирају корисници правне помоћи, услови, начин и поступак остваривања, када она може бити бесплатна, нити се уважава фактичко стање у погледу пружалаца правне помоћи (осим адвокатуре и јединице локалне самоуправе, правну помоћ пружају невладине организације, синдикати и правне клинике при правним факултетима).

Одредбе о праву на правну помоћ, које се, као и одредбе из члана 33. став 3. Устава, не могу непосредно применити на кривични поступак, без посебне законске регулативе, везане за услове, начин и поступак заснивања правне помоћи, која може бити и бесплатна, немају значаја на одбрану сиромашног. Такво стање може бити промењено доношењем посебног закона (што је случај у упоредном праву), којим ће се регулисати у потпуности систем правне помоћи у Републици Србији, који ће обухватити и пружање правне помоћи у кривичном поступку за лица лошег имовинског стања, и то бесплатно.

Поред наведених уставних гаранција права на одбрану сиромашног и права на правну помоћ, Законик о кривичном поступку у члану 77. прописује одбрану сиромашног окривљеног на начин и под условима:

„Окривљеном који према свом имовинском стању не може да плати награду и трошкове браниоца, поставиће се на његов захтев бранилац иако не постоје разлози за обавезну одбрану, ако се кривични поступак води за кривично дело за које се може изрећи казна затвора преко три године или ако то налажу разлози правичности. У том случају, трошкови одбране падају на терет буџетских средстава суда“

Да би по одредбама члана 77. Законика о кривичном поступку окривљени имао право на бесплатног браниоца у кривичном поступку потребно је:

- да не постоје услови за обавезну одбрану;
- да се поступак води за кривично дело за које је прописана казна затвора преко три године или да то налажу разлози правичности кад се поступак води за лакша кривична дела;

- да према свом имовинском стању није у могућности да сноси награду и трошкове браниоца; и
- да окривљени поднесе захтев суду да му се постави бранилац;

О захтеву за постављање бесплатног браниоца окривљеном у кривичном поступку одлучује судија за претходни поступак, председник већа или судија појединац, а браниоца решењем поставља председник суда пред којим се води поступак по редоследу са списка адвоката који доставља надлежна адвокатска комора (члан 77. став 2. ЗКП).

С обзиром да се за сва кривична дела за која не постоје услови за наступање обавезне одбране суди у скраћеном поступку, или на рочишту за изрицање кривичне санкције одлуку о захтеву доноси судија појединац.³²²

Председник већа може одлучивати о захтеву за постављање браниоца само:

- за седницу већа поводом жалбе против пресуде којом је изречена казна затвора, или ако председник већа или веће нађе да би присуство странака било корисно за разјашњење ствари (члан 511. став 1. ЗКП),
- у случају одржавања претреса пред другостепеним судом (члан 495, у вези члана 449. ЗКП).

Судија за претходни поступак о захтеву би одлучивао само приликом саслушања окривљеног у полицији (члан 289. ЗКП), што представља изузетак од правила по коме у предистражном и истражном поступку браниоца по службеној дужности поставља јавни тужилац (члан 76. став 1. ЗКП).

У погледу процесног стадијума, односно момента наступања одбране сиромашног, бранилац може бити постављен од почетка кривичног поступка и даље кроз цео кривични поступак, укључујући и поступак редовних правних лекова. Ово произилази из формулације садржане у члану 77. ЗКП „...ако се кривични поступак води за кривично дело за које се може изрећи казна затвора преко три године...“ С обзиром да је одбрана

³²² Г. Илић, и др., Коментар Законика о кривичном поступку, Према Законикау из 2011. године са изменама и допунама из 2011. године, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 232.

сиромашног могућа само у скраћеном поступку, одбрана сиромашног може наступити, у погледу стадијума, најраније: а) доношењем решења о одређивању притвора пре подношења оптужног предлога у скраћеном поступку (члан 498. став 2. ЗКП); б) одређивањем главног претреса или рочишта за изрицање кривичне санкције у скраћеном поступку (члан 504. став 1, члан 514. став 1. и члан 515. став 1. ЗКП). Ако орган поступања нађе да је захтев окривљеног оправдан, односно да су испуњени услови за настанак одбране сиромашног, исти мора бити усвојен, јер то произилази из аргумента речи „... поставиће се на његов захтев бранилац...“

При оцени имовинског стања, као једног од услова за настанак одбране сиромашног, суд ће узети у обзир приходе и расходе окривљеног и висину трошкова одбране који су у изгледу, о чему окривљени треба да пружи доказе. Такође, фактичко је питање када постављање браниоца захтевају разлози правичности. Оно је препуштено слободној оцени суда, а начело би разлози правичности били разлог за постављање браниоца у случају када суд процени да окривљени због свог интелектуалног нивоа, особености поступка, сложене доказне ситуације и т.сл., ни иоле ефикасно не би могао да се брани без адекватне стручне помоћи³²³, односно када се разлози правичности огледају у посебним специфичностима кривичног дела које је предмет оптужбе, средине у којој је кривично дело извршено, броју осумњичених, односно оптужених, правним питањима које треба решити и сл³²⁴.

У току поступка, постављеног браниоца сиромашног, суд ће разрешити, ако се имовинско стање окривљеног поправи или ако се утврди да првобитни подаци о његовом имовном стању нису били тачни, и разрешавајући браниоца ће одлучити о дужности сношења дотадашњих трошкова. У случају исплате награде и трошкова браниоца из буџетских средстава, побољшања која након тога настану у имовном стању окривљеног немају утицаја на одлуку о већ извршеној исплати.

³²³ М. Шкулић, Коментар Законика о кривичном поступку (2011), *op. cit.*, стр. 324- 325.

³²⁴ М. Симовић, Кривично процесно право- Увод и општи део (2009), *op. cit.*, стр. 189.

У случају постављања браниоца сиромашном окривљеном у кривичном поступку, бранилац сиромашног окривљеног има својство браниоца по службеној дужности, тако да права и дужности браниоца прописана у одредбама члана 71, односно члана 72. ЗКП важе и у случају одбране сиромашног, као и услови под којима може тражити да буде разрешен и исти разлози због којих ће бити разрешен и без свог захтева (члан 80. став 2. ЗКП).

У погледу могућности да се одлука о одбијању захтева преиспита у каснијој фази поступка, Европски суд за људска права става је да када *prima facie* постоје оправдани и довољни основи за улагање жалбе и када је у интересу правде да подносиоца жалбе заступа адвокат суд би требало да да препоруку да се одлука о одбијању бесплатне правне помоћи преиспита, а захтев окривљеног би аутоматски требало да буде прихваћен, што је случај у националном праву Шкотске.³²⁵

У домаћој правној теорији готово да нема критичког осврта на досадашњи начин регулисања института одбране сиромашног у кривичном поступку, нити предлога за њену реформу у правцу њене делотворне примене у пракси. Присутна су краћа цитирања законског теста којим се установљава одбрана сиромашног и услова заснивања са краћим појашњењем њихове садржине.

Стиче се утисак да је ова врста одбране достигла свој максимум њеним прописивањем у уставном или законском тексту, без обзира да ли је могуће и у којој мери реализовати у току самог кривичног поступка. У прилог констатацији иде чињеница да је од 25 основна суда на територији Републике Србије³²⁶, у којима је спроведено истраживање, за период 2010-2012. година, само у 4 (четири) основна суда било је именовање браниоца сиромашном окривљеном у кривичном поступку. По мишљењу анкетираних судија основних судова, један од битних разлога такве ситуације лежи у чињеници да их одредбе Законика о кривичном поступку не обавезују да окривљеног у поступку упознају о праву на одбрану сиромашног, што је у пракси утицало да судије и не обраћају пажњу на ову врсту одбране у кривичном поступку (више о томе у Глави седам).

³²⁵ Г. Илић и др., Коментар Законика о кривичном поступку, *op. cit.* стр. 232.

³²⁶ Од укупно 35 основних судова на територији Републике Србије.

Да не би одбрана сиромашног остала „мртво слово на папиру“, неопходно је: а) буџетом предвидети довољна новчана средства за финансирање одбране сиромашног; б) прописати обавезу на страни органа поступка да окривљеног упознају о праву на одбрану сиромашног; в) одредити или учинити одредљивим круг лица која могу остварити право на одбрану сиромашног, као и поступак остваривања овог права који неће утицати на одуговлађење кривичног поступка.

5. ЗАКОН О МАЛОЛЕТНИМ УЧИНИОЦИМА КРИВИЧНИХ ДЕЛА И КРИВИЧНОПРАВНОЈ ЗАШТИТИ МАЛОЛЕТНИХ ЛИЦА

Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (у даљем тексту: ЗМ)³²⁷ садржи одредбе које се примењују према малолетним учиниоцима кривичних дела (у даљем тексту: малолетници)³²⁸. Одредбе ЗМ односе се на материјално кривично право, органе који га примењују, кривични поступак и извршење кривичних санкција према овим учиниоцима кривичних дела³²⁹. Одредбе ЗМ примењују се и на пунолетна лица кад им се суди за кривична дела која су учинила као малолетници, а испуњени су услови које предвиђа овај закон, као и на лица која су кривично дело учинила као млађи пунолетници³³⁰. ЗМ садржи и посебне одредбе о заштити деце и малолетника као оштећених у кривичном поступку (члан 1. став 3. ЗМ).

По одредбама ЗМ малолетник је лице које је у време извршења кривичног дела навршило четрнаест, а није навршило осамнаест година. Млађи малолетник је лице које је у време извршења кривичног дела навршило четрнаест, а није навршило шеснаест година. Старији малолетник је лице које је у време извршења кривичног дела навршило шеснаест,

³²⁷ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Службени гласник РС“, број 85/2005), преузето са: http://paragraf.rs/propisi/zakon_o_maloletnim_uciniocima_krivicnih_dela_i_krivicnopravnoj_zastiti_maloletnih_lica.html, приступ: 10.06.2015.

³²⁸ *Ibid*, op. cit., члан 1. став 1.

³²⁹ *Ibid*.

³³⁰ *Ibid*, op. cit., члан 1. став 2.

а није навршило осамнаест година. Млађе пунолетно лице је лице које је у време извршења кривичног дела навршило осамнаест, а у време суђења није навршило двадесет једну годину и испуњава остале услове из члана 41. ЗМ (члан 3. ЗМ).

Поступак према малолетнику, сходно одредбама ЗМ, у првом степену води се пред судијом за малолетнике и већем за малолетнике окружног суда (члан 42. став 1. ЗМ). Судија за малолетнике првостепеног суда спроводи припремни поступак и врши друге послове у поступку према малолетницима (члан 42. став 3. ЗМ). У другом степену надлежно је веће за малолетнике непосредно вишег суда, које је састављено од тројице судија и одређује се распоредом послова у том суду (члан 43. став 1. ЗМ).

У погледу врсте одбране малолетника у поступку, ЗМ уводи обавезну стручну одбрану малолетника. У том смислу, малолетник мора имати браниоца приликом првог саслушања, као и након тога, током читавог поступка³³¹. Ако сам малолетник, његов законски заступник или сродници не узму браниоца, њега ће по службеној дужности поставити судија за малолетнике (члан 49. став 2. ЗМ). Бранилац малолетника може бити само адвокат који је стекао посебна знања из области права детета и преступништва младих (члан 49. став 3. ЗМ).

Малолетник мора имати браниоца приликом првог саслушања, као и током читавог поступка (члан 49. став 1. ЗМ), што подразумева редовни кривични поступак до његовог правноснажног окончања и не обухвата поступак по ванредним правним лековима.³³²

У погледу одбране малолетника у поступку, М. Шкулић³³³ износи став да у контексту одбране малолетника треба имати у виду и друге прописе, с обзиром да је право на одбрану у кривичном поступку уставно право (члан 33. став 2. Устава Републике Србије), те право формулисано и у одређеним међународним правним актима, које

³³¹ М. Шкулић, Малолетничко кривично право, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 331.

³³² Из решења Врховног касационог суда, Кзз 255/2015, 19. март 2015; Бранилац постављен по службеној дужности који је малолетног окривљеног бранио до правноснажног окончања поступка, не спада у круг лица која могу поднети захтев за заштиту законитости.

³³³ М. Шкулић, Малолетничко кривично право, *op. cit.* стр. 331.

укључује и слободан избор браниоца - малолетник увек може сам изабрати адвоката који ће га бранити, и то не мора обавезно бити адвокат који поседује сертификат о својој специјализованости.

У члану 33. став. 2. Устава Републике Србије прописано је да „Свако ко је окривљен за кривично дело има право на одбрану и право да узме браниоца по свом избору, да с њим несметано општи и да добије примерено време и одговарајуће услове за припрему одбране“. М. Шкулић, сматра да се израз „свако“ у цитираној одредби Устава Републике Србије односи и на малолетника. Из тог разлога, избор адвоката је ствар слободне воље лица према коме се води кривични поступак, а у овом случају то је малолетник. Исто тако, када постоји изабрани бранилац, не поставља се бранилац по службеној дужности. Међутим, уколико сам малолетник или друга лица која могу за малолетника изабрати браниоца то не учине, тада браниоца малолетнику супсидијарно поставља суд по службеној дужности, у том случају бранилац малолетника се поставља из реда адвоката који су на одговарајући начин специјализовани. Исти аутор је става да је погрешна пракса судова, односно да погрешно тумаче закон, када по службеној дужности постављају браниоца малолетнику (који су на одговарајући начин специјализовани) онда када малолетник има браниоца по свом избору, који нема сертификат о специјализованости, због тога што се на тај начин ремети одбрана малолетника који је већ изабрао браниоца и који, по правилу, не жели да га брани још један бранилац, кога он није хтео, стим да таква ситуација може довести и до одређене конфузије, колизије у начину одбране и уопште може битно штетити током кривичног поступка³³⁴.

С. Кнежевић³³⁵ износи став да је малолетник главни субјекат у кривичном поступку, да он врши функцију одбране, и, као странка према којој се води кривични поступак, остварује право на одбрану, супростављајући се захтевима јавног тужиоца за малолетнике, и оспоравајући његове наводе. У погледу реализације одбране у поступку, малолетни окривљени не може без стручне помоћи остварити функцију одбране, тако да је

³³⁴ М. Шкулић, Малолетничко кривично право, *op. cit.*, стр. 332.

³³⁵ С. Кнежевић, Малолетничко кривично право - материјално, процесно и извршно, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2010, стр. 124.

особеност кривичног поступка према малолетницима обавезна стручна одбрана, односно приликом првог саслушања, као и у току поступка, малолетни окривљени мора имати браниоца. Позитивно право предвиђа апсолутну обавезност одбране малолетника, тако да не постоји могућност, да се било чијом вољом та обавезност може неутралисати, или модификовати, у погледу времена, начина наступања и реализовања³³⁶.

Када се пореде услови за заснивање одбране сиромашног садржани у позитивном праву Р Србије и они садржани у међународним документима о људским правима уочавају се одређене сличности и разлике.

Позитивно право као услове за заснивање одбране сиромашног предвиђа: да окривљени, према свом имовинском стању, не може да сноси трошкове браниоца (Устав и ЗКП); да се поступак води за кривично дело за које се може изрећи казна затвора преко три године (ЗКП); да интерес правичности захтева да се окривљени брани уз стручну помоћ браниоца (Устав и ЗКП); да постоји захтев окривљеног и да не постоје разлози за обавезну одбрану (ЗКП).

Међународни документи као услове за заснивање одбране сиромашног предвиђају: да интерес правичности захтева да се окривљеном постави бранилац по службеној дужности; да окривљени нема довољно средстава да плати браниоца. Као услови нису садржани: да не постоје разлози за стручну одбрану; захтев окривљеног и да се кривични поступак води за кривично дело за које се може изрећи казна затвора у одређеном трајању (преко три године по одредбама члана 77. ЗКП). Када се тумачи појам „интерес правичности“ (садржан у међународним документима), онда се узима у обзир и тежина дела, односно висина запређене казне затвора, као услов за наступање одбране сиромашног. Тако да постоји у великој мери сагласије по питању услова за заснивање одбране сиромашног у кривичном поступку између позитивног права Р Србије и међународних документа о људским правима.

Квалитативна разлика у дефинисању одбране сиромашног огледа се, не у условима њеног заснивања, већ у томе што се међународним документима (није случај са

³³⁶ *Ibid.*, op. cit., стр. 127.

позитивним правом), захтева да орган поступка, ако окривљени нема правног заступника, упозна окривљеног о свом праву да га има, и то бесплатно, када интерес правде захтева, ако нема довољно средстава да плати браниоца.

Поука о праву на бесплатног браниоца (одбрана сиромашног) није прописана позитивним правом. У члану 8. ЗКП (Поука о правима) прописана је обавеза на страни органа поступка да у складу са одредбама овог законика (ЗКП) поуче окривљеног о правима која му припадају. У члану 77. ЗКП (Одбрана сиромашног) није предвиђена поука о праву на бесплатног браниоца. С обзиром да законодавац користи формулацију „у складу са одредбама овог законика“, то не постоји обавеза да орган поступка поучи окривљеног о праву на бесплатног браниоца. Одсуство права на поуку, одбрану сиромашног чини неделотворном, што је супротно принципу садржаном у међународним документима о људским правима, да прокламована права морају бити делотворна.

У правцу усаглашавања одбране сиромашног, садржане у позитивном праву, са међународним документима о људским правима, неопходно је учинити делотворном, односно у члану 77. ЗКП, изменама и допунама, прописати обавезу органа поступа да окривљеног поуче о праву на бесплатног браниоца, као и о другим питањима која су од посебне важности за наступање ове врсте стручне одбране у кривичном поступку.

ГЛАВА ПЕТА

ОДБРАНА СИРОМАШНИХ У УПОРЕДНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ

1. УВОД

Савремени правни систем пружања правне помоћи заснива се на две основне идеје. Прва, право на правну помоћ мора бити схваћено као основно људско право. Друга, правна помоћ мора бити квалификована, мора задовољити одређене услове у погледу њеног квалитета, без обзира ко је пружа.³³⁷

Право на приступ суду, као међународни правни стандард, представља посебан аспект права на правично суђење. Да би се у једном друштву обезбедила правна једнакост, као основног принципа правне државе, потребно је да буду успостављени принципи, и то: доступност судова и страначка равноправност, односно равноправност странака, који представљају и веома важне принципе правичног суђења. Право на приступ суду, обухвата право сваког лица да се ради заштите и остваривања својих права може обратити суду, који са друге стране има обавезу да поступа у складу са законом, у оквиру својих надлежности. У поступку пред судом, грађани морају бити једнаки, без обзира на њихово лично својство или посебност, тако да судови морају бити тако организовани да могу обезбедити грађанима коришћење права на једнак приступ суду.

У поступку пред судом, странка има право, у процесном смислу, да ангажује адвоката, али може и сама приступити суду, подношењем одговарајућег правног средства. У случају да странка у поступку нема стручног браниоца, суд је у обавези да странку упозори на радње које може предузети а које из незнања не користи, односно да је упозна о правима која јој припадају.

³³⁷ Истраживање система бесплатне правне помоћи у Црној Гори – креирање ефективног и одрживог система пружања бесплатне правне помоћи, Грађанска алијанса, Црна Гора, Подгорица, 2013, стр. 7, преузето са: <http://www.cedem.me/me/ostala-istraivanja/send/31-ostala-istrazivanja/859-istraivanje-sistema-besplatne-pravne-pomoi-u-crnoj-gori>, приступ: 02.07.2015.

И поред установљених гаранција права на одбрану сиромашног окривљеног у кривичном поступку, садржаних у упоредном кривичном процесном законодавству, које се пре свега односе на ослобађање од плаћања трошкова поступка (таксе, предјума трошкова за извођење доказа и стварних трошкова адвоката, када суд на захтев сиромашног окривљеног, одреди да га заступа адвокат), нису довољна гаранција реализације права на одбрану сиромашног окривљеног у кривичном поступку и не пружају потпун систем бесплатне правне помоћи сиромашном, па је из тих разлога уочена потреба за доношењем посебног законског текста који би створио услове за остваривање права на приступ суду, односно остваривање права на бесплатну стручну одбрану сиромашног окривљеног у кривичном поступку. У том правцу, у упоредном праву, приступило се доношењу посебног закона (нпр.: закон о бесплатној правној помоћи), који би био у складу са међународним стандардима о праву на одбрану сиромашног окривљеног, који би на свеобухватан начин обезбедио успоставу таквог система правне помоћи, који би одговарао потребама корисника (посебно лица слабог имовинског стања) и који би знатно побољшао приступ правди сиромашном окривљеном у односу на заштиту коју пружа кривично процесно законодавство.

2. ОДБРАНА СИРОМАШНИХ У УПОРЕДНОМ КРИВИЧНОМ ПРОЦЕСНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ

2. 1. ЗАКОНОДАВСТВО БИВШИХ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ РЕПУБЛИКА

2. 1. 1. Хрватска

Закон о казненем поступку Републике Хрватске (у даљем тексту: ЗКПХ)³³⁸ садржи одредбе којима се окривљеном гарантује право на одбрану, односно право да се брани сам (лична одбрана) или уз стручну помоћ браниоца (бранитеља) кога сам изабере из реда

³³⁸ Закон о казненем поступку („Народне новине“, број 152/08, 76/09, 80/11, 91/12 – Одлука и Решење УСРХ, 143/12, 56/13, 145/13 и 152/14), преузето са: <http://www.zakon.hr/z/174/Zakon-o-kaznenom-postupku>, приступ: 10.07.2015.

одвоката (стручна одбрана).³³⁹ ЗКПХ предвиђа и обавезну стручну одбрану, ако окривљени сам не узме браниоца, у случајевима прописаним ЗКПХ.

У члану 64. став 3. и 4. ЗКПХ, под насловом „Права окривљеника“, прописано је да окривљени има право бранити се сам, затим уз помоћ браниоца по властитом избору или уз помоћ браниоца по службеној дужности. Такође, у члану 5. став 2. ЗКПХ, прописано је да ће се окривљеном на његов захтев поставити бранилац ако окривљени не може подмирити трошкове браниоца, у ком случају трошкови падају на терет буџетских средстава (одбрана сиромашног окривљеног).

Заснивање обавезне стручне одбране, по службеној дужности, сходно члану 66. ЗКПХ, врши се у следећим случајевима: ако је окривљени нем, глув, слеп, глувослеп или неспособан да се сам брани, од првог испитивања до правоснажног окончања кривичног поступка; ако се поступак води због кривичног дела из надлежности жупанијског суда, од првог испитивања или доношења решења о провођењу истраге до правоснажног завршетка кривичног поступка, а за кривична дела за која је изречена казна дуготрајног затвора и за поступак по ванредним правним лековима; од доношења одлуке којом је против окривљеног одређен притвор или истражни затвор; за време трајања поступка за кривично дело за које се поступак покреће по службеној дужности ако му је одузета слобода или се налази на издржавању казне затвора у другом предмету; у време доставе оптужнице због кривичног дела за које је прописана казна затвора од десет година или тежа, до правоснажног окончања поступка; од доношења решења о суђењу у одсуству (члан 402. став 3. и 4. ЗКПХ), за време док је одсутан; током расправе која се одржава у одсуству окривљеног (члан 404. став 2. и 3. ЗКПХ); ако је остао без браниоца јер је решењем ускраћено право браниоцу на радњу или заступање; од доношења решења о спровођењу истраге у поступку према окривљеном с душевним сметњама; током преговора о условима признавања кривице, споразума о казни и другим мерама из члана 360. став 4. тачка 3) ЗКПХ и потписивања изјаве за доношење пресуде на темељу споразума; ако суд оцени да се поступцима окривљеног или браниоца одуговлачи кривични поступак, поставит ће се и бранилац по службеној дужности за даљњи ток поступка до правоснажности пресуде; ако

³³⁹ *Ibid.*, *op. cit.*, члан 5. став 2.

у случају обавезне одбране окривљени није сам узео или је остао без браниоца у току поступка, а сам не узме другог браниоца, поставит ће му се бранилац по службеној дужности.³⁴⁰

Браниоца поставља на предлог суда или јавног тужиоца председник суда (члан 66. ЗКП).

ЗКПХ предвиђа заснивање обавезне стручне одбране по службеној дужности и у случајевима: ако окривљеном који нема браниоца треба доставити пресуду којом му је изречена казна затвора или пресуду којом је изречен казнени налог, а пресуда се не може доставити на његову досадашњу адресу, суд ће окривљеном поставити браниоца по службеној дужности који ће обављати ту дужност док се не сазна нова адреса окривљенога- окривљеника (члан 175. став 6. ЗКПХ); ако је окривљени због здравствених сметњи расправно неспособан, тада државни тужилац прекида истрагу решењем. Од доношења решења о прекиду, до престанка здравствених сметњи, окривљени мора имати браниоца (члан 223. став 1. ЗКПХ); ако се окривљени сам ставио у стање расправне неспособности, истрага се неће прекинути. Током постојања тих околности окривљени мора имати браниоца (члан 223. став 2. ЗКПХ).

Гаранције права на одбрану, садржане су и у одредби члана 7. став 2. тачка 3) ЗКПХ, којом се ухапшеном лицу гарантује право да буде поучен да има право на стручну помоћ браниоца кога сам изабере.

Да би права на одбрану била делотворна, суд или други државни орган који предузима радње у кривичном поступку дужан је да пре испитивања окривљеног поучи о праву на браниоца и у вези са браниоцем (члан 5. ЗКПХ). Поука о правима окривљеног мора садржати обавештење о томе: да окривљени има право узети браниоца по свом избору или ће му се кад то предвиђа ЗКПХ, поставити браниоца по службеној дужности или на терет буџетских средстава, ако према свом имовинском стању не може подмирити трошкове одбране (члан 239. став 1. тачка 5. ЗКП).

³⁴⁰ *Ibid.*, op. cit., члан 66.

ЗКПХ предвиђа и одбрану сиромашних окривљених у кривичном поступку, и то кад одбрана није обавезна, окривљеном се може, на његов захтев, након пријема решења о спровођењу истраге односно подизања оптужнице за кривична дела за која се истрага не спроводи или када истрага није спроведена, до правоснажног окончања кривичног поступка именовати бранилац на терет буџетских средстава, ако према свом имовинском стању не може подмирити трошкове одбране без угрожавања сопственог издржавања и издржавања своје породице или лица које је по закону дужан издржавати, а сложеност, тежина или посебне околности предмета то оправдавају (члан 72. став 1. ЗКПХ).

Образложени захтев за именовање браниоца на терет буџетских средства окривљени подноси јавном тужиоцу (државни тужилац) до подизања оптужнице, односно суду након подизања оптужнице. Уз захтев, окривљени је дужан доставити доказе о свом имовинском стању, стању своје породице или лица које је по закону дужан издржавати односно лица које су по закону дужне издржавати окривљеног. Из доказа о имовинском стању морају бити видљиви укупни приходи током године дана, подаци и стање о рачунима у банкарским и другим финансијским институцијама, власништво над некретнинама, покретним стварима и правима, на којима темељи основаност захтева (члан 72. став 2. ЗКПХ).

Ако окривљени уз захтев не достави доказ о свом имовинском стању и његове породице и лица из члана 72. став 2. ЗКПХ, јавни тужилац односно суд позват ће окривљеног да у прописаном року допуни свој захтев. Ако окривљени не приложи доказе у остављеном му примереном року, државни тужилац односно суд решењем ће одбацити захтев окривљеног за постављањем браниоца на терет буџетских средстава.

О основаности захтева за именовање браниоца на терет буџетских средстава одлучује образложеним решењем државни тужилац односно председник већа или судија појединац, који може, ако то оцени потребним, претходно проверити или прибавити додатне податке о имовинском стању окривљеног, његове породице и лица из члана 72. став 2. ЗКП. О жалби против решења државног тужиоца одлучује судија истраге, док о жалби против решења председника већа или судије појединца одлучује веће (члан 72. став 4. ЗКПХ).

Ако је окривљени поставио захтев за именовање браниоца на терет буџетских средстава, орган који води поступак није овлашћен да предузме радњу у којој окривљени има право да учествује нити одлучити о поднетом правном леку или средству, пре него одлучи о основаности захтева окривљеног за именовање браниоца на терет буџетских средстава односно пре именовања браниоца на терет буџетских средстава, осим ако се не ради о радњама које не трпе одлагање. Орган који води поступак дужан је именованом браниоцу на терет буџетских средстава обезбедити примерено време за припрему одбране.

Браниоца именује решењем председник суда. Жалба против тог решења није дозвољена (члан 72. став 6. ЗКПХ).

Ако је захтев за именовање браниоца на терет буџетских средстава одбијен окривљени може поновити захтев ако се његово имовинско стање односно имовинско стање његове породице или лица из члана 72. став 2. ЗКПХ измени у мери да окривљени не може подмирити трошкове одбране без угрожавања сопственог издржавања и издржавања своје породице или лица које је по закону дужан да издржава (члан 72. став 7. ЗКПХ).

2. 1. 2. Словенија

Закон о кривичном поступку Републике Словеније (у даљем тексту: ЗКПС)³⁴¹, у члану 4. став 2. прописује да осумњичени има право на браниоца од тренутка задржавања па на даље („Osumljenec ima pravico do zagovornika od odvzema prostosti dalje“), чиме гарантује право на стручну одбрану осумњиченог у току кривичног поступка.

Лицима лишеним слободе, без обзира на њихову финансијску ситуацију, ако себи не могу да обезбеде браниоца, полиција ће, на њихов захтев и о трошку државе, поставити браниоца, ако је то у интересу правде (члан 4. став 4. ЗКПС).

³⁴¹ Zakon o kazenskem postopku („Uradni list RS“, št. 32/12), датум усвајања: 19. april 2012, преузето са: [http://www.uradni-list.si/1/content?id=108445#!Zakon-o-kazenskem-postopku-\(uradno-precisceno-besedilo\)-\(ZKP-UPB8\)](http://www.uradni-list.si/1/content?id=108445#!Zakon-o-kazenskem-postopku-(uradno-precisceno-besedilo)-(ZKP-UPB8)), приступ: 15.07.2015.

ЗКПС јамчи право окривљеног на личну одбрани, коју може реализовати у току целог кривичног поступка, када се може бранити сам, али и на стручну одбрану од стране изабраног браниоца, односно адвоката (члан 12. став 1. ЗКПС). Осим гаранција права на личну и стручну одбрану од стране изабраног браниоца, ЗКПС пружа и гаранције права на обавезну стручну одбрану, у случајевима предвиђеним ЗКПС, како би се осигурала одбрана окривљеног (члан 12. став 2. ЗКПС).

У погледу реализације стручне одбране у члану 67. став 1. и 2. ЗКПС прописано је да окривљени може имати браниоца у току целог кривичног поступка. О праву на стручног браниоца, по свом избору, окривљени мора бити поучен пре првог саслушања, као и о праву да бранилац може бити присутан током његовог испитивања.

Браниоца окривљеном могу изабрати законски заступник, брачни друг, лице са којим живи у ванбрачној заједници, крвни сродник у правој линији, усвојилац, усвојеник, брат, сестра и хранитељ (члан 67. став 3. ЗКПС). Бранилац може бити само адвокат, кога може заменити адвокатски приправник, а у поступку пред врховним судом бранилац може бити само адвокат (члан 67. став 4. ЗКПС).

У члану 70. ЗКПС прописани су случајеви обавезне стручне одбране, и то:

(1) Ако је окривљени глув, нем или на други начин није у стању да се брани успешно, или ако се поступак против окривљеног води за кривично дело за које је прописана казна затвора од тридесет година, или ако је у складу са чланом 157. ЗКПС приведен истражном судији, мора имати браниоца почев од првог саслушања;

(2) Окривљени мора имати браниоца у поступку из члана 204. ЗКПС и током трајања притвора;

(3) Окривљени мора имати браниоца након уручења оптужнице, ако му се ставља на терет кривично дело за које закон прописује казну од осам година затвора или тежу казну, а у другим случајевима у складу са законом;

Ако окривљени у случајевима обавезне одбране из претходних ставова не узме сам адвоката, председник суда поставит ће му адвоката по службеној дужности за даљи ток

кривичног поступка до правноснажне пресуде (члан 70. став 4. ЗКПС). Такође, ако је окривљени осуђен на тридесет година затвора, или ако је нем, глув или на други начин није у стању да се брани успешно – и за поступак по ванредним правним лековима. За браница се може одредити само адвокат.

2. 1. 3. Босна и Херцеговина

Законом о кривичном поступку Босне и Херцеговине (у даљем тескту: ЗКПБХ) утврђују се правила кривичног поступка по којима је дужан поступати Суд Босне и Херцеговине, Главни тужилац Босне и Херцеговине и други учесници у кривичном поступку предвиђени овим законом, када поступају у кривичним стварима.³⁴²

Осумњичени, односно оптужени има право бранити се сам или уз стручну помоћ браниоца кога сам изабере.³⁴³

Према одредбама ЗКПБХ, у оквиру права особа лишених слободе, особа лишена слободе мора се на матерњем језику или језику који разуме одмах обавестити „... да има право узети бранитеља којег може сама изабрати...“(члан 5. став 1. ЗКПБХ). На овај начин, ЗКПБХ особи лишеној слободе гарантује право на стручну одбрану од стране изабраног браниоца.

Особа која је лишена слободе поставит ће се бранилац на њен захтев ако због свог имовног стања не може сносити трошкове одбране (члан 5. став. 2. ЗКПБХ), чиме ЗКПБХ установљава и стручну одбрану сиромашног окривљеног у кривичном поступку.

ЗКПБХ установљава и право осумњиченог, односно оптуженог на стручну одбрану по службеној дужности, ако сам не узме браниоца, тада му се поставља бранилац по

³⁴² Закон о кривичном поступку („Службени гласник Босне и Херцеговине“, бр. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13), члан 1, преузето са: http://tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/Zakon_o_kvivicnom_postupku_VH_-_bos_72_13.pdf, приступ: 17.07.2015.

³⁴³ *Ibid*, op. cit., члан 7. став 1.

службеној дужности, у случајевима утврђеним одредбама ЗКПБХ (члан 7. став 1- 2. ЗКПБХ).

Осумњичени, односно оптужени може имати браниоца у току целог поступка. За браниоца се може узети адвокат под условима који су прописани Законом о Суду Босне и Херцеговине.³⁴⁴ Уколико осумњичени, односно оптужени сам не узме браниоца, осумњиченом, односно оптуженом, осим ако се он томе изричито не противи, могу браниоца узети његов законски заступник, брачни односно ванбрачни друг, крвни сродник у правој линији до било ког степена, усвојитељ, усвојеник, брат, сестра или хранитељ. Бранилац мора предати пуномоћје за заступање приликом предузимања прве радње у поступку.³⁴⁵ ЗКПБХ утврђује случајеве када осумњичени, односно оптужени мора имати браниоца у кривичном поступку (обавезна стручна одбрана), и то: осумњичени мора имати браниоца већ приликом првог испитивања: ако је нем или глув или ако је осумњичен за кривично дело за које се може изрећи казна дуготрајног затвора; осумњичени, односно оптужени мора имати браниоца приликом изјашњења о предлогу за одређивање притвора, за време док притвор траје; након подизања оптужнице за кривично дело за које се може изрећи десет година затвора или тежа казна, оптужени мора имати браниоца у време достављања оптужнице; ако осумњичени, односно оптужени у случајевима обавезне одбране не узме сам браниоца, или браниоца не ангажују лица из члана 39. став 3. ЗКПБХ, браниоца ће му поставити судија за претходни поступак, судија за претходно саслушање, судија, односно председник већа. У овом случају, осумњичени, односно оптужени има право на браниоца до правоснажности пресуде, а ако је изречена казна дуготрајног затвора – и у поступку по правном леку. Бранилац ће бити постављен осумњиченом, односно оптуженом ако суд утврди да је то због сложености предмета, менталног стања осумњиченог, односно оптуженог или других околности у интересу правде.

ЗКПБХ предвиђа, осим наведених случајева из члана 45, постављање браниоца по службеној дужности, од стране суда, ако оптуженом који нема браниоца треба доставити

³⁴⁴ Преузето са: <http://www.mpr.gov.ba/biblioteka/zakoni/bs/Zakon%20o%20Krivicnom%20postupku%20-%203-03.pdf>, приступ: 18.07.2015.

³⁴⁵ Закон о кривичном поступку, *op. cit.*, члан 39. став 3. и 4.

пресуду којом му је изречена казна затвора, а достављање се не може извршити на његову досадашњу адресу. У овом случају бранилац ће вршити дужност док се не сазна нова адреса оптуженог (члан 171. став 3. ЗКПБХ); малолетик мора имати браниоца од почетка припремног поступка. У случају да малолетник, његов законски заступник или сродници не узму браниоца, њега ће поставити по службеној дужности судија за малолетнике, у ком случају се заснива обавезна стручна одбрана по службеној дужности (члан 343. ЗКПБХ).

У случају постављања браниоца, осумњичени, односно оптужени ће се прво позвати да сам изабере браниоца са предочене листе. Уколико осумњичени, односно оптужени сам не изабере браниоца са предочене листе, браниоца ће поставити суд редоследом с листе адвоката. Ако позвани адвокат није у могућности да преузме одбрану, суд позива следећег адвоката с листе адвоката. Суд обавештава надлежну адвокатску комору о одбијању позваног адвоката да преузме одбрану по службеној дужности (члан 45. став 7. ЗКПБХ). ЗКПБХ прописује постављање браниоца осумњиченом, односно оптуженом због слабог имовинског стања, кад не постоје услови за обавезну стручну одбрану, а поступак се води за кривично дело за које се може изрећи казна затвора три године или тежа казна, или када то захтевају интереси правичности без обзира на прописану казну, осумњиченом, односно оптуженом ће се, на његов захтев, поставити бранилац, ако према свом имовинском стању не може сносити трошкове одбране. Захтев се може поднети у току целог кривичног поступка. Браниоца поставља судија за претходни поступак, судија за претходно саслушање, судија, односно председник већа, у складу са чланом 45. став 6. ЗКПБХ након што је осумњиченом, односно оптуженом прво пружена прилика да са предочене листе изабере браниоца. Захтев за постављање браниоца се евидентира у списе предмета. На основу утврђеног имовинског стања осумњиченог, односно оптуженог, суд доноси одлуку о захтеву без одлагања (члан 46. ЗКПБХ).

О праву на браниоца, ЗКПБХ садржи одредбе којима се обавезују органи поступања да осумњиченог поуче о својим правима. На почетку испитивања осумњиченом ће се саопштити „... да може узети бранитеља по свом избору који може бити присутан његовом испитивању, као и да има право на бранитеља без накнаде у случајевима предвиђеним овим законом...“ (члан 78. став 2. тачка б) ЗКПБХ). Осумњиченог, односно оптуженог или другу особу која учествује у поступку које би из незнања могле пропустити неку радњу у

поступку, или се из незнања не би користили својим правима, суд, тужилац и други органи који учествују у поступку ће поучити о правима која им по ЗКПБХ припадају и о последицама пропуштања радње³⁴⁶.

У погледу плаћања трошкова браниоца, по одредбама ЗКПБХ награду и нужне издатке браниоца дужно је платити заступано лице, без обзира на то ко је по одлуци суда дужан сносити трошкове кривичног поступка, осим ако по одредбама ЗКПБХ награда и нужни издаци браниоца падају на терет средстава суда. Ако је осумњиченом, односно оптуженом био постављен бранилац, а плаћањем награде и нужних издатака би било доведено у питање његово издржавање или издржавање особа које је обавезан издржавати, награда и нужни издаци браниоца исплатит ће се из средстава суда (члан 190. ЗКПБХ).

2. 1. 4. Македонија

Закон о кривичном поступку Републике Македоније³⁴⁷ сваком окривљеном гарантује право да му се суди у његовом присуству и да се брани лично или путем правног заступника по личном избору, а ако нема средстава да плати за правну помоћ, да добије бесплатног браниоца када то захтевају интереси правде (члан 70. став 1. тачка 3) ЗКПМ).

Чланом 69. став 2. ЗКПМ прописано је да окривљени мора бити поучен о праву на ћутање, праву да може слободно комуницирати са адвокатом и да може изабрати браниоца по свом избору.

У члану 71. ЗКПМ прописано је право на браниоца, и то: свако лице осумњичено или окривљено за кривично дело има право на браниоца у току целог кривичног поступка против њега; окривљени пре првог испитивања мора да се поучи да има право на браниоца по свом избору са којим може насамом да се саветује и да бранилац може да присуствује његовом испитивању; браниоца окривљеном могу да обезбеде и негов законски заступник, брачни односно ванбрачни друг, крвни сродници у правој линији, усвојеник,

³⁴⁶ *Ibid.*, op. cit., члан 12.

³⁴⁷ Закон за кривичната постапка („Службен весник на РМ“, број 150/2010), преузето са: www.pravda.gov.mk/download.asp?id=488, приступ: 25.06.2015.

брат, сестра и хранитељ, осим ако се окривљени томе изрчито не противи; бранилац може да буде само адвокат; за кривична дела за која може да се изрекне затворска казна у трајању од најмање пет година бранилац може да буде адвокат са искуством од најмање пет година после полагања правосудног испита; бранилац је дужан да поднесе пуномоћје органу пред којим се води поступак. Окривљени може браниоцу дати и усмено пуномоћје на записник пред органом пред којим се води поступак.

У члану 74. ЗКПМ прописани су случајеви заснивања обавезне стручне одбране. Обавезна стручна одбрана се заснива у следећим случајевима, и то: ако је окривљени нем, глув или неспособан да се сам успешно брани, или ако се кривини поступак води за кривично дело за које је законом прописана казна доживотног затвора, мора имати браниоца током првог испитивања; окривљени мора имати браниоца ако се налази у притвору за време трајања притвора; након подизања оптужнице за кривично дело за које је прописана казна затвора од десет година или тежа казна, оптужени мора имати браниоца у време достављања оптужнице; у току поступка преговарања и погодбе са оптуженим око признавања кривице, оптужени мора да има браниоца; окривљени коме се суди у одсуству мора имати браниоца одмах након доношења решења о суђењу у одсуству.

Ако окривљени у случајевима обавезне одбране из члана 74. ЗКПМ не узме браниоца сам, председник суда ће му одредити браниоца по службеној дужности за даљи ток кривичног поступка до правоснажности пресуде.

Одбрана сиромашних окривљених прописана је под следећим условима: када не постоје услови за обавезну одбрану, а окривљени према свом имовинском стању не може да сноси трошкове одбране; окривљеном може на његов захтев да се постави бранилац, када то захтевају интереси правде, тежина кривичног дела и сложеност случаја. У захтеву за постављање браниоца окривљени може сам да изабере одређеног адвоката с листе адвоката из одговарајуће адвокатске коморе. О захтеву одлучује судија за претходни поступак, односно председник већа, а браниоца поставља председника суда. Трошкови одбране у овом случају падају на терет буџета Републике Македоније (члан 75. ЗКПМ).

2. 1. 5. Црна Гора

Законик о кривичном поступку Републике Црне Горе (у даљем тексту: ЗКПЦГ) утврђује правила с циљем да се омогући правично вођење кривичног поступка и да нико невин не буде осуђен, а да се учиниоцу кривичног дела изрекне кривична санкција под условима прописаним Кривичним закоником и на основу законито спроведеног поступка.³⁴⁸

Право на одбрану окривљеног у кривичном поступку прописано је чланом 12. ЗКПЦГ, и оно гласи: „Окривљени има право да се брани сам или уз стручну помоћ браниоца кога сам изабере из реда адвоката“. Такође, окривљени има право да његовом саслушању присуствује бранилац, и право да му се постави бранилац по службеној дужности, ако сам не узме браниоца, кад је то уређено ЗКПЦГ (члан 12. став 4. ЗКПЦГ).

У члану 69. ЗКПЦГ прописани су случајеви заснивања обавезне стручне одбране, и то: ако је окривљени лице са инвалидитетом, услед чега је право лица са инвалидитетом да се успешно брани отежано или ако се поступак води због кривичног дела за које се може изрећи најдужа казна затвора, окривљени мора имати браниоца током целог поступка, почев од првог саслушања; после подигнуте оптужнице због кривичног дела за које се по закону може изрећи казна затвора у трајању од десет година, окривљени мора имати браниоца у време достављања оптужнице; окривљени коме је одређен притвор мора имати браниоца док је у притвору; окривљени коме се суди у одсуству, у смислу члана 324. став 2. ЗКПЦГ, мора имати браниоца чим суд донесе решење о суђењу у одсуству; осумњичени кога полиција, односно службеници органа државне управе надлежног за послове царина у извиђају саслушавају, у складу са чланом 261. став 5. ЗКПЦГ, мора имати браниоца; осумњичени мора имати браниоца кад државни тужилац донесе решење о задржавању из члана 267. ЗКПЦГ; окривљени мора имати браниоца од почетка преговарања о условима признања кривице из члана 300. став 2. ЗКПЦГ, до доношења одлуке суда о жалби на пресуду.

³⁴⁸ Законик о кривичном поступку („Службени лист ЦГ“, бр. 57/2009, 49/2010, 47/2014 - одлука УС, 2/2015 - одлука УС и 35/2015), члан 1, преузето са: <http://www.sluzbenilist.me/Prijava.aspx?returnl=%2fPrecisceniOsnPretraga.aspx>, приступ: 21.08.2015.

Посебан случај заснивања обавезне стручне одбране, ван случајева из члана 69. ЗКПЦГ, предвиђен је у ситуацији када окривљени нема браниоца а треба му доставити пресуду којом му је изречена безусловна казна затвора, а достављање се не може извршити на његову до тада познату адресу. Суд ће окривљеном поставити браниоца по службеној дужности, који ће вршити ову дужност док се не сазна нова адреса окривљеног (члан 195. став 3. ЗКПЦГ).

Ако окривљени у случајевима обавезне одбране не узме браниоца, о постављењу браниоца по службеној дужности до подизања оптужнице одлучује руководилац надлежног државног тужилаштва, а након подигнуте оптужнице до правоснажности пресуде и у случају кад је изречена најдужа казна затвора у поступку по ванредним правним лековима председник суда.

Кад се окривљеном по службеној дужности постави бранилац после подигнуте оптужнице, о томе ће се окривљени обавестити истовремено са достављањем оптужнице. Ако окривљени у случају обавезне одбране у току поступка остане без браниоца, а сам не узме другог браниоца, председник суда пред којим се води поступак поставиће му браниоца по службеној дужности. Бранилац постављен по службеној дужности остаје у поступку док постоје услови за обавезну одбрану, односно док окривљени сам не изабере браниоца. Окривљеном ће се поставити бранилац по редоследу са списка Адвокатске коморе Црне Горе.

ЗКПЦГ садржи и одредбе о постављању браниоца због слабог имовинског стања окривљеног (одбрана сиромашног). У члану 70. става 1. ЗКПЦГ прописано је да кад не постоје услови за обавезну одбрану, а то захтевају интереси правичности, окривљеном се, на његов захтев, може поставити бранилац ако према свом имовинском стању не може сносити трошкове одбране. О захтеву за постављање браниоца одлучује у извиђају и истрази надлежни државни тужилац, а након подигнуте оптужбе председник суда, по редоследу са списка Адвокатске коморе.

Да би право на одбрану било делотворно, ЗКПЦГ у низу својих одредаба предвиђа поуку о правима лица лишених слободе, осумњиченог, односно окривљеног. Лице лишено слободе од стране надлежног државног органа мора бити одмах обавештено, на свом

језику или на језику који разуме, о разлозима..., да има право да узме браниоца кога сам изабере...“(члан 5. став 1. ЗКПЦГ).

Пре првог саслушања, окривљени ће се поучити о праву да узме браниоца, да се са браниоцем договори о начину одбране и да бранилац може да присуствује његовом саслушању. Он ће бити упозорен да све што изјави може бити употребљено против њега као доказ (члан 12. став 3. ЗКПЦГ).

Суд, тужилац и државни орган који учествују у поступку поучиће осумњиченог, односно окривљеног или друго лице које учествује у поступку о правима која му по ЗКПЦГ припадају и о последицама пропуштања радње, а из незнања би могло да пропусти неку радњу у поступку или да због тога не користи своја права (члан 14. ЗКПЦГ).

У погледу плаћања трошкова заступања од стране браниоца, у члану 231. став 1. ЗКПЦГ прописано је да „награду и нужне издатке браниоца и пуномоћника приватног тужиоца или оштећеног дужно је да плати заступано лице, без обзира ко је по одлуци суда дужан да сноси трошкове кривичног поступка, осим ако се по одредбама овог законика награда и нужни издаци браниоца исплаћују из посебног раздела буџета за рад судова“. Ако је окривљеном био постављен бранилац, а плаћањем награде и нужних издатака би било доведено у питање издржавање окривљеног или издржавање лица које је он обавезан да издржава, награда и нужни издаци браниоца исплатиће се из посебног раздела буџета за рад судова³⁴⁹.

2. 2. ЗАКОНОДАВСТВО ЈУЖНОЕВРОПСКИХ ДРЖАВА

2. 2. 1. Бугарска

У Републици Бугарској, вођење кривичног поступка, односно његов ток, регулисан је Закоником о кривичном поступку (Наказателно- процесуален кодекс³⁵⁰), с циљем да се

³⁴⁹ *Ibid.*, *op. cit.*, члан 231. став 1.

³⁵⁰ Наказателно- процесуален кодекс (Обн., ДВ, бр. 86 от 28.10.2005 г., в сила от 29.04.2006 г., изм., бр. 46 от 12.06.2007 г., в сила от 1.01.2008 г., изм. и доп., бр. 109 от 20.12.2007 г., в сила от 1.01.2008 г., изм., бр. 69 от 5.08.2008 г., изм. и доп., бр. 109 от 23.12.2008 г., изм., бр. 12 от 13.02.2009 г., в сила от 1.01.2010 г. (*) - изм., бр. 32 от 28.04.2009 г., изм. и доп., бр. 27 от 10.04.2009 г., доп., бр. 33 от 30.04.2009 г., изм. и доп., бр. 15 от

обезбеди откривање злочина, кажњавање извршилаца кривичних дела и правилна примена закона (статия 1. Наказателно- процесуален кодекс).

У одредбама Законика о кривичном поступку Бугарске садржане су гаранције права окривљеног, и то право: да буде упознат; да се упозна са предметом; да се изјасни о наводима из оптужнице или да се брани ћутањем; да износи доказе; да учествује у кривичном поступку; да подноси захтеве и примедбе; да говори последњи; да се жали на радње којима се крше његова права и интереси; да га у поступка заступа бранилац (статия 55. алинея 1. Наказателно- процесуален кодекс).

Закоником о кривичном поступку Бугарске прописани су случајеви обавезног учешћа браниоца у кривичном поступку, односно случајеви обавезне стручне одбране окривљеног у кривичном поступку, и то: ако је окривљени малолетно лице; ако окривљени има физичке или менталне сметње, које га спречавају да се сам брани; ако се поступак води за дело за које је предвиђена казна затвора не мања од десет година или тежа казна; ако окривљени не говори бугарски језик; ако су интереси окривљених контрадикторни, а један од њих има браниоца; ако се окривљени налази у притвору, сходно члану 64. Законика о кривичном поступку; ако се оптуженом суди у одсуству; ако окривљени не може да плати трошкове адвоката, жели да има адвоката, и интереси правде то захтевају (статия 94. алинея 1. Наказателно- процесуален кодекс).

На основу наведених одредаба Законика о кривичном поступку Бугарске, окривљеном се у кривичном поступку јамчи право на личну одбрану, током целог кривичног поступка, као и право на браниоца по службеној дужности (обавезна стручна

23.02.2010 г., бр. 32 от 27.04.2010 г., в сила от 28.05.2010 г., изм., бр. 101 от 28.12.2010 г., изм. и доп., бр. 13 от 11.02.2011 г., в сила от 1.01.2012 г., изм., бр. 33 от 26.04.2011 г., в сила от 27.05.2011 г., доп., бр. 60 от 5.08.2011 г., изм., бр. 61 от 9.08.2011 г., изм. и доп., бр. 93 от 25.11.2011 г.; изм. с Решение № 10 от 15.11.2011 г. на Конституционния съд на РБ; доп., бр. 19 от 6.03.2012 г., в сила от 6.03.2012 г., изм., бр. 20 от 9.03.2012 г., в сила от 10.06.2012 г., изм. и доп., бр. 25 от 27.03.2012 г., в сила от 28.04.2012 г., доп., бр. 60 от 7.08.2012 г., в сила от 8.09.2012 г., бр. 17 от 21.02.2013 г., бр. 52 от 14.06.2013 г., в сила от 14.06.2013 г., изм. и доп., бр. 70 от 9.08.2013 г., в сила от 9.08.2013 г., бр. 71 от 13.08.2013 г., бр. 21 от 8.03.2014 г., бр. 14 от 20.02.2015 г., бр. 24 от 31.03.2015 г., в сила от 31.03.2015 г., бр. 41 от 5.06.2015 г., в сила от 6.07.2015 г., бр. 42 от 9.06.2015 г., доп., бр. 60 от 7.08.2015 г., изм. и доп., бр. 74 от 26.09.2015 г.), преузето са: http://www.vks.bg/vks_p04_03.htm, приступ: 29.09.2015.

одбрана) у закону прописаним случајевима. Законик о кривичном поступку, у делу који регулише обавезну стручну одбрану, предвиђа и могућност заснивања одбране сиромашног окривљеног у кривичном поступку, под следећим условима: да окривљени не може да плати адвоката; да жели да има адвоката и да интереси правде то захтевају.

Такође, Бугарска спада у групу држава која је одбрану сиромашних регулисала и посебним Законом о правној помоћи (Закон за правната помош), о чему ће у наставку рада бити више речи.

2. 3. ЗАКОНОДАВСТВО ИСТОЧНОЕВРОПСКИХ ДРЖАВА

2. 3. 1. Руска Федерација

У Руској Федерацији кривични поступак је регулисан Закоником о кривичном поступку Руске Федерације (Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации³⁵¹).

Закоником о кривичном поступку зајамчена су бројна права осумњиченог, међу којима се посебно издвајају следећа: осумњичени има право да буде испитан у року од 24 часа од тренутка хапшења; да зна зашта је осумњичен; да добије копију решења о покретању кривичног поступка против њега; да буде упозорен да садржина његовог исказа може бити коришћена као доказ у кривичном поступку; право на адвоката и са њим поверљив разговор; да доставља доказе; да ништа не изјави или да изнесе своју одбрану; право на бесплатног преводиоца; да учествује у извођењу истражних радњи по одобрењу истражних органа, на његов захтев, захтев адвоката или законског заступника; да подноси жалбе и друго (статья 46. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации).

Оптужени има право: да зна зашта је оптужен; да брани своја права и интересе и да има довољно времена и могућности за припрему одбране; да подноси доказе; да сведочи и даје објашњења на матерњем језику или језику којим говори; на преводиоца без накнаде; да га заступа бранилац; да поднесе жалбу на пресуду и друга права сходно члану 47.

³⁵¹ "Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации" от 18.12.2001 N 174-ФЗ (ред. от 14.12.2015, с изм. от 29.12.2015), преузето са: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/, приступ: 02.01.2016.

Законика о кривичном поступку (статья 47. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации).

Одбрана има за циљ да штити права и интересе осумњичених и оптужених лица и да им обезбеди правну помоћ у кривичном поступку, у складу са Законом о кривичном поступку (статья 49. став 1. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации).

Обавезно учешће браниоца у кривичном поступку прописано је у следећим случајевима: ако се осумњичени, окривљени није одрекао браниоца у поступку утврђеном чланом 52. Законика о кривичном поступку; ако је осумњичени, окривљени малолетник; ако осумњичени, окривљени због физичких или психичких недостатака не могу самостално да остварују своје право на одбрану; ако осумњичени, окривљени не влада језиком на којем се води кривични поступак; ако је лице оптужено да је извршило кривично дело за које може бити одређена казна у виду лишавања слободе на време дуже од петнаест година, доживотно лишавање слободе или смртна казна; ако кривични предмет подлеже разматрању од стране суда уз учешће пороте; ако је окривљени поднео захтев за преиспитивање кривичног предмета у складу са правилима поступка, прописаним у поглављу 40 Законика о кривичном поступку; ако је осумњичени поднео захтев за истрагу кривичног предмета у скраћеној форми на начин прописан у поглављу 32.1 Законика о кривичном поступку (статья 51. став 1. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации).

Право на бесплатну помоћ браниоца прописано је чланом 16. став 4. Законика о кривичном поступку, под условом да је предвиђено овим законом или другим федералним законом.

Оптужени има право на помоћ браниоца, укључујући и бесплатно, у случајевима предвиђеним Законом о кривичном поступку (члан 47. став 4. тачка 28).

Браниоца може ангажовати осумњичени или оптужени, његов законски заступник, или друга лица по налогу или уз сагласност осумњиченог или оптуженог. На захтев осумњиченог, односно оптуженог, браниоца може поставити и орган поступка. Ако је орган поступка поставио браниоца, који је поступао у истрази или током судског поступка, трошкове за рад адвоката исплатиће се из државног буџета (члан 50. став 1, 2. и 5.

Законика о кривичном поступку). Овим одредбама Законика о кривичном поступку, тежи се настојању да бранилац треба да учествује у сваком кривичном поступку, било да је ангажован од стране осумњиченог, оптуженог или постављен од стране органа поступка када то захтева интерес правде, чак и против воље оптуженог.

Устав Руске Федерације (Конституция Российской Федерации) сваком лицу јамчи право на квалификовану правну помоћ, која се у случајевима прописаним законом пружа бесплатно. Право на помоћ адвоката има свако лице у притвору, притворено или оптужено за кривично дело од тренутка хапшења, притварања или оптужења (статья 48. КРФ).³⁵²

Према одредбама члана 20. Закона о бесплатној правној помоћи³⁵³, право на бесплатну правну помоћ имају грађани са приходима испод егзистенцијалног минимума, односно сиромашни (малоимущие граждане). Бесплатна правна помоћ, између осталог, обухвата и заступање интереса грађана пред судовима у складу са процедуром прописаном овим законом, другим федералним законом и законима Руске Федерације (члан 6. Закона о бесплатној правној помоћи).

У члану 1. став 3. Законика о кривичном поступку прописано је да се на кривични поступак примењују опште признати принципи и норме међународног права и међународни споразуми Руске Федерације, који су саставни део закона и имају примат у односу на домаће право.

Прокламовано право на стручну помоћ адвоката, садржано у Уставу, Законнику о кривичном поступку и Закону о бесплатној правној помоћи Руске Федерације, у складу је са опште признатим принципима и нормама међународног права, које јачају не само право да оптужени користи помоћ адвоката, већ и да та помоћ буде бесплатна.

³⁵² Конституция Российской Федерации, преузето са: <http://www.constitution.ru/index.htm>, приступ: 01.02.2016.

³⁵³ [Федеральный закон от 21.11.2011 N 324-ФЗ \(ред. от 28.11.2015\) "О бесплатной юридической помощи в Российской Федерации](http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_121887/), преузето са: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_121887/, приступ: 01.02.2016.

Законик о кривичном поступку не садржи посебне одредбе о одбрани сиромашног, које би дефинисале услове и поступак заснивања ове врсте одбране у кривичном поступку. Међутим, када се сагледају засебно и у међусобној вези, одредбе Устава, Законика о кривичном поступку и Закона о бесплатној правној помоћи, примени међународних принципа и норми у кривичном поступку, закључује се да одбрана сиромашног наступа у случајевима када осумњичени или оптужени сам не узме браниоца, када интереси правде захтевају да има браниоца, и да је у питању лице које не може сносити трошкове браниоца.

Законик о кривичном поступку Русије, осим гаранције бројних права осумњиченог, односно оптуженог, које гарантује савременео кривично законодавство, јамчи право на личну одбрану током целог кривичног поступка, затим на стручну одбрану од стране браниоца кога сам изабаре, одбрану по службеној дужности, у закону прописаним случајевима и одбрану сиромашног.

2.3.2. Украјина

Кривични поступак Украјине регулисан је Законом о кривичном поступку (Кримінально-процесуальний кодекс України³⁵⁴), чији је циљ да заштити појединце, друштво и државу од кривичних дела, да заштити права, слободе и легитимне интересе у кривичном поступку, обезбеди брзу, потпуну и непристрасну истрагу и суђење, и друго (стаття 2. Кримінально-процесуальний кодекс).

Одредбама садржаним у Законику о кривичном поступку Украјине осумњиченом, односно оптуженом (окривљеном) у кривичном поступку пружају се гаранције следећих права, и то: да буде усмено или писмено обавештен у вези сумње или оптужбе против њега; да прикупља и износи доказе; да се лично брани или уз помоћ стручног браниоца; да предузима процесне радње у складу са законом. Такође, прописана је обавеза на страни органа који спроводе истрагу, тужиоца и истражног судије, да осумњиченог односно оптуженог упознају о својим правима, као и да му обезбеде остваривање права на правну

³⁵⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI, преузето са: <http://kodeksy.com.ua/kpku-2012.htm>, приступ: 25.06.2015.

помоћ од стране стручног браниоца кога сам изабере или буде постављен (стаття 20. Кримінально-процесуальний кодекс).

Осумњичени односно оптужени има право: да зна које му се дело ставља на терет; да буде јасно и благовремено информисан о својим правима предвиђеним Закоником о кривичним поступком; на састанак са браниоцем пре првог испитивања под условима који обезбеђују тајност комуникације, као и након првог испитивања без ограничења њиховог броја и трајања; да се брани ћутањем; да даје објашњења, исказ о сумњама против њега; захтева преиспитивање основаности притвора; да прикупља и доставља доказе органима који су овлашћени да спроводе истрагу, тужиоцу и истржном судији³⁵⁵; да учествује у поступку; да у току поступка поставља питања и друга права. Оптужени има право: да испитује сведоке, да поставља питања и да присуствује саслушању сведока одбране под истим условима као и код саслушања сведока против њега; да прикупља и изводи доказе; да поднесе жалбу и друге правне лекове (нпр.: иницира ревизију). Осим наведених права, осумњичени, односно оптужени, који је странац, а налази се у притвору, има право да се састане са представницима дипломатског или конзуларног представништва државе чије има држављанство. Осим права, осумњичени односно оптужени има и обавезу да се одазове позиву органа који поступају у истрази, тужиоца, истражног судије, суда и др. (стаття 42. Кримінальний процесуальний кодекс України).

У складу са условима предвиђеним Закоником о кривичном поступку или законом којим се уређује пружање бесплатне правне помоћи осумњичени односно окривљени има право на бесплатну стручну правну помоћ на терет државног буџета (стаття 20. став 1, 2 и 3. Кримінальний процесуальний кодекс України).

Што се тиче учешћа браниоца на страни осумњиченог, односно оптуженог у кривичном поступку, Закоником о кривичном поступку прописано је да ће орган који спроводи истрагу, тужилац, истражни судија или суд, поставити браниоца окривљеном, ако га исти не узме, у следећим случајевима: у случајевима из члана 52. Законика о

³⁵⁵ Обавља послове судске контроле поштовања права, слобода и интереса појединаца у кривичном поступку (стаття 3. став 18. Кримінальний процесуальний кодекс України).

кривичном поступку, када је учешће браниоца обавезно у кривичном поступку а окривљени није узео сам браниоца; када осумњичени, односно оптужени захтева да му се постави бранилац, чије трошкове не може да сноси због лошег имовинског стања или из других објективних разлога, када је учешће браниоца предвиђено законом којим се уређује пружање бесплатне правне помоћи.

У члану 52. Законика о кривичном поступку прописани су случајеви обавезног учешћа браниоца у кривичном поступку (обавезна стручна одбрана), и то: учешће браниоца је обавезно у кривичном поступку за посебно тешка кривична дела-од дана стицања статуса осумњиченог; у односу на осумњичене или оптужене који су млађи од 18 година; у односу на лица која, услед психичког или физичког инвалидитета (нем, глув, слеп, итд.) нису у стању да у потпуности остваре своја права-од тренутка утврђивања ових недостатака; у односу на лица која не говоре језик на коме се води кривични поступак-од тренутка утврђивања ове чињенице; у односу на лица против којих се предузимају принудне медицинске мере, или се одлучује о њиховој примени-од тренутка утврђивања менталне болести или било које друге информације која доводи у сумњу његов разум.

У погледу одбране окривљеног у кривичном поступку, одредбе садржане у Законику о кривичном поступку Украјине јамче право окривљеног на личну и стручну одбрану од стране изабраног браниоца, али и стручну одбрану по службеној дужности у закону прописаним случајевима, као и одбрану сиромашног окривљеног. Одбрана сиромашног окривљеног у Украјини регулисана је и посебним законом о правној помоћи, како би се окривљеном, који према свом имовинском стању није у могућности да оствари право на стучног браниоца без штете за своје издржавање и издржавање чланова своје породице, обезбедила бесплатна правна помоћ с циљем остваривања права на једнак приступ суду и правично суђење, тако да и Украјина спада у групу држава која је одбрану сиромашног окривљеног регулисала и посебним законом.

2. 4. ЗАКОНОДАВСТВО СЕВЕРНОЕВРОПСКИХ ДРЖАВА

2. 4. 1. Финска

Кривични поступак у Финској регулисан је Закоником о кривичном поступку (Criminal Procedure Act³⁵⁶). У поглављу 2. (Chapter 2), секција 1. Законика о кривичном поступку, под насловом „Бранилац (Counsel)“, прописано је да осумњичено лице за кривично дело има право да се брани током истраге и кривичног поступка. У истом поглављу је зајамчено право осумњиченог да ће се њему/њој, на његов/њен захтев, именовати бранилац ако постоји сумња да је он или она оптужен/оптужена за кривично дело за које је прописана казна затвора не мања од четири месеца; или када је он или она ухапшен/ухапшена и доведен/доведена на суђење. Законик о кривичном поступку прописује и случајеве именовања браниоца осумњиченом по службеној дужности (обавезна стручна подбрана), и то у следећим случајевима: ако осумњичени није у стању да се брани сам; ако осумњичени нема браниоца а млађи је од 18 година старости, осим када је очигледно да он или она немају потребу за браниоцем; када бранилац не испуњава квалификације за браниоца, или није у стању да брани осумњиченог на одговарајући начин.

У финском кривичном поступку присутне су гаранције права окривљеног на личну и стручну одбрану од стране браниоца кога окривљени сам узме или му буде постављен по службеној дужности. У погледу одбране сиромашног окривљеног, Финска следи праксу оних земаља које су такву врсту одбране регулисале посебним Законом о правној помоћи (Oikeusapulaki).

³⁵⁶ Criminal Procedure Act (689/1997; amendments up to 733/2015 included), преузето са: <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1997/en19970689.pdf>, приступ: 25.12.2015.

2. 5. ЗАКОНОДАВСТВО СРЕДЊЕЕВРОПСКИХ ДРЖАВА

2. 5. 1. Немачка

Кривични поступак у Немачкој регулисан је Законом о кривичном поступку³⁵⁷, који датира још из 1877. године, с тим да је закон више пута новелиран, односно имао је више од 180 законских измена, које су обухватале измене више параграфа, па чак и читаве одељке. Последња верзија закона објављена је 7. априла 1987. године под називом “Закон о кривичном поступку (Савезни службени гласник I стр. 1074, 1319)³⁵⁸”.

По питању права на одбрану осумњиченог, односно оптуженог, Закон о кривичном поступку Немачке јамчи право на одбрану у свакој фази поступка (§ 137. StPO), почев од истраге. Једна од специфичности кривичног поступка у Немачкој јесте одсуство формалног увода у поступак, тако да на страни органа кривичног гоњења није установљена обавеза да осумњиченог обавесте да је против њега покренут кривични поступак,³⁵⁹ али на почетку првог испитивања осумњиченом се саопштава дело за које се терети и мора се поучити да има право да се изјасни о случају или да се брани ћутањем, као и право да сам изабере браниоца и да се са њим консултује (§§ 136, 163a Absatz 4. StPO).

Закон о кривичном поступку Немачке прописује случајеве обавезне стручне одбране, и то у следећим случајевима:

- ако се главни претрес у првостепеном поступку води пред вишим покрајинским судом или на покрајинском суду;
- ако се осумњиченом на терет ставља тешко кривично дело;

³⁵⁷ Strafprozeßordnung (StPO).

³⁵⁸ Strafprozeßordnung (StPO), In der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 (BGB1. I S. 1074, ber. S 1319), Zuletzt geändert durch Art. 1 G v. 21.12.2015 I 2525, преузето са : <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stpo/gesamt.pdf>, приступ: 25.12.2015.

³⁵⁹ Zakon o krivičnom postupku Savezne Republike Njemačke / [prevod s njemačkog jezika Emina Avdić]. – Sarajevo : University Press : Magistrat, 2011. – XXIV, стр. XXII, преузето са: <http://www.harmonius.org/wp-content/uploads/2014/10/IRZ-ZKP-Njemacki-Prijevod.pdf>, приступ: 26.12.2015.

- ако поступак може довести до забране вршења позива;
- када се над осумњиченим извршава притвор према члану 112, 112а или привремено задржавање према члану 126а или 275а става 6;
- ако је осумњичени боравио најмање три месеца у установи на основу наредбе судије или уз сагласност судије и није отпуштен најмање две седмице пре почетка главног претреса;
- ако у обзир долази вештачење о психичком стању осумњиченог ради смештаја у установу према члану 81;
- ако се спроводи поступак за меру безбедности;
- ако је претходни бранилац одлуком искључен из поступка;
- ако је оштећеном одређен бранилац сходно члану 397а и 406г став 3 и 4. Закона о кривичном поступку (§ 140. StPO).

Осим прописивања случајева обавезне стручне одбране, прописани су и случајеви именовања браниоца од стране председника већа, на основу захтева или по службеној дужности, и то:

- ако се због тежине кривичног дела или сложености случаја или правне ситуације препоручује учешће браниоца или ако је очигледно да се осумњичени не може бранити сам, јер је оштећеном одређен бранилац. Захтев осумњиченог који је глув или нем мора се уважити.

Закон о кривичном поступку Немачке садржи одредбе којима се осумњиченом, односно оптуженом гарантује право на личну одбрану, затим стручну одбрану уз помоћ браниоца кога сам изабере, обавезну стручну одбрану, у закону прописаним случајевима, када осумњичени односно опужени сам не узме браниоца, а одбрана је обавезна. Такође, постоји могућност именовања браниоца од стране председника већа на захтев осумњиченог или по службеној дужности због тежине дела за које се осумњичени терети, сложености случаја или правне ситуације која захтева учешће браниоца на страни осумњиченог.

Браниоца осумњиченом односно окривљеном одређује председник суда који је надлежан за поступање на главном претресу или пред којим је већ поступак покренут, а у случају из члана 149. став 1. тачка 4. одлучује надлежни суд, сходно члану 126. или члана 275 а став 6. Закона о кривичном поступку (§ 141. Absatz 4. StPO).

Закон о кривичном поступку Немачке не садржи одредбе о одбрани сиромашног осумњиченог односно оптуженог у кривичном поступку, који због свог имовног стања не може да сноси трошкове браниоца у поступку, али с друге стране, прописивањем случајева заснивања обавезне стручне одбране и могућности постављања браниоца због тежине кривичног дела, сложености случаја и правне ситуације, прописана је законска могућност да осумњичени односно оптужени може у поступку увек да има браниоца, ако га лично не ангажује ради реализације одбране.

2. 5. 2. Швајцарска

У Швајцарској кривично гоњење и кажњавање за кривична дела прописана савезним и кантоналним законом регулисано је Закоником о кривичном поступку Швајцарске (Strafprozessordnung der Schweizerischen- StPO³⁶⁰).

Одредбама члана 129. Законика о кривичном поступку Швајцарске, окривљеном се у кривичном поступку гарантује право да, у било којој његовој фази, узме правног саветника, односно браниоца по свом избору, у смислу члана 127. параграф 5. или да се брани сам.

Осим могућности да сам изабере браниоца или да се брани сам, предвиђени су и случајеви када окривљени у кривичном поступку мора имати браниоца, ако га сам не узме. Ти случајеви су: ако је окривљени током истражног поступка боравио у притвору дуже од 10 дана; ако окривљеном за дело које му се ставља на терет прети изрицање казне дуже од једне године или друге мере лишења слободе; ако на основу својих психолошких

³⁶⁰ Strafprozessordnung der Schweizerischen, vom 5. Oktober 2007 (Stand am 1. Januar 2016), преузето са: <https://www.admin.ch/opc/de/classifiedcompilation/20052319/index.html>, Das Portal der Schweizer Regierung, приступ: 26.11.2015.

способности или других околности није у стању да схвати шта је у његовом интересу у смислу одбране; ако је оптужница подигнута од стране државног тужиоца; ако се спроводи скраћени поступак (Artikel 130. Strafprozessordnung der Schweizerischen- StPO).

Браниоца по службеној дужности поставља орган који води и руководи поступком, и то:

1. Ако су испуњени услови за обавезну стручну одбрану:

- ако окривљени и поред захтева упућеног од стране суда не узме сам браниоца;
- ако је браниоцу именованом од стране окривљеног престало својство браниоца а окривљени у предвиђеном року не именује новог браниоца.

2. Ако окривљени не располаже довољним материјалним средствима у смислу ангажовања браниоца, у том случају се поставља бранилац по службеној дужности у циљу заштите права окривљеног.

С циљем реализације права окривљеног на одбрану, окривљеном ће се именовати бранилац у поступцима који се не сматрају једноставним, и ако предмет оптужнице у стварном или правном смислу може да изазове проблеме и тешкоће које окривљени лично није у стању да реши. Случај се не сматра једноставним, ако је за дело које се окривљеном ставља на терет запрећена казна затвора већа од четири месеца, затим новчана казна у износу већем од 120 дневница или друштвено користан рад у трајању дужем од 480 сати (Artikel 132. Strafprozessordnung der Schweizerischen- StPO).

Приликом постављања браниоца по службеној дужности, орган који руководи поступком, и који поставља браниоца, може да узме у обзир и жељу окривљеног да га у поступку заступа одређени бранилац (Artikel 133. Strafprozessordnung der Schweizerischen- StPO).

У случају да, након постављања браниоца по службеној дужности, окривљеном у поступку, престане основ за даље ангажовање браниоца, истом престаје дужност, о чему одлучује орган који руководи поступком. Прописана је и могућност разрешења постављеног браниоца по службеној дужности, ако се између оптуженог и браниоца

наруши однос поверења или постављени бранилац није у стању да окривљеном пружи адекватну одбрану. У том случају ће орган који руководи поступком окривљеном поставити другог браниоца у циљу реализације одбране за даљи ток поступка (Artikel 134. Strafprozessordnung der Schweizerischen- StPO).

2. 6. ЗАКОНОДАВСТВО ЗАПАДНОЕВРОПСКИХ ДРЖАВА

2. 6. 1. Француска

Кривични поступак у Француској регулисан је Закоником о кривичном поступку (Code de procédure pénale³⁶¹). Закоником о кривичном поступку предвиђена је могућност да окривљени ангажује браниоца и то пре првог испитивања, када је истражни судија дужан да поучи окривљеног да има право да узме браниоца из реда адвоката. Такође, окривљени мора бити поучен, у случају када није у могућности да сам узме браниоца, о праву да му се у таквом случају постави бранилац по службеној дужности, под условом да се изјасни да жели да има браниоца и да постави такав захтев (Article 114. Code de procédure pénale).

У односу на главни претрес, стручна одбрана окривљеног је обавезна, тако да ће председавајући најпре предложити окривљеном да сам узме браниоца, ако окривљени то не учини, у том случају председник суда ће му поставити браниоца по службеној дужности. Ако оптужени накнадно сам узме браниоца, бранилац постављен по службеној дужности ће бити разрешен (Article 274. Code de procédure pénale).

Окривљени има право, уколико се налази у притвору, да контактира са својим браниоцем и да се тог права не може ускратити (Article 116. Code de procédure pénale). Таква гаранција предвиђена је и у члану 278. Законика о кривичном поступку (Article 278. Code de procédure pénale), којим се јамчи право окривљеног да слободно контактира са својим браниоцем за све време трајања притвора.

³⁶¹ Code de procédure pénale , Version consolidée au 31 décembre 2015.

Законик о кривичном поступку Француске предвиђа право окривљеног да буде испитан у присуству браниоца, али и могућност да се користи и стручном одбраном по свом избору у току кривичног поступка.

Француска, такође, спада у групу земаља које јамче право окривљеног на личну одбрану али и право на стручну одбрану од стране браниоца кога сам окривљени изабере. Посебна карактеристика француског кривичног поступка огледа се у прописивању обавезне стручне одбране на главном претресу, тако да ће се окривљеном, који не може сам ангажовати браниоца (нпр.: сиромашан), поставити бранилац на главном претресу, по службеној дужности. У погледу одбране сиромашног окривљеног, случајеви ван главног претреса, иста је регулисана и посебним Законом о правној помоћи (Loi n° 91-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique), када је у питању одбрана током полицијског притвора, кривичног поступка медијације и кривичног поступка преговарања о кривици и казни.

3. ОДБРАНА СИРОМАШНИХ У УПОРЕДНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ КОЈИМ СЕ РЕГУЛИШЕ ПРАВО НА (БЕСПЛАТНУ) ПРАВНУ ПОМОЋ

3. 1. ЗАКОНОДАВСТВО БИВШИХ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ РЕПУБЛИКА

3. 1. 1. Црна Гора

Устав Црне Горе, у члану 21, гарантује сваком појединцу право на правну помоћ, тако да је, на овај начин, ово право уздигнуто на ниво основног људског права. Уставне гаранције права на правну помоћ подразумевају и обавезе на страни државе на пољу стварања нормативног оквира у овој области, који ће бити модеран и ефикасан.

С циљем изградње нормативног оквира, Скупштина Црне Горе усвојила је Закон о бесплатној правној помоћи 15. априла 2011. године (у даљем тексту: ЗБППЦГ)³⁶², који се примењује од 1. јануара 2012. године. Закон је усвојен да би лицима која према свом имовинском стању нису у могућности да остваре право на судску заштиту без штете по

³⁶² Закон о бесплатној правној помоћи („Службени лист ЦГ“, бр. 20/2011).

нужно издржавање себе и своје породице, обезбеди бесплатну правну помоћ с циљем реализације права на правично суђење и равноправан приступ пред судовима.

Законом о бесплатној правној помоћи регулисана су питања права и услова на бесплатну правну помоћ, принципи правне помоћи, начин остваривања, поступак одобрења, вођења евиденције, финансирања бесплатне правне помоћи, накнада за пружене услуге, контроле рада пружаоца бесплатне правне помоћи и надзора над применом закона и друго.

3. 1. 1. 1. Корисници права на правну помоћ

У члану 1. Закона о бесплатној правној помоћи заузето је становиште да право на бесплатну правну помоћ могу имати само физичка лица (не и правна лица), која према свом имовном стању нису у могућности да остваре право на судску заштиту без штете по нужно издржавање себе и своје породице.

По одредбама ЗБППЦГ, право на бесплатну правну помоћ имају црногорски држављани; лице без држављанства које законито борави у Црној Гори и лице које тражи азил у Црној Гори; странац са сталним настањем или одобреним привременим боравком и друго лице које законито борави у Црној Гори; и друго лице у складу са потврђеним и објављеним међународним уговором (члан 12. ЗБППЦГ). Наведена лица имају право на бесплатну правну помоћ ако је: корисник материјалног обезбеђења породице или неког другог права из социјалне заштите у складу са законом којим се уређује социјална и дечија заштита; дете без социјалног старања; лице са посебним потребама; жртва кривичног дела насиља у породици или у породичној заједници и трговине људима; и лице слабог имовног стања (члан 13. ЗБППЦГ). У случају да лице, које спада у круг лица којима се може одобрити бесплатна правна помоћ, оствари право на бесплатну правну помоћ по другом закону, у том случају то лице не може остварити право на исти облик бесплатне правне помоћи у истој правној ствари по овом закону (члан 6. ЗБППЦГ).

3. 1. 1. 2. Врсте и облици правне помоћи

У члану 20. и 21. Закона о бесплатној правној помоћи прописане су врсте и облици бесплатне правне помоћи, тако што се дефинише да правно саветовање обухвата правно обавештење (опште обавештење о прописаним правима и обавезама из одређене правне области, поступак остваривања права и обавези покушаја вансудског решавања спора) и правни савет (детаљно обавештавање о начину и могућностима решавања одређеног правног питања у конкретној правној ствари).

У члану 23. законског текста дефинисано је и састављање писмена. У питању је састављање тужбе или другог акта којим се иницира поступак, жалбе, уставне жалбе и аката којим се покреће поступак пред Европским судом за људска права.

Осим ових врста и облика бесплатне правне помоћи, законским текстом је предвиђено и заступање, које подразумева предузимање процесних радњи пред судом, Државним тужилаштвом, Уставним судом Црне Горе и у поступку за вансудско решавање спорова.

3. 1. 1. 3. Пружаоци правне помоћи

По одредбама Закона о бесплатној правној помоћи, бесплатну правну помоћ у Црној Гори пружају адвокати по редоследу са списка Адвокатске коморе Црне Горе, којима за пружање бесплатне правне помоћи припада 50% накнаде за рад, утврђене Адвокатском тарифом и накнада нужних трошкова.

Правну помоћ, односно правно саветовање, може пружити и Служба бесплатне правне помоћи, која се образује при основном суду у којем функцију врши десет или више судија, са дужношћу да води евиденцију о пруженом правном саветовању (члан 32. ЗБППЦГ).

3. 1. 1. 4. Поступак за остваривање права на правну помоћ

Служба бесплатне правне помоћи (у даљем тексту: Служба) или реферат (који се образују при основном суду у којем функцију врши мање од десет судија), су задужени за

вршење стручних и административних послова у поступку одобравања бесплатне правне помоћи.

У погледу органа надлежног за одобравање бесплатне правне помоћи, закон предвиђа да је то председник основног суда или судија кога он овласти, на чијем подручју тражилац има пребивалиште или боравиште.

Поступак за остваривање права на бесплатну правну помоћ иницира се захтевом за одобрење бесплатне правне помоћи, који се подноси надлежном суду, преко Службе бесплатне правне помоћи. У року од 15 дана, Служба прибавља податке о непокретности и пореским обавезама тражиоца или њихових чланова породице и на основу прибављених података, председник суда или судија који је задужен за прегледање захтева доноси одлуку о додели бесплатне правне помоћи, против које се може покренути управни спор пред управним судом.

Тражиоцу бесплатне правне помоћи, коме је таква помоћ одобрена, издаје се упутница, која садржи: облик одобрене правне помоћи, име адвоката који му је додељен, са описом правне ствари због које му је одобрена бесплатна правна помоћ (члан 48. ЗБППЦГ).

На страни лица коме је одобрена бесплатна правна помоћ закон установљава дужност да, у периоду од одобравања бесплатне правне помоћи до дана закључног обрачуна трошкова, обавештава Службу о променама свих чињеница и околности које су од утицаја за остваривање права на бесплатну правну помоћ. За случај да корисник права на бесплатну правну помоћ успе у поступку (у целини или делимично) и стекне приходе, у том случају је у обавези да врати у државни буџет износ трошкова остварених по основу одобрене бесплатне правне помоћи.

3. 1. 1. 5. Финансирање правне помоћи

Средства за реализацију правне помоћи обезбеђују се из буџета Црне Горе. Адвокати на крају поступка, подносе трошкове Служби правне помоћи, на основу којих

председник суда доноси решење о трошковима, које има карактер правоснажног акат, и као такав се доставља судском савету надлежном за плаћање адвоката.

3. 1. 1. 6. Регистар и надзор

Вођење регистра нових захтева и одобрених захтева за бесплатну правну помоћ је у надлежности Службе за бесплатну правну помоћ, који је увек на располагању надлежном министарству. Евиденција у регистар се односи на податке: име, јединствени матични број и адресу подносиоца захтева, име, јединствени матични број и адресу чланова породице подносиоца захтева, број предмета, облик одобрене бесплатне правне помоћи, број и датум одлуке, датум правоснажности одлуке, износ исплаћених и враћених средстава и друго.

На квалитет бесплатне правне помоћи која се пружа тражиоцу, пази орган пред којим се води поступак, у коме је одобрена бесплатна правна помоћ. Орган пред којим се води поступак, ако процени да је квалитет пружене правне помоћи незадовољавајући, о томе ће обавестити лице коме је одобрена бесплатна правна помоћ и надлежни орган. У том случају, лице коме је одобрена правна помоћ може поднети захтев за промену адвоката овлашћеног за пружање правне помоћи, о чему надлежан орган одлучује у року од осам дана од дана подношења захтева (члан 63. ЗБППЦГ).

Министарство за послове правосуђа врши управни надзор над спровођењем Закона о бесплатној правној помоћи. У првој години имплементације Закона о бесплатној правној помоћи, односно у 2012. години, поднето је 428 захтева за бесплатну правну помоћ, од тог броја у 304 случаја додељена је бесплатна правна помоћ. По питању облика додељене бесплатне правне помоћи највише је било правних савета и заступање пред првостепеним и другостепеним судом (263); састављање писмена (50,3); правно саветовање (11,2); и правни савети и заступање у поступку пред Државним тужиоцем (2). Бесплатна правна помоћ додељена је на основу породичног додатка (168); лицима са посебним потребама

(4); жртвама дела породичног насиља и трговине људима (1); и особама слабог имовног стања (141).³⁶³

3. 1. 2. Хрватска

У Републици Хрватској најпре је донет Закон о бесплатној правној помоћи, који је усвојен 2008. године. Међутим, пар година касније, односно 2013. године усвојен је нови Закон о бесплатној правној помоћи³⁶⁴, који је ступио на снагу 1. јануара 2014. године.

Законом о бесплатној правној помоћи Републике Хрватске (у даљем тексту: ЗБППХ) уређује се сврха, корисници и врсте правне помоћи, пружаоци правне помоћи, услови, поступак за остваривање бесплатне правне помоћи, прекогранично остваривање правне помоћи, финансирање бесплатне правне помоћи и надзор на спровођењем овог закона.

3. 1. 2. 1. Корисници права на правну помоћ

Корисници бесплатне правне помоћи су: хрватски држављани; дете које нема хрватско држављанство и затечено је у Републици Хрватској без пратње одрасле особе одговорне према закону; странци на привременом боравку под условом узајамности и странци на сталном боравку; странци под привременом заштитом; странци који незаконито бораве и странци на краткотрајном боравку у поступцима доношења решења о протеривању или решења о повратку; тражитељи азила, азиланти и странци под супсидијарном заштитом те чланови њихових породица који законито бораве у Републици Хрватској, у поступцима у којима им правна помоћ није осигурана посебним законом (члан 5. ЗБППХ).

³⁶³ Упоредна анализа регионалних механизма за пружање бесплатне правне помоћи, Светска банка Мулти-донаторски фонд за подршку реформе правосуђа у Србији, 2014, стр. 11, преузето са: [http://www.mdtfjss.org.rs/archive//file/Uperedna%20analiza%20sistema%20za%20pruzanje%20besplatne%20pravne%20pomoci%20u%20regionu\(1\).pdf](http://www.mdtfjss.org.rs/archive//file/Uperedna%20analiza%20sistema%20za%20pruzanje%20besplatne%20pravne%20pomoci%20u%20regionu(1).pdf), приступ: 29.12.2015. године.

³⁶⁴ Закон о бесплатној правној помоћи („Народне новине“, бр. 143/2013).

3. 1. 2. 2. Врсте и облици правне помоћи

Закон о бесплатној правној помоћи предвиђа две врсте бесплатне правне помоћи: примарну и секундарну.

Примарна правна помоћ обухвата: општу правну информацију, правни савет, састављање поднесака пред јавноправним телима, Европским судом за људска права и међународним организацијама у складу с међународним уговорима и правилима о раду тих тела, заступање у поступцима пред јавноправним телима, правну помоћ у вансудском мирном решењу спора (члан 9. ЗБППХ).

Секундарна правна помоћ обухвата: правни савет, састављање поднесака у поступку заштите права радника пред послодавцем, састављање поднесака у судским поступцима, заступање у судским поступцима, правну помоћ у мирном решењу спора. Такође, обухвата и ослобођење од плаћања трошкова судског поступка и ослобођење од плаћања судских такси (члан 12. ЗБППХ).

3. 1. 2. 3. Пружаоци правне помоћи

Закон о бесплатној правној помоћи, по питању пружаоца правне помоћи, прави разлику у односу на то да ли се пружа примарна или секундарна правна помоћ (члан 6. ЗБППХ). У односу на врсту бесплатне правне помоћи, примарну правну помоћ пружају канцеларије (уреди³⁶⁵), овлашћена удружења (овлашћене удруге) и правне клинике, док секундарну правну помоћ пружају адвокати (одвјетници).

3. 1. 2. 4. Поступак за остваривање права на правну помоћ

Поступак за остваривање права на примарну правну помоћ, сходно законским одредбама, покреће се директним обраћањем пружаоцу примарне правне помоћи.

³⁶⁵ Уред је уред државне управе у жупанији и надлежно управно тело Града Загребa (члан 4. став 1. тачка 6. ЗБППХ).

Пружалац ће пружити правну помоћ, ако су испуњени услови из члана 10. Закона о бесплатној правној помоћи (члан 11. ЗБППХ).

Поступак за остваривање права на секундарну правну помоћ покреће се подношењем захтева надлежној канцеларији, на прописаном обрасцу, за који се не плаћају таксе (члан 16. ЗБППХ). Канцеларија о захтеву одлучује решењем, у року од 15 дана од дана подношења уредног захтева. Против решења канцеларије подносилац захтева може изјавити жалбу у року од 15 дана од дана доставе решења. О жалби одлучује надлежно министарство, у року од осам дана од дана пријема уредне жалбе. Против решења надлежног министра може се покренути управни спор (члан 17. ЗБППХ).

У поступку одлучивања по захтеву за признавање права на бесплатну правну помоћ канцеларија је овлашћена (на основу сагласности коју уз захтев дају подносилац захтева и чланови његове породице) да од надлежних органа и правних лица захтева податке из Јединственог регистра рачуна, податке који су одређени као банковна тајна и друге податке о имовини подносиоца захтева и чланова породице (члан 18. ЗБППХ). Корисник правне помоћи може се потпуно или делимично ослободити плаћања трошкова правне помоћи, док се правна помоћ одобрава увек у пуном опсегу (члан 19. ЗБППХ).

3. 1. 2. 5. Финансирање правне помоћи

Средства за организовање система бесплатне правне помоћи обезбеђују се из државног буџета, средстава јединице локалне самоуправе, регионалних самоуправа, донација и других прихода у складу са законом. Средства која се не утроше за реализацију система бесплатне правне помоћи, враћају се у државни буџет. Средства за пружање правне помоћи овлашћених удружења и високошколских установа за рад правних клиника могу се одобрити на бази одобреног пројекта (пројектно финансирање). Надлежно министарство за послове правосуђа сваке године објављује конкурс за доделу средстава за финансирање невладиних организација, које су регистроване за пружање бесплатне правне помоћи, и правних клиника на правним факултетима.

3. 1. 2. 6. Регистар и надзор

У члану 34. Закона о бесплатној правној помоћи предвиђен је регистар пружалаца примарне правне помоћи, које води министарство задужено за послове правосуђа.

Предвиђене су две врсте надзора: управни и стручни надзор.

Управни надзор над применом Закона о бесплатној правној помоћи врши министарство задужено за послове правосуђа (члан 40. ЗБППХ).

Стручни надзор (обухвата надзор над савесним и стручним пружањем бесплатне правне помоћи) врши суд по службеној дужности, или други орган пред којим се води поступак, у којем странка остварује право на бесплатну правну помоћ (члан 41. ЗБППХ).

Надзор над радом пружаоца примарне правне помоћи обавља непосредно и надлежно министарство, које најмање једном у две године обавља надзор над пружањем бесплатне правне помоћи од стране пружаоца примарне правне помоћи (члан 41. став 2. ЗБППХ). У случају да орган који води поступак утврди да се бесплатна правна помоћ пружа несавесно или нестручно, о тим околностима саставиће белешку у спису предмета и упозорити пружаоца бесплатне правне помоћи, корисника правне помоћи, канцеларију и министарство надлежно за послове правосуђа. Уколико се ради о нестручном или несавесном пружању бесплатне правне помоћи, министарство надлежно за послове правосуђа обавестиће о томе Хрватску адвокатску комору, ако је правну помоћ пружао адвокат; министарство надлежно за послове управе, ако је правну помоћ пружала канцеларија; и високошколску установу, ако је бесплатну правну помоћ пружала правна клиника. У случају да је бесплатну правну помоћ пружало овлашћено удружење, надлежно министарство ће преиспитати овлашћење за пружање бесплатне правне помоћи и о томе ће сачинити забележбу у Регистар, а може донети и решење о забрани пружања бесплатне правне помоћи, ако удружење виšekратно понавља несавесно или нестручно пружање бесплатне правне помоћи. Против решења се може покренути управни спор (члан 41. ЗБППХ).

У 2012. годину поднето је 7068 захтева за одобравање бесплатне правне помоћи, а додељена је у 5877 случајева. У погледу врсте додељење бесплатне правне помоћи, секундарна правна помоћ је додељена у 4936 (83,94%) случаја, а примарна бесплатна правна помоћ у 448 (7,62%) случајева. Структура додељене бесплатне примарне правне помоћи је: састављање захтева пред државним органима (404); заступање у поступцима пред државним органима (44). Структура додељене секундарне правне помоћи (у оквиру 4936 случајева) је: састављање захтева у судским поступцима (315); заступање у судским поступцима (4622). У оквиру 5877 случајева додељене бесплатне правне помоћи структура је следећа: судски поступци (5234); управни поступак (614); у поступцима пред послодавцима (9); и у поступку алтернативног решавања спорова (19). У 78, 2 % случајева бесплатну правну помоћ су пружали адвокати, а у 21, 9% случајева овлашћена удружења³⁶⁶.

3. 1. 3. Словенија

Закон о бесплатној правној помоћи у Републици Словенији донет је 2001. године, с изменама и допунама које су ступиле на снагу 2004, 2008, 2014. и 2015. године (у даљем тексту: ЗБППС).³⁶⁷ ЗБППС правну помоћ означава као право корисника на целокупно или делимично обезбеђивање средстава потребних за покривање трошкова правне помоћи и ослобађање од плаћања судских трошкова (члан 1. став 3. ЗБППС).

3. 1. 3. 1. Корисници правне помоћи

Корисници правне помоћи по одредбама ЗБППС су: држављанини Републике Словеније; странци са сталним или привременим боравком у Републици Словенији и лица без држављанства (апатриди), који легално бораве у Словенији; остали странци под условом реципроцитета, или под условима и у случајевима предвиђеним међународним

³⁶⁶ Упоредна анализа регионалних механизма за пружање бесплатне правне помоћи, Светска банка Мулти-донаторски фонд за подршку реформе правосуђа у Србији, 2014, op. cit. стр. 21-24.

³⁶⁷ Zakon o brezplačni pravni pomoči (Uradni list RS, št. 96/04 – uradno prečišćeno besedilo, 23/08, 15/14 – odl. US in 19/15).

документима који обавезују Републику Словенију; друга лица у односу на која закон или међународни уговор обавезује Републику Словенију да су корисници бесплатне правне помоћи; невладине организације и удружења активна у непрофитном и јавном интересу, која су уписана у одговарајући регистар, у складу са важећим законом, у питањима која се односе на вршење делатности у јавном интересу или у сврху за коју су основане.

3. 1. 3. 2. Врсте и облици правне помоћи

Закон о бесплатној правној помоћи предвиђа следеће облике бесплатне правне помоћи: правни савет; формулисање, проверу и оверу писмена о правним односима, чињеницама и изјавама; правни савети и заступање за закључивање судских поравнања; правни савети и заступање у поступцима пред судовима у првом и другом степену; правни савети и заступање у вези са ванредним правним лековима; правни савети и заступање у вези са уставном жалбом; правни савети и заступање пред међународним судовима; правни савети и заступање у подношењу иницијативе за оцену уставности; и ослобађање од судских трошкова (члан 26. ЗБППС).

3. 1. 3. 3. Пружаоци правне помоћи

У Републици Словенији, сходно члану 29. Закона о бесплатној правној помоћи, правну помоћ пружају адвокати, који су регистровани у Регистар адвоката, и бележници у стварима које се решавају у складу са законом којим се уређује јавно бележништво.

Правно саветовање, из члана 26. Закона о бесплатној правној помоћи, може да пружа лице али без намере остваривања профита уз претходну сагласност министарства надлежног за послове правосуђа (члан 29. став 2. ЗБППС).

3. 1. 3. 4. Поступак за остваривање права на правну помоћ

Сви они који због свог материјалног положаја или положаја своје породице не би били у могућности да покрију трошкове правне помоћи (заступање у поступцима пред судовима и друго), а да тим не угрозе своју и егзистенцију своје породице, имају право на

бесплатну правну помоћ (одбрану сиромашног), ако спадају у круг лица из члана 10. Закона о бесплатној правној помоћи.

Поступак за доделу бесплатне правне помоћи покреће се молбом, на прописаном обрасцу, уз који се морају доставити потребна документа, која се подноси надлежном окружном суду, радном суду или управном суду, на чијем подручију молилац има пребивалише. На основу поднете молбе, надлежни орган доноси решење, којим одлучује да ли молилац има право на бесплатну правну помоћ или не. У погледу избора лица које ће пружати бесплатну правну помоћ, сам молилац може у молби да изабере лице овлашћено за пружање бесплатне правне помоћи. У супротном, ако не буде изабрао такво лице, одредиће га надлежни орган по службеној дужности.

3. 1. 3. 5. Финансирање правне помоћи и надзор

Средства за спровођење Закона о бесплатној правној помоћи обезбеђују се из буџета Републике Словеније. Евиденцију о бесплатној правној помоћи води надлежни орган, на основу упутства о начину евидентирања и садржаја евиденције које издаје министарство надлежно за послове правосуђа.

3. 2. ЗАКОНОДАВСТВО ДРЖАВА ЦЕНТРАЛНЕ И ЗАПАДНЕ ЕВРОПЕ

3. 2. 1. Немачка

У немачком правном систему разликују се два облика правне помоћи: саветодавна правна помоћ и правна помоћ у трошковима поступка, између којих постоји битна разлика, што указује на чињеницу да постоји и више правних извора, по овом питању.

Саветодавна правна помоћ је регулисана одредбама Закона о правном саветовању и представљању грађана са ниским примањима³⁶⁸, а правна помоћ у трошковима регулисана је Закоником о грађанском поступку³⁶⁹ и Законом о кривичном поступку³⁷⁰.

³⁶⁸ Gesetz über Rechtsberatung und Vertretung für Bürger mit geringem Einkommen vom 18.6.1980, BGBl. I S. 689, BGBl. III 303-15, преузето са: <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Pravna-pomoc.pdf>, приступ: 10.01.2016.

Обе правне помоћи се додељују под условима прописаним законом.

Први услов за додељивање обе правне помоћи је финансијска подобност, која се утврђује на основу личних примања и имовинског стања. Степен финансијске подобности се утврђује тако што се од бруто прихода одузму сви редовни трошкови и доприноси. У параграфу 1. Закона о правном саветовању и представљању грађана са ниским примањима утврђено је да се саветодавна правна помоћ може доделити лицу ако су његове личне и економске прилике такве да он нема средстава за остваривање својих права ван судског поступка.

Правну помоћ у трошковима поступка може добити лице које не може сносити трошкове судског поступка, како делимично тако ни у рате (у немачком правном систему је могуће плаћање трошкова поступка на рате), с обзиром на своје личне и економске прилике. Лице мора предочити доказе да не може сносити трошкове поступка, чак ни у ратама. За утврђивање способности плаћања трошкова судског поступка немачки законодавац користи израз „приход који се може употребити“. Добија се тако што се од бруто прихода одбију социјална давања, порези и корективни износи прописани од стране надлежног органа. Правна помоћ се неће доделити уколико трошкови поступка нису већи од вредности три месечне рате (утврђују се на основу месечног прихода који се може употребити).³⁷¹

Лице које подноси захтев за правну помоћ, осим доказивања лошег имовинског стања, мора учинити основаним своје право, разумне шансе за успех и добронамерност својих радњи. Осим сиромаштва, морају се испунити и други услови, тако да у немачком праву не постоји могућност да се оствари правна помоћ само по основу имовног стања. За добијање саветодавне правне помоћи, поред услова који се морају кумулативно испунити,

³⁶⁹ Zivilprozessordnung, ausfertigungsdatum: 12.09.1950, "Zivilprozessordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 5. Dezember 2005 (BGBl. I S. 3202; 2006 I S. 431; 2007 I S. 1781), die zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 8. Juli 2014 (BGBl. I S. 890) geändert wordenist".

³⁷⁰ Strafprozeßordnung (StPO).

³⁷¹ Р. Сепи, Правна помоћ, Центар за унапређење правних студија, Београд, 2007, стр. 117- 118.

потребно је да подносилац захтева докаже да нема других могућности за прибављање помоћи које су му доступне, и да остваривање његовог права није мотивисано злим намерама.³⁷²

У немачком праву, правна помоћ обухвата следеће области: саветодавна правна помоћ, која се додељује за материју грађанског, радног, управног, уставног и социјалног законодавства³⁷³, а у кривичноправној материји само у виду савета, не и заступања и изван судског поступка³⁷⁴. Ова врста правне помоћи, намењена лицима са нижим примањима, обезбеђује бесплатне правне савете и бесплатно заступање али само изван судског поступка; правна помоћ у трошковима поступка, представља помоћ странкама у судском поступку у циљу његове реализације и завршетка у односу на конкретну правну ствар и која се додељује сходно одредбама закона који регулише грађански поступак. Додељује се за све судске поступке, како оних расправних тако и ванрасправних (грађанскоправна област), и за вођење поступка пред трговинским судовима и арбитражама. У стечајном и ликвидационом поступку, дужници не могу бити корисници правне помоћи јер се дужницима као странци оставља могућност да плате трошкове поступка за одређени временски период.³⁷⁵

Правна помоћ у трошковима поступка се не додељује оптуженима у кривичном поступку, због тога што у немачком праву не постоји систем правне помоћи који би се односио само на сиромашне.³⁷⁶ У овом случају, одредбе о правној помоћи, садржане су у одредбама којима се регулише кривични поступак, односно у правилима о обавезној одбрани и изабраном браниоцу.

³⁷² Закона о правном саветовању и представљању грађана са ниским примањима, *op. cit.*, параграф 1.

³⁷³ *Ibid.*, параграф 2.

³⁷⁴ *Ibid.*, параграф 3.

³⁷⁵ Р. Сепи, Правна помоћ, *op. cit.*, стр. 134.

³⁷⁶ *Ibid.*

3. 2. 1. 1. Пружаоци правне помоћи

У зависности од врсте правне помоћи, разликују се и њени пружаоци. Тако, саветодавну правну помоћ могу пружати адвокати и правни саветници³⁷⁷, као и саветодавни одбори основани при органима надлежним за правосудну администрацију.

Правну помоћ могу пружати и окружни судови, али само по питању пружања хитних информација или указивања на друге могућности за пружање помоћи.³⁷⁸

Када је у питању правна помоћ у трошковима поступка, она се везује за адвоката, који има право на накнаду за заступање, под условом да је такво заступање предвиђено законом.

3. 2. 1. 2. Потребне квалификације за пружање правне помоћи

Правну помоћ у немачком праву могу пружати лица која су стекла одређени степен правног образовања и која су обавила неопходну праксу, али поред наведених услова, потребно је и да буду уписана у именик Адвокатске коморе³⁷⁹ и да буде изабрано за пружање правне помоћи. Конкретно, саветодавну правну помоћ пружају адвокати које изабере прималац правне помоћи³⁸⁰. Када се правна помоћ састоји у трошковима поступка, примаоца правне помоћи заступа адвокат кога сам изабере³⁸¹, под условом да је у питању адвокат који је поднео захтев за доделу правне помоћи.

3. 2. 1. 3. Поступак за доделу правне помоћи

Правна помоћ се одобрава лицу ако су испуњени сви услови и након завршетка поступка доделе правне помоћи. Тражилац правне помоћи попуњава одговарајући образац,

³⁷⁷ Закона о правном саветовању и представљању грађана са ниским примањима, *op. cit.*, параграф 3.

³⁷⁸ *Ibid.*

³⁷⁹ *Ibid.*

³⁸⁰ *Ibid.*, *op. cit.*, параграф 6.

³⁸¹ Закон о грађанском поступку, *op. cit.*, параграф 121.

који је доступан свима. Они се могу узети у просторијама општинских судова или код адвоката. Захтев за доделу саветодавне правне помоћи подноси се усмено, или у писаној форми³⁸² општинском суду, на чијој територији подносилац захтева или тражилац правне помоћи има стално пребивалиште³⁸³, односно општински суд на чијој територији је настала потреба за правном помоћи, ако подносилац захтева нема стално пребивалиште. Захтев за добијање правне помоћи у трошковима поступка подноси се суду који води поступак, или се може очекивати да ће га водити³⁸⁴.

О захтеву за доделу правне помоћи одлуку доноси суд након провере испуњености законских услова за њену доделу, при чему ће посебно испитати личне и економске прилике подносиоца захтева.

На одлуку о одбијању саветодавне правне помоћи може се уложити посебно правно средство, које се назива подсетник³⁸⁵. У случају одбијања захтева за доделу правне помоћи у трошковима поступка, подносилац захтева у року од месец дана или одмах може поднети жалбу против одлуке о одбијању захтева.³⁸⁶

У кривичном поступку обавезног браниоца поставља суд пред којим се води поступак.³⁸⁷

3. 2. 1. 4. Финансирање правне помоћи и надзор

Финансирање правне помоћи у Немачкој се у потпуности финансира из савезног и државног буџета покрајина.

³⁸² Закона о правном саветовању и представљању грађана са ниским примањима, *op. cit.*, параграф 4.

³⁸³ *Ibid.*

³⁸⁴ *Ibid.*, *op. cit.*, параграф 147.

³⁸⁵ Закона о правном саветовању и представљању грађана са ниским примањима, *op. cit.*, параграф 6.

³⁸⁶ Законик о грађанском поступку, *op. cit.*, параграф 128.

³⁸⁷ Закон о кривичном поступку, *op. cit.*, параграф 140-142.

У Немачкој надзор над организовањем и спровођењем правне помоћи руководе савезна држава и покрајине, а непосредни надзор врше органи надлежни за управљање правосуђем. У надлежности Савезног министарства правде је систем саветодавне правне помоћи, које има и овлашћења да прописује и контролише начине плаћања надокнада³⁸⁸

3. 2. 2. Француска

У француском праву, правну помоћ, као општи појам, чине: помоћ за приступ праву; помоћ у правосуђу (правосудна помоћ) и право на помоћ адвоката током полицијског притвора, кривичног поступка медијације и кривичног поступка преговарања о кривици и казни.³⁸⁹

3. 2. 2. 1. Корисници правне помоћи

Право на правосудну помоћ имају она лица чије је имовинско стање (финансијски извори) такво да не могу сносити трошкове за остваривање својих права у поступку.³⁹⁰ Финансијски извори су и услов за остваривање права на пружање правне помоћи од стране адвоката током полицијског притвора, кривичног поступка медијације и кривичног поступка преговарања о кривици и казни.³⁹¹ Помоћ за приступ суду могу остварити грађани, под условима које је одредио Савет за помоћ у департманима и у складу са Законом о правној професији.³⁹² Провера финансијских извора (имовинског стања) за добијање правосудне помоћи обухвата просечне месечне приходе (у приходе

³⁸⁸ Закона о правном саветовању и представљању грађана са ниским примањима, *op. cit.*, параграф 11.

³⁸⁹ Loi n° 91-647 du 10 juillet 1991 – Loi relative à l'aide juridique – Modifié par Loi n° 99-515 du 23 juin 1999 art. 5 (JORF 24 juin 1999), Article 1 (Закон о правној помоћи, члан 1.), преузето са: <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Pravna-pomoc.pdf>, приступ: 10.12.2015.

³⁹⁰ Loi n° 91-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique, Modifié par Loi n°98-1163 du 18 décembre 1998 - art. 13 JORF 22 décembre 1998, Article 2 (Закон о правној помоћи, члан 2.).

³⁹¹ Loi n° 91-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique, Modifié par Loi n°98-1163 du 18 décembre 1998 - art. 13 JORF 22 décembre 1998, Article 64-2 (Закон о правној помоћи, члан 64. став 2.).

³⁹² Loi n° 91-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique, Modifié par Loi n°98-1163 du 18 décembre 1998 - art. 13 JORF 22 décembre 1998, Article 53 (Закон о правној помоћи, члан 53.).

улази: плата, пензија, приходи остварени на име закупнине, вредност покретне и непокретне имовине- осим куће у којој живи подносилац захтева и др.) које је подносилац захтева остварио у току претходне календарске године. У односу на жртве тешких кривичних дела, чланова њихових породица и ратне пензионере, право на правосудну помоћ припада им аутомтски, без икаквих услова, почев од 2003. године, на основу нових законских решења³⁹³. Такође, лица која су корисници специјалне правне помоћи су ослобођена обавезе доказивања свог имовинског стања у поступку за доделу правне помоћи.³⁹⁴

За добијање правосудне помоћи, поред наведних услова, за судски поступак, подносилац захтева мора доказати да су његове планиране активности у поступку допуштене и да су основане, односно разумне³⁹⁵, што се, са друге стране, не примењује на лица која су под истрагом, окривљена, оптужена или осуђена лица у кривичном поступку, грађански одговорна лица и сведоке³⁹⁶.

Правосудну правну помоћ могу добити само физичка лица, француски држављани, држављани држава чланица Европске уније, или страни држављани који имају легално стално боравиште у Француској и деца млађа од осамнаест година³⁹⁷, док оптужена лица у кривичном поступку имају право на правну помоћ без обзира на држављанство³⁹⁸.

³⁹³ Dekret br. 2003–300 (Decret n° 2003–300 du 2 avril 2003 modifiant le decret n° 91–1266 du 19 decembre 1991 portant application de la loi n° 91–647 du 10 juillet 1991 relative a l'aide juridique), преузето са: <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Pravna-pomoc.pdf>, приступ: 05.12.2015.

³⁹⁴ Loi n° 91-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique, Modifié par Loi n°98-1163 du 18 décembre 1998 - art. 13 JORF 22 décembre 1998, Article 7 (Закон о правној помоћи, члан 7.).

³⁹⁵ Loi n° 91-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique, Modifié par Loi n°98-1163 du 18 décembre 1998 - art. 13 JORF 22 décembre 1998, Article 7 (Закон о правној помоћи, члан 7.).

³⁹⁶ С. Гајин, и др., Правна помоћ, Центар за унапређење правних студија, Београд, 2007, стр. 116, преузето са: <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Pravna-pomoc.pdf>, приступ: 11.12.2015.

³⁹⁷ Loi n° 91-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique, Modifié par Loi n°98-1163 du 18 décembre 1998 - art. 13 JORF 22 décembre 1998, Article 3 (Закон о правној помоћи, члан 3.).

³⁹⁸ *Ibid.*

3. 2. 2. 2. Границе правне помоћи

У француском праву, правна помоћ се може доделити за финансирање расправног поступка (спор две стране), али и у случајевима када се не води судски спор; за све врсте поступака (кривични, управни, грађански и сл.); за поступке пред свим судовима, без обзира на степен и врсту поступка; и за део или цели ток судског поступка.³⁹⁹

Подносилац захтева може захтевати правну помоћ како пре, тако и током поступка. Помоћ покрива све области права. Правосудна правна помоћ, у садржинском смислу, обухвата потпуно или делимично финансирање заступања и вођења судског спора, док правна помоћ за приступ праву се састоји у обезбеђивању правних савета (консултације, правне информације, савети, врши се припрема правних докумената и др.) клијентима који су бесплатни. Када је у питању кривична материја, правна помоћ обухвата консултације током превентивног задржавања и испитивања, поступка медијације и преговарања о кривици и казни.

3. 2. 2. 3. Пружаоци правне помоћи

Правосудну правну помоћ, као и правну помоћ током полицијског притвора, кривичног поступка медијације и кривичног поступка преговарања о кривици и казни, пружају само адвокати. У односу на правну помоћ за приступ праву, ситуација је нешто другачија, јер по законским одредбама њу пружају савети за правну помоћ за приступ праву у департаманима (у питању су органи од јавног интереса)⁴⁰⁰, којима председава председник првостепеног суда (опште надлежности) и који пружају правну помоћ, која се не састоји у заступању пред судом, ову врсту правне помоћи пружају адвокати.⁴⁰¹

³⁹⁹ Loi n° 91-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique, Modifié par Loi n°98-1163 du 18 décembre 1998 - art. 13 JORF 22 décembre 1998, Article 10 (Закон о правној помоћи, члан 10.).

⁴⁰⁰ Conseil Departemental de l'Accès au Droit– CDAD.

⁴⁰¹ Р. Сепи, Правна помоћ, *op. cit.*, стр. 145.

3. 2. 2. 4. Поступак за доделу правне помоћи

Поступак за доделу правне помоћи зависи од различитих околности. Када су подносиоци захтева француски држављани и страни држављани са сталним пребивалиштем у Француској, у том случају захтев се подноси у писаној форми од стране тражиоца или његовог заступника. У захтеву, подносилац наводи доказе и чињенице којима доказује основаност свог захтева, као и доказе о свом имовинском стању и имовинском стању чланова његове породице. Захтев се подноси Бироу за правну помоћ (координира спровођење одредаба о правној помоћи која се односи на заступање пред судом), који се организују при сваком првостепеном суду опште надлежности и чијег председника именује председник првостепеног суда. Такође, при Касационом суду, Државном савету и Апелационој комисији за избеглице формира се по један биро.

Ако подносилац захтева нема сталну адресу на територији Француске, захтев за правну помоћ може поднети Бироу за правну помоћ према његовом слободном избору.

Ако је у питању француски држављанин, који живи у иностранству, подносилац захтев може поднети конзулату. По захтеву за пружање правне помоћи надлежни биро доноси одлуку, која садржи податке о финансијској подобности за пружање правне помоћи и околности везане за разумност и основаност захтева, односно радњи које ће бити предузете у поступку. По добијеној одлуци о прихватању захтева за правну помоћ, лице у чију је корист донета одлука, ступа у контакт са адвокатом или другим лицима, која пружају правну помоћ, и упознаје их са предметом, пружа им информације и неопходна документа. Избор адвоката је слободан, што значи да лице коме је одобрена правна помоћ сам бира адвоката, а само изузетно, ако лице није изабрало адвоката, адвоката поставља председник адвокатске коморе према седишту регионалног суда⁴⁰².

Постоји и посебан случај додељивања правне помоћи, који се тиче питања хитности у поступку. У случају хитности одлуку о бесплатној правној помоћи могу донети председник Бироа за правну помоћ и председник надлежног суда, што је карактеристично

⁴⁰² Loi n° 91-647 du 10 juillet 1991 – Loi relative a l'aide juridique, Article 25 (Закон о правној помоћи, члан 25.).

за кривичне поступке и ситуације када се лице налази у полицијском притвору, када се прелиминарно саслушава или то захтевају околности сумарног суђења и сл.

У случају одбијања захтева за доделу правне помоћи, против исте се може изјавити правни лек (апел). Што се тиче обима правне помоћи, она се може доделити за све врсте судских поступака пред било којим судом.⁴⁰³

3. 2. 2. 5. Финансирање правне помоћи и надзор

Ако је орган надлежан за одлучивање по захтеву за доделу правне помоћи подносиоцу одобрио потпуну правну помоћ, трошкове такве правне помоћи падају на терет државног буџета. Ако је у питању делимично одобрена правна помоћ, у том случају лице у чију корист је одобрена плаћа само накнаду за рад и трошкове адвоката, а биће ослобођено плаћања осталих трошкова судског поступка (трошкови судског поступка падају на терет државе).

Министарство правде Француске је орган који планира, спроводи и врши надзор над системом бесплатне правне помоћи. Исто тако, спроводи надзор над радом органа који пружају правну помоћ на основу чега одређује врсту и обим потреба за правну помоћ.

3. 3. ЗАКОНОДАВСТВО ДРЖАВА СЕВЕРНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ

3. 3. 1. Литванија

Систем правне помоћи у Литванији регулисан је Законом о државној гарантованој правној помоћи (у даљем тексту: ЗДГППЛ)⁴⁰⁴, чији циљ доношења је успостава државне

⁴⁰³ Р. Сепи, Правна помоћ, *op. cit.*, стр. 183.

⁴⁰⁴ Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo ĮSTATYMAS (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572; 2006, Nr. 130-4890; 2008, Nr. 50-1841; 2009, Nr. 46-1801; 2011, Nr. 155-7356; 2012, Nr. 76-3929, 2013 m. gegužės 9 d. Nr. XII-270)- Закон о гарантованој државној правној помоћи Литваније („Службени гласник 2000, бр. 30-827, 2005, бр. 18-572, 2006, бр. 130-4890; 2008, бр. 50-1841; 2009, бр. 46-1801; 2011 бр. 155-7356; 2012 бр. 76-3929; 2012 бр. XII- 270), преузето са: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9AD785B0A8A3>, приступ: 23.12.2015.

гарантоване правне помоћи физичким лицима и пружање могућности заштите њихових угрожених или оспорених права.

3. 3. 1. 1. Корисници правне помоћи

У литванском праву, сваком грађанину се јамчи право на примарну правну помоћ (обухвата: правне савете и помоћ у решавању вансудских спорова и др.), и секундарну правну помоћ (обухвата: ослобађање од трошкова поступка и право на бесплатног правног заступника и др.), без обзира на имовно или финансијско стање. Право на правну помоћ имају следећа лица: лица која имају право на правну помоћ у кривичном поступку према члану 51. Закона о кривичном поступку Републике Литваније (обавезна одбрана) и у другим предметима одређеним законима када је обавезно физичко присуство адвоката одбране; оштећене стране у предметима који се тичу накнаде за штету насталу кроз кривична дела, укључујући и случајеве када се питање накнаде за штету претреса у склопу кривичне ствари; лица која примају социјални додатак по Закону Републике Литваније о новчаној социјалној помоћи за породице са ниским приходом (самце); лица о којима се старају установе за стационарну негу; лица којима је утврђен тежак инвалидитет, или којима је призната неспособност за рад или који су достигли старост за пензију и за која је утврђен ниво знатних посебних потреба, а такође и старатељи (хранитељи) тих лица у случајевима када је потребна државно гарантована правна помоћ за заступање и одбрану права и интереса штићеника (детета под старатељством); лица која су поднела доказ да не могу да располажу својом имовином и средствима из објективних разлога и да из тих разлога њихова имовина и годишњи приход којим могу слободно да располажу не прелазе нивое имовине и прихода које је утврдила Влада Републике Литваније за пружање правне помоћи по Закону о државно гарантованој правној помоћи; лица која пате од тешких менталних поремећаја, када се разматрају питања њихове принудне хоспитализације и лечења према Закону Републике Литваније о заштити менталног здравља, а такође и њихови старатељи (хранитељи), у случајевима када је потребна државно гарантована правна помоћ за заступање права и интереса детета под старатељством (штићеника); дужници у извршном поступку, када се налаже наплата одузимањем последњег стамбеног објекта у којем они станују; родитељи или други правни заступници малолетне деце, када

се разматра питање њиховог принудног исељења; малолетна деца, када се самостално обратe суду за одбрану њихових права или интереса заштићених по закону у предметима одређеним законима, с изузетком оних која су ступила у брак у складу са законима утврђеним поступком, или их је суд признао као пословно способне (еманциповане); лица за која се тражи да се признају као правно неспособна у стварима која се тичу признавања физичког лица као правно неспособног; лица у стварима који се тичу уписа рођења; друга лица у стварима предвиђеним у уговорима Републике Литваније⁴⁰⁵.

3. 3. 1. 2. Врсте и облици бесплатне правне помоћи

Као што је већ речено, у литванском праву, сходно одредбама Закона о гарантованој државној правној помоћи, правна помоћ се дели на приману и секундарну.

Примарна правна помоћ обухвата: правни савет, израду писмена (осим процесних писмена), правне информације, мирно решавање спорова, пружање савета о алтернативном решавању спорова, подношење захтева за секундарну правну помоћ, и пружа се за кривичне, парничне и управне предмете, и без обзира на имовинско стање подносиоца захтева.

Секундарна правна помоћ обухвата: покривање судских поступака, заступање пред судом (одбрана), израду писмена, заступање у вансудском поступку, надокнаду трошкова прикупљања доказа, тумача и вештака и друго.

3. 3. 1. 3. Пружаоци бесплатне правне помоћи

Примарну правну помоћ пружају адвокати, невладине организације, државни службеници, запослени у општинској управи и стручњаци из јавних установа са којима општина има потписан уговор. Секундарну правну помоћ пружају адвокати.

⁴⁰⁵ Упоредна анализа регионалних механизма за пружање бесплатне правне помоћи, Светска банка Мулти-донаторски фонд за подршку реформе правосуђа у Србији, *op. cit.*, стр. 34- 35.

3. 3. 1. 4. Поступак за остваривање права на бесплатну правну помоћ

Да би се остварила секундарна правна помоћ, неопходно је да заинтересовано лице поднесе захтев и сву неопходну документацију која захтев чини основаним. Захтев се подноси Служби за правну помоћ. Постоји пет служби за правну помоћ, чија се надлежност поклапа с географским подручјима окружних судова⁴⁰⁶.

По пријему захтева, у року од три дана, Служба правне помоћи доноси одлуку по захтеву и одређује адвоката (узимајући у обзир предлог подносиоца захтева) који ће пружити правну помоћ (секундарну правну помоћ), против одлуке се може уложити жалба сходно закону.

3. 3. 1. 5. Финансирање правне помоћи и надзор

Правна помоћ у Литванији се финансира из државног буџета.

Надзор над системом бесплатне правне помоћи у Литванији врше Службе правне помоћи (кординирају пружање правне помоћи и др.), министарство задужено за послове правосуђа (имплементира политику коју креира Влада у области правне помоћи и др.) и Савет за координацију (врши анализу рада општина и предлога за унапређење бесплатне правне помоћи).

3. 3. 2. Бугарска

У Бугарском праву правна помоћ се дефинише као постављање бесплатног браниоца (адвоката) чији је задатак да заступа грађане пред судом, када они нису у могућности да снесу трошкове браниоца, али и у ослобађању свих или појединих трошкова вођења судских поступака.⁴⁰⁷

⁴⁰⁶ *Ibid.*, op.cit., стр. 36.

⁴⁰⁷ Закон о грађанском поступку Бугарске (, Службени гласник 12/1952- са каснијим изменама), члан 53-55.

Закон о правној помоћи Бугарске (Закон за правната помош)⁴⁰⁸ не садржи дефиницију правне помоћи.

Што се тиче домена правне помоћи, Законом о правној помоћи се она ограничава на грађански, кривични и управни поступак пред свим судским инстанцама (члан 1. Закона о правној помоћи).

Сврха Закона о правној помоћи је да обезбеди једнак приступ правди обезбеђивањем ефикасне правне заштите (члан 1. став 3.).

3. 3. 2. 1. Корисници права на правну помоћ

Право на бесплатну правну помоћ, сходно члану 22. Закона о правној помоћи, имају: лица и чланови његове породице који су корисници социјалне помоћи; лица и чланови његове породице који су били корисници помоћи за грејање за прошлу или текућу грејну сезону; лица која су смештена у специјализованим установама за пружање социјалних услуга или користе друштвене услуге у складу са чланом 36. Закона о социјаној помоћи; деца у хранитељским породицама или у породицама код рођака или пријатеља по Закону о дечијој заштити; дете у ризику по Закону о дечијој заштити; лица из члана 114. Породичног закона и лица испод 21. године, у складу са Уредбом (ЕО) № 4 из 2009. године; жртве насиља или сексуалног насиља или трговине људима, који немају новчаних средстава а желе правну заштиту; лица која траже међународну заштиту у складу са законом о азилу и избеглицама; странци сходно Закону о странцима у Републици Бугарској.

⁴⁰⁸ Закон за правната помош, Обн., ДВ, бр. 79 от 4.10.2005 г., в сила от 1.01.2006 г., изм., бр. 105 от 29.12.2005 г., в сила от 1.01.2006 г., бр. 17 от 24.02.2006 г., в сила от 1.05.2006 г., бр. 30 от 11.04.2006 г., в сила от 12.07.2006 г., изм. и доп., бр. 42 от 5.06.2009 г., бр. 32 от 27.04.2010 г., в сила от 28.05.2010 г., изм., бр. 97 от 10.12.2010 г., в сила от 10.12.2010 г., доп., бр. 99 от 17.12.2010 г., в сила от 1.01.2011 г., изм., бр. 9 от 28.01.2011 г., доп., бр. 82 от 21.10.2011 г., в сила от 1.01.2012 г., изм., бр. 99 от 16.12.2011 г., в сила от 1.01.2012 г., доп., бр. 82 от 26.10.2012 г., изм., бр. 15 от 15.02.2013 г., в сила от 1.01.2014 г., изм. и доп., бр. 28 от 19.03.2013 г., изм., бр. 53 от 27.06.2014 (Закон о правној помоћи), презето са: <http://www.lex.bg/laws/ldoc/2135511185>, приступ: 29.12.2015.

3. 3. 2. 2. Врсте и облици бесплатне правне помоћи

Правна помоћ по одредбама члана 21. Закона о правној помоћи обухвата: консултације са циљем постизања поравнања пре покретања парничног или кривичног поступка, заступање у судским поступцима и припремање документације за покретање поступка и заступање лица у притвору сходно члану 71. став 1. Закона о унутрашњим пословима и члана 16а Царинског закона.

3. 3. 2. 3. Пружаоци и поступак за остваривање права на бесплатну правну помоћ

По решењу из Закона о правној помоћи, правну помоћ у Бугарској могу пружати само адвокати.

Значајну улогу у поступку добијања правне помоћи има Национални биро за правну помоћ (у даљем тексту: Национални биро). Национални биро, сходно члану 8. Закона о правној помоћи, руководи читавим системом правне помоћи, сноси трошкове пружене услуге правне помоћи и врши контролу над системом правне помоћи, обавља послове међународне правне сарадње у вези са правном помоћи, израђује нацрте закона које доставља недлежним министарствима и др. Такође значајну улогу има и Савет правне помоћи, на чијем је челу председник Националног бироа (члан 10. и 11.). Савет правне помоћи располаже са средствима из буџета Националног бироа и предлаже буџет за наредну годину.

Најзначајнији услови за усвајање захтева за пружање правне помоћи јесте финансијско и имовинско стање подносиоца захтева. Када је у питању предпоступак (израда поднесака којима се иницира поступак, савети или консултације о решавању спора пре отпочињања судског поступка и др.), о захтеву за добијање правне помоћи одлучује Национални биро за правну помоћ у року од 14 дана, док о захтеву који је поднет након отпочелог поступка одлучује орган пред којим се поступак води (члан 40. став 1. и 2. Закона о правној помоћи). Уколико захтев буде усвојен, он се одмах доставља адвокатској комори, на локалном нивоу, која са листе Националне правне помоћи додељује браниоца, односно адвоката (члан 25. став 4. Закона о правној помоћи).

Систем бесплатне правне помоћи према члану 21. став 3. Закона о правној помоћи покрива случајеве у којима по закону мора да се обезбеди правна заштита од стране адвоката, такође обухвата и случајеве када су оптужени или окривљени странка у кривичном, грађанском или управном поступку, када нема средстава да плати трошкове адвоката, жели да има браниоца или интерес правичности то захтева.

У грађанским и управним поступцима правна помоћ се додељује на основу података о приходима лица или чланова његове породице, брачног стања, здравља, запослености, старости и другим околностима (члан 22. став 3. Закона о правној помоћи).

У кривичним предметима, ако оптужени или окривљени нема средстава да плати трошкове поступка, надлежни орган доноси одлуку о таквој могућности, односно немогућности плаћања трошкова поступка, на основу имовинског статуса лица и околности из члана 23. став 4. тачака 1, 3, 4, 5, 6. и 7. Закона о правној помоћи.

Правна помоћ ће бити одбијена у случајевима када њено додељивање не би мало користи за њеног корисника и када су у питању разлози за њену доделу, а за које се оцени да су неосновани, неразумни или неприхватљиви (члан 24. Закона о правној помоћи).

3. 3. 2. 4. Финасирање правне помоћи и надзор

Правна помоћ се у Бугарској финансира из државног буџета, односно трошкове сноси Национални биро за правну помоћ. Након пружене правне помоћи, адвокат подноси Националном бироу извештај у писаној форми о свим својим активностима у конкретном случају у коме је пружао правну помоћ. Национални биро за правну помоћ одређује на основу датог извештаја од стране адвоката и суму која се истом треба исплатити. Посебно је наглашено да адвокат не сме од клијента тражити наплату трошкова за своје услуге у пружању правне помоћи (члан 37-40. Закона о правној помоћи).

Надзорну функцију система бесплатне правне помоћи у Бугарској обавља Национални биро за правну помоћ, који између осталог обавља и инспекцијске послове с циљем надзора над запосленима у систему правне помоћи и на тај начин утиче на квалитет правне помоћи.

У упоредном праву, у погледу регулисања одбране сиромашног присутна су различита решења. Одбрана сиромашног прописана је законом/закоником о кривичном поступку (бивше југословенске републике, Бугарска, Швајцарска и др.), који садрже посебне одредбе о одбрани сиромашног, њима се дефинишу и услови за њено наступање. Ти услови су: постојање интереса правичности; да се не ради и случајевима обавезне одбране; да окривљени према свом имовинском стању не може да подмири трошкове одбране. Затим, одбрана сиромашног није посебно регулисана законом/закоником о кривичном поступку, али се настоји сваком окривљеном у кривичном поступку обезбедити стручни бранилац (без обзира на имовинско стање), када то налаже сложеност случаја, тежина кривичног дела или правна ситуација (Немачка). У једном броју закона/законика о кривичном поступку прописано је да окривљени има право на бесплатног браниоца, у складу са законом. Притом се не прописују услови, начин и поступак заснивања. Ова питања регулисана су посебим законом о правној помоћи (Руска Федерација, Бугарска, Француска, Украјина и др.). Међутим, државе које су својим законом/закоником о кривичном поступку на посебан начин уредиле одбрану сиромашног, питање одбране лица лошег имовинског стања у кривичном поступку регулишу и посебним законом о (бесплатној) правној помоћи (Хрватска, Црна Гора, Литванија, Бугарска и друге), што је у великој мери тенденција присутна у упоредном праву.

Опште посматрано, у упоредном праву, присутна је тенденција да се питање одбране сиромашног у кривичном поступку у потпуности регулише посебним законом о правној помоћи, који ће на свеобухватан начин обухватити сва питања и процедуре за стицање права на бесплатног браниоца (нпр.: корисници бесплатне правне помоћи, врсте и облици бесплатне правне помоћи, пружаоци правне помоћи, орган који одлучује о захтеву за добијање правне помоћи, финансирање правне помоћи и друго).

ГЛАВА ШЕСТА

СИСТЕМ ПРАВНЕ ПОМОЋИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ ЗА ОДБРАНУ СИРОМАШНИХ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

1. УВОД

Право на правну помоћ спада у каталог основних људских права и као такво садржано је у бројним међународним документима о људским правима донетих у оквиру Уједињених нација⁴⁰⁹, Европске уније⁴¹⁰ и Савета Европе⁴¹¹. Ради разумевања суштине права на правну помоћ, схваћеног као „*људско право*“, неопходно је најпре указати на његов појам или значење. Група аутора⁴¹², дефинише правну помоћ као сваку професионалну, стручну делатност усмерену на заштити уставом гарантованих права и слобода и других законом утврђених права и интереса корисника - правних и физичких лица. С друге стране⁴¹³, правна помоћ се дефинише као део права на правично суђење⁴¹⁴, као инструмент за омогућавање ефикасне заштите људских права која су повређена, приступа суду и другим државним органима под једнаким условима као и сви остали без

⁴⁰⁹ Међународни пакт о грађанским и политичким правима, усвојен и отворен за потписивање и ратификацију или приступање резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2200А (XXI) од 16. децембра 1966. године. Ступио на снагу 23. марта 1976. године у складу са чланом 49. Службени лист СФРЈ (Међународни уговори) бр. 7/1971 (члан 14.).

⁴¹⁰ Предлог оквирне одлуке о одређеним процедуралним правима у кривичним поступцима у земљама Европске уније, СОМ (2004), 328, final.

⁴¹¹ Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, измењена у складу с Протоколом бр.11, Рим, 4. новембар 1950 (Службени лист СЦГ, бр. 9/2003), члан 6. став 3. тачка (ц).

⁴¹² С. Константиновић-Вилић, и др., Право на правну помоћ и квалитет правне помоћи пружене грађанима у кривичном поступку и поступку издржавања казне, Правни факултет Универзитета у Нишу, Центар за публикације, Ниш, 2007, стр. 7.

⁴¹³ К. Вујић, и др., Правда за све, Комитет правника за људска права, Београд, стр. 7.

⁴¹⁴ Представља једно од централних људских права и главно начело кривичног процесног права које захтева да се сваки кривични поступак спроведе у складу са законским принципима и правично према сваком извршиоцу кривичног дела.

дискриминације, а суштински то је право које омогућава објективно и коректно суђење у разумном року. Међутим, постоје и дефиниције, односно одређења појма правна помоћ, које су садржане у одредбама законских текстова о правној помоћи, тако да се правна помоћ одређује као финансијска помоћ државе лицима која не могу да снесу трошкове поступка (*Wet op de rechtsbijstand, artikel 12*)⁴¹⁵, помоћ за приступ праву, право на помоћ адвоката и правосудну помоћ...(*Loi relative à l'aide juridique, artikel 1*)⁴¹⁶, али и дефиниције бесплатне правне помоћи садржане у законским текстовима о бесплатној правној помоћи (национална законодавства која разликују бесплатну и плаћену правну помоћ), у којима се дефинише као „...обезбеђивање потребних средстава за потпуно или делимично покривање трошкова правног заступања...” (Закон о бесплатној правној помоћи Црне Горе, члан 2.).

Без обзира на различит приступ у дефинисању и одређењу појма правне помоћи, може се закључити да она обухвата: потпуно или делимично ослобађање од трошкова поступка, правно саветовање или заступање, обезбеђивање приступа правди, односно приступ суду, стручну и професионалну делатност оног ко је пружа и успоставља се за одређене категорије лица (кориснике), претежно лошег финансијског и општег имовног стања, што указује да се ради о сиромашком праву а не о основном људском праву, доступно за све под једнаким условима.

Имплементација правне помоћи у националне правне системе долази као последица јачања свести код грађана и утицаја на органе власти да обезбеде одговарајуће механизме пружања правне помоћи сиромашнима, како у грађанским, тако и у кривичним стварима. Значајан напредак учињен је у Великој Британији, Републици Ирској и Сједињеним Америчким Државама, у форми организовања служби за подршку жртвама, што је настављено са почетком 90-тих година (Земље Централне и Источне Европе) оснивањем служби за помоћ жртвама криминалитета⁴¹⁷ и доношењем посебних законских текстова о правној помоћи (Холандија - 1994, Француска - 1991, Енглеска - 1999 и др.).

⁴¹⁵ Закон о правној помоћи Холандије, члан 12.

⁴¹⁶ Закон о правној помоћи Француске, члан 1.

⁴¹⁷ С. Константиновић - Вилић и др., Право на правну помоћ и квалитет правне помоћи пружене грађанима у кривичном поступку и поступку издржавања казне, ор. cit., стр. 12.

Значајније контуре система правне помоћи у националним правним системима настају са доношењем законских текстова о правној помоћи, којима се ово питање регулише на један свеобухватан начин (специјално посвећен правној помоћи), односно са напуштањем система у коме су одредбе о правној помоћи биле разасуте у разним прописима, или комбинацијом посебног закона о правној помоћи са посебним одредбама процесних закона.

Без обзира на успостављени систем правне помоћи, постоје одређена питања која морају бити регулисана у пуном обиму да би уопште могло да се говори о постојању таквог система у конкретном националном праву. То су питања која се односе на радње правне помоћи, кориснике, пружаоце, услове за њено остваривање, домен, изворе финансирања и надзор у спровођењу прописа којима је регулисана.

У Републици Србији још увек не постоји заокружен систем правне помоћи, који је у овом тренутку разасут у разним прописима (најчешће процесног карактера), чија се консолидација очекује усвајањем Закона о бесплатној правној помоћи, који је тренутно у форми предлога и чија се коначна верзија и доношење очекује у скорије време.

Као битни разлози за успостављањем система правне помоћи у Републици Србији наводе се број корисника (у порасту - у већем броју) који траже бесплатну правну помоћ код постојећих пружалаца правне помоћи, подаци о социо-економском положају становништва, посебно они који се односе на особе на граници или испод границе сиромаштва, као и подаци о структури рањивих група међу којима по својој бројности предњаче интерно расељена лица и избеглице.⁴¹⁸

У наставку рада следи детаљан приказ правне регулативе тренутног стања правне помоћи у Републици Србији, с посебним освртом на предлог Закона о бесплатној правној помоћи Министарства правде Републике Србије, упоредноправна решења, пружаоце бесплатне правне помоћи, као фактичког стања, и њихов могући допринос реализацији одбране сиромашних у кривичном поступку.

⁴¹⁸ Група 448, и др., Приступ бесплатној правној помоћи за расељена лица у земљама Западног Балкана, 2011, стр. 20, преузето са: <http://grupa484.org.rs/wp-content/uploads/2012/09/2011-novembar-Pristup-besplatnoj-pravnoj-pomoci.pdf>, приступ: 15.12.2015.

2. ВАЖЕЋЕ ПРАВНЕ ОДРЕДБЕ О ПРАВНОЈ ПОМОЋИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

1. Устав Републике Србије

Устав Републике Србије, с аспекта хијерархије аката, садржи прве одредбе којима се у оквиру уставом гарантованог корпуса људских права предвиђа и право на правну помоћ.⁴¹⁹ У члану 67. Устава Републике Србије прописано је да се сваком лицу под условима одређеним законом, јамчи право на правну помоћ. На овај начин, по први пут у правном систему Републике Србије право на правну помоћ је стекло статус уставом загарантованог људског права, коју пружају адвокатура и службе правне помоћи које се оснивају у јединицама локалне самоуправе, у складу са законом. У члану 67. став 3. Устава Републике Србије прописано је да се законом одређује када је правна помоћ бесплатна, што је од посебне важности, јер се уставним одредбама афирмише да правна помоћ може да буде и бесплатна у случајевима предвиђеним законом, чиме је отворена могућност за правну заштиту грађана који су лошег материјалног стања.

Међутим, уставне гаранције права на правну помоћ нису потпуне с обзиром да је уставним одредбама предвиђено да ће се законом уредити питање начина и услова за остваривања права на правну помоћ, чиме се у великој мери може утицати на садржину овог права, које може суштински изгубити свој прокламовани уставни значај, односно статус људског права. Устав предвиђа и бесплатну правну помоћ, али само у случајевима утврђеним законом. Како Закон о бесплатној правној помоћи још увек није донет, а прошло је више од осам година од доношења Устава Републике Србије, то се примењују само одредбе процесних закона, превасходно по питању ослобађања од трошкова поступка (Закон о кривичном поступку, Закон о парничном поступку и Закона о општем управном поступку и др.). Такође, Устав Републике Србије, односно уставотворац, није уважио битну чињеницу да правну помоћ у Републици Србији пружају и други правни субјекти, осим адвокатуре и служби правне помоћи које се оснивају у јединицама локалне

⁴¹⁹ С. Константиновић - Вилић и др., Право на правну помоћ и квалитет правне помоћи пружене грађанима у кривичном поступку и поступку издржавања казне, *op. cit.* стр. 67.

самоупарве, чиме ствара уставне препреке да досадашњи пружаоци правне помоћи (нпр. невладина удружења, синдикати, правне клинике) пружају правну помоћ.

Уставним одредбама је препуштено да се уреди и питање ко може бити корисник права на бесплатну правну помоћ, чиме је остављено на вољи законотворцу да и ово питање уреди посебним законом.

2. Законик о кривичном поступку

У кривичним стварима, пружање правне помоћи је уређено Закоником о кривичном поступку и она може бити пружана кроз случајеве обавезне стручне одбране и одбране сиромашних.

Законик о кривичном поступку предвиђа да ће се окривљеном, на његов захтев ван случајева обавезне одбране, када се кривични поступак против окривљеног води за кривично дело за које се може изрећи казна затвора преко три године, постави бранилац, ако окривљени нема средстава да плати награду и трошкове браниоца, или ако то налажу разлози правичности. У овом случају трошкови одбране падају на терет буџетских средстава суда и постављени бранилац има својство браниоца по службеној дужности (члан 77. Законика о кривичном поступку).

На основу одредаба Законика о кривичном поступку (члан 266.), које су од значаја за систем правне помоћи, окривљени се може ослободити плаћања награде и нужних издатака за постављеног браниоца (случајеви обавезне стручне одбране, када окривљени не узме сам браниоца), ако би плаћање награде и нужних издатака довело у питање издржавање окривљеног или издржавање лица које је он обавезан да издржава, у том случају награда и нужни издаци браниоца исплатиће се из буџетских средстава суда. На исти начин ће се поступити, ако је у поступку оштећеном као тужиоцу био постављен пуномоћник или у поступку пред судом правног лека (члан 267. ЗКП).

3. Закон о адвокатури

Закон о адвокатури⁴²⁰ прописује да у оквиру послова Адвокатске коморе Србије и адвокатских комора у њеном саставу је, између осталог, организовање пружања бесплатне правне помоћи, у складу са законом.

4. Закон о локалној самоуправи

Закон о локалној самоуправи⁴²¹ прописује да је општина надлежна да организује службу правне помоћи грађанима. Пружање правне помоћи јединице локалне самоуправе не могу доделити другим институцијама.⁴²²

5. Закон о азилу

У члану 10. Закон о азилу⁴²³ прописано је да странац који је изразио намеру да тражи азил у Републици Србији има право да буде информисан о својим правима и обавезама током целог поступка азила, што подразумева да има право на бесплатну правну помоћ и заступање од стране UNHCR и невладиних организација чији су циљеви и деловање усмерени на пружање правне помоћи избеглицима.

Осим утврђивања права на правну помоћ тражиоцима азила у Републици Србији овај законски текст је значајан и по томе што законодавац по први пут невладиним организацијама признаје, кроз форму закона, својство пружаоца правне помоћи и њихов значај на пољу заштите основних људских права.

⁴²⁰ Закон о адвокатури („Службени гласник РС“, бр. 31/2011 и 24/2012- одлука УС), члан 66.

⁴²¹ Закон о локалној самоуправи („Службени гласник РС“, бр. 129/2007 и 83/2014- и др. закон), члан 20.

⁴²² Одлука Уставног суда, IUI број 45/2009 од 18. фебруара 2010. године, објављена у "Службеном гласнику РС", бр. 55/2010 од 6. августа 2010. године.

⁴²³ Закон о азилу („Службени гласник РС“ бр. 109/2007).

3. СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА СИСТЕМА БЕСПЛАТНЕ ПРАВНЕ ПОМОЋИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ⁴²⁴

Уставне гаранције права на правну помоћ обавезују Републику Србију да обезбеди услове за уживање и заштиту овог права зајамченог Уставом Републике Србије. На страни државе створене су обавезе да уреди питање правне помоћи и да обезбеди пружање бесплатне правне помоћи.

Уочене слабости и ограничења у остваривању права на приступ правди у Републици Србији, последица је неадекватног законског оквира и оскудних финансијских средстава намењених беспланом правној помоћи. Да би се превазишле уочене слабости неопходно је да се успостави један ефикасан систем бесплатне правне помоћи који ће пре свега обезбедити једнакост грађана у приступу правди.

Полазећи од стратешких праваца развоја Републике Србије ка успостављању владавине права, у складу са међународним документима о људским правима, донета је Стратегија развоја система бесплатне правне помоћи у Републици Србији 2010. године (у даљем тексту: Стратегија).

Стратегија утврђује:

- смернице и битне правце будућег законског институционалног оквира система, бесплатне правне помоћи;
- стратешке правце развоја бесплатне правне помоћи;
- опште и посебне циљеве развоја система бесплатне правне помоћи.

Стратегија је рађена на основу циљева и опредељења садржаних у Националној стратегији реформе правосуђа, коју је утврдила Народна скупштина Републике Србије у

⁴²⁴ Стратегија развоја система бесплатне правне помоћи у Републици Србији („Службени гласник РС“, бр. 74/2010), преузето са: http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678, приступ: 30.05.2015.

Одлуци о утврђивању Националне стратегије реформе правосуђа⁴²⁵, којима су изражена очекивања да ће се успоставом система бесплатне правне помоћи омогућити:

- боља информисаност грађана;
- стицање сазнања о основаности њихових захтева;
- већи изгледи за успех у поступцима;
- предупредити подизање неоснованих тужби, омогућити подизање нивоа квалитета припремних поднесака и стручно заступање пред суд, што ће све заједно повећати ефикасност судства.⁴²⁶

Разлози за израду Стратегије произилазе и Устава Републике Србије, ратификованих међународних аката, чланства у Савету Европе, чије је препоруке обавезна да следи, опредељеност пуноправном чланству у Европској унији (у складу са правном тековином и стандардима Европске уније), броја сиромашних⁴²⁷, тако да Република Србија има обавезу да законом регулише питање система бесплатне правне помоћи.

Стратегија пружа одговоре на питања која су од значаја за успоставу система бесплатне правне помоћи, и то:

- ко и под којим условима има право на бесплатну правну помоћ;
- како се остварује право на бесплатну правну помоћ;
- како се управља системом бесплатне правне помоћи;

⁴²⁵ Одлука о утврђивању Националне стратегије реформе правосуђа за период 2006 – 2011. („Службени гласник РС“, бр. 44/2006).

⁴²⁶ Стратегија, *op. cit.*, стр. 3.

⁴²⁷ У 2002. години у Републици Србији је 10,6% становника било испод линије сиромаштва, а у периоду 2002 - 2007. године у категорију сиромашних је сврстано 6,6% становника и у категорију материјано недовољно обезбеђених 14,5% становништва. Стопа сиромаштва Србији износила је у 2008. (6,1%), 2009. (6,9%), 2010. (9,2%), 2011. (6,8%), 2012. (8,8%), 2013. (8,6%)- Публикација „Сиромаштво у Србији 2011, 2012. и 2013. године, Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва и Влада Републике Србије, мај 2014. година стр. 38 (Извор: Сиромаштво у Републици Србији 2008-2010., ЛП20, 29.4.2011, РЗС, обраде Анкета о потрошњи домаћинстава 2011, 2012. и 2013, РЗС).

- како се контролоше квалитет бесплатне правне помоћи, а у областима које обухвата дефинише опште и посебне циљеве, који се односе на кориснике, пружаоце бесплатне правне помоћи, поступак за остваривање права на бесплатну правну помоћ, начин управљања, контроле и обезбеђивања квалитета бесплатне правне помоћи, као и начин њеног финансирања.⁴²⁸

Стратегија у оквиру сваког посебног циља дефинише и мере које треба предузети ради његовог остваривања.

По одредбама садржаних у Стратегији систем бесплатне правне помоћи у Републици Србији треба да почива на следећим принципима: доступност услуга бесплатне правне помоћи; усмереност ка потребама корисника услуга бесплатне правне помоћи; равноправност у коришћењу бесплатне правне помоћи и забрана дискриминације корисника услуга бесплатне правне помоћи; подстицање општег правног информисања и саветовања од стране органа за пружање бесплатне правне помоћи; подстицање мирног решавања спорова; ефикасност и одрживост система бесплатне правне помоћи; очување и унапређивање постојећих ресурса у области пружања бесплатне правне помоћи; подстицање партнерства и координације рада пружалаца услуга бесплатне правне помоћи; стварање услова за специјализацију пружалаца услуга бесплатне правне помоћи за одређену правну област; јавност свих облика рада у управљању, руковођењу и одлучивању у систему бесплатне правне помоћи; ефикасно праћење, контрола и унапређивање квалитета услуга бесплатне правне помоћи.⁴²⁹

У оквиру општег циља истиче настојање за успостављање делотворног, ефикасног и одрживог система бесплатне правне помоћи, који ће обезбедити једнак приступ правди и реализацију начела једнакости грађана пред законом и владавину права.⁴³⁰

Као посебне циљеве истиче да треба:

⁴²⁸ Стратегија, *op. cit.*, стр. 11.

⁴²⁹ *Ibid.*, *op. cit.*, стр. 12.

⁴³⁰ *Ibid.*

- утврдити видове и облике бесплатне правне помоћи, потребно је прецизно дефинисати видове правне помоћи и предвидети све облике бесплатне правне помоћи;
- утврдити круг корисника бесплатне правне помоћи, прописивање критеријума за остваривање права на бесплатну правну помоћ, тако да примарна правна помоћ буде доступна свима, а секундарна правна помоћ лицима слабог имовинског стања, лицима из угрожених маргинализованих друштвених група, са предвиђањем могућности пружања правне помоћи из ралога правичности и на основу обавеза које проистичу из међународних уговора;
- утврдити круг пружалаца бесплатне правне помоћи, на начин да правна помоћ буде приступачна, квалификована и да обезбеђује пружање квалитетне правне помоћи;
- регулисати поступак за остваривање права на бесплатну правну помоћ, на начин да буде ефикасан и транспарентан, што подразумева да се примарна правна помоћ пружа сваком лицу, на његов усмени захтев, без икаквих ограничења у погледу имовинског стања, да се предвиди садржина захтева за остваривање права на секундарну правну помоћ, садржину решења којим се одобрава пружање правне помоћи, као и садржину упута за пружање правне помоћи и да се предвиди на основу којих исправа се утврђује право на бесплатну правну помоћ и др.;
- успоставити организациону структуру, која обезбеђује ефикасно функционисање система бесплатне правне помоћи, што би подразумевамо утврђивање субјеката одговорности, укључивање свих заинтересованих субјеката у састав тела која управљају системом бесплатне правне помоћи, стварање услова за интегрисано управљање људским ресурсима и материјалним ресурсима у свим процесима у поступку пружања правне помоћи итд.;
- обезбедити одрживо финансирање система бесплатне правне помоћи, што подразумева потребу да се од стране државе обезбеди финансирање бесплатне правне помоћи, како би се створили услови за једнак приступ правди на целој

територији Републике Србије. Процес финансирања би требало да буде што мање на терет буџетских средстава и без стварања гломазног бирократског апарата;

- успоставити систем обезбеђења контроле квалитета у пружању услуга правне помоћи, тако да он буде целовит, функционалан, делотворан, одржив и економичан, који ће гарантовати висок ниво професионализма и квалитета услуга правне помоћи и развој културе квалитета.⁴³¹

4. НАЦРТ ЗАКОНА О БЕСПЛАТНОЈ ПРАВНОЈ ПОМОЋИ⁴³²

4. 1. Уставни основ и разлози за доношење закона

Уставни основ за доношење Закона о бесплатној правној помоћи садржан је у члану 67. став 2. Устава Републике Србије, који прописује да правну помоћ пружају адвокатура, као самостална и независна служба, и службе правне помоћи које се оснивају у јединицама локалне самоуправе, у складу са законом, а ставом 3. истог члана да се законом одређује када је правна помоћ бесплатна.

Разлози да доношење закона су спровођење уставних одреби о праву на правну помоћ и имплементација правних стандарда садржаних у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода и оних развијених у оквиру права Европске уније у домаће законодавство. Доношење закона има за циљ да се лицима која према свом имовинском стању нису у могућности да остваре право на судску заштиту и једнак приступ суду без штете по своје нужно издржавање и лица које су обавезна да издржавају, обезбеди бесплатна правна помоћ, у складу са међународним стандардима, ради обезбеђивања права на правично суђење.

⁴³¹ *Ibid.*, op. cit., стр. 12- 17.

⁴³² Нацрт текста Закона о бесплатној правној помоћи радне групе Министарства правде Републике Србије (текст након јавне расправе и мишљења Европске комисије).

4. 2. Процесни закони релевантни за доношење Закона о бесплатној правној помоћи

Процесни закони релевантни за доношење Закона о бесплатној правној помоћи су:

1. Закон о парничном поступку

Закон о парничном поступку (у даљем тексту: ЗПП)⁴³³, одредбе које регулишу област ослобађања од плаћања трошкова поступка. По одредбама овог законског текста суд ће да ослободи од плаћања трошкова поступка странку која према свом општем имовном стању није у могућности да сноси ове трошкове (члан 168. ЗПП). Трошкови који у овом случају подлежу ослобађању од плаћања су: трошкови плаћања таксе, ослобађање од полагања предидјума за трошкове сведока, вештака, увиђаја и судских огласа. У поступку доношења одлуке о ослобађању плаћања трошкова поступка суд цени све околности, при чему узима у обзир вредност предмета спора, број лица које странка издржава и приходе и имовину које имају странка и чланови његове породице.

У захтеву за ослобађање од плаћања трошкова поступка странка је дужна да наведе чињенице и поднесе доказе којим се чињенице потврђују, с тим да и сам суд може по службеној дужности да прибави потребне податке и обавештења о имовном стању странке која тражи ослобађање од плаћања трошкова поступка. О захтеву одлучује првостепени суд, против решења суда којим се усваја предлог странке није дозвољена посебна жалба (члан 169. ЗПП).

Право на бесплатну правну помоћ, суд ће у току читавог поступка, признати странци ако је странка потпуно ослобођена од плаћања трошкова поступка, ако то захтевају разлози заштите права странке или је прописано посебним законом (члан 170. став 1. ЗПП).

⁴³³ Закон о парничном поступку („Службени гласник РС“, бр. 72/2011, 49/2013- одлука УС, 74/2013- одлука УС и 55/2014).

Закон о парничном поступку уводи и могућност да се странци у поступку постави бесплатни пуномоћник, прописујући дужност на страни суда да у року од осам дана од дана подношења предлога, односно у року од осам дана од достављања жалбе другостепеном суду, одлучи о предлогу странке за постављање бесплатног пуномоћника (члан 170. став 2. ЗПП).

Ако у току поступка пред првостепеним судом, суд утврди да је странка, која је ослобођена плаћања трошкова поступка или јој је био постављен бесплатни пуномоћник, у стању да сноси трошкове поступка, може у том случају укинути решење о ослобађању од плаћања трошкова и о постављању бесплатног пуномоћника. У одлуци суд ће решити о томе да ли ће странка потпуно или делимично да накнади и оне трошкове и таксе од којих је раније била ослобођена као и стварне издатке и награду бесплатног пуномоћника (члан 172. ЗПП).

У случају када је странка потпуно ослобођена од плаћања трошкова поступка, тада се из средстава суда исплаћује предјум за трошкове сведока, вештака, увиђаја и издавања судског огласа, као и награда и стварни издаци бесплатног пуномоћника (члан 171. ЗПП).

Трошкови поступка, који су исплаћени од стране суда, издаци и награда бесплатног браниоца, представљају део парничних трошкова. Трошкови који су плаћени из средстава суда наплаћују се по службеној дужности од странке која је дужна да их надокнади на основу коначне одлуке суда о накнади парничних трошкова (члан 173. ЗПП).

2. Закон о ванпарничном поступку

Закон о ванпарничном поступку (у даљем тексту: ЗВП)⁴³⁴, одредбе у којима је прописано да се у ванпарничном поступку примењују одредбе Закона о парничном поступку, ако овим или другим законом није другачије одређено (члан 30. став 2. ЗВП).

⁴³⁴ Закон о ванпарничном поступку ("Службени гласник РС", бр. 25/82 и 48/88 и "Службени гласник РС", бр. 46/95 - др. закон, 18/2005 - др. закон, 85/2012, 45/2013-др. закон, 55/2014 и 6/2015).

3. Закон о извршењу и обезбеђењу

Закон о извршењу и обезбеђењу (у даљем тексту: ЗИО)⁴³⁵, упућује на примену Закона о парничном поступку, тако што прописује да се „У извршном поступку и поступку обезбеђења сходно се примењује закон којим се уређује парнични поступак“ (члан 39. ЗИО).

4. Закон о јавном бележничтву

Закон о јавном бележничтву (у даљем тексту: ЗЈБ)⁴³⁶, садржи одредбе од значаја за доношење Закона о бесплатној правној помоћи, којима се прописује да суд не може јавном бележнику поверити послове за које је надлежан суд по закону који уређује парнични поступак, изузев обезбеђења доказа и радњи достављања писмена (члан 98. став 1. ЗЈБ), као и послове за које је надлежан суд по правилима закона који уређују поступак извршења и обезбеђења и послове за које је надлежан други државни орган по законима који уређују надлежност и поступак пред тим органом (члан 98. став 3. ЗЈБ).

5. Законик о кривичном поступку

Законик о кривичном поступку⁴³⁷ садржи одредбе које су релевантне за доношење Закона о бесплатној правној помоћи. Такве одредбе су садржане у члановима 59, 74, 77 и 226. Законика о кривичном поступку.

Одредбом члана 59. Законика о кривичном поступку прописано је да се оштећеном у својству тужиоца може, на његов захтев, поставити пуномоћник, када се кривични поступак води за кривично дело за које се по закону може изрећи казна затвора у трајању

⁴³⁵ Закон о извршењу и обезбеђењу ("Службени гласник РС", бр. 106/2015).

⁴³⁶ Закон о јавном бележничтву ("Службени гласник РС", бр. 31/2011, 85/2012, 19/2013, 55/2014 - др. закон, 93/2014 - др. закон, 121/2014 и 6/2015).

⁴³⁷ Законик о кривичном поступку ("Службени гласник РС", бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014).

преко пет година, ако је то у интересу поступка и ако оштећени у својству тужиоца, према свом имовном стању, не може сносити трошкове заступања. О захтеву оштећеног као тужиоца одлучује председник претресног већа или судија појединац, а пуномоћника решењем поставља председник суда. Такође, од посебног значаја су и одредбе Законика о кривичном поступку којима се регулишу питања обавезне одбране и одбране сиромашних у кривичном поступку (члан 74, 77. ЗКП).

У члану 266. Законика о кривичном поступку садржане су одредбе о плаћању награде и нужних издатака браниоца и пуномоћника оштећеног, оштећеног као тужиоца или приватног тужиоца, којима је установљена дужност заступаног лица, без обзира ко је по одлуци суда дужан да сноси трошкове кривичног поступка, да их плати, осим ако по одредбама Законика о кривичном поступку награда и нужни издаци браниоца не падају на терет буџетских средстава суда. Изузетак, у погледу овог правила, предвиђен је у случају ако је окривљеном био постављен бранилац, а плаћањем награде и нужних издатака би било доведено у питање издржавање окривљеног или издржавање лица које је он обавезан да издржава, награда и нужни издаци браниоца исплатиће се из буџетских средстава суда. На овај начин ће се поступати и ако је оштећеном као тужиоцу био постављен пуномоћник.

6. Закон о општем управном поступку

Закон о општем управном поступку (у даљем тексту: ЗОУП)⁴³⁸, одредбе овог закона релевантне за доношење Закона о бесплатној правној помоћи садржане су у делу прописа који се односе на ослобађање од плаћања трошкова.

У члану 110. став 1. Закона о општем управном поступку прописано је „да орган који води поступак може ослободити странку од плаћања трошкова у целини или делимично, ако нађе да их не може поднети без штете по своје нужно издржавање, односно по нужно издржавање своје породице“. Одлуку о ослобађању плаћања трошкова,

⁴³⁸ Закон о општем управном поступку ("Службени лист СРЈ", бр. 33/1997, 31/2001, "Службени гласник РС", бр. 30/2010).

у целини или делимично, доноси орган у форми закључка, на предлог странке и на основу уверења о њеном имовном стању које издаје надлежни орган.

Против закључка којим се одбија захтев странке за ослобођење од плаћања трошкова, странка може изјавити посебну жалбу. Ослобађање од плаћања трошкова се односи на таксе, издатке органа који води поступак (путни трошкови службених лица, издаци за сведоке, вештаке и тумаче, увиђај, огласе и сл.), и на ослобађање од полагања обезбеђења за трошкове (члан 110. став 2. ЗОУП).

Закључак о ослобађању од плаћања трошкова се у току поступка може укинути, ако орган који води поступак, утврди да више не постоје разлози због којих је странка била ослобођена од плаћања. Против закључка се може изјавити посебна жалба (члан 111, 112. ЗОУП).

7. Закон о управним споровима

Закон о управним споровима (у даљем тексту: ЗУС)⁴³⁹, одредба закона о примени одредаба парничног поступка је од значаја за доношење Закона о бесплатној правној помоћи, која упућује на примену одредаба Закона о парничном поступку на сва питања поступка решавања управних спорова, који нису уређени овим законом (члан 74. ЗУС).

8. Закон о прекршајима

Закон о прекршајима (у даљем тексту: ЗП)⁴⁴⁰, одредбе овог закона релевантне за доношење Закона о бесплатној правној помоћи садржане су у члану 135. ЗП (Разлог за ослобађање од дужности накнаде трошкова), којим се прописује да суд или орган управе може у одлуци којом се одлучује о трошковима ослободити окривљеног од дужности да у целости или делимично накнади трошкове прекршајног поступка, ако би њиховим

⁴³⁹ Закон о управним споровима („Службени гласник РС“, бр. 111/2009).

⁴⁴⁰ Закон о прекршајима („Службени гласник РС“, бр. 101/2005, 116/2008 и 111/2009).

плаћањем било доведено у питање издржавање окривљеног или лица која је он дужан да по закону издржава.

4. 3. Дефинисање бесплатне правне помоћи

У Нацрту закона о бесплатној правној помоћи, право на бесплатну правну помоћ се дефинише као право на правну помоћ које корисник остварује без накнаде, и под условом да корисник није остварио право на бесплатну правну помоћ у складу са одредбама других закона.

4. 4. Корисници бесплатне правне помоћи

Корисници бесплатне правне помоћи, по одредбама Нацрта Закона о бесплатној правној помоћи (члан 8. НЗБПП), када се трошкови за пружање бесплатне правне помоћи надокнађују из буџета Републике Србије могу бити:

- само физичко лице које испуњава услове да буде корисник права на новчану социјалну помоћ у складу са законом којим се уређује социјална заштита, односно корисник права на дечији додатак у складу са законом којим се уређује финансијска подршка породици са децом, као и чланови његове породице односно заједничког домаћинства, под условом да је:
- држављанин Републике Србије;
- лица без држављанства (апатриди) који законито бораве у Републици Србији;
- страни држављани са сталним боравком у Републици Србији;
- лице за која је законом или међународним уговором који обавезује Републику Србију утврђено да имају право на бесплатну правну помоћ.

Бесплатну правну помоћ може користити на терет буџетских средстава, и:

- дете без родитељског старања или са спорним родитељским старањем;
- лице у односу на које се спроводи мера задржавања и смештаја без пристанка у психијатријској установи;
- лице према коме се спроводи поступак делимичног или потпуног лишења или враћања пословне способности;
- лице које остварује право на правну заштиту од породичног насиља;

- лице које остварује право на правну заштиту од тортуре односно трговине људима;
- лице које тражи азил у Републици Србији;
- избеглица или интерно расељено лице;
- особа са инвалидитетом која је корисник услуге смештаја у систему социјалне заштите;
- дете заштићено кроз услугу смештаја у систему социјалне заштите;
- деца и млади који су напустили услугу смештаја до навршене 26 године живота;
- одрасла и стара лица која су без пристанка на смештају у установи социјалне заштите;
- лице које остварује право на упис у матичну књигу рођених у складу са правилима закона којим се уређује ванпарнични поступак.

НЗБПП као кориснике бесплатне правне помоћи одређује само физичка лица, не и правна лица, исто решење је садржано у члану 1. Закона о бесплатној правној помоћи Црне Горе, тако што се „*физичком лицу*“ ради остваривања права на правично суђење, може, под условима прописаним законом, обезбедити правна помоћ. Такво решење произилази из члана 4. Закона о бесплатној правној помоћи Хрватске, који изразом корисник правне помоћи означава физичко лице. С друге стране, присутна су и таква решења, где се као корисници правне помоћи означавају физичка и правна лица, такав случаје је у холандском праву, где се у Приручнику за правну помоћ, као први услов наводи да се ради о физичком или правном лицу⁴⁴¹.

4. 5. Врсте и облици бесплатне правне помоћи

У погледу врсте и облика бесплатне правне помоћи законским текстом је предвиђено да се бесплатна правна помоћ пружа као примарна и секундарна правна помоћ. За остваривање примарне правне помоћи није потребно испуњавање посебних услова и признаје се свима, обухвата давање правних информација, почетног правног савета и правног савета, као и састављање исправе (члан 6. став 1- 3. НЗБПП). Док секундарна

⁴⁴¹ Р. Сепи, Правна помоћ, Центар за унапређење правних студија, op. cit., стр. 111.

правна помоћ обухвата заступање, састављање поднесака, одбрану и спровођење поступка посредовања (члан 6. став 4. НЗБПП).

Литвански Закон о гарантованој државној правној помоћи такође уводи оригиналну поделу правне помоћи на примарну и секундарну. Под примарном правном помоћи подразумева пружање правних савета, правне консултације у изради правних докумената, изузев процесних поднесака, помоћ у вансудском решавању спорова и др., а под секундарном правном помоћи подразумева ослобађање од трошкова поступка и право корисника на бесплатног правног заступника⁴⁴².

Поделу правне помоћи на примарну и секундарну познају многе земље источне и централне Европе, с тим што је не именују на такав начин. У предсудским поступцима се по правилу пружа примарна правна помоћ, а судска помоћ, која обухвата и заступање у поступцима, била би истоветна са секундарном правном помоћи (Словенија).

4. 6. Пружаоци бесплатне правне помоћи

У току израде законског текста највише је било оспоравања по питању тога ко може бити пружалац бесплатне правне помоћи. У Нацрту Закона о бесплатној правној помоћи је прописано да примарну правну помоћ пружају адвокати, јавни бележници, посредници, службе правне помоћи образоване у јединицама локалне самоуправе, и други органи јавне власти, удружења и правни факултети (члан 9. став 1. НЗБПП). У погледу стручне спреме, односно стручног звања, лица која пружају примарну правну помоћ морају бити дипломирани правници.

На текст радне верзије и првобитног Нацрта закона о бесплатној правној помоћи замерке је Министарству правде Републике Србије ставила Адвокатска комора Војводине, јер је закон по њиховом ставу споран по следећим основама. Први, законом је предвиђено да секундарну правну помоћ поред адвоката пружају и правне клинике и невладине организације, односно њихови правници, што би по мишљењу Адвокатске коморе

⁴⁴² Valstybinių garantuojama teisinė pagalba Lietuvoje (Закон о гарантованој државној правној помоћи Литваније), члан 2. став 2-3.

Војводине у великој мери угрозило квалитет бесплатне правне помоћи, наглашавајући посебно да је такво решење у супротности са Уставом Републике Србије, чије одредбе као пружаоце правне помоћи препознају само адвокате и јединице локалне самоуправе. Други, мањкавост овог законског текста је и у потреби, ради његове реализације, донети велики број подзаконских аката, о којим није било речи ни у једној радној групи. Истакнут је и захтев за проширење круга лица која ће имати право на бесплатну правну помоћ у односу на нацрт закона.⁴⁴³

Адвокатска комора Србије, такође износи став да пружаоци правне помоћи могу бити само адвокатура и службе првне помоћи основане при јединицима локалне самоуправе. Поред наведеног става о пружаоцима правне помоћи, Адвокатска комора Србије оспорава и доношење Закона о бесплатној правној помоћи, износећи став да је правна помоћ јединствена и недељива и она мора бити доступна сваком лицу у том смислу не постоји посебан институт бесплатне правне помоћи, већ само стандарди о остваривању права на бесплатну правну помоћ, те у том смислу треба донети Закон о праву на бесплатну правну помоћ.⁴⁴⁴

Адвокатска комора Београда истакла је став да у складу са Законом о адвокатури правну помоћ у виду заступања могу обављати само адвокати (осим случајева изиричито предвиђених законом). Из тих разлога Адвокатска комора Београда је против да удружења и магловити појам правних клиника заступају у управним споровима.⁴⁴⁵ У односу на ставове Адвокатских комора Војводине и Београда, по питању тога ко може бити пружалац правне помоћи, присутна су и супротна становишта, односно да Устав Републике Србије прописије само оне пружаоце који имају обавезу да пружају правну помоћ, тако да не искључује да правну помоћ пружају и други али их не обавезује да то чине, за разлику од адвоката и локалне самоуправе⁴⁴⁶

⁴⁴³ <http://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/051214/051214-stampa1.html>, приступ: 17.08.2015.

⁴⁴⁴ <http://www.advokatska-komora.rs/vesti/obavestenja.html>, приступ: 17.08.2015.

⁴⁴⁵ <http://www.akb.org.rs/pretraga>, приступ: 17.08.2015.

⁴⁴⁶ С. Гајин, и др., Правна помоћ, ор. cit., стр. 35.

Стручна радна група⁴⁴⁷ је заузела став да се овим законом неће мењати одредбе постојећих процесних закона, те је с тим у вези одлучено да се секундарна правна помоћ пружа у складу са одредбама процесних закона.

Након јавне расправе, и истакнутих замерки на радну верзију и првобитни текст Нацрта Закона о бесплатној правној помоћи, Стручна радна група је заузела став да се овим законом неће мењати одредбе постојећих процесних закона, те је с тим у вези одлучено да се секундарна правна помоћ пружа у складу са одредбама процесних закона⁴⁴⁸, тако да је у Нацрту Закона о бесплатној правној помоћи прописано да секундарну правну помоћ пружају регистровани пружаоци у складу са одредбама закона којима се уређује поступак (члан 9. став 3. НЗБПП).

У упоредном праву преовлађују два решења по питању тога ко може пружати услуге правне помоћи. Прво решење, подразумева да само адвокати могу бити пружаоци правних услуга⁴⁴⁹, док друго решење, поред адвоката, као пружаоце правне помоћи предвиђа и правне клинике, струковна удружења, невладине организације и др⁴⁵⁰.

4. 7. Поступак за остваривање права на бесплатну правну помоћ

Примарна правна помоћ признаје се свима, без испуњавања посебних услова.

Да би лице остварило право на секундарну правну помоћ, сходно одредбама Нацрта Закона о бесплатној правној помоћи, неопходно је да поднесе захтев органу општинске, односно градске управе надлежне за послове социјалне заштите, у место свог пребивалишта или боравишта, односно у месту пружања правне помоћи. У погледу форме,

⁴⁴⁷ Основана Решењем Министарства правде и државне управе Републике Србије, број 119-01-00024/2/2011-07, 08. април 2013.

⁴⁴⁸ <http://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisa.php> (Одговор Стручне радне групе на коментаре на Нацрт Закона о бесплатној правној помоћи), приступ: 29.07.2015.

⁴⁴⁹ Закон за правната помош Бугария, статия 2 (Закон о правној помоћи Бугарске, члан 2.).

⁴⁵⁰ A jogi tanácsadásról szóló törvény Magyarországon, 2003, cikk 64-71(Закон о правној помоћи Мађарске, 2003, члан 64- 71.), преузето са: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0300080.TV, приступ: 29.07.2015.

захтев се може поднети у писаној форми или усмено на записник. Такође може се поднети и преко законског заступника, пуномоћника или лица које подносилац одреди (као доказ се прилаже пуномоћје). За подношење захтева се не плаћа такса, што је у складу са цињевима пружања бесплатне правне помоћи.

Тражилац бесплатне правне помоћи дужан је да у захтеву наведе лично име и адресу пребивалишта, односно боравишта, да опис проблема у вези са којим се тражи бесплатна правна помоћ, као и документа која се односе на проблем, ако су му на располагању. Ако надлежан орган утврди да је захтев допуштен, утврђује да ли тражилац испуњава услове за остваривање права на бесплатну правну помоћ. Испуњеност услова оцењује на основу увида у евиденцију и на основу доказа које је тражилац поднео уз захтев или накнадно доставио.

Поступак одлучивања по захтеву тражиоца за признавање права на бесплатну правну помоћ се одвија по начелу хитности, тако да је орган управе дужан да тражиоца упуту на одговарајућег регистрованог пружаоца без одлагања, а најкасније у року од 15 дана од дана пријема захтева. Орган управе може поступити и донети одлуку одмах након непосредног пријема захтева, ако би на страни тражиоца могла да наступи ненадокнадива штете или би због протекла могао изгубити право за предузимање радње у поступку (члан 26. НЗБПП).

Када орган управе утврди да су испуњени услови да тражиоцу призна право на бесплатну правну помоћ, тада упућује корисника бесплатне правне помоћи писменим путем на одговарајућег регистрованог пружаоца, писменим путем са описом проблема у вези са којим је тражена бесплатна правна помоћ (члан 23. НЗБПП).

Ако орган управе у току поступка утврди да нису испуњени законски услови за остваривање права на бесплатну правну помоћ, у том случају доноси образложено решење о одбијању захтева за коришћење бесплатне правне помоћи, против кога се може уложити жалба надлежном министарству у року од 15 дана од дана пријема решења. На поступак по жалби се примењују одредбе закона којим се уређује општи управни поступак. Одлука по жалби је коначна и против ње се може покренути управни спор.

Корисник бесплатне правне помоћи, уколико је незадовољан са радом пружаоца бесплатне правне помоћи (не поступа савесно и професионално и др.), може поднети притужбу надлежном министарству преко органа управе, у писменој форми или усмено на записник, у року од 30 дана од дана сазнања за повреду одредаба Закона о бесплатној правној помоћи.

У упоредном праву поступци за доделу правне помоћи су разичити и по овом питању не постоји једнообразна пракса. У неким правним системима се оснивају посебни бирои или службе за пружање правне помоћи, који у поступку одлучују и о основаности захтева за доделу правне помоћи, а у другим ти послови су у надлежности судова. У Бугарској⁴⁵¹ је основан Национални биро за правну помоћ који руководи системом правне помоћи, сноси трошкове пружене правне помоћи, обавља послове контроле система правне помоћи и доноси одлуку о додели. У Црној Гори⁴⁵² председник основног суда или судија кога он овласти, на чијем подручју тражилац има пребивалиште или боравиште, одлучује о одобравању бесплатне правне помоћи.

4. 8. Финансирање бесплатне правне помоћи

Чланом 32. НЗБПП је прописано да се трошкови адвоката, јавног бележника и посредника за пружање секундарне правне помоћи надокнађују из буџета Републике Србије. У свим другим случајевима, трошкове пружања бесплатне правне помоћи падају на терет пружаоца.

Стручна радна група није прихватила предлоге да се омогући учествовање у покрићу дела трошкова насталог током пружања бесплатне правне помоћи у зависности од висине месечних средстава којима појединац располаже, како би се проширио круг лица за пружањем правне помоћи, као ни предлог да се и другим пружаоцима правне помоћи, под одређеним условима, осим адвоката, јавних бележника и медијатора, надокнаде трошкови пружања правне помоћи из републичког буџета. Такав став стручне радне групе правдан је

⁴⁵¹ Закон за правната помош Българија, статия 8 (Закон о правној помоћи Бугарске, члан 8.).

⁴⁵² Закон о бесплатној правној помоћи Црне Горе, члан 27. став 1.

разлозима да партиципација корисника неће бити предвиђена овим законом, који уређује бесплатну правну помоћ, и да пружаоци могу аплицирати за пројектно финансирање, код донатора и кроз буџет Републике Србије.

Тарифу за надокнаду трошкова пружања бесплатне правне помоћи утврђује Влада на предлог министра (члан 33. НЗБПП).

У упоредном праву, постоје различита решења по овом питању. У неким правним системима⁴⁵³ држава сноси све трошкове финансирања система бесплатне правне помоћи, у другим⁴⁵⁴ системима у највећој мери финансирање правне помоћи долази из државног буџета, а мањи део средстава долази из доприноса које плаћају примаоци правне помоћи, у трећим⁴⁵⁵ системима средства за организовање система бесплатне правне помоћи обезбеђују се из државног буџета, средстава јединице локалне самоуправе, регионалних самоуправа, донација и других прихода у складу са законом, и у четвртим⁴⁵⁶ системима правне помоћи, прималац правне помоћи је ослобођен извесних трошкова, односно финансирање зависи од врсте поступка за који се захтева правна помоћ. У кривичном поступку примаоцу правне помоћи ће бити плаћени трошкови који обухватају трошкове и накнаде за рад адвоката, трошкови пута и дневнице за судије, судске чиновнике и сва друга лица када предузимају радње ван суда, трошкови за сведоке, вештаке, трошкови јавног објављивања судских одлука. У поступцима који нису кривични, прималац правне помоћи биће ослобођен трошкова који се односе на таксе у рачуноводственом или

⁴⁵³ Члан 10. Закона о бесплатној правној помоћи Црне Горе („Службени лист ЦГ“, бр. 20/2011).

⁴⁵⁴ Wet op de rechtsbijstand Nederland, Gegeven te 's-Gravenhage, 23 december 1993, artikel 35 (Члан 35. Закона о правној помоћи Холандије), преузето са: <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Pravna-pomoc.pdf>, приступ: 30.07.2015.

⁴⁵⁵ Члан 35. став 1. Закона о бесплатној правној помоћи Хрватске („Народне новине“, бр. 143/2013).

⁴⁵⁶ Testo unico in materia di spese di giustizia D.P.R. 30 maggio 2002, art. 107 [L] codicile 3 (Збирке закона о трошковима поступка Италије, бр. 115 из маја 2002, члан 107. став 3.), преузето са: <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Pravna-pomoc.pdf>, приступ: 01.08.2015.

пореском поступку, уписа у катастар, накнаде за ауторска права, нотификације у грађанском поступку, регистрације у грађанском и управном поступку и др⁴⁵⁷.

4. 9. Регистар и надзор

Пружаоци бесплатне правне помоћи се уписују у Регистар пружалаца бесплатне правне помоћи (Регистар). Министарство надлежно за послове правосуђа води Регистар, као јединствену јавну електронску базу података о пружаоцима бесплатне правне помоћи (члан 10. НЗБПП).

Питање контроле над квалитетом спровођења Закона о бесплатној правној помоћи, сходно нацрту закона, врши министарство надлежно за послове правосуђа. Надзор обухвата законитост рада и сврсисходност рада пружалаца бесплатне правне помоћи. Надлежно министарство може, у случају да утврди да пружалац бесплатне правне помоћи не пружа услуге у складу са законом, донети решење о брисању пружаоца из регистра (члан 46. НЗБПП).

Ако се у поступку надзора и контроле квалитета, који покреће надлежно министарство, утврди одговорност на страни пружаоца бесплатне правне помоћи (уоче недостаци у погледу савесности или стручности у пружању бесплатне правне помоћи везаних за правила професије), и након брисања таквог пружаоца из Регистра, кориснику се одређује други пружалац, без подношења новог захтева (члан 49. НЗБПП).

5. ЈЕДИНИЦЕ ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ КАО ПРУЖАОЦИ ПРАВНЕ ПОМОЋИ

5. 1. УВОД

У Републици Србији, све до 1998. године, пружање правне помоћи било је уређено Законом о адвокатури и служби правне помоћи⁴⁵⁸, као јединственим актом, који је

⁴⁵⁷ С. Гајин, и др., Правна помоћ, *op. cit.*, стр. 199.

⁴⁵⁸ Законом о адвокатури и служби правне помоћи („Службени гласник РС“, бр. 27/77, 1/88 и 75/91 - Одлука Уставног суда).

уређивао пружање правне помоћи грађанима преко адвокатури и преко служби правне помоћи при општинама. Закон је престао да важи ступањем на снагу Закона о престанку важења Закона о адвокатури и служби правне помоћи („Службени гласник РС“, бр. 42/98), дана 26. новембра 1998. године. У том тренутку, и касније, са престанком важења Закона о адвокатури и служби правне помоћи није постојао ни један законски текст који би уређивао област пружања правне помоћи грађанима при јединицама локалне самоуправе, јер Закон о адвокатури („Службени лист СРЈ“, бр. 24/98, 26/98, 69/2000, 11/02 и 72/02), кога је донела Савезна скупштина тадашње Савезне Републике Југославије, дана 12. маја 1998. године, ту материју није уређивао. Законом о адвокатури из 1998. године адвокатура је дефинисана као независна и самостална професионална делатност пружања правне помоћи у циљу заштите уставом утврђених права и слобода и законом прописаних права и интереса домаћих и страних физичких лица. Усвајањем и ступањем на снагу Уставне повеље државне заједнице Србија и Црна Гора, Закон о адвокатури, као општи акт Републике Србије је наставио да се примењује све до доношења Закона о адвокатури („Службено гласник РС“, бр. 31/2011 и 24/2012- одлука УС), односно, престао је да важи дана 17. маја 2011. године.

Закона о адвокатури („Службено гласник РС“, бр. 31/2011 и 24/2012- одлука УС), којим се адвокатура дефинише као независна и самостална служба пружања правне помоћи физичким или правним лицима (члан 2. став 1.), одређује да адвокатска комора може да организује пружање правне помоћи грађанима на свом подручју или делу подручја, самостално или на основу уговора који закључи са јединицом локалне самоуправе, у складу са законом.

Уставом Републике Србије зајамчено је право на правну помоћ, и сходно уставним одредбама, остварује се преко правне помоћи коју пружа адвокатура и преко служби правне помоћи које се оснивају у јединицама локалне самоуправе (члан 67. Устава Републике Србије).

У Закону о локалној самоуправи („Службени гласник РС“, бр. 129/2007 и 83(2014- др. закона) прописано је да општина образује органе, организације и службе за потребе општине и уређује њихову организацију и рад, као и да организује службе правне помоћи,

у складу са Уставом Републике Србије и законом (члан 20. став 28 и 30. ЗЛС). Из наведене одредбе произилази да је пружање правне помоћи посао који се организује у оквиру органа јединице локалне самоуправе, односно у општинској управи, на основу њеног статута.

На овај начин створени су јаснији уставни и законски оквири за пружање правне помоћи при јединицама локалне самоуправе.

5. 2. Резултати ранијих истраживања о раду општинских служби правне помоћи у Србији

Центар за унапређење правних студија у сарадњи са Европском агенцијом за реконструкцију спровео је истраживање о раду општинских служби правне помоћи у Србији за период 2001- 2006. година. Пројекат је обухватио 28 општина са подручја Србије и 6 општина са подручја града Београда. Истраживање се односило на организацију рада општинских служби, начин њиховог рада, однос службених лица и корисника услуга, као и питање финансирања.⁴⁵⁹

За период истраживања (2002-2006), општинама се ради пружања правне помоћи обратило 142 800 грађана, од тог броја највећи број лица користио је правне савете (85 680), нешто мањи број искористио је могућност израде писмених поднесака (14 280), различите процесне активности (7 140), а остале врсте помоћи и услуга (35 700). Највећи број лица користио је услуге за потребе парничног поступка (78 540), а онда следе ванпарнични (28 560) и управни поступак (21 420), и остали поступци, односно извршни и други (5 712). Услуге за потребе кривичног поступка користило је 8 568 лица, доста мање у односу на остале поступке, што се може правдати чињеницом да је поступак специфичан, и да по правилима одбране у поступку претпоставља ангажовање браниоца⁴⁶⁰.

⁴⁵⁹ С. Косановић, Правна помоћ, Центар за унапређење правних студија, Београд, 2007, стр. 278.

⁴⁶⁰ *Ibid*, op. cit., стр. 283.

Дат је и резиме истраживања, у коме се посебно наглашава да пружање правне помоћи у општинама представља значајан допринос остваривању основних правних интереса грађана.

Комитет правника за људска права (YUCOM) спровео је истраживање током 2012-2013. године, о раду служби правне помоћи при локалним самоуправама.⁴⁶¹ Контактано је 167 општина путем телефона и образаца за слободан приступ информацијама од јавног значаја, док је 19 општина учествовало у истраживање кроз попуњавање упитника. Резултати истраживања су показали да су општинске канцеларије за пружање правне помоћи организоване на разне начине, неке су успостављене као засебне организације а код неких се бесплатна правна помоћ пружа од стране правника који обављају друге послове, па им је пружање правне помоћи, придодато у опису постојећих послова и задатака.

Од 167 јединица локалне самоуправе у 67 општина и градова постоји посебна сужба правне помоћи, док у 28 општина и градова нема формирана служба правне помоћи, с тим да правну помоћ пружају запослени, начелник управе и општинско јавно правобранилаштво.⁴⁶²

Истраживање је показало да у већини општина не постоје статистички подаци о броју корисника правне помоћи. На нивоу града Београда не постоји систем бесплатне правне помоћи, већ је она организована по градским општинама. Што се тиче броја корисника, Градска општина Звездара имала је око 2000 корисника на годишњем нивоу, Градска општина Земун 6128 корисника у 2012. годину, Градска општина Врачар је у току 2012. године имала 2700 корисника итд.⁴⁶³

⁴⁶¹ Д. Вуковић, и др., Приступ правди и бесплатна правна помоћ у Србији – Изазови и реформе, Комитет правника за људска права, СеЦонС, Београд, 2013, стр. 21.

⁴⁶² К. Голубовић, и др., Три А за грађане: приступ информацијама, саветима и активној помоћи, национални извештај за Србију, Београд, 2013, стр. 27.

⁴⁶³ *Ibid.*

У погледу пружаних услуга, истраживање је показало да су претежно давати правни савети, опште информације о томе где и како грађани могу да оставре права, састављање поднесака (тужби, жалби, представки, молби и др) и састављање уговора, тестамената и сл.⁴⁶⁴

5.3. Јединица локалне самоуправе Нови Пазар

Служба правне помоћи при јединици локалне самоуправе Нови Пазар организована је при Одељењу за општу управу, на основу Одлуке о служби правне помоћи („Службени лист града Новог Пазара“, број 4/2013), и обавља послове у складу са Правилником о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места.⁴⁶⁵

У периоду 2012- 2014. година Служба правне помоћи је обрадила 3370 захтева и пружила је следеће облике правне помоћи (Табела 1).

Табела 1 – Облик и број пружене правне помоћи за период 2012- 2014. година

Редни број	Облици пружене правне помоћи	Година		
		Број		
		2012	2013	2014
1	Правни савет	205	123	368
2	Тужба	66	1550	494
3	Жалба	10	26	28
4	Предлог за извршење	21	10	75
5	Кривична пријава	4	2	/
6	Захтеви			30
6	Остали поднесци	146	90	122
7	Укупно по години	452	1801	1117
8	Укупно (2012- 2014)	3370		
	Просек по години	1123		

Евиденцију предмета Служба правне помоћи води кроз књигу деловодног протокола.

⁴⁶⁴ Д. Вуковић, и др., Приступ правди и бесплатна правна помоћ у Србији – Иззови и реформе, ор. cit., стр. 63.

⁴⁶⁵ Достава информација на захтев Укић Нихада, Градска управа за изворне и поверене послове града Новог Пазара, Одељење за општу управу, IV-01 број 035-86/2015, од 14.08.2015. године.

Служба правне помоћи не заступа странке у поступцима пред судским и управним органима и једини „додир“ са материјом кривичног права је писање кривичних пријава, којих је било у незнатном броју, које су се подносиле извршиоцима кривичног дела „Недавање издржавања“, из члана 195. става 1. Кривичног законика Републике Србије.⁴⁶⁶

Правна помоћ која се пружа од стране Службе правне помоћи се плаћа, изузев ако је корисник услуга и корисник материјалног обезбеђења, привремено незапослено лице са евиденције незапослених, радници којима је радни однос престао из разлога што су проглашени технолошким вишком код послодавца и др.

Број становника града Новог Пазара, по попису из 2011. године, износио је 100 410 становника⁴⁶⁷. У односу на број становника града Новог Пазара, правну помоћ је користило око 3,4% грађана за период 2012, 2013 и 2014. година, а на годишњем нивоу у просеку око 1,2% грађана.

5. 4. Јединица локалне самоуправе Звездара

Систем правне помоћи у Градској општини Звездара дефинисан је Одлуком⁴⁶⁸ о пружању правне помоћи (у даљем тексту: Одлука), којом се уређује начин пружања правне помоћи грађанима Градске општине Звездара у поступку остваривања њихових права и извршавању обавеза код органа управе, правосудних органа и других органа, висину накнаде за пружање правне помоћи, случајеви када се правна помоћ пружа без накнаде, као и друга питања од интереса за пружање правне помоћи (члан 1. Одлуке).

У Управи Градске општине Звездара није организована посебна Служба правне помоћи, али у оквиру Управе ради Одсек за правну помоћ, Сервисни центар и

⁴⁶⁶ Истакнуто у Достави информација на захтев Укић Нихада.

⁴⁶⁷ http://popis2011.stat.rs/?page_id=2162, приступ: 28.08.2015.

⁴⁶⁸ Одлука о пружању правне помоћи, донета од стране Скупштине градске општине Звездара, XI број 011-1-45 од 26. децембар 2013.

специјализоване канцеларије - Канцеларија за бесплатне правне савете и психосоцијалну помоћ жртвама породичног насиља и Канцеларија за помоћ особама са инвалидитетом⁴⁶⁹.

У члану 2. Одлуке прописана је врста и облици пружања правне помоћи, и то: давање усмених правних савета, састављање поднесака (тужби, жалби, захтева, предлога, представки и друго) и састављање исправа (уговора, завештања, поравнања, пуномоћја и сл.).

Одсек за правну помоћ пружа правну помоћ уз новчану надокнаду, сходно члану 8. Одлуке, али за одређене категорије лица, као што су: корисница права на новчану социјалну помоћ; корисници минималне зараде и најнижих пензија; незапослена лица; корисници борачко-инвалидске заштите и заштите цивилних инвалида рата, када правну помоћ остварује са тим својством; када странка остварује право на законско издржавање; за лица са избегличким статусом и статусом расељеног лица; за жртве насиља у породици када правну помоћ остварују у вези са тим статусом; за самохране родитеље када правну помоћ остварују у вези са тим статусом, правна помоћ је бесплатна⁴⁷⁰, ако се реализује у облику састављања поднесака и исправа (члан 11. Одлуке).

С обзиром на прописану врсту и облик пружања правне помоћи, у оквиру делокруга рада Одсека за правну помоћ не спада пружање правне помоћи у виду заступања, односно одбране окривљених у кривичном поступку (облик секундарне правне помоћи). Пружање правне помоћи могуће је у кривичним стварима, али само у виду правних савета или састављања поднесака (облик примарне правне помоћи).

Одлуком су дефинисани и случајеви када се правна помоћ може одбити, ти случајеви су: неблагоприятан или недозвољен захтев; ако би то нанело штету интересу странке; ако би пружање правне помоћи било у супротности са прописима и интересима општине Звездара и ако је у истој правној ствари пружена правна помоћ противној странци (члан 5. Одлуке).

⁴⁶⁹ Извештај о раду Управе Градске општине Звездара за 2013. годину, Београд, 2014, стр. 9.

⁴⁷⁰ *Ibid.*

Питање посебних квалификација за пружаоца правне помоћи решено је чланом 12. Одлуке, којим је прописано да послове пружања правне помоћи могу обављати лица која имају завршен правни факултет и положен правосудни испит.

У Одсеку за правну помоћ раде два лица, која поседују високу стручну спрему и стручни назив дипломирани правник, са положеним правосудним испитом и минимум 5 (пет) година радног стажа⁴⁷¹, што је стандард који осигурава висок квалитет рада пружалаца услуге и обезбеђује квалитет правних информација, савета и других правних услуга које се пружају у оквиру рада Одсека за правну помоћ.

Табела 2 - Преглед пружене правне помоћи за 2012, 2013 и 2014. годину⁴⁷²

Редни број		Правна помоћ		
		Година		
		2012	2013	2014
1	Број грађана који су се обратили за правну помоћ (овај број подразумева све грађане који су добили усмени правни савети или им је састављен писани поднесак)	2797	2831	2632
2	Број писаних поднесак за иницирање поступка пред надлежним органима (за лица која плаћају таксе за израду поднесака и за лица која су ослобођена од плаћања такси)	257	547	917
3	Број уговора и осталих писмена	/	36	41

У период 1.1.2012. године па закључно са 31.12.2014. година, сходно табеларном приказу, за правну помоћ се обратило укупно 8260 грађана (у просеку по години за наведени период 2754 грађана), којима је за наведени период сачињено 1721 поднесак за иницирање поступка пред надлежним органима и 77 уговора, односно осталих писмена.

Број становника Градске општине Звездара, по попису из 2011. године, износио је 151 808 становника.⁴⁷³ У односу на број становника Градске општине Звездара, правну

⁴⁷¹ Истакнуто у одговору на захтев о достави Извештаја о раду Службе правне помоћи Градске општине Звездара, достављен путем меил адресе дана 13. августа 2015. године.

⁴⁷² Статистички подаци преузети из Извештаја о раду Управе Градске општине Звездара за 2012, 2013 и 2014. годину.

⁴⁷³ <http://www.zvezdara.com/o-zvezdari/stanovnistvo.html?pismo=lat>., приступ: 28.08.2015.

помоћ је користило око 6% грађана за период 2012, 2013 и 2014. година, а на годишњем нивоу у просеку око 1, 2% грађана

5. 5. Јединица локалне самоуправе Земун

Одредбом члана 12. тачке 22. Статута градске општине Земун⁴⁷⁴ је утврђено, у оквиру надлежности Градске општине Земун, да ће обезбедити пружање правне помоћи грађанима за остваривање њихових права. Сходно одредбама Статута градске општине Земун, у оквиру Одељења за општу управу Градске општине Земун, организована је Служба правне помоћи.

У току 2014. године Служба правне помоћи примила је укупно 6464 странке, ради пружања правне помоћи. Секундарну правну помоћ, у виду састављања поднесака, добило је 1212 странака, а примарну правну помоћ, у виду пружених правних савета, добило је 5152 странке⁴⁷⁵.

Табела 3 - Број примљених странака и врсте пружене правне помоћи у 2014. години

Укупан број примљених странака	6464
Укупан број састављених поднесака (Секундарна правна помоћ)	1312
Укупан број датих правних савета (Примарна правна помоћ)	51152

У области кривичноправне заштите, Служба правне помоћи је у 2014. години имала укупно 204 предмета. У 201 предмету, на захтев странака, израђене су кривичне пријаве, и то претежно за кривична дела недавање издржавања (члан 195. КЗ); насиље у породици (члан 194. КЗ) и злоупотреба службеног положаја (члан 359. КЗ). У 3 (три) предмета су израђени оптужни предлози због постојања основане сумње да су извршена кривична дела излагање опасности (члан 125. КЗ), отмица (члан 135. КЗ) и угрожавање сигурности (члан 138. КЗ).

⁴⁷⁴ <http://www.zemun.rs/cms/sites/default/files/Statut%20GO%20Zemun.pdf>., приступ: 29.08.2015.

⁴⁷⁵ Одговор на захтев о дозволи приступања из Извештаја о раду Службе правне помоћи ГО Земун за 2014. годину, бр. 3269 од 29.07.2015. године.

Табела 4 - Област кривично правне заштите, број предмета и врсте пружене правне помоћи, у 2014. години

Укупан број предмета из области кривичноправне заштите	204	Поднето у односу на кривична дела
Укупан број израђених кривичних пријава	201	недавање издржавања (члан 195. КЗ) насиље у породици (члан 194. КЗ) уништење или отуђење туђе ствари (члан 212. КЗ) злоупотреба службеног положаја (члан 359. КЗ)
Укупан број израђених оптужних предлога	3	излагање опасности (члан 125. КЗ) отмица (члан 135. КЗ) угрожавање сигурности (члан 138. КЗ)

Служба правне помоћи ГО Земун је у оквиру својих надлежности током 2014. године пружала како примарну тако и секундарну правну помоћ. У погледу врсте правне помоћи, претежно је пружана примарна правна помоћ (правни савети), али је од значаја и пружена секундарна правна помоћ, која је обухватала састављање поднесака.

Број становника Градске општине Земун, по попису из 2011. године, износио је 157 363 становника. У односу на број становника Градске општине Земун, правну помоћ је користило око 4, 2% грађана за 2014. годину.

6. АДВОКАТСКА КОМОРА СРБИЈЕ КАО ПРУЖАЛАЦ БЕСПЛАТНЕ ПРАВНЕ ПОМОЋИ

У Србији, доношењем Закона о правозаступницима, донетим на предлог Владе Илије Гарашанина 28. фебруара 1862. године, за време владавине Кнеза Михаила Обреновића, установљена је савремена адвокатура. Пружање правне помоћи, по одредбама донетог закона, поверена је школованим правницима, који су били у обавези да полажу правозаступнички испит из грађанског и кривичног права, такође, као правозаступници морали су бити уписати од стране Министарства правде.⁴⁷⁶

⁴⁷⁶ <https://aks.org.rs/cir/историјат/>, приступ: 30.07.2015.

Законом о адвокатури из 1929. године у Србији је уведен савремени коморски систем, који адвокатуру дефинише као “занимање јавног поретка”, заснована на принципима независности, самосталности и саморегуларности професије.

Закон о адвокатури из 1946. године („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 102-1946), бесплатну правну помоћ дефинише на начин да су адвокатске коморе и суд вршиле распоред особа које имају право на бесплатну правну помоћ на све адвокатске канцеларије у њиховом подручју (члан 20. став 3. Закона о адвокатури).

Закон о адвокатури из 1957. године („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 15-1957), садржи одредбу о бесплатном заступању странке, сходно одредбама Законика о кривичном поступку, који уређује одбрану по службеној дужности, када награда и трошкови адвоката падају на терет државног буџета.

Општи закон о адвокатури и другој правној помоћи из 1970. године („Сл. лист ФНРЈ“, бр. 15-1970), дефинише адвокатуру као самосталну друштвену службу, с тим да не садржи одредбе о могућности да адвокати пружају бесплатну правну помоћ грађанима, самоиницијативно.

Закон о адвокатури и другој правној помоћи из 1971. године („Сл. гласник СРС“, бр. 51- 1971), дефинише, такође, адвокатуру као самосталну друштвену службу, као и Општи закон о адвокатури и другој правној помоћи из 1970. године, и исто тако, не садржи одредбе о могућности да адвокати пружају бесплатну правну помоћ грађанима, самоиницијативно.

Закон о адвокатури и служби правне помоћи из 1977. године („Сл. гласник СРС“, бр. 27/1977), не садржи одредбе о могућности да адвокати самоиницијативно пружају бесплатну правну помоћ грађанима.

Закон о адвокатури из 1998. године („Сл. лист СРЈ“, бр. 24/1998, 26/1998-испр. и 11/2002), први је законски текст, који регулише област адвокатуре, који предвиђа могућност да адвокатске коморе организују самоиницијативно пружање бесплатне правне помоћи грађанима.

Закон о адвокатури из 2011. године („Сл. гласник РС“, број 31/2011 и 24/2012-ОУС), дефинише адвокатуру као независну и самосталну службу пружања правне помоћи физичким и правним лицима. На основу одредбе из члана 73. Закона о адвокатури, адвокатска комора може да организује бесплатно пружање правне помоћи грађанима на свом подручју или делу тог подручја, самостално или на основу уговора који закључи са јединицом локалне самоуправе, у складу са законом.

Адвокатска комора Србије, односно коморе у њеном саставу, имају овлашћења, прописана чланом 67. става 2. Устава Републике Србије и чланом 73. Закона о адвокатури, да грађанима пружају бесплатну правну помоћ.

С циљем утврђивања начина, поступка, броја и врсте пружених услуга бесплатне правне помоћи грађанима од стране адвокатских комора, упућен је Захтев за приступ информацијама од јавног значаја, у складу са чланом 3, 5. и 15. Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја („Службени гласник РС, бр. 120/2004, 54/2007, 104/2009 и 36/2010), Адвокатској комори Београд, Војводина, Чачак и Ниш.

Поступајући по захтеву за приступ информацијама од јавног значаја, Адвокатска комора Војводине је доставила обавештење⁴⁷⁷ да иста пружа бесплатну правну помоћ на основу уговора о пружању бесплатне правне помоћи са градом Панчево и општином Житиште, и да не поседује тражене податке.

Правна помоћ у граду Панчеву обезбеђена је по основу уговора о пружању бесплатне правне помоћи са Адвокатском комором Војводине. Реализује се без накнаде, давањем правних савета и заступањем пред правосудним органима од стране адвоката уписаних у именик Адвокатске коморе Војводине. У 2011. години евидентирано је 1 940 случаја, а у 2012. години 1 652 случаја⁴⁷⁸.

Међутим, пружање правне помоћи грађанима од стране адвокатских комора, односно адвоката уписаних у именик адвокатских комора, на основу уговора са

⁴⁷⁷ Обавештење, 20. октобар 2015. година.

⁴⁷⁸ Правна помоћ у јединицама локалне самоуправе, Покрајински омбудсман, Нови Сад, 2013, стр. 26.

јединицама локалних самоуправа, није у складу са Уставом Републике Србије, што је потврдио и Уставни суд Републике Србије. Уставни суд је донео одлуку ⁴⁷⁹ да одлука, којом је прописано да градска општина Палилула пружа правну помоћ грађанима у сарадњи са Адвокатском комором Београда, није у сагласности са Уставом, због тога што јединица локалне самоуправе нема законско овлашћење за поверавање послова пружања правне помоћи другим институцијама, те да би у одсуству службе правне помоћи грађанима у јединици локалне самоуправе, адвокатура преузела улогу једног облика правне помоћи, чиме се повређује право на правну помоћ у смислу одредаба члана 67. став 2. Устава.

Пружање бесплатне правне помоћи грађанима, на основу уговора о пружању правне помоћи са јединицама локалне самоуправе, што је противно и Уставу Републике Србије, указује на чињеницу да адвокатске коморе још увек немају изграђену стратегију самоиницијативног пружања бесплатне правне помоћи грађанима, иако су испољиле озбиљне замерке на текст предлога Закона о бесплатној правној помоћи, по питању пружања правне помоћи од стране других пружалаца, које је закон предвидео. Ипак, наведено је довољан показатељ да у изградњи будућег система бесплатне правне помоћи у Републици Србији треба предвидети шири круг лица, као пружалаца бесплатне правне помоћи, како би се грађанима омогућио избор оног пружаоца бесплатне правне помоћи у кога они имају највише поверења, што ће бити од посебног значаја и на пољу остваривања права сиромашног окривљеног на одбрану.

7. НЕВЛАДИНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ КАО ПРУЖАОЦИ ПРАВНЕ ПОМОЋИ

7. 1. УВОД

У плуралистичком друштву постоје погодни услови и добре основе за развој цивилних група, покрета или иницијатива, које притом имају и разне називе (невладине

⁴⁷⁹ Одлука Уставног суда, IUI број 45/2009 од 18. фебруара 2010. године, објављена у "Сл. гласнику РС", бр. 55/2010 од 6. августа 2010. године.

организације, друштвени покрети, групе за притисак и др.⁴⁸⁰ Ове организације називају се још и трећим сектором, удружењима грађана или грађанским иницијативама.

У Републици Србији оснивање и правни положај удружења, упис и брисање из регистра, чланство и органи, статусне промене и престанак удружења, као и друга питања од значаја за рад удружења уређен је Законом о удружењима,⁴⁸¹ раније Законом о друштвеним организацијама и удружењима грађана.⁴⁸²

Закон о удружењима, појам удружење дефинише као „*добровољна и невладина недобитна организација заснована на слободи удруживања више физичких или правних лица, основана ради остваривања и унапређења одређеног заједничког или општег циља и интереса, који нису забрањени Уставом или законом*“ (члан 2. став 1. ЗУ). Битна особина овог законског текста је та што се њиме не прописују делатности које удружење може да обавља или циљеве оснивања, већ то питање препушта у регулативи самих удружења, која у својим статутарним одредбама утврђују циљеве оснивања, начин њихове реализације, као и питање саме делатности, под условм да рад удружења, њихови циљеви, не буде у супротности са Уставом и законом. Такође, још једна важна карактеристика овог закона јесте да исти удружење дефинише и као „*недобитну организацију*“, у ком својству ће бити представљено у овом раду на пољу пружалаца бесплатне правне помоћи грађанима без дискриминације по било ком основу.

Да ли ће удружење (у наставку текста биће коришћен назив: невладина организација) своје активности усмерити ка пружању правне помоћи зависи од њених постављених циљева садржаних у одредбама статута (основни општи акат), програмских опредељења, односно да ли се оснивају, поред остваривања других циљева, или само искључиво, ради пружања правне помоћи грађанима.

⁴⁸⁰ Ж. Пауновић, Непрофитне организације - прилог појмовном разјашњењу, Годишњак, бр. 6, 2011, стр. 251.

⁴⁸¹ Члан 1. став 1. Закона о удружењима („Службени гласник РС“, бр. 51/2009 и 99/2011- др. закони).

⁴⁸² Закон о друштвеним организацијама и удружењима грађана ("Службени гласник СРС", бр. 24/82, 39/83, 17/84, 50/84, 45/85 и 12/89 и "Службени гласник РС", број 53/93, 67/93, 48/94 и 101/2005).

Још од периода деведесетих година, невладине организације су биле ангазоване на заштити људских права, посебно по питању заштите избеглих и расељених лица, особа са инвалидитетом и др.⁴⁸³ Током дугогодишњег рада стекле су велико исуство и знање, што их је квалификовало да у будућем систему правне помоћи заузму важно место на страни пружалаца правне помоћи. Оно што се никао не може умањити јесте чињеница да је невладин сектор, и поред отежаних услова рада и опстанка, својим ангажовањем, људским ресурсима и упорношћу постигао резултате вредне пажње у области заштите основних људских права и слобода и афирмацији владавине права и развоју демократских процеса у Републици Србији.

Невладине организације бесплатну правну помоћ пружају у виду: савета; писања дописа, поднесака надлежним државним органима, организацијама и институцијама; заступања пред државним органима и подршке и едукације грађана⁴⁸⁴. Бесплатну правну помоћ пружају у следећим областима: право на живот и здравље, право на слободу и сигурност, право на правично суђење, забрана дискриминације, статусних и имовинских права и др.

Улога невладиних организација у пружању правне помоћи у области заштите основних људских права и слобода значајна је из разлога што се баве заступањем грађана пред надлежним органима, у различитим врстама поступка. У кривичном поступку, окривљеном обезбеђују бесплатну стручну одбрану, с обзиром да су корисници бесплатне правне помоћи лица која су сиромашна (лошег имовинског стања) и која траже помоћ зато што је бесплатна. Адвокати се од стране невладиних организација ангажују на пројектној основи за одређени период или по потреби (уговором)⁴⁸⁵.

⁴⁸³ Група 484, и др., Приступ бесплатној правној помоћи за расељена лица у земљама Западног Балкана, *op. cit.*, стр. 22.

⁴⁸⁴ Примери добре праксе: невладин сектор- пружаоци правне помоћи- и примена стратешког заступања као инструмената заштите људских права, Комитет правника за људска права, Београд, 2008, стр. 6- 7.

⁴⁸⁵ *Ibid.*, *op. cit.*, стр. 14.

7. 2. Праксис

Праксис је домаћа, невладина и непрофитна организација, основана 2004. године у Београду. Циљеви и задаци Праксиса су промоција, заштита и унапређивање људских права, борба против дискриминације, нетолеранције и расизма. Праксис се залаже за вредности грађанског друштва, развој демократије, успостављање владавине права, смањење сиромаштва, маргинализације и социјалне искључености и побољшање квалитета живота. Праксис остварује своје циљеве пружањем бесплатне правне помоћи и јавним заговарањем, као и подизањем свести о проблемима интеграције маргинализованих и социјално искључених заједница у области држављанства и личних докумената, становања, образовања, здравствене и социјалне заштите и запошљавања, а такође и у области заштите од сексуалног и родно заснованог насиља. Пружањем правне помоћи социјално најугроженијим заједницама, националним мањинама (Ромима, Ашкалијама и Египћанима) и мигрантима, Праксис се бори против дискриминације, за поштовање људских права и за уклањање системских препрека у приступу правима.⁴⁸⁶

У периоду 2012, 2013 и 2014. година пружен је следећи број и врста правне помоћи, и то:

Табела 5 - Број и врста пружене правне помоћи у 2012, 2013 и 2014. години

Редни број	Врсте пружене правне помоћи	Година		
		2012	2013	2014
		Број	Број	Број
1	Израда захтева за прибављање извода из матичних књига	8784	1052 4	10003
2	Покретање управних, односно судских поступака ради уписа у матичне књиге и регулисање држављанства (сачињавање поднесака)	365	525	1065
3	Регулисање личних карата	3500	4320	/
4	Покретање поступака ради остваривања социјалне и здравствене заштите (сачињавање поднесака)	/	299	153

⁴⁸⁶ <http://www.praxis.org.rs/index.php/sr/about-us/what-is-praxis>, приступ: 22.08.2015.

Увидом у извештаје из 2012⁴⁸⁷, 2013⁴⁸⁸ и 2014⁴⁸⁹ године може се закључити да се Праксис бавио пружањем бесплатне правне помоћи маргинализованим групама, пре свега избеглицама, интерно расељеним лицима и лицима ромске популације, ради регулисања личног стања, упис у матичну књигу рођених и држављанство и других чињеница, као и прибављање личних докумената, лакшег и бржег приступа грађана здравственој и социјалној заштити, права на адекватно становање, образовање, рад и запошљавање и пружање заштите женама жртвама насиља. Праксис није пружао бесплатну правну помоћ окривљенима у кривичном поступку.

7. 3. Комитет правника за људска права - YUCOM

Комитет правника за људска права (у даљем тексту: YUCOM) основан је новембра 1997. године под именом Југословенски комитет правника за људска права, као стручно, добровољно, невладино удружење грађана окупљених ради заштите и унапређења људских права према општеприхваћеним цивилизацијским стандардима, међународним конвенцијама и домаћем праву.⁴⁹⁰

YUCOM своју активност и рад нарочито усмерава на унапређењу и заштити основних људских права и слобода, пружању правне помоћи свима којима су права угрожена, развија сарадњу са другим удружењима и организацијама које се баве унапређењем грађанских, политичких, људских и синдикалних слобода и права.

YUCOM свакодневно реализује активности на пружању правне помоћи и правних савета грађанима али и на промоцији и доприносу свеобухватној реформи правног система у Србији, усклађивању домаћег законодавства са међународним стандардима.

⁴⁸⁷ http://www.praxis.org.rs/images/praxis_downloads/Praxis_godisnji_izvestaj_2012.pdf, приступ: 22.08.2015.

⁴⁸⁸ http://www.praxis.org.rs/images/praxis_downloads/Praxis_Godisnji_izvestaj_2013.pdf, приступ: 22.08.2015.

⁴⁸⁹ http://www.praxis.org.rs/images/praxis_downloads/Godisnji_izvestaj_Praxisa_2014.pdf, приступ: 22.08.2015.

⁴⁹⁰ <http://www.yucom.org.rs/istorijat/>, приступ: 26.08.2015.

У циљу пружања бесплатне правне помоћи, YUCOM је 1999. године у 16 градова у Републици Србији установио *про боно* мрежу правне помоћи, из које је настало низ организација које се данас успешно баве пружањем бесплатне правне помоћи.

YUCOM у оквиру своје делатности покреће законодавне активности⁴⁹¹, учествује у кампањи, заговарању и изради законских текстова⁴⁹², издаје часопис⁴⁹³, специјализоване студије и издања.

На основу података из Извештаја о раду за 2013. (септембар, октобар и новембар) и 2014. годину YUCOM је пружио укупно 1020 различитих услуга бесплатне правне помоћи, од чега: 636 правних савета; написане и послате 120 ургенције; односно поднеска органима јавне власти; у 138 случајева пружене информације; правно заступање предузето у 74 предмета; странка упућена, односно предмет прослеђен надлежном органу у 52 случаја (Табела 6).

Табела 6 - Пружене услуге бесплатне правне помоћи у 2013. и 2014. години⁴⁹⁴

Редни број	Пружена услуга бесплатне правне помоћи	Година			
		2013		2014	
		Број	%	Број	%
1	Савети	218	65	418	61.38
2	Информације	35	12	103	15.12
3	Поднесци	42	10	78	11.45
4	Прослеђивање	20	6	32	4.7
5	Заступање	24	7	50	7.34
6	Укупно	339	100	681	100

Када је у питању припадност друштвеној групи, лица која су се обратила YUCOM-у за пружање правне помоћи у 2013. и 2014. години, највише лица сврстано је у ширу

⁴⁹¹ Иницијатива (из 1998. године) за оцену уставности Закона о јавном информисању пред Уставним судом Србије (усвојену од старане овог суда 15. децембра 2000. год.).

⁴⁹² Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја (2004. год.).

⁴⁹³ “Људска права”, посвећен правним и друштвеним аспектима теорије и праксе о људским правима у Србији и у иностранству.

⁴⁹⁴ Извештај о раду за 2013. и 2014. годину, преузето са: <http://www.yucom.org.rs/?s=izve%C5%A1taj+o+radu>, приступ: 26.08.2015.

јавност (478) и остале (270), затим следе тражиоци социјалне помоћи (107), особе са инвалидитетом (67), деца (29), а најмање бранитељи људских права (12) и угрожени у поплавама (7).⁴⁹⁵

Што се тиче структуре пријављеног угроженог људског права у 2013. години, највише је пријављено повреда права на правично суђење (53), затим следе повреде права на рад (39), права детета (36), право на мирно уживање имовине (35), право на суђење у разумном року (27), право на социјалну заштиту (26), а најмање повреда права мањина (2) и слобода удруживања (1).⁴⁹⁶

У 2013. и 2014. години, у односу на грану права, највише је услуга пружено у области породичног права, радног права, кривичног права, а најмање у области међународног јавног и приватног права (Табела 7).

Табела 7 - Пружена правна помоћ у односу на грану права за 2013. и 2014. годину

Редни број	Грана права	Година			
		2013		2014	
		Број	Процент (%)	Број	Процент (%)
1	Радно право	62	20	120	19.32
2	Породично право	92	30	140	22.54
3	Наследно право	11	3	18	2.9
4	Стварно право	37	12	54	8.7
5	Уставно право	14	5	16	2.58
6	Управно право	34	11	85	13.69
7	Финансијско право	6	2	5	0.81
8	Кривично право	44	15	113	18.2
9	Међународно јавно право	3	1	1	0.16
10	Међународно приватно право	2	1	2	0.32
11	Облигационо право	/	/	67	10.79
12	Укупно	305	100	621	100

Када је у питању врста поступака у којима је пружана правна помоћ, доминира правна помоћ у парничном поступку, затим следе кривични поступак и управни, а најмање

⁴⁹⁵ Извештај о раду за 2013. и 2014. годину.

⁴⁹⁶ Извештај о раду за 2013. годину.

је пружана правна помоћ у прекршајном поступку, поступку везаном за управни спор и пред домаћим регулаторним телима (Табела 8).

Табела 8 - Поступци на које се односи пружена правна помоћ у 2013. и 2014. години

Редни број	Врста поступка	Година			
		2013		2014	
		Број	Процент (%)	Број	Процент (%)
1	Кривични	51	15	114	16.76
2	Парнични	146	42	252	37.06
3	Ванпарнични	14	4	25	3.68
4	Управни	54	16	113	16.62
5	Управни спор	4	1	5	0.74
6	Извршни	6	1.7	24	3.53
7	Прекршајни	1	0.3	8	1.18
8	Пред Уставним судом	8	2	18	2.65
9	Пред ЕСЉП	20	6	31	4.56
10	Поступак пред домаћим регулаторним телом	/	/	1	0.15
11	Остало	41	12	88	12.94
12	Укупно	345	100	679	100

Пружена правна помоћ у кривичном поступку није била доминантна, али је значајна са становишта одбране сиромашних, јер је пружана бесплатно и од стране стручног браниоца- адвоката.

7. 4. Мрежа CHRIS

Мрежа CHRIS основана је 1. септембра 2000. године као јединствени покрет за заступање људских права у Србији, а пре свега, за пружање бесплатне правне помоћи грађанима чија су људска права прекршена. У Републици Србији, пет чланица, реализују програме Мреже, и то: Одбор за људска права Неготин; Грађански Форум Нови Пазар; Одбор за људска права Ниш; Одбор за људска права Ваљево и Војвођански Центар за људска права Нови Сад. Мрежа CHRIS обавља следеће активности: пружа директну бесплатну правну помоћ грађанима; анализира постојеће податке и надзире специфичне случајеве непоштовања људских права у циљу измена и допуна постојећих законских и подзаконских прописа у сарадњи са домаћим и међународним организацијама и институцијама на територији Србије. Залаже се за оснажено грађанско друштво и

унапређену грађанску и институционалну свест о питањима основних људских права као гарант заштите и остварења људских права у Србији, са тежњом на реализацији активности које ће побољшати придржавање обавезама у погледу људских права и повећати одговорност надлежних и повећању могућности да грађани добију правну помоћ.⁴⁹⁷

Мрежи CHRIS обратило се 4272⁴⁹⁸ грађана ради пружања бесплатне правне помоћи. Највише обраћања грађана било је за поступак по ванредним правним лековима (21), а најмање у фази предистражног поступка, у односу на који није било захтева за пружање правне помоћи (Табела 9).

Табела 9 - Захтевана бесплатна правна помоћ према врсти поступка

Врста поступка	Број
Предкривични	/
Истрага	3
Оптужење	7
Главни претрес	7
Поступак по жалби	8
Поступак по ванредним правним лековима	21

Мрежи CHRIS највише се обратило грађана који су у поступку имали статус оштећеног, а најмање грађана у својству осумњиченог у кривичном поступку (табела 10).

Табела 10 - Захтевана бесплатна правна помоћ у односу на странку у поступку

Странка у поступку	Број
Оштећени/а	102
Оштећени/а као тужилац/иља	39
Приватни/а тужилац/иља	98
Осумњичен/а	1
Окривљени/а	12
Оптужени/а	10
Осуђени/а	2
Лице на издржавању казне	22

С циљем пружања стручне и делотворне правне помоћи грађанима је од стране адвоката, ангажованих од стране мреже CHRIS, пружана правна помоћ. У односу на број

⁴⁹⁷ <http://database.chris-network.org/about/>, приступ: 27.08.2015.

⁴⁹⁸ Број случајева објављених у бази, преузето са: <http://database.chris-network.org/>, приступ: 27.08.2015.

предузетих правних радњи од стране адвоката, највише је било радњи на састављању поднесака (390), а најмање заступања у парничном поступку (1), односно без предузимања активности од стране адвоката у ванпарничном и извршном поступку и управном спору (Табела 11).

Табела 11 - Предузете правне радње од стране адвоката

Предузете правне радње од стране адвоката	Број
Правни савет	4
Састављање поднесака	390
Заступање	12
Заступање - кривични поступак	2
Заступање - парнични поступак	1
Заступање - ванпарнични поступак	/
Заступање - извршни поступак	/
Заступање - управни спор	/

Правници запослени у оквиру Мреже CHRIS претежно пружају правне савете и правне информације (Табела 12).

Табела 12 - Предузете правне радње од стране правника

Предузете правне радње од стране правника	Број
Правна информација	1133
Правни савет	3101

На основу приказаних података у табелама 1 и 2 може се закључити да правне савете и информације пружају дипл. правници, радње заступања предузима адвокат, што је у сагласију са захтевом да правна помоћ у виду заступања буде квалификована (стручна). У два предмета, адвокат је заступао странке у кривичном поступку, али је правна помоћ пружена у 12 случајева, у којима су странке имале својство окривљеног, а у 10 случајева странке су имале својство оптуженог у кривичном поступку⁴⁹⁹. Ова чињеница иде у прилог констатацији да невладине организације имају важну улогу у области пружања бесплатне правне помоћи окривљеним у кривичном поступку, који немају довољно средстава да сами плате адвоката.

⁴⁹⁹ <http://database.chris-network.org>, приступ: 15.7.2016.

8. ЗАШТИТНИК ГРАЂАНА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Заштитник грађана Републике Србије је независан и самосталан државни орган, уведен у правни поредак Републике Србије 2005. године Законом о Заштитнику грађана⁵⁰⁰ (у даљем тексту: ЗЗГ) и, накнадно, утврђен Уставом Републике Србије⁵⁰¹. Надлежност Заштитника грађана је да „контролише законитост и правилност рада органа управе⁵⁰²“ у вези са остваривањем индивидуалних и колективних права грађана, да штити и унапређује људске и мањинске слободе и права грађана.

Један од основних принципа у раду Заштитника грађана јесте принцип независности. Овај принцип је преузет из међународних документа о омбудсману, који подразумева да је Заштитник грађана организационо и функционално одвојен од органа управе, чији рад контролише. Заштитник грађана је самосталан у свом раду на пословима из своје надлежности, односно забрањено је било коме да утиче на његов рад и поступање.⁵⁰³

Заштитника грађана бира Народна скупштина већином гласова свих народних посланика, на предлог одбора надлежног за уставна питања. За свој рад, према Уставу и Закону, одговара Народној скупштини.

Заштитник грађана је овлашћен да контролише поштовање права грађана, утврђује повреде учињене актима, радњама или нечињењем органа управе, ако се ради о повреди републичког закона, других прописа и општих аката (члан 17. став 1. ЗЗГ).

Заштитник грађана није овлашћен да контролише рад Народне скупштине, председника Републике, Владе, Уставног суда, судова и јавних тужилаштава (члан 17. став 3. ЗЗГ).

⁵⁰⁰ Закон о Заштитнику грађана („Службени гласник Републике Србије“, број 79/05 и 54/07).

⁵⁰¹ Одлука о проглашењу Устава Републике Србије, објављена у „Службени гласник Републике Србије“, број 83/06 и 98/06 (Пети део – Уређење власти, одељак 5 „Заштитник грађана“, члан 138.).

⁵⁰² Закон о Заштитнику грађана, *op. cit.*, члан 17. став 2.

⁵⁰³ *Ibid.*, *op. cit.*, члан 2.

Заштитник грађана има право да покрене и води поступак контроле рада органа јавне власти, али може деловати и превентивно, пружањем добрих услуга, посредовањем између грађана и органа управе, давањем савета и мишљења о питањима из своје надлежности, а све с циљем заштите и унапређења основних људских права и слобода и унапређења рада органа управе.

Заштитник грађана има законом дата овлашћења да може предлагати законе из своје надлежности, односно има право законодавне иницијативе. Законодавна иницијатива се огледа у могућности да Заштитник грађана подноси иницијативе за измену или доношење нових прописа ако дође до закључка да до повреде права грађана долази због уочених недостатака у самим прописима или ако постоји посебан значај за остваривање и унапређивање права грађана.

Заштитник грађана је овлашћен да у поступку припреме прописа даје мишљење Влади и Народној скупштини на предлоге закона и других прописа, ако се њима уређују питања која су од значаја за заштиту права грађана (члан 18. ЗЗГ), као и да покрене поступак пред Уставним судом за оцену уставности и законитости закона, других прописа и општих аката (члан 19. ЗЗГ).

Заштитник грађана покрене поступак по притужби грађана или по сопственој иницијативи (члан 24. став 1. ЗЗГ).

Препоруке, ставови и мишљења Заштитника грађана нису правно обавезујући. Посао Заштитника грађана није да принуди, већ да снагом аргумената, али и институционалним и личним ауторитетом, увери у неопходност отклањања пропуста и унапређивања начина рада.⁵⁰⁴

У току 2012. године Заштитник грађана је у оквиру својих законских овлашћења, лично и као институција, имао више обраћања и притужби грађана, реализовао је више поступака и активности чија је структура приказана у табели која следи (Табела 13).

⁵⁰⁴ Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2012. годину, Београд, деловодни број 5737, 15. март 2013. година, стр. 30, преузето са: <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji>, приступ: 10.08.2015.

Табела 13 - Врсте активности Заштитника грађана у 2012. години⁵⁰⁵

Редни број	Врсте активности	Број
1	Примљено грађана лично на разговор	4422
2	Број телефонских разговора са грађанима уз пружање саветодавне помоћи	9951
3	Разни поднесци грађана који немају карактер притужбе	888
4	Број притужби	4474
5	Број притужби на којима је окончан рад у току године	3957
6	Број притужби чија је основаност утврђена у поступку	714
7	Број поднетих законских иницијатива	46
8	Број усвојених законских иницијатива	12
9	Број покренутих поступака према органима	1314
10	Број поступака у којима је орган признао и отклонио пропуст по обавештењу о покретању поступка контроле	375
11	Број упућених препорука (у колективним и појединачним случајевима)	323
12	Број спроведених препорука	197
13	Број аката органима јавне власти	4063
14	Број контролних и превентивних посета органима	150

У 2012. године Заштитник грађана је разматрао 4474 притужбе, које је примио у току године. Од тога 4410 писаних притужби и 64 које је иницирао сам лично. Током исте године разматрао је и око 1500 притужби из ранијих година, од којих је окончан рад на 1257 притужби. Поднео је 46 законских иницијатива, од чега је усвојено 12 иницијатива, затим је упутио 323 препоруке од којих је 197 спроведено.

На основу података из Редовног годишњег извештаја за 2012. годину, Заштитник грађана је највише притужби грађана примио због повреде права из области спољних послова дијаспоре и правде (436), затим следе, права детета (425), област људских права, државне управе и локане самоуправе (425), а најмање притужби грађана је било због повреде права из области безбедности (22).

Најчешће повреде грађанских права су повреда права на правично суђење и суђење у разумном року (289) и право на правну заштиту и правно средство и правну помоћ (134)⁵⁰⁶.

⁵⁰⁵ Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2012, *op. cit.*, стр. 15.

⁵⁰⁶ Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2012. годину, *op. cit.*, стр. 154.

За период од 1.1.2012. године па закључно са 3.12.2012. године Заштитник грађана је од поднетих 4474 притужбе окончао рад на 2700 притужби, а 1660 притужби је одбацио из неког законом прописаног разлога, док је код осталих случајева вођен поступак (1040), који је окончан на одговарајући начин. Код преосталих 1774 притужби, на којима је рад започет у 2012. године, рад је настављен и у 2013. години (Табела 14).

Табела 14 - Рад на притужбама које су примљене 2012. године са стањем на дан 31. 12. 2012. године⁵⁰⁷

Редни број		Број	%
1	Окончан рад на притужбама у 2012. години	27000	60
2	Рад настављен на притужбама у 2013. години	1774	40

Током 2012. године од стране Заштитника грађана покренуто је 1314 поступака контроле законитости и правилности рада органа управе. Заштитник грађана је обавио исте године 150 посета и непосредних надзора рада органа, у том периоду упутио је 2518 дописа, обавештења и захтева за додатним информацијама у вези покренутих поступака али и 346 ургенција.

У току 2014. године Заштитник грађана је евидентирао 4877 прижужби, што је у односу на 2013. годину смањење за 3%, али у односу на 2012. годину увећање за око 9%.

Табела 15 – Подаци о обраћањима грађана за 2013. и 2014. годину⁵⁰⁸

Редни број	Врсте обраћања	Година	
		2013	2014
1	Примљено грађана на разговор	5099	4913
2	Број телефонских разговора са грађанима	13338	12288
3	Разни поднесци грађана који немају карактер притужбе	1220	1262
4	Број притужби	5025	4877

⁵⁰⁷ *Ibid.*, op. cit., стр. 168.

⁵⁰⁸ Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2014. годину, Београд, деловодни број 7919, 15. март 2015, стр. 21, преузето са: <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji>, приступ: 10.08.2015.

Највећи број притужби грађана поднет је због повреде права на правду (466), права детета (466), а најмање из области заштита узбуњивача (82).⁵⁰⁹

У оквиру повреде права на једнак приступ правди, знатан број притужби односио се на рад правосудних органа, на повреду грађанских и политичких права, од којих се посебно издвајају: повреда права на правично суђење (200) и права на правну помоћ (100). У овим случајевима, Заштитник грађана је притужиоце упућивао да се обрате надлежним државним органима, имајући у виду да није овлашћен да контролише рад судова и јавних тужилаштва.

На нивоу државе, по питању права на правну помоћ, констатовао је следећу мањкавост: „Једнак приступ правди за све грађане није обезбеђен, јер још увек није уређено право грађана на бесплатну правну помоћ“⁵¹⁰. Овом констатацијом, Заштитник грађана указује да лица која имају статус странке у поступку, тиме и својство окривљеног у кривичном поступку, немају адекватну бесплатну правну помоћ и једнак приступ правди.

Разматрајући приспеле притужбе у току 2014. године Заштитник грађана је утврдио да се највећи број повреда права односи на повреду начела и принципа добре управе и случајеве повреде економских и социјалних права (Табела 16).

Табела 16 - Број и класификација (врсте повређених права) притужби према повређеним правима

Редни број	Област права	Број
1	Право на добру управу	2146
2	Економска, социјална и културна права	1994
3	Грађанска и политичка права	902
4	Посебна права у области права детета	532
5	Посебна права особа са инвалидитетом и старијих	124
6	Посебна права у области родне равноправности	111
7	Посебна права лица лишених слободе	70

⁵⁰⁹ Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2014, *op. cit.*, стр. 229- 230.

⁵¹⁰ *Ibid.*, *op. cit.*, стр. 68.

У притужбама упућеним Заштитнику грађана, највише је оних које указују на повреду принципа добре управе, што потврђује чињеницу да се принцип добре управе крши у свим органима управе пред којима грађани (међу њима и они који припадају рањивим групама), остварују своја права, тако да проблем овог права чини још осетљивијим и тежим.⁵¹¹

8. 1. Препоруке, мишљења и законодавне иницијативе заштитника грађана

Поступајући по притужбама грађана, у току 2014. године, или по сопственој иницијативи, у 883 предмета (из 2014. и ранијих година) Заштитник грађана је утврдио пропусте у раду органа управе који су имали за последицу повреду права грађана и тим поводом упутио је 799 препорука⁵¹² органима.

Препоруке се евидентирају у зависност од области права на коју се односе (Табела 17).

Табела 17 – Број препорука по областима права на које се односе са процентом њиховог извршења

Редни број	Препоруке по областима права на које се односе	Број препорука	Број извршених препорука	%	Неизвршене препоруке	%
1	Добра управа	568	511	89,96	36	6,34
2	Права детета	80	55	68,75	16	20,00
3	Особе са инвалидитетом	63	59	93,65	2	3,17
4	Лица лишена слободе	33	29	87,88	4	12,12
5	Националне мањине	29	22	75,86	7	24,14
6	Родна равноправност	26	23	88,46	3	11,54
7	Укупно	799	699	87,48	68	8,51

⁵¹¹ Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2014. годину, *op. cit.*, стр. 232.

⁵¹² Мишљење са препорукама Заштитника грађана о степену остваривања права деце са сметњама у развоју у образовању „Потребно је да Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Министарство рада, запошљавања и социјалне политике и Министарство здравља, у сарадњи са Министарством правде и државне управе, без одлагања, на јединствен начин детаљно уреде и дефинишу мере додатне подршке које захтевају додатна финансијска средства, начин њиховог остваривања и финансирања, органе надлежне за обезбеђивање препоручених мера, њихове обавезе и одговорности и механизам контроле спровођења мера подршке...“, од 7. децембра 2012. године.

Највећи проценат извршења препорука је код оних које су упућене у области права особа са инвалидитетом и области добре управе.

Најмањи проценат извршења препорука је постигнут у области права детета, а највећи проценат неизвршења препорука је у области права националних мањина.

Током 2014. године Заштитник грађана је упутио органима јавне власти 18 мишљења⁵¹³, и то:

- шеснаест (16) мишљења, користећи законску одредбу да давањем савета и мишљења о питањима из своје надлежности, делује превентивно, у циљу унапређења рада органа управе и унапређења заштите људских слобода и права;
- два (2) мишљења, на основу законске одредбе да у поступку припреме прописа даје мишљење Влади и Народној скупштини на предлоге закона и других прописа, ако се њима уређују питања која су од значаја за заштиту права грађана.⁵¹⁴

Законодавне иницијативе Заштитник грађана, као своје право, може користити под два кумулативно испуњена услова:

- када је то неопходно да се текст закона или предлога закона измени или допуни како би се осигурало потпуно и неометано остваривање права грађана гарантованих Уставом и другим законима, прописима и општим актима, као и ратификованим међународним уговорима и општеприхваћеним правилима међународног права;
- када други овлашћени предлагач, надлежан за конкретну област (најчешће Влада), не користи своју законодавну иницијативу на начин на који се обезбеђује

⁵¹³ Мишљење Заштитника грађана о уређењу висине награда и накнада за рад извршитеља „Награде и накнаде за рад извршитеља, на начин како су уређене Правилником о тарифи о наградама и накнадама трошкова за рад извршитеља, висином угрожавају егзистенцију грађана лошег материјалног стања...“, од 15.12.2014. године.

⁵¹⁴ Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2014. годину, *op. cit.*, стр. 241.

поштовање, остваривање, заштита и унапређење права грађана, а прети штета од одлагања.⁵¹⁵

Користећи своје право законодавне иницијативе Заштитник грађана је Влади упутио 7 иницијатива⁵¹⁶ за измену прописа.

Имајући у виду изнето, рад Заштитника грађана по притужбама састоји се у пружању саветодавно-правне помоћи. Не може пружати бесплатну правну помоћ, писати другим органима у име грађана нити заступати грађане⁵¹⁷.

Ако, на основу података и околности које грађанин изнесе у притужби, Заштитник грађана оцени могући пропуст у раду органа и организација које врше јавна овлашћења, он ће непристрасно, у јавном интересу, утврдити све чињенице и околности (и оне које, можда, не иду у прилог подносиоцу притужбе) и донети свој суд о томе да ли су права подносиоца притужбе прекршена нечијим несавесним или погрешним радом⁵¹⁸, и предузеће радње у складу са законом, како би се отклонио уочени пропуст или незаконитост рада органа државне управе.

С обзиром на овлашћења и надлежности Заштитника грађана, принципа независности судске власти, могућности Заштитника грађана да заштити права окривљеног против кога се води поступак су искључене или сведене на саветодавно-правну помоћ у мери неког почетног правног савета, без било каквог утицаја на рад

⁵¹⁵ Преузето са:

http://www.zastitnik.rs/attachments/3733_Godisnji%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20za%202014.pdf,
приступ: 10.08.2015.

⁵¹⁶ Иницијативу за измену Закона о буџетском систему („Службени гласник РС“, бр. 54/2009, 73/2010, 101/2010, 101/2011, 93/2012, 62/2013, 63/2013-испр. и 108/2013), која би била од значаја за остваривање и заштиту права запослених особа са инвалидитетом. Предложена измена Закона о буџетском систему у значајној мери би обезбедила заштиту радног ангажовања особа са инвалидитетом које су запослене на одређено време због повећаног обима посла, које су ангажоване по уговору о делу, уговору о привременим и повременим пословима, преко омладинске и студентске задруге и ангажоване по другим основама код корисника јавних средстава. Народна скупштина је 25. децембра 2014. године донела Закон о изменама и допунама Закона о буџетском систему у чијем предлогу није прихваћена иницијатива Заштитника грађана.

⁵¹⁷ <http://www.zastitnik.rs/index.php/2016-04-05-12-53-00/o-zastitniku-gradjana>, приступ: 11.08.2015.

⁵¹⁸ <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/zastitnik-i-gradjani/o-zastitniku-gradjana>, приступ: 10.08.2015.

поступајућег суда или јавног тужиоца. Наравно, улога и рад Заштитника грађана је изузетно велика у односу на контролу законитости рада органа државне управе на пољу заштите и поштовања права грађана. У том контексту може се контролисати рад органа унутрашњих послова (полиције), који обављају унутрашње послове државне управе из надлежности Министарства унутрашњих послова Републике Србије, када у складу са својим законским овлашћењима поступају или предузимају радње према окривљенима у поступку кривичног гоњења.

Може се закључити да поступање Заштитника грађана у оквиру законом датих овлашћења и надлежности нема битног утицаја на одбрану сиромашног у кривичном поступку. На основу достављених притужби, које се односе на правну помоћ, Заштитник грађана је дао мишљење да је у Републици Србији неопходно усвојити закон о бесплатној правној помоћи за сиромашне грађане. То ће посебно бити од значаја за реализацију одбране сиромашног у кривичном поступку, уколико такав закон буде донет.

И ако нема непосредног утицаја на успостављање и реализацију одбране сиромашног у кривичном поступку, Заштитник грађана је констатовао чињеницу да су грађани ускраћени за једнак и пун приступ правди; да још увек није донет закон који би уредио пружање бесплатне правне помоћи за сиромашне грађане; и дао је препоруку да надлежно министарство убрза рад на припреми Закона о бесплатнј правној помоћи и да Влада Републике Србије предложи⁵¹⁹ Народној скупштини да донесе закон који уређује пружање бесплатне правне помоћи. Рад Заштитника грађана има значајан утицај на стварању законодавног оквира који ће створити услове за реализацију одбране сиромашног у кривичном поступку.

⁵¹⁹ Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2014. годину, *op. cit.*, стр. 80.

9. ИНСТИТУЦИЈА ПОВЕРЕНИКА ЗА ЗАШТИТУ РАВНОПРАВНОСТИ

Законом о забрани дискриминације (у даљем тексту: ЗЗД) установљен је Повереник за заштиту равноправности, као самосталан и независан инокосни државни орган (у даљем тексту: Повереник), кога бира Народна скупштина већином гласова свих народних посланика, на предлог одбора надлежног за уставна питања.⁵²⁰

За Повереника може бити изабран држављанин Републике Србије који испуњава следеће услове: да је дипломирани правник; да има најмање десет година искуства на правним пословима у области заштите људских права; да поседује високе моралне и стручне квалитете⁵²¹ (члан 28. ЗЗД).

Повереник има широка законска овлашћења тако да представља један од најбитнијих националних механизма специјализован за спречавање и сузбијање свих облика и видова дискриминације.

На основу Закона о забрани дискриминације Повереник има следеће надлежности: „прима и разматра притужбе због повреда одредаба овог закона и даје мишљења и препоруке у конкретним случајевима и изриче мере у складу са чланом 40. овог закона; подносиоцу притужбе пружа информације о његовом праву и могућности покретања судског или другог поступка заштите, односно препоручује поступак мирења; подноси тужбе из члана 43. овог закона, због повреде права из овог закона, у своје име а уз сагласност и за рачун дискриминисаног лица, уколико поступак пред судом по истој ствари није већ покренут или правноснажно окончан; подноси прекршајне пријаве због повреде права из овог закона; подноси годишњи и посебан извештај Народној скупштини о стању у области заштите равноправности; упозорава јавност на најчешће, типичне и тешке случајеве дискриминације; прати спровођење закона и других прописа, иницира доношење или измену прописа ради спровођења и унапређивања заштите од

⁵²⁰ Закон о забрани дискриминације („Службени гласник Републике Србије“, бр. 22/2009), преузето са: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zabrani_diskriminacije.html, приступ: 19.07.2015.

⁵²¹ *Ibid.*, *op. cit.*, члан 28.

дискриминације и даје мишљење о одредбама нацрта закона и других прописа који се тичу забране дискриминације; успоставља и одржава сарадњу са органима надлежним за остваривање равноправности и заштиту људских права на територији аутономне покрајине и локалне самоуправе; препоручује органима јавне власти и другим лицима мере за остваривање равноправности“ (члан 33. ЗЗД).

Повереник је државни орган надлежан да штити право на равноправност. С обзиром да Повереника бира Народна скупштина Републике Србије он је, у суштини, њен орган, који помаже у надзору који врши Народна скупштина у материји заштите равноправности. Али с друге стране, то је и својеврсни „*орган јавности*“, односно цивилног друштва, чији је и сам део.

Поступак пред Повереником се покреће од стране лица које сматра да је претрпело дискриминацију, тако што подноси Поверенику притужбу писмено или, изузетно, усмено у записник, без обавезе плаћања таксе или друге накнаде. Подносилац притужбе уз притужбу подноси и доказе о претрпљеном акту дискриминације. Притужбу у име и уз сагласност лица чије је право повређено може поднети Поверенику организација која се бави заштитом људских права или друго лице (члан 35.ЗЗД).

Ако Повереник, након испитивања притужбе, утврди да нема повреде права на коју подносилац указује, у том случају неће поступити по притужби. На исти начин ће поступити и ако утврди да је у истој ствари већ поступао а нису понуђени нови докази, као и ако утврди да је због протеча времена од учињене повреде права немогуће постићи сврху поступања (члан 36. став 2. ЗЗД).

Након пријема притужбе, Повереник утврђује чињенично стање увидом у поднете доказе, затим узима изјаве од подносиоца притужбе и лица против кога је притужба поднета, које се може изјаснити о наводима из притужбе у року од 15 дана од дана њеног пријема, као и од других лица (члан 37. ЗЗД).

Након утврђеног чињеничног стања, Повереник даје мишљење о томе да ли је дошло до повреде одредаба Закона о дискриминацији у року од 90 дана од дана

подношења притужбе, и о томе обавештава подносиоца и лице против којег је притужба поднета (члан 39. ЗЗД).

Ако на основу утврђеног чињеничног стања у конкретном случају утврди да је дошло до повреде Закона о забрани дискриминације, Повереник ће уз мишљење о томе дати и препоруку лицу против којег је поднета притужба и начин отклањања повреде права (члан 39. став 2. ЗЗД).

Уз мишљење да је дошло до повреде одредаба овог закона, Повереник препоручује лицу против којег је поднета притужба начин отклањања повреде права, које је дужно у том случају да поступи по препоруци и отклони повреду права у року од 30 дана од дана пријема препоруке, као и да о томе обавести Повереника. У случају да лице коме је препорука упућена не поступи по препоруци, односно не отклони повреду права, у том случају му Повереник изриче меру опомене. Ако у року од 30 дана од дана изрицања опомене лицу против кога је поднета притужба исто не отклони повреду права, Повереник има законско овлашћење да о томе извести јавност (члан 40. ЗЗД).

На поступак пред Повереником сходно се примењују одредбе закона којим се уређује општи управни поступак (члан 40. став 4. ЗЗД).

На основу законских овлашћења, Повереник не одлучује о правима и обавезама правних субјеката, нити има репресивна и наредбодавна овлашћења, већ своју активност остварује издавањем препорука, опомена, упозорења, писањем извештаја и законодавном иницијативом.

Повереник може деловати и превентивно тако што ће упозорити јавност на најчешће, типичне и тешке случајеве дискриминације, дати препоруке органима јавне власти и другим лицима за предузимање одговарајућих мера, пратити спровођење закона и других прописа у области заштите равноправности и забране дискриминације и иницирати доношење нових прописа.

Повереник схоно члану 48. Закона о забрани дискриминације има обавезу да поднесе редован годишњи извештај о раду Народној скупштини Републике Србије, који

садржи и оцену стања у области заштите равноправности, оцену рада органа јавне власти, пружалаца услуга и других лица, уочене пропусте и препоруке за њихово отклањање.

Пре редовног годишњег извештаја, Повереник може самостано или на захтев Народне скупштине поднети посебан извештај, ако постоје нарочито важни разлози, који садржи сажетак који се објављује у „Службеном гласнику Републике Србије“ (члан 49. ЗЗД).

Повереник за заштиту равноправности је самосталан и независан у свом раду, што представља неопходан услов за успешно остваривање његове друштвене улоге. Из тог разлога, сваки покушај утицаја на рад Повереника је акт нарушавања њене независности, без обзира одакле тај утицај долазио.

У периоду 2010-2014. година⁵²² Поверенику је поднето укупно 2335 притужби, у односу на које је поднето 363 препоруке са мерама, 43 тужбе, 13 мишљења на нацрт аката и др.(Табела 18).

Табела 18 - Број предмета по годинама

Редни број	Предмети	Година				
		2010	2011	2012	2013	2014
1	Притужбе	124	346	465	716	666
2	Препоруке мера	2	22	117	24	198
3	Тужбе		3	5	33	2
4	Мишљења на нацрт аката		2	3	6	2
5	Прекршајне пријаве		2	6	2	1
6	Предлог уставном суду			1	2	3
7	Законодавне иницијативе		2	1		
8	Упозорења	1	8	2	10	6
9	Укупно	127	385	600	765	878

По питању подносиоца притужбе, највише притужби поднето је од стране физичких лица, затим следе организације, правна лица, државни органи, групе лица и др.(Табела 19).

⁵²² <http://www.ravnopravnost.gov.rs/rs/извештаји/извештаји>, приступ: 23.07.2015.

Табела 19 - Подносиоци притужби

Редни број	Подносиоци притужби	Година				
		2010	2011	2012	2013	2014
1	Физичка лица	63	257 ⁵²³	381 ⁵²⁴	552	445
2	Организације		29		142	140
3	Државни органи			2	10	58
4	Правна лица ⁵²⁵	58	20	81 ⁵²⁶	9	19
5	Група лица	3	13	4	3	8
6	Синдикат		4			
7	Удружења		10			
8	Савети националних мањина		13			
9	Укупно	124	346	468	716	670

У притужбама, као основ дискриминације, грађани највише наводе националну и верску припадност (364), затим следе инвалидитет (230), старосно доба (197), пол (185), брачни и породични статус (158), чланство у политичким, синдикалним и другим организацијама (121), имовно стање (112)..., а најмање боју коже (5).

Табела 20 - Број притужби са наведеним основом дискриминације

Редни број	Наведено лично својство	2010	2011	2012	2013	2014
1	Здравствено стање		4	18	109	97
2	Национална припадност или етничко порекло	19	72	68	81	124
3	Старосно доба	2	16	31	68	78
4	Инвалидитет	7	11	76	66	70
5	Брачни и породични статус	3	21	22	60	52
6	Пол	6	36	42	48	53
7	Имовно стање	2	20	22	45	23
8	Неко друго лично својство	30	30		45	31
9	Сексуална оријентација	32	10	8	25	18
10	Верска или политичка убеђења	9	12	32	22	64 ⁵²⁷

⁵²³ Највише притужби поднела су физичка лица - укупно 257 притужби (74%). Жене су поднеле 118 притужби (45,9%), а мушкарци 139 (54%).

⁵²⁴ Од укупног броја притужби које су поднела физичка лица, жене су поднеле 157 притужби (41,2%), а мушкарци 222 (58,3%), док за две притужбе које су поднете није познат пол подносиоца.

⁵²⁵ Међу правним лицима која су поднела притужбе, најбројније су невладине организације које се баве заштитом људских права (8 притужби), затим, традиционална удружења грађана (2), привредна друштва (2), синдикати (1), верске заједнице (1) и остала удружења (3 притужбе).

⁵²⁶ Предњаче организације цивилног друштва са поднетих 62 притужбе.

11	Чланство у политичким, синдикалним и другим организацијама	3	12	26	22	58
12	Осуђиваност		5		15	3
13	Изглед		3		11	5
14	Генетске особености				10	
15	Држављанство	1	1		9	7
16	Преци		6		5	1
17	Раса		1		5	
18	Боја коже				4	1
19	Језик	1	3		4	
20	Родни идентитет		4		4	5
21	Рођење	3	6		4	
22	Без наведеног основа дискриминације	14	96	145		
22	Укупно	100 ⁵²⁸	396	490	662 ⁵²⁹	690 ⁵³⁰

У 2014. години, по областима дискриминације највише притужби било је у вези поступка запошљавања или на послу (242), најмање у области остваривања верских права (1). У области правосуђа било је 5 притужби, што чини укупно 0,8% од укупног броја притужби по областима. У погледу имовног стања, као основ дискриминације, притужбе су поднесене у вези рада и запошљавања (10); и поступања органа јавне власти (6). Када је у питању поступак утврђивања дискриминације у кривичном поступку, по основу имовног стања окривљеног, таквих података нема у извештају Повереника. Таква чињеница наводи на закључак да није било захтева за заштиту права на одбрану сиромашног у кривичном поступку, односно утврђивања дискриминације по основу сиромаштва, као личног својства окривљеног.

Једна од основних надлежности Повереника јесте поступање по притужбама, за чије се подношење не плаћају таксе или неки други трошкови који би били на терет подносиоца, у случајевима дискриминације особа или групе особа које повезује исто лично својство. Према члану 33. ЗЗД, Повереник је надлежан да прима и разматра притужбе због дискриминације, даје мишљења и препоруке у конкретним случајевима

⁵²⁷ Од тога верска убеђења 20, политичка убеђења 36.

⁵²⁸ У 5 притужби, као основ дискриминације, наведено је више основа.

⁵²⁹ У неким притужбама, као основ дискриминације, наведено је више личних својстава.

⁵³⁰ У 120 притужби, као основ дискриминације, наведено је више основа.

дискриминације и изриче законом утврђене мере. Поред тога, Повереник је дужан да подносиоцу притужбе пружи информације о његовом праву и могућности покретања судског или другог поступка заштите, укључујући и поступак мирења, као и да подноси тужбе за заштиту од дискриминације, уз сагласност дискриминисане особе. Повереник је, такође, надлежан да подноси прекршајне пријаве због аката дискриминације инкриминисаних антидискриминационим прописима.

На овај начин, Повереник у оквиру својих законом датих надлежности, пружа као примарну тако и секундарну правну помоћ, тако да не треба никако занемарити његов утицај на пољу пружања правне помоћи грађанима Републике Србије. Радње Повереника, по притужбама, не зависе од материјалног положаја оног ко подноси притужбу, већ својом активношћу настоји да у сваком конкретном случају, на основу чињеница, заштити права свих и то под једнаким условима.

Повереник не обавља послове заступања грађана пред судом (као један од облика секундарне правне помоћи), тако да исти нема улогу правног заступника грађана у кривичном поступку, али гледано шире, његов рад је јако значајан када су у питању неки други органи, ван судова, који се понашају дискриминишујуће, у ком случају Повереник поступа како би се такво стање отклонило.

10. СИНДИКАТИ КАО ПРУЖАОЦИ ПРАВНЕ ПОМОЋИ

10. 1. Уједињени грански синдикат „Независност“

Уједињени грански синдикати „Независност“ (у даљем тексту: УГС „Независност“) је самостална, демократска и независна организација запослених у коју се они добровољно удружују ради заступања, представљања, унапређења и заштите својих професионалних, радних, економских, социјалних, културних и других појединачних и колективних интереса. УГС „Независност“ тренутно броји око 200 000 активних чланова и преко 50 000 пензионера.⁵³¹

⁵³¹ <http://www.nezavisnost.org/pages/naslovna/organizovanost.php>, приступ: 05.08.2015.

На основу начела садржаних у Статуту и програмских опредељења УГС „Независност“ пружају бесплатну правну помоћ својим члановима почев од 1995. године. У том циљу формирана је Правна служба УГС „Независност“, ради пружања бесплатне правне помоћи својим члановима и заштите права из рада и на основу рада, или се крше. У оквиру УГС „Независност“, послови пружања правне помоћи су сврстани у групу статусних правних послова и групу послова правне заштите.

Послови пружања правне помоћи у оквиру групе статусних послова обухватају правне послове који су везани за: синдиклано организовање; радно и социјално законодавство; примену и кршење конвенција Међународне организације рада у области синдикалног организовања и деловања, као и области радних односа.⁵³²

Послови пружања правне помоћи у оквиру групе послова правне заштите обухватају заштиту и остваривање права чланова пред: судовима и органима управе; арбитражама; Агенцијом за мирно решавање радних спорова; другим органима и организацијама које се баве правном заштитом радника.

Пружање правне помоћи, заштите, консултативних и саветодавних услуга, и заступање врши се у оквиру Правне Службе УГС „Независност“ у Београду. По потреби УГС „Независност“ ове послове обавља и преко адвокатских канцеларија на територији Републике Србије, када се због природе случаја захтева и већа стручност пружаоца правне помоћи.

Послове правне помоћи Уједињени грански синдикати „Независност“ пружају преко правних заступника УГС „Независност“ и адвокатских канцеларија у: Београду, Врању, Трстенику, Лесковцу, Зрењанину, Новом Пазру, Краљеву, Зајечару, Крагујевцу, Нишу, Сомбору, Смедереву, Суботици, Панчеву, Смедеревској Паланци, Шапцу, Јагодини, Новом Саду, Ваљеву, Инђији, Чачку и Кикинди.

Заступање чланова УГС „Независност“ врши се по претходно добијеном упуту за заступање, на име члана коме се услуга пружа, а који потписује и оверава председник

⁵³² <http://www.nezavisnost.org/pages/naslovna/pravna-sluzba-ugs-a.php>, приступ: 05.08.2015.

гранског синдиката или лице које он овласти, на нивоу регионалног повереништва главни повереник у повереништву и регионални повереник, уз претходну консултацију и прибављену писмену сагласност председника гранског синдиката или лица које он овласти.

10. 2. Савез самосталних синдиката Србије

Савез самосталних синдиката Србије (у даљем тексту: СССС) најстарија је синдикална централа, са стогодишњом традицијом, која је настала у борби радника за већа права и слободе. СССС наставио је рад Радничког савеза Србије, који је формиран 27. априла 1903. године, и као такав стекао је статус репрезентативног и највећег синдиката у Републици Србији. Савез самосталних синдиката Србије чини 28 самосталних синдиката формираних у привредним гранама и услужним и јавним делатностима, у које је учлањено 505 111 запослених. Чланови СССС остварују основна права и заштиту пред послодавцима у 3 248 синдикалних организација које су формиране у предузећима и другим економско-правним субјектима. У циљу заштите интереса својих чланова СССС на нивоу територијалне аутомоније и локалне самоуправе формирао је 51 организацију у покрајинама и градовима и 118 повереништава у општинама. Статус члан СССС стиче се на добровољној основи и није условљено националном, верском, нити политичком припадношћу.⁵³³

У погледу пружања правне помоћи, Статутом⁵³⁴ СССС прописано је да СССС надлежности прописане Статутом остварује непосредно или преко органа савеза самосталних синдиката на територији за самосталне синдикате Србије, и то: „...обезбеђује радно-правне заштите члановима за остваривање права из рада и по основу рада и помоћи синдикалним организацијама и повереницима самосталних синдиката Србије“ (члан 7. Статута СССС). У циљу пружања радно-правне заштите у СССС и

⁵³³ http://www.sindikatsr.rs/licna_karta.html, приступ: 06.08.2015.

⁵³⁴ Статут Савеза самосталних синдиката Србије, Београд, 25.08.2015, преузето са: <http://www.sindikatsr.rs/statut.html>, приступ: 06.08.2015.

савезима самосталних синдиката на територији фирмиране су посебне стручне службе (члан 82. Статута СССС).

СССС не води евиденцију корисника правне помоћи, односно Служба правне помоћи не сачињава извештај о свом раду, због чега није могуће утврдити број корисника врсту и облике пружања правне помоћи.⁵³⁵

10. 3. Савез самосталних синдиката града Новог Сада и општина

У оквиру Савеза самосталних синдиката града Новог Сада и општина (у даљем тексту: ССС града Новог Сада и општина), који је саставни део СССС, организована је Служба правне помоћи. Служба правне помоћи своју легитимност црпи из члана 1. става 1. тачке 5. Статута ССС града Новог Сада и општина⁵³⁶, којим је дефинисано да ССС града Новог Сада и општина за своје чланове обезбеђује ...*“Непосредну бесплатну и стручну правну заштиту“*.

ССС града Новог Сада и општина има око 50 000 чланова.⁵³⁷

Служба правне помоћи, у оквиру делокруга свога рада, запосленим члановима ССС града Новог Сада и општина пружа стручну правну помоћ ради остваривања интереса запослених, преваходно, из радног односа, и то: пружањем правних савета из рада и по основу рада, састављањем поднесака у име и за рачун чланова (молбе, захтеви инспекцији рада и др.), давање стручних мишљења, израда пријава потраживања у стечајним поступцима у име запослених, сачињавање дописа послодавцима (опомене пред утужења), бесплатно заступање у судским поступцима (послове заступања обављају три дипломирана правника) и сл. Ради заштите запослених радника, будућих запослених и пензионера, активно прати законске прописе, када је то неопходно упућује надлежним

⁵³⁵ Из одговара Службе правне помоћи на Захтев о достави Извештаја о раду, достављен на м-еил адресу дана 18. августа 2015. године.

⁵³⁶ Статут Савеза самосталних синдиката града Новог Сада и општина (пречишћен текст), 24. децембар 2014. година, преузето са: http://www.ssssns.com/images/stories/statut_2014.pdf, приступ: 14.08.2015.

⁵³⁷ <http://www.ssssns.com/index.php/home/o-sindikatu>, приступ: 14.08.2015.

органима предлоге, примедбе, и сугестије на одредбе законских текстова који су у супротности са правима и интересима оних у чије име и за чији рачун обавља послове заштите права и интереса.⁵³⁸

У току 2012. године, према Извештају о раду Службе правне помоћи за 2012. године, Служби правне помоћи обратило се 2 772 странке (укупан број странака обухвата и странке из претходних година чији предмети нису окончани у претходним годинама).

У погледу врсте, односно облика захтеване правне помоћи доминирају правни савети, захтеви усмерени на судски поступак, инспекције и извршење пресуда (Табела 21).

Табела 21 - Врсте, односно облик захтеване правне помоћи

Градски одбор	Правни савет	Судски поступак	Инспекција	Извршна пресуда
Број	1294	713	3	37

Служба правне помоћи је код утужења током 2012. године заступала странке у односу на следеће захтеве и број странака, и то: зараде, накнаде зарада, отпремнина, јубиларне награде, доприноси... (185), утврђивање радног односа (1), поништај изјаве о одрицању од отпремнине (1), поништај отказа (44), накнада штете (4), повраћај имовине (2), поступак по жалби (22) и извршни поступци (4), што укупно чини 263 заступане странке.⁵³⁹

У току 2013. године, Служба правне помоћи је имала 67 предмета, у којима је 143 лица имало својство тужиоца, од тог броја 23 предмета су окончана, у којима је својство странке имало 43 лица. Успешност у поступцима је била 90%, а у односу на незаконите отказе, успешност је била 100%.

Служба правне помоћи је код утужења током 2013. године заступала странке у односу на следеће захтеве и број странака, односно броја предмета и тужилаца, и то:

⁵³⁸ <http://www.ssssns.com/index.php/2013-05-10-05-52-52/izvestaj-o-radu/764-rad-pravne-sluzbe>, приступ:14.08.2015.

⁵³⁹ Извештај о раду Службе правне помоћи за 2012. годину (Спецификација врсте заступања странака код утужења), објављен на званичном сајту ССС града Новог сада и општина, преузето са: <http://www.ssssns.com/>, приступ: 15.08.2015.

зараде (разлике), накнаде зараде, отпремнина, јубиларне награде, доприноси ... укупно 40 предмета са 70 тужилаца, од којих је 16 предмета са 36 тужилаца окончано, а још 24 предмета са 34 тужилаца је у току; утврђење радног односа 1 предмет са 1 тужиоцем је окончан; поништај изјаве о одрицању од отпремнине 1 предмет са 1 тужиоцем је у току; поништај отказа укупно 10 предмета са 10 тужилаца, од којих је 6 предмета са 6 тужилаца окончано, а 4 предмета са 4 тужиоца је још у току; поништај Анекса уговора о раду 1 предмет са 1 тужиоцем је у току; повраћај имовине 1 предмет са 1 тужиоцем је у току; својинска тужба 1 предмет са 1 тужиоцем је у току; оцена уставности 2 предмета са 2 тужиоца је у току; извршни поступци укупно 10 предмета са 56 тужилаца је у току, од којих је 1 предмет са 1 тужиоцем ради враћања на рад, а 9 предмета са 55 тужилаца је ради наплате новчаног потраживања.⁵⁴⁰

На основу наведених активности Службе правне помоћи, датих података у форми спецификација, на заштити права и интереса запослених чланова ССС града Новог Сада и општина, може се закључити да су исте биле усмерена на заштити права запослених у парничном и извршном поступку, што произилази из саме садржине захтева за пружање правне помоћи, која је подразумевала покретање или заступање запослених у овим поступцима.

Служба правне помоћи није подносила поднеске којима би се иницирао кривични поступак, у коме би својство оштећеног имао запослени члан ССС града Новог Сада и општина, нити је обављала послове заступања, односно обезбеђивала браниоца у кривичном поступку, ако би неко од запослених чланова, због кривичног дела из рада или у вези рада, имао својство оптуженог или окривљеног у поступку и тако пружила помоћ у реализацији одбране.

Служба правне помоћи пружа правну помоћ запосленим члановим ССС града Новог Сада и општина без обзира на њихова финансијска средства или опште имовно стање. Услов за пружање правне помоћи је статус члана ССС града Новог Сада и општина и повреда права или интереса члана.

⁵⁴⁰ Извештај о раду Службе правне помоћи за 2013. годину (Структура и разлози судске заштите), објављен на званичном сајту ССС града Новог Сада и општина (<http://www.ssssns.com/>).

Синдикати представљају важан сегмент у систему пружалаца бесплатне правне помоћи, која обухвата и заступање на суду у поступцима који се односе на права радника (заштита индивидуалних и колективних права). Синдикати пружају правну помоћ претежно радницима који су њихови чланови, тако да су у погледу круга корисника правне помоћи ограничени на запослене за разлику од других пружалаца правне помоћи, код којих нема таквог ограничења.

Имовно стање корисника правне помоћи не представља услов за добијање правне помоћи. Доминантан облик правне помоћи је примарна правна помоћ, само изузетно корисник може добити и правну помоћ у виду заступања члана синдиката пред судом, у поступцима из радних односа.

На основу података о раду служби задужених за пружање правне помоћи, може се закључити да се нису непосредно или преко ангажованих бранилаца бавиле заступањем сиромашног окривљеног у кривичном поступку, што не значи да тога неће бити, када су у питању чланови синдиката, у својству окривљеног у кривичном поступку, који немају довољно средстава да плате адвоката.

11. ПРАВНЕ КЛИНИКЕ КАО ПРУЖАОЦИ ПРАВНЕ ПОМОЋИ

Клиничко-правно образовање настаје под утицајем идеје да традиционални начин преношења знања и методе рада могу бити добра подлога за подучавање правним принципима, али да би се знало како треба применити такве принципе неопходно је и практично искуство. Први аутори који су писали о концепту „правне клинике“, са почетка прошлог века, били су Alexander I. Lyublinsky, руски професор, у једном чланку који је објављен у Немачкој 1910. године⁵⁴¹, и William Rowe, амерички професор, у тексту који је објављен у Америци 1917. године („Legal Clinics and Better Trained Lawyers - A Necessity“)⁵⁴². Они су заслужни за назив „*правна клиника*“, инспирисани традицијом

⁵⁴¹ http://www.ius.bg.ac.rs/Pravna%20klinika/Pravna_klinika_PF.htm, приступ: 17.08.2015.

⁵⁴² С. Константиновић – Вилић, и др., Правна клиника за заштиту права жена, Приручник за рад студенткиња/студената, Правни факултет Универзитета у Нишу, Женски истраживачки центар за едукацију и комуникацију Ниш, Ниш, 2011, стр. 7.

медицинске професије, која је захтевала од студената медицине да се обучавају на медицинским клиникама под контролом лекара са искуством.

Потреба за клиничким правним образовањем настаје на бази позива за увођењем једног новог типа образовања које ће студентима понудити могућност за стицање искуства стварне праксе и 60-их година прошлог века постало је стандардни део наставних планова на америчким правним факултетима, а у последњих петнаестак година и у Русији, Европи итд.

Кличичко-правно образовање представља посебну методу едукације студената с циљем да им пружи обученост у неким практичним вештинама како би своју будућу професију обављали савесно, морално и компетентно. У питању је „*учење из искуства*“, или „*учење на основу чињења*“⁵⁴³

Сврха Клиничког правног образовања је у потреби да:

- студенти стичу практичне вештине и професионалну одговорност, кроз рад са људима у стварним животним ситуацијама,
- да постану свесни сопствене одговорности пред клијентима, судом и својом професијом.

Задатак Клиничког правног образовања се манифестује у потреби:

- да се обезбеди бесплатна правна помоћ за сиромашне грађане, односно за све друштвене групе у ризику од социјалне искључености.

На Правном факултету у Београду организовано је клиничко-правно образовање у два модула, и то:

Модул А:

- Клиника за породично право,
- Клиника за обигационо право

⁵⁴³ <http://www.ius.bg.ac.rs/Pravna%20klinika/PRAVNA%20KLINIKA.htm>, приступ: 17.08.2015.

- Клиника за кривично право.

Модул Б:

- Клиника за питања дискриминације
- Клиника за азил и избегличко право
- Клиника за сузбијање трговине људима.

У 2008. години, уз подршку мисије ОЕБС у Београду, донети су Минимални стандарди рада на правним клиникама и створена је Мрежа правних клиника у Србији, којој су приступили Правни факултет Универзитета у Београду, Правни факултет Универзитета у Нишу и Правни факултет Универзитета Унион.

Правна клиника на Правном факултету Универзитета у Нишу ради у континуитету почев од 2002. године, „у оквиру које се реализују разноврсни клинички програми обуке студената у правничким вештинама“.⁵⁴⁴

У оквиру правне клинике формиране су:

- Клиника за грађанско право, и
- Клиника за заштиту права жена.

У првим годинама рада, до 2005. године, клиничка обука се реализовала у форми симулација и других разних метода интерактивног рада. Искуство стицано годинама омогућило је да се временом установи канцеларија, налик на адвокатске канцеларије, у којој студенти имају могућност да пружају бесплатну правну помоћ грађанима. На пројектима пружања бесплатне правне помоћи Правна клиника је стекла статус партнера Адвокатској комори Ниша.

Клинички програми обуке били су све до 2007. године факултативног карактера на Правном факултету Универзитета у Нишу. Међутим, усвајањем нових Студијских програма основних академских студија права, Клиничко-правничко образовање добија статус изборног предмета на трећој и четвртој години студија.

⁵⁴⁴http://www.prafak.ni.ac.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=166&Itemid=241&lang=lat, приступ: 18.08.2015.

У оквиру Правне клинике организују се и реализују и други видови обуке за развијање практичних вештина, као што је Програм обуке за примену еристичке дијалектике.

Од 2007. године Правна клиника Правног факултета Универзитета у Нишу, усвајањем Статута, стекла је статус наставно-научне организационе јединице Факултета.

На Правном факултету у Новом Саду организоване су две клинике, и то:

- Правна клиника за заштиту животне средине, и
- Правна клиника за борбу против трговине људима.⁵⁴⁵

Циљ организовања Правне клинике за борбу против трговине људима састоји се: у потреби да студенти током студија, поред теоријског знања стекну и практична искуства; у подизању свести о проблемима жртава трговине људима; у промоцији обуке студената и њихово интересовање у овој посебној области.⁵⁴⁶

Рад Правне клинике за борбу против трговине људима одвија се кроз едукацију од стране предавача Правног факултета у Новом Саду и стручњака из релевантних области, као и кроз истраживачки рад студената под менторством професора. Рад студената у оквиру Клинике се одвија делом на Правном факултету у Новом Саду, а делом ван просторија Факултета, у виду организоване посете судовима и тужилаштвима, ради праћења судских поступака, организованим посетама сигурним кућама и др. Студенти у оквиру рада Клинике оспособљавају се за примену прописа, раде на студијама случаја, стичу практична искуства корисна за будући професионални рад, стичу нова знања у области борбе против трговине људима, упознају се са професионалном одговорношћу и етиком правничке професије.⁵⁴⁷

⁵⁴⁵ Информатор о раду Правног факултета у Новом Саду, преузето са: <http://www.pf.uns.ac.rs/attachments/article/451/Informator%20o%20radu.pdf>, приступ: 12.11.2016.

⁵⁴⁶ <http://pravnaklinika.pf.uns.ac.rs/index.php/2011-07-12-10-05-14>, приступ: 12.11.2016.

⁵⁴⁷ <http://pravnaklinika.pf.uns.ac.rs>, приступ: 13.12. 2016.

На Правном факултету Универзитета УНИОН организоване су:

- Клиника за медицинско право,
- Клиника за породично право,
- Клиника за радно право, и
- Клиника за права детета.⁵⁴⁸

У оквиру Клинике за медицинско право пружа се бесплатна правна помоћ у случајевима: када им је као пацијентима ускраћено или повређено неко од права из области здравствене заштите; када као пацијенти у остваривању здравствене заштите претрпе штету на свом телу, или дође до погоршања њиховог здравственог стања; када им је као пацијентима, здравствено осигураним лицима, ускраћено или повређено неко од права из области здравственог осигурања.⁵⁴⁹

У оквиру Клинике за породично право пружа се бесплатна правна помоћ у случајевима за: развода брака; остваривање родитељских права; поделу имовине супружника и ванбрачних партнера; остваривање заштите од насиља у породици; извршење судских одлука у породичним стварима.⁵⁵⁰

У оквиру Клинике за радно право пружа се бесплатна правна помоћ у случајевима који се везују за: дискриминацију при запошљавању и на раду; злостављање на раду; остваривање и заштиту права из радног односа.⁵⁵¹

У оквиру Клинике за права детета пружа се бесплатна правна помоћ у случајевима који се везују за: заштиту деце од насиља у породици и других облика насиља; заштиту деце од дискриминације; вршење родитељског права; лишење родитељског права; враћање

⁵⁴⁸ <http://pravnofakultet.rs/besplatna-pravna-pomoc/>, приступ: 13.11.2016.

⁵⁴⁹ <http://pravnofakultet.rs/medicinsko-pravo/>, приступ: 13.11.2016.

⁵⁵⁰ <http://pravnofakultet.rs/porodicno-pravo/>, приступ: 14.11.2016.

⁵⁵¹ <http://pravnofakultet.rs/radno-pravo/>, приступ: 14.11.2016

родитељског права. Клиника је почела са радом 2. фебруара 2016. године, а завршила је са радом крајем јуна 2016. године.⁵⁵²

У оквиру свих правних клиника, организоване на Правном факултету Универзитета Унион, услуге бесплатне правне помоћи обухватају искључиво пружање правних информација и савета, као и писање иницијалних правних аката за покретање поступака правне заштите (тужби, предлога и др.). Улога адвоката је искључиво улога супервизора студената који пружају правну помоћ, тако да адвокати-супервизори не заступају клијенте правних клиника у судским или другим поступцима. На Факултету није организована правна клиника која би се бавила пружањем правне помоћи у сфери кривичног права.⁵⁵³

Имајући у виду изнето, правне клинике представљају облик пружања правне помоћи. Правну помоћ непосредно странкама пружају студенти, под надзором наставника, односно сарадника факултета или адвоката. Пружајући правну помоћ студенти примењују теоријска знања у пракси, на одређене животне ситуације. С друге стране, корисници добијају правну помоћ, која је бесплатна, и која им помаже у заштити и остваривању својих права. Правна помоћ се пружа у виду опште правне информације или правног савета; састављање писмена и у облику заступања пред судом или другим државним органом. Када је у питању заступање пред судом, у том случају Правна клиника може помагати у припреми заступања, док заступање врши адвокат, под условом да постоји захтев странке (корисника) и да је у конкретном случају заступање потребно и корисно. Пружањем правне помоћи у виду заступања странака пред судом, Правне клинике заправо обезбеђују странци стручног браниоца (адвоката), чиме се у поступку заснива стручна одбрана, у односу на сиромашног, одбрана сиромашног, као посебан вид стручне одбране у кривичном поступку. Могућност обезбеђивања стручног браниоца окривљеном у кривичном поступку квалификује правне клинике као битне пружаоце бесплатне правне

⁵⁵² <http://pravnofakultet.rs/pravo-deteta/>, приступ: 15.11.2016.

⁵⁵³ Садржано у обавештењу Правног факултета Универзитета Унион, достављено на основу захтева Укић Нихада за доставу информација о раду Правне клинике Правног факултета Универзитета Унион, достављено путем е-маила, 17.11.2016.

помоћи у систему бесплатне правне помоћи у Републици Србији, који је у процесу изградње.

ГЛАВА СЕДМА

ОДБРАНА СИРОМАШНИХ У СУДСКОЈ ПРАКСИ ОСНОВНИХ СУДОВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

1. УВОД

Савремена правна држава свој правни легитимитет може остварити на основу правосудног система, кога карактеришу ефикасност, независност и правичност. Заправо, најзначајнију улогу у очувању уставом успостављеног политичко-правног система једне државе, која претендује да буде правна, у свим њеним елементима постојања, припада независној и ефикасној судској власти, што је посебно изражено код аспекта заштите и очувања основних људских права и слобода. Субјекти права ради реализације својих овлашћења или ради испуњавања својих правних обавеза сваког дана учествују у различитим правним односима. Када је понашање правних субјеката усклађено са правним нормама, тада се и правни поредак остварује. С друге стране, када постоји несагласност између понашања субјеката права и заповести садржане у правној норми, тада постоји повреда, односно вређају се субјективна права правних субјеката и објективни правни поредак⁵⁵⁴. Такође, ради отклањања понашања која су противправна, односно ради њиховог сузбијања и спречавања, Устав Републике Србије признаје и гарантује свим субјектима права право на правну заштиту, као субјективно право, али и право на правну помоћ због њихове правне неукости. Право на професионалну, стручну правну помоћ пред државним органима, посебно пред судом, је тенденција прописивања у свим уставима савремених правних држава, с тим да је признавање и реализација такве правне помоћи условљена имовинским приликама, тражиоца такве правне помоћи.

Право на стручну правну помоћ пред судом, прокламовано уставом и законом, за грађане лошег имовног стања неће бити од посебног значаја, ако нису, услед слабог имовног стања, у могућности да плате услуге заступника, односно браниоца, посебно када

⁵⁵⁴ „Приступ правосуђу - Инструменти за имплементацију европских стандарда у правни систем Републике Србије“: тематски зборник радова, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2007, стр. 113.

је у питању кривични поступак. Чињеница да један део грађанства не може сносити услуге браниоца у поступку пред судом представља основну идеју водиљу за установљавање бесплатне стручне одбране сиромашном окривљеном у кривичном поступку, која ће омогућити приступ правди и оним грађанима који не могу себи обезбедити стручну правну помоћ. У циљу стварања једнаких услова да сви грађани под једнаким условима имају приступ правди, неопходно је да се створе механизми правне помоћи који ће бити компатибилни имовинским приликама грађана.

У Републици Србији, где још увек не постоји заокружен систем бесплатне правне помоћи, постоје Уставом Републике Србије и законом прописане гаранције права на стручну правну помоћ грађанима пред судом, који су лошег имовног стања. Међутим, ради утврђивања делотворности прокламованог права (примене у пракси) на одбрану сиромашног у пракси основних судова у Републици Србији, у кривичним поступцима, приступило се истраживању, чији резултати и дискусија следи у наставку рада.

2. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

Предмет истраживања:

Предмет истраживања обухватио је сагледавање и анализу ставова и мишљења поступајућих судија у кривичном поступку, на главном претресу, који поступају пред Основним судом у Новом Пазару, Краљеву и Крагујевцу, по питању права на одбрану сиромашног окривљеног у кривичном поступку (одбрана сиромашног), и то:

Да ли поступајуће судије у кривичном поступку, на главном претресу, упозоравају окривљене о праву на одбрану сиромашног?

Да ли одредбе о праву на одбрану сиромашног обавезују поступајуће судије током главног претреса да окривљеног упознају о праву на одбрану - одбрану сиромашног?

Да ли је право на одбрану сиромашног основно људско право?

Да ли постојеће одредбе о праву на одбрану сиромашног обезбеђују остваривање права окривљеног на одбрану или исте треба мењати како би се у потпуности остварило право сиромашног окривљеног на одбрану, ван случајева обавезне стручне одбране?

Да ли одредбе о праву на одбрану сиромашног, садржане у Законика о кривичном поступку, треба да садрже обавезу на страни поступајућих судија, да упознају окривљеног о праву на одбрану сиромашног?

Да ли одредбама Законика о кривичном поступку треба прецизирати којим окривљеним, и под којим условима признати право на одбрану сиромашног?

Којим правним, актом или актима прописати право на одбрану сиромашног окривљеног у кривичном поступку?

Предмет истраживања обухватио је и утврђивање броја одлука (решења) и основа за постављање браниоца сиромашном окривљеном у кривичном поступку у односу на 25 основна суда у Републици Србији, чија су седишта била уређена Законом о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаца („Сл. гласнику РС“, број 116/2008) за период истраживања 2010-2012. година.

Циљеви истраживања:

Основни циљ истраживања био је да се, на основу перцепције и искустава поступајућих судија у кривичном поступку пред Основним судом у Новом Пазару, Краљеву и Крагујевцу, укаже на који начин се реализују уставне и законске одредбе о праву сиромашног окривљеног у кривичном поступку на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног) у поступцима на главном претресу пред судовима, односно да ли и на који начин поступајуће судије примењују одредбе о одбрани сиромашних у кривичном поступку, и који су могући правци реформе установљеног права на одбрану сиромашног, како би се у потпуности остварио принцип делотворности овог права у пракси.

Постављање описаног циља је у функцији сагледавања одбране сиромашног која би требала да се пружа ради реализације „фер“ и „правичног“ суђења. Резултати истраживања требало би да допринесу формирању свеукупне слике о одбрани сиромашног у кривичним

стварима, пред основним судовима, остваривању, „фер“ и „правичног“ суђења, обиму коришћења права на одбрану сиромашног и могућим правцима реформе законских одредаба о одбрани сиромашног, како би се оно у потпуности применило у пракси, тамо где постоје услови везани за имовно стање окривљеног, запрећену казну затвора или разлоге правичности.

Методологија истраживања:

Истраживање је спроведено применом метода испитивања, односно на основу писаног упитника, као технике прикупљања података.

Питања садржана у упитнику односила су се на:

- поступање судија у кривичним поступцима, који обављају судијску функцију у судским већима или као судије појединци, на главном претресу, пред основним судовима на територији Републике Србије, односно пред Основним судом у Новом Пазару, Краљеву и Крагујевцу, у односу на примену одредаба Законика о кривичном поступку које прописују одбрану сиромашног окривљеног у кривичном поступку (питања под редним бројем 1 и 2). Ова питања имала су за циљ да утврде, на основу ставова поступајућих судија, да ли поступајуће судије упозоравају, непосредно пре почетка саслушања или у току саслушања, окривљене у кривичном поступку о праву на бесплатну стручну одбрану, ван случајева обавезне стручне одбране, када је то у интересу правичности, односно разлога правичности и када окривљени због свог имовног стања не може да сноси трошкове одбране - награду и трошкове браниоца;
- Изражавање мишљења, поступајућих судија у кривичним поступцима на главном претресу, о томе да ли их одредбе Законика о кривичном поступку, које прописују одбрану сиромашног, обавезују на упознавање окривљеног о праву на браниоца, ван случајева обавезне стручне одбране (питање под редним бројем 3). Питање је имало за циљ да утврди мишљење поступајућих судија о обавезности или необавезности примене члана 77. Законика о кривичном

поступку, што је у уској повезаности са принципом делотворности права садржаног у овом члану закона;

- Изражавање мишљења, поступајућих судија у кривичним поступцима на главном претресу, о томе да ли је право на одбрану сиромашног окривљеног основно људско право или не, ако је људско право, да ли је то због тога што је прописано домаћим правним актима или зато што је садржано у међународним документима о људским правима (питања под редним бројем 4 и 5). Питања су имала за циљ да утврде мишљење поступајућих судија о томе да ли је право на одбрану сиромашног окривљеног у кривичном поступку прописано као људско право, које карактерише универзалност, урођеност, неотуђивост, и да као такво припада свима, или нема такав карактер, што је с друге стране повезано са питањем о обавезности односно необавезности примене и упознавања окривљеног у кривичном поступку о праву на одбрану сиромашног;
- Пружање информација, од стране поступајућих судија у кривичним поступцима на главном претресу, у односу на број захтева за признавање права на одбрану сиромашног за период 2010-2012. године (питање под редним бројем 6). Након питања, која су се односила на поступање судија у вези примене одбране сиромашног у кривичном поступку (да ли, или не упознају окривљене о праву на одбрану сиромашног), да ли одредбе о праву на одбрану сиромашног обавезују судије да у поступку током главне расправе (пре саслушања и у току), упознају окривљеног о праву на одбрану сиромашног, и да ли је право на одбрану сиромашног основно људско право, уследило је питање о броју захтева за признавање права на одбрану сиромашног. Ово питање је имало за циљ да искаже, непосредно од стране судија, ван података које воде судови, колико су током свог рада, за посматрани период истраживања, имали захтева за признавање права на одбрану сиромашног, односно да покаже обим примене овог права у кривичном поступку од стране анкетираних судија;
- Изражавање мишљења, поступајућих судија у кривичним поступцима на главном претресу, о томе да ли одредбе Законика о кривичном поступку о праву

на одбрану сиромашног обезбеђују остваривање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану, ван случајева обавезне стручне одбране или треба мењати, тако да одредбе о праву на одбрану сиромашног садрже обавезу на страни поступајућег судије да обавести - упозна окривљеног о праву на одбрану сиромашног, како би се обезбедило потпуно остваривање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану због лошег имовинског стања односно разлога правичности (питање под редним бројем 7, 8 и 9). Питање је имало за циљ да изрази став судија о томе да ли одредбе Законика о кривичном поступку о праву на одбрану сиромашног треба мењати или не, како би се обезбедила пуна примена овог права у кривичном поступку;

- Изражавање мишљења, поступајућих судија у кривичним поступцима на главном претресу, да ли одредбама Законика о кривичном поступку треба прецизирати којим окривљеним, и под којим условима, се може признати право на бесплатну стручну одбрану - одбрану сиромашног (питање под редним бројем 10). Питање је имало за циљ да изрази мишљење судија у односу на законско прецизирање права на одбрану сиромашног, односно прописивање услова и критерија за признавање овог права, што би у пракси олакшало рад судија;
- Изражавање мишљења, поступајућих судија у кривичним поступцима на главном претресу, о томе којим актом или актима регулисати право на одбрану сиромашног у Републици Србији. Питање је имало за циљ да изрази мишљење судија о томе да ли право на одбрану сиромашног регулисати Уставом Републике Србије, Закоником о кривичном поступку, посебним законом или прописивањем у Уставу Републике Србије и другим законима, односно само у законима, како би се на најбољи начин осигурала примена права на одбрану сиромашног, посебно по питању круга лица којима се може признати ово право.

Подаци о броју одлука (решења) о постављању браниоца сиромашном окривљеном (одбрана сиромашног) у кривичном поступку прикупљени су на основу захтева о слободном приступу информацијама од јавног значаја, сходно одредбама Закона о

слободном приступу информацијама од јавног значаја ("Сл. гласник РС", бр. 120/2004, 54/2007, 104/2009 и 36/2010).

Основни судови (председник суда), који су обухваћени истраживањем, упознати су посебним дописом, да се попуњавање упитника од стране поступајућих судија у кривичном поступку, као и прикупљање података о броју одлука (решења) и основа за постављање браниоца сиромашном окривљеном, обавља за потребе израде дисертације под називом „Одбрана сиромашних у кривичном поступку“.

Истраживање је обављено у периоду децембар 2014. година - октобар 2015. година.

2. 1. Резултати истраживања на основу упитника при Основном суду у Новом Пазару

Упитник за судије који поступају на главном претресу, у вези одбране сиромашног окривљеног у кривичном поступку, испунило је двоје судија⁵⁵⁵, при чему су дати следећи одговори на постављена питања из упитника.

Питање број 1	Број одговора на питање број 1
Да ли непосредно пре почетка саслушања окривљеног на главном претресу (ван случајева обавезне стручне одбране) упозоравате окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану, у смислу члана 77. Законика о кривичном поступку (ЗКП) ⁵⁵⁶	
а) Упозоравам у сваком предмету	/
б) Не упозоравам	/
ц) Упозоравам у сваком предмету јер је то законска обавеза	/
д) Не упозоравам, јер то није законска обавеза	/
е) Упозоравам, ако проценим да је окривљени сиромашан, односно да то захтевају разлози правичности	2

⁵⁵⁵ Обавештење, Су- VIII- 70/15, 8. октобар 2015.

⁵⁵⁶ Законик о кривичном поступку ("Сл.лист СРЈ", 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014).

Питање број 2 Да ли током саслушања окривљеног на главном претресу (ван случајева обавезне стручне одбране) упозоравате окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 2
а) Упозоравам у сваком предмету	/
б) Не упозоравам	/
ц) Упозоравам у сваком предмету јер је то законска обавеза	/
д) Не упозоравам јер то није законска обавеза	1
е) Упозоравам, ако проценим да је окривљени сиромашан, односно да то захтевају разлози правичности	1

Питање број 3 Да ли мислите да Вас члан 77. ЗКП обавезује да упознате окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану на главном претресу (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 3
а) Обавезује	/
б) Не обавезује	2
ц) Можда	/
д) Нисам сигуран	/
е) Одредбе члана 77. ЗКП нису прецизиране по овом питању	/
ф) Немам став по овом питању	/

Питање број 4 Да ли сматрате право на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног) основним људским правом?	Број одговора на питање број 4
а) Да	2
б) Не	/
ц) Можда	/
д) Нисам сигуран	/
е) Немам став по овом питању	/

Питање број 5 Ако је на питање под редним бројем 4 дат одговор Да, потребно је одговорити на следеће питање: Да ли је право на бесплатну стручну одбрану (одбрана сиромашног) основно људско право, зато што је прописано?	Број одговора на питање број 5
а) Уставом Републике Србије	/
б) Закоником о кривичном поступку Републике Србије	1
ц) Међународним уговорима о људским правима	/
д) Уставом Републике Србије и закоником о кривичном поступку Републике Србије	1
е) Уставом Републике Србије, закоником о кривичном поступку Републике Србије и међународним уговорима о људским правима	/

Питање број 6 Колико сте у периоду (2010, 2011 и 2012.године) имали захтева за признавање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног), односно постављање браниоца, по овом основу?	Број одговора на питање 6
а) Нисам имао захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	1
б) Имао сам укупно захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану, и то:	/
ц) Имао сам мање од пет захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	1
д) Имао сам од пет до десет захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/
е) Имао сам од десет до петнаест захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/
ф) Имао сам од петнаест до двадесет захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/
г) Имао сам преко двадесет захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/
х) Не сећам се броја захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/

Питање број 7 Да ли мислите да одредбе члана 77. Законика о кривичном поступку обезбеђују остваривање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 7
а) У потпуности	/
б) У већој мери	/
ц) У мањој мери	1
д) Не обезбеђују остваривање права на бесплатну стручну одбрану	1
е) Можда	/
ф) Нисам сигуран	/
г) Немам став о томе	/

Питање број 8 Да ли мислите да одредбе члана 77. Законика о кривичном поступку треба мењати како би се обезбедило потпуно остваривање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 8
а) Треба мењати одредбе	2
б) Не треба мењати одредбе	/
ц) Можда их треба мењати	/
д) Нисам сигуран да их треба мењати	/
е) Немам став о томе	/

Питање број 9 Ако је одговор на питање 8 - Треба мењати одредбе, молим Вас одговорите на следеће питање: Да ли мислите да члан 77. Законика о кривичном поступку, или неки други члан овог закона, треба да садржи одредбу која обавезује поступајућег судију да обавести окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 9
а) Треба да постоји таква одредба	1
б) Не треба да постоји таква одредба	1
ц) Није нужно постојање такве одредбе	/
д) Можда треба да постоји таква одредба	/
е) Нисам сигуран да таква одредба треба да постоји	/
ф) Немам став о томе	/

Питање број 10 Да ли мислите да одредбама Законика о кривичном поступку треба прецизирати којим окривљеним, и под којим условима, се може признати право на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 10
а) Треба прецизирати	2
б) Не треба да постоји такво прецизирање права на бесплатну стручну одбрану	/
ц) Није нужно такво прецизирање права на бесплатну стручну одбрану	/
д) Можда треба да постоји прецизирање права на бесплатну стручну одбрану	/
е) Нисам сигуран	/
ф) Немам став о томе	/

Питање број 11 Да ли мислите да питање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног) треба регулисати ?	Број одговора на питање број 11
а) Уставом Републике Србије	/
б) Уставом Републике Србије и Закоником о кривичном поступку	2
ц) Уставом Републике Србије, Закоником о кривичном поступку и другим посебним законом	/
д) Закоником о кривичном поступку	/
е) Закоником о кривичном поступку и другим посебним законом	/
ф) Другим посебним законом	/
г) Нисам сигуран	/
х) Немам став о томе	/

2. 2. Резултати истраживања на основу упитника при Основном суду у Краљеву

Упитник за судије који поступају на главном претресу, у вези одбране сиромашних окривљених у кривичном поступку, испунило је 5 (пет) судија⁵⁵⁷, при чему су дати следећи одговори на постављена питања из упитника.

Питање број 1 Да ли непосредно пре почетка саслушања окривљеног на главном претресу (ван случајева обавезне стручне одбране) упозоравате окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану, у смислу члана 77. Законика о кривичном поступку?	Број одговора на питање број 1
а) Упозоравам у сваком предмету	/
б) Не упозоравам	2
ц) Упозоравам у сваком предмету јер је то законска обавеза	/
д) Не упозоравам јер то није законска обавеза	3
е) Упозоравам, ако проценим да је окривљени сиромашан, односно да то захтевају интереси правде	/

⁵⁵⁷ Обавештење, VIII Су број 733/15, 31. август 2015.

Питање број 2 Да ли током саслушања окривљеног на главном претресу (ван случајева обавезне стручне одбране) упозоравате окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 2
а) Упозоравам у сваком предмету	/
б) Не упозоравам	2
ц) Упозоравам у сваком предмету јер је то законска обавеза	/
д) Не упозоравам јер то није законска обавеза	3
е) Упозоравам, ако проценим да је окривљени сиромашан, односно да то захтевају интереси правде	/

Питање број 3 Да ли мислите да Вас члан 77. ЗКП обавезује да упознате окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану на главном претресу (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 3
а) Обавезује	/
б) Не обавезује	3
ц) Можда	/
д) Нисам сигуран	/
е) Одредбе члана 77. ЗКП нису прецизиране по овом питању	2
ф) Немам став по овом питању	/

Питање број 4 Да ли сматрате право на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног) основним људским правом?	Број одговора на питање број 4
а) Да	4
б) Не	/
ц) Можда	/
д) Нисам сигуран	/
е) Немам став по овом питању	1

Питање број 5 Ако је на питање под редним бројем 4 дат одговор Да, потребно је одговорити на следеће питање: Да ли је право на бесплатну стручну одбрану (одбрана сиромашног) основно људско право, зато што је прописано?	Број одговора на питање број 5
а) Уставом Републике Србије	2
б) Закоником о кривичном поступку Републике Србије	/
ц) Међународним уговорима о људским правима	2
д) Уставом Републике Србије и закоником о кривичном поступку Републике Србије	/
е) Уставом Републике Србије, закоником о кривичном поступку Републике Србије и међународним уговорима о људским правима	

Питање број 6 Колико сте у периоду (2010, 2011 и 2012.године) имали захтева за признавање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану, односно постављање браниоца, по овом основу?	Број одговора на питање 6
а) Нисам имао захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	3
б) Имао сам укупно захтврва за признавање права на бесплатну стручну одбрану, и то:	2
ц) Имао сам мање од пет захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/
д) Имао сам од пет до десет захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/
е) Имао сам од десет до петнаест захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/
ф) Имао сам од петнаест до двадесет захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/
г) Имао сам преко двадесет захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/
х) Не сећам се броја захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/

Питање број 7 Да ли мислите да одредбе члана 77. Законика о кривичном поступку обезбеђују остваривање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 7
а) У потпуности	1
б) У већој мери	/
ц) У мањој мери	/
д) Не обезбеђују остваривање права на бесплатну стручну одбрану	4
е) Можда	/
ф) Нисам сигуран	/
г) Немам став о томе	/

Питање број 8 Да ли мислите да одредбе члана 77. Законика о кривичном поступку треба мењати како би се обезбедило потпуно остваривање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 8
а) Треба мењати одредбе	2
б) Не треба мењати одредбе	/
ц) Можда их треба мењати	/
д) Нисам сигуран да их треба мењати	2
е) Немам став о томе	

<p>Питање број 9</p> <p>Ако је одговор на питање 8 - Треба мењати одредбе, молим Вас одговорите на следеће питање: Да ли мислите да члан 77. Законика о кривичном поступку, или неки други члан овог закона, треба да садржи одредбу која обавезује поступајућег судију да обавести окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?</p>	Број одговора на питање број 9
а) Треба да постоји таква одредба	3
б) Не треба да постоји таква одредба	/
ц) Није нужно постојање такве одредбе	/
д) Можда треба да постоји таква одредба	/
е) Нисам сигуран да таква одредба треба да постоји	/
ф) Немам став о томе	/

<p>Питање број 10</p> <p>Да ли мислите да одредбама Законика о кривичном поступку треба прецизирати којим окривљеним, и под којим условима, се може признати право на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?</p>	Број одговора на питање број 10
а) Треба прецизирати	5
б) Не треба да постоји такво прецизирање права на бесплатну стручну одбрану	/
ц) Није нужно такво прецизирање права на бесплатну стручну одбрану	/
д) Можда треба да постоји прецизирање права на бесплатну стручну одбрану	/
е) Нисам сигуран	/
ф) Немам став о томе	/

<p>Питање број 11</p> <p>Да ли мислите да питање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног) треба регулисати ?</p>	Број одговора на питање број 11
а) Уставом Републике Србије	1
б) Уставом Републике Србије и Закоником о кривичном поступку	2
ц) Уставом Републике Србије, Закоником о кривичном поступку и другим посебним законом	/
д) Закоником о кривичном поступку	/
е) Закоником о кривичном поступку и другим посебним законом	2
ф) Другим посебним законом	/
г) Нисам сигуран	/
х) Немам став о томе	/

2. 3. Резултати истраживања на основу упитника при Основном суду у Крагујевцу

Упитник за судије који поступа на главном претресу, у вези одбране сиромашних у кривичном поступку, испунило је 2 (двоје) судија⁵⁵⁸, при чему су дати следећи одговори на постављена питања из упитника.

Питање број 1 Да ли непосредно пре почетка саслушања окривљеног на главном претресу (ван случајева обавезне стручне одбране) упозоравате окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану, у смислу члана 77. Законика о кривичном поступку?	Број одговора на питање број 1
а) Упозоравам у сваком предмету	1
б) Не упозоравам	/
ц) Упозоравам у сваком предмету јер је то законска обавеза	/
д) Не упозоравам јер то није законска обавеза	/
е) Упозоравам, ако проценим да је окривљени сиромашан, односно да то захтевају интереси правде	1

Питање број 2 Да ли током саслушања окривљеног на главном претресу (ван случајева обавезне стручне одбране) упозоравате окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 2
а) Упозоравам у сваком предмету	/
б) Не упозоравам	1
ц) Упозоравам у сваком предмету јер је то законска обавеза	/
д) Не упозоравам јер то није законска обавеза	/
е) Упозоравам, ако проценим да је окривљени сиромашан, односно да то захтевају интереси правде	1

Питање број 3 Да ли мислите да Вас члан 77. ЗКП обавезује да упознате окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану на главном претресу (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 3
а) Обавезује	/
б) Не обавезује	2
ц) Можда	/
д) Нисам сигуран	/
е) Одредбе члана 77. ЗКП нису прецизиране по овом питању	/
ф) Немам став по овом питању	/

⁵⁵⁸ Допис број СУ-VIII- 145/15, 17. август 2015.

Питање број 4 Да ли сматрате право на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног) основним људским правом?	Број одговора на питање број 4
а) Да	2
б) Не	/
ц) Можда	/
д) Нисам сигуран	/
е) Немам став по овом питању	/

Питање број 5 Ако је на питање под редним бројем 4 дат одговор Да, потребно је одговорити на следеће питање: Да ли је право на бесплатну стручну одбрану (одбрана сиромашног) основно људско право, зато што је прописано?	Број одговора на питање број 5
а) Уставом Републике Србије	/
б) Законом о кривичном поступку Републике Србије	/
ц) Међународним уговорима о људским правима	/
д) Уставом Републике Србије и законом о кривичном поступку Републике Србије	/
е) Уставом Републике Србије, законом о кривичном поступку Републике Србије и међународним уговорима о људским правима	2

Питање број 6 Колико сте у периоду (2010, 2011 и 2012. године) имали захтева за признавање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног), односно постављање браниоца, по овом основу?	Број одговора на питање 6
а) Нисам имао захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/
б) Имао сам укупно захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану, и то:	/
ц) Имао сам мање од пет захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	1
д) Имао сам од пет до десет захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/
е) Имао сам од десет до петнаест захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/
ф) Имао сам од петнаест до двадесет захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/
г) Имао сам преко двадесет захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/
х) Не сећам се броја захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	1

<p>Питање број 7</p> <p>Да ли мислите да одредбе члана 77. Законика о кривичном поступку обезбеђују остваривање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?</p>	Број одговора на питање број 7
а) У потпуности	/
б) У већој мери	1
ц) У мањој мери	1
д) Не обезбеђују остваривање права на бесплатну стручну одбрану	/
е) Можда	/
ф) Нисам сигуран	/
г) Немам став о томе	/

<p>Питање број 8</p> <p>Да ли мислите да одредбе члана 77. Законика о кривичном поступку треба мењати како би се обезбедило потпуно остваривање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?</p>	Број одговора на питање број 8
а) Треба мењати одредбе	1
б) Не треба мењати одредбе	/
ц) Можда их треба мењати	1
д) Нисам сигуран да их треба мењати	/
е) Немам став о томе	/

<p>Питање број 9</p> <p>Ако је одговор на питање 8: Треба мењати одредбе, молим Вас одговорите на следеће питање: Да ли мислите да члан 77. Законика о кривичном поступку, или неки други члан овог закона, треба да садржи одредбу која обавезује поступајућег судију да обавести окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?</p>	Број одговора на питање број 9
а) Треба да постоји таква одредба	2
б) Не треба да постоји таква одредба	/
ц) Није нужно постојање такве одредбе	/
д) Можда треба да постоји таква одредба	/
е) Нисам сигуран да таква одредба треба да постоји	/
ф) Немам став о томе	/

Питање број 10 Да ли мислите да одредбама Законика о кривичном поступку треба прецизирати којим окривљеним, и под којим условима, се може признати право на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 10
а) Треба прецизирати	2
б) Не треба да постоји такво прецизирање права на бесплатну стручну одбрану	/
ц) Није нужно такво прецизирање права на бесплатну стручну одбрану	/
д) Можда треба да постоји прецизирање права на бесплатну стручну одбрану	/
е) Нисам сигуран	/
ф) Немам став о томе	/

Питање број 11 Да ли мислите да питање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног) треба регулисати ?	Број одговора на питање број 11
а) Уставом Републике Србије	/
б) Уставом Републике Србије и Закоником о кривичном поступку	/
ц) Уставом Републике Србије, Закоником о кривичном поступку и другим посебним законом	1
д) Закоником о кривичном поступку	/
е) Закоником о кривичном поступку и другим посебним законом	/
ф) Другим посебним законом	/
г) Нисам сигуран	1
х) Немам став о томе	/

2.4. Збирни резултати истраживања - по редоследу питања из упитника

Питање број 1 Да ли непосредно пре почетка саслушања окривљеног на главном претресу (ван случајева обавезне одбране) упозоравате окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану, у смислу члана 77. Законика о кривичном поступку ?	Број одговора на питање број 1
а) Упозоравам у сваком предмету	1
б) Не упозоравам	2
ц) Упозоравам у сваком предмету јер је то законска обавеза	/
д) Не упозоравам јер то није законска обавеза	3
е) Упозоравам, ако проценим да је окривљени сиромашан, односно да то захтевају интереси правде	3

На питање под редним бројем 1, од стране поступајућих судија на главном претресу, највише одговора је било да судије не упозоравају окривљене о праву на

бесплатног браниоца *непосредно пре почетка саслушања* (три), због тога што таква обавеза није установљена законом, али је исти број судија (три) дао и одговор да упозоравају окривљеног, ако процене да је окривљени сиромашан, односно да то захтевају интереси правде. Нешто мање одговора је било да не упозоравају окривљене о праву на браниоца по основу имовинског стања (сиромаштва), а само један судија је дао одговор да у сваком предмету упозорава окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану, сходно члану 77. Законика о кривичном поступку.

Питање број 2 Да ли током саслушања окривљеног на главном претресу (ван случајева обавезне одбране) упозоравате окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану?	Број одговора на питање број 2
а) Упозоравам у сваком предмету	/
б) Не упозоравам	3
ц) Упозоравам у сваком предмету јер је то законска обавеза	/
д) Не упозоравам јер то није законска обавеза	4
е) Упозоравам, ако проценим да је окривљени сиромашан, односно да то захтевају интереси правде	2

На питање под редним бројем 2, од стране поступајућих судија на главном претресу, највише одговора је било да судије не упозоравају окривљене о праву на бесплатног браниоца *током саслушања* на главном претресу (четири), због тога што таква обавеза није установљена законом, нешто мањи број судија (три) дао је одговор да не упозоравају окривљеног о праву на браниоца. Нешто мање одговора (два) било је да поступајуће судије током саслушања окривљеног на главном претресу упозоравају окривљене да могу користити право на бесплатног стручног браниоца, ако процене да је окривљени сиромашан, односно када то захтевају интереси правде, сходно члану 77. Законика о кривичном поступку.

Питање број 3. Да ли мислите да Вас члан 77. ЗКП обавезује да упознате окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану на главном претресу (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 3
а) Обавезује	/
б) Не обавезује	7
ц) Можда	/
д) Нисам сигуран	/
е) Одредбе члана 77. ЗКП нису прецизиране по овом питању	2
ф) Немам став по овом питању	/

На питање под редним бројем 3, од стране поступајућих судија на главном претресу, највише одговора (седам) било је да одредбе Законика о кривичном поступку не обавезују судије да на главном претресу упознају окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану због свог имовинског стања, односно интереса правде. Међутим, један број судија, сматра да одредбе Законика о кривичном поступку нису довољно јасне, односно нису прецизиране и не дају смернице како поступити по овом питању, а да то буде у складу са законом.

Питање број 4 Да ли сматрате право на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног) основним људским правом?	Број одговора на питање број 4
а) Да	8
б) Не	/
ц) Можда	/
д) Нисам сигуран	/
е) Немам став по овом питању	1

На питање под редним бројем 4, од стране поступајућих судија на главном претресу, највише одговора (осам) било је да је право на бесплатну стручну одбрану основно људско право, а један судија се изјаснио да нема став по овом питању.

Питање број 5 Ако је на питање под редним бројем 4 дат одговор Да, потребно је одговорити на следеће питање: Да ли је право на бесплатну стручну одбрану (одбрана сиромашног) основно људско право, зато што је прописано?	Број одговора на питање број 5
а) Уставом Републике Србије	2
б) Закоником о кривичном поступку Републике Србије	1
ц) Међународним уговорима о људским правима	2
д) Уставом Републике Србије и Закоником о кривичном поступку Републике Србије	1
е) Уставом Републике Србије, Закоником о кривичном поступку Републике Србије и међународним уговорима о људским правима	2

На питање под редним бројем 5, од стране поступајућих судија на главном претресу, било је највише недоумица. Један број поступајућих судија на главном претресу сматра да је право на бесплатну стручну одбрану основно људско право, зато што је прописано Уставом Републике Србије (два одговора), други, да је основно људско право зато што је прописано Међународним уговорима о људским правима (два одговора); трећи, да је основно људско право зато што је прописано Уставом Републике Србије,

Закоником о кривичном поступку Републике Србије и међународним уговорима о људским правима (два одговора); четврти, да је основно људско право зато што је прописано Закоником о кривичном поступку Републике Србије (један одговор); пети, да је основно људско право зато што је прописано Уставом Републике Србије и Закоником о кривичном поступку (један одговор).

Питање број 6 Колико сте у периоду (2010, 2011 и 2012.године) имали захтева за признавање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног), односно постављање браниоца, по овом основу?	Број одговора на питање 6
а) Нисам имао захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	4
б) Имао сам укупно захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану, и то:	2
ц) Имао сам мање од пет захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	2
д) Имао сам од пет до десет захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/
е) Имао сам од десет до петнаест захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/
ф) Имао сам од петнаест до двадесет захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	/
г) Имао сам преко двадесет захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	
х) Не сећам се броја захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану	1

На питање под редним бројем 6, од стране поступајућих судија на главном претресу, највише одговора (четири) било је да током 2010, 2011 и 2012. године нису имали захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану; затим, да је у наведеном периоду било укупно три захтева (два одговора), односно мање од пет захтева (два одговора), и да се не сећају броја захтева за признавање права на бесплатну стручну одбрану (један одговор).

Питање број 7 Да ли мислите да одредбе члана 77. Законика о кривичном поступку обезбеђују остваривање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 7
а) У потпуности	/
б) У већој мери	2
ц) У мањој мери	2
д) Не обезбеђују остваривање права на бесплатну стручну одбрану	5
е) Можда	/
ф) Нисам сигуран	/
г) Немам став о томе	/

На питање под редним бројем 7, од стране поступајућих судија на главном претресу, највише одговора (пет) било је да одредбе Законика о кривичном поступку не обезбеђују остваривање права на бесплатну стручну одбрану сиромашних окривљених у кривичном поступку; односно у већој мери (два одговора) и у мањој мери (два одговора).

Питање број 8 Да ли мислите да одредбе члана 77. Законика о кривичном поступку треба мењати како би се обезбедило потпуно остваривање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 8
а) Треба мењати одредбе	5
б) Не треба мењати одредбе	/
ц) Можда их треба мењати	1
д) Нисам сигуран да их треба мењати	2
е) Немам став о томе	/

На питање под редним бројем 8, од стране поступајућих судија на главном претресу, највише одговора (пет) било је да треба мењати одредбе Законика о кривичном поступку како би се обезбедило потпуно остваривање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану. С друге стране, има и таквих ставова да постојећа законска решења по овом питању можда треба мењати (један одговор), односно да постоји несигурност да ли треба мењати постојеће одредбе о праву сиромашног окривљеног на бесплатног стручног браниоца (два одговора).

Питање број 9 Ако је одговор на питање 8 - Треба мењати одредбе, молим Вас одговорите на следеће питање: Да ли мислите да члан 77. Законика о кривичном поступку, или неки други члан овог закона, треба да садржи одредбу која обавезује поступајућег судију да обавести окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 9
а) Треба да постоји таква одредба	6
б) Не треба да постоји таква одредба	1
ц) Није нужно постојање такве одредбе	/
д) Можда треба да постоји таква одредба	/
е) Нисам сигуран да таква одредба треба да постоји	/
ф) Немам став о томе	/

На питање под редним бројем 9, од стране поступајућих судија на главном претресу, највише одговора (шест) било је да постојеће одредбе Законика о кривичном поступку треба мењати, како би се установила законска обавеза на страни поступајућег судије да сиромашног окривљеног упозна са правом на бесплатну стручну одбрану. Али,

има и таквих мишљења, да постојеће одредбе, по овом питању, не треба мењати (један одговор).

Питање број 10 Да ли мислите да одредбама Законика о кривичном поступку треба прецизирати којим окривљеним, и под којим условима, се може признати право на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног)?	Број одговора на питање број 10
а) Треба прецизирати	9
б) Не треба да постоји такво прецизирање права на бесплатну стручну одбрану	/
ц) Није нужно такво прецизирање права на бесплатну стручну одбрану	/
д) Можда треба да постоји прецизирање права на бесплатну стручну одбрану	/
е) Нисам сигуран	/
ф) Немам став о томе	/

На питање под редним бројем 10, од стране поступајућих судија на главном претресу, истакнут је став да одредбама Законика о кривичном поступку треба прецизирати којим окривљеним, и под којим условима се може признати право на бесплатну стручну одбрану.

Питање број 11 Да ли мислите да питање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану (одбрану сиромашног) треба регулисати ?	Број одговора на питање број 11
а) Уставом Републике Србије	1
б) Уставом Републике Србије и Закоником о кривичном поступку	4
ц) Уставом Републике Србије, Закоником о кривичном поступку и другим посебним законом	1
д) Закоником о кривичном поступку	/
е) Закоником о кривичном поступку и другим посебним законом	2
ф) Другим посебним законом	/
г) Нисам сигуран	1
х) Немам став о томе	/

Питање број 11, код поступајућих судија на главном претресу, изазвало је нешто већу подељеност у мишљењима. Највише одговора на постављено питање било је да право окривљеног на бесплатну стручну одбрану треба регулисати, прописати Уставом Републике Србије и Закоником о кривичном поступку; затим, да ово питање треба регулисати Закоником о кривичном поступку и другим посебним законом (два одговора); односно уставом Републике Србије (један одговор); Уставом Републике Србије, Закоником о кривичном поступку и другим посебним законом; и од стране једног судије изражено је мишљење да није сигуран на који начин, којим прописом, регулисати право окривљеног на

бесплатну стручну одбрану у кривичном поступку по основу сиромаштва окривљеног, односно интереса правде.

На основу резултата приказаног истраживања може се закључити следеће:

- да поступајуће судије у кривичним поступцима пред основним судовима, непосредно пре саслушања на главном претресу, не упозоравају окривљеног о праву на одбрану сиромашног због тога што то није њихова законска обавеза или упозоравају окривљене ако процене да је окривљени сиромашан, односно да то захтевају интереси правичности;
- да поступајуће судије у кривичним поступцима пред основним судовима, током главног претреса, не упозоравају окривљеног о праву на одбрану сиромашног због тога што то није њихова законска обавеза;
- да одредбе Законика о кривичном поступку, које прописују право на одбрану сиромашног, не обавезују поступајуће судије да окривљеног упознају са правом на одбрану сиромашног;
- да поступајуће судије право на одбрану сиромашног сматрају основним људским правом, зато што је прописано уставом Републике Србије, Закоником о кривичном поступку и међународним документима о људским правима;
- да у периоду 2010-2012 поступајуће судије нису имале захтева окривљених за признавање права на одбрану сиромашног;
- да одредбе Законика о кривичном поступку о праву на одбрану сиромашног не обезбеђују остваривање права на бесплатну стручну одбрану окривљеног због лошег имовног стања односно када то захтева интерес правичности;
- да одредбе Законика о кривичном поступку треба мењати како би се обезбедило потпуно остваривање права окривљеног на бесплатну стручну одбрану у кривичном поступку (одбрана сиромашног);

- да је потребна измена одредбе о праву на одбрану сиромашног, садржане у Законнику о кривичном поступку, која ће прописати обавезу на страни поступајућег судије да обавести окривљеног о праву на бесплатну стручну одбрану када то захтева интерес (разлози) правичности и када окривљени не може због свог имовног стања сносити трошкове одбране (награду и трошкове браниоца);
- да одредбама Законика о кривичном поступку треба прецизирати круг лица и услове за признавање права на одбрану сиромашног;
- да право на одбрану сиромашног треба регулисати Уставом Републике Србије и Закоником о кривичном поступку Републике Србије, што извлачи и закључак да поступајуће судије у кривичном поступку имају релативно мало информација о могућности да питање бесплатне правне помоћи у кривичним поступцима, тиме и бесплатна стручна одбрана, могу бити регулисани и посебним законом, нпр. Законом о бесплатној правној помоћи.

2. 5. Број одлука председника основних судова са територије Републике Србије о постављању браниоца сиромашном окривљеном у кривичном поступку

Законом о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаца⁵⁵⁹ основано је 34 основна суда на територији Републике Србије, са судским јединицама при одређеним основним судовима.

Истраживање броја одлука председника основних судова и основа за именовање браниоца сиромашном окривљеном у кривичном поступку обухватило је 25 основних судова, што представља 74% обухватности основних судова на територији Републике Србије, и то:

⁵⁵⁹ Закон је објављен у „Службени гласник РС“, број 116/2008 од 22. децембра 2008. године, престао да важи 1. јануара 2014. године.

Редни број	Назив основног суда	Број одлука председника суда о постављању браниоца сиромашном окривљеном у кривичном поступку		
		Година		
		2010	2011.	2012.
1	Основни суд у Ужицу (са судским јединицама у Бајиној Башти и Чајетини) ⁵⁶⁰	/	/	/
2	Основни суд у Шапцу (са судским јединицама у Богатићу, Владимирцима и Коцељеви) ⁵⁶¹	/	/	/
3	Основни суд у Смедереву (са судским јединицама у Великој Плани и Смедеревској Паланци) ⁵⁶²	/	/	/
4	Основни суд у Пријепољу (са судским јединицама у Новој Вароши и Прибоју) ⁵⁶³	/	/	/
5	Основни суд у Пироту (са судским јединицама у Димитровграду, Бабушници и Белој Паланци) ⁵⁶⁴	/	/	/
6	Основни суд у Пожеги (са судским јединицама у Ариљу, Ивањици и Косјерићу) ⁵⁶⁵	/	/	/
7	Основни суд у Вршцу (са судским јединицама у Белој Цркви и Пландишту) ⁵⁶⁶	2 ⁵⁶⁷	1	1
8	Основни суд у Кикинди (са судским јединицама у Новој Црњи и Новом Кнежевцу) ⁵⁶⁸	/	/	/
9	Основни суд у Зрењанину (са судским јединицама у Новом Бечеју и Сечњу) ⁵⁶⁹	/	/	/
10	Основни суд у Бору ⁵⁷⁰	/	/	/

⁵⁶⁰ Допис, број СУ VIII-42- 125/2015, 20. август 2015.

⁵⁶¹ Обавештење, број Су VIII- 42- 13/15-1, 21. август 2015.

⁵⁶² Допис, број VIII Су 42- 33/15-1, 26. август 2015.

⁵⁶³ Допис, број СУ- VIII- VIII- 90/15, 26. август 2015.

⁵⁶⁴ Службена белешка, Су VIII број 42-12/15, 10. септембар 2015.

⁵⁶⁵ Обавештење, Су VIII 42-15/15, 10. септембар 2015.

⁵⁶⁶ Обавештење, VIII.Су бр. 42 15/2015, 8. септембра 2015.

⁵⁶⁷ Решење број Су II- 14 7/2010, 5. фебруар 2010. година; Решење број Су II- 14 29/2010, 7. јун 2010.

⁵⁶⁸ Допис, број СУ VIII- 42- 15/15, 10. септембар 2015.

⁵⁶⁹ Допис, број СУ VIII- 42 56/2015, 8. септембра 2015.

⁵⁷⁰ Допис, број Су. VIII- 42- 24/15, 14. септембар 2015.

11	Основни суд у Суботици (са судским јединицама у Ади, Бачкој Тополи, Кањижи и Сенти) ⁵⁷¹	/	/	/
12	Основни суд у Параћину (са судским јединицама у Деспотовцу и Ћуприји) ⁵⁷²	/	/	/
13	Основни суд у Врању (са судским јединицама у Босилеграду, Бујановцу, Владичином Хану, Прешеву и Сурдулици) ⁵⁷³	/	/	1
14	Основни суд у Пожаревцу (са судским јединицама у Великом Градишту, Жабарима, Жагубици, Кучеву и Петровцу на Млави) ⁵⁷⁴			
15	Основни суд у Лесковацу (са судским јединицама у Власотинцу и Лебану) ⁵⁷⁵	/	/	/
16	Основни суд у Панчеву (са судским јединицама у Алибунару, Ковачици и Ковину) ⁵⁷⁶	195	87	134
17	Основни суд у Неготину (са судским јединицама у Кладову и Мајданпеку) ⁵⁷⁷			
18	Основни суд у Новом Саду (са судским јединицама у Бачу, Бачкој Паланци, Бачком Петровцу, Беочину, Бечеју, Врбасу, Жабљу, Србобрану, Темерину и Тителу) ⁵⁷⁸			
19	Основни суд у Краљеву (са судским јединицама у Рашки и Врњачкој Бањи) ⁵⁷⁹	/	/	/
20	Први Основни суд у Београду ⁵⁸⁰			

⁵⁷¹ Допис, Су. VIII- 42 број 42/15, 16 септембар 2015.

⁵⁷² Обавештење, Су VIII 42- 11/15, 9. септембар 2015.

⁵⁷³ Обавештење, VIII СУ. Број 5/15-35, 18. септембар 2015.

⁵⁷⁴ Допис, VIII Су- 42 25/2015, 16. септембар 2015. година, у коме се констатује да Основни суд у Пожаревцу не поседује податке о броју одлука председника суда о постављању браниоца сиромашном окривљеном у кривичном поступку.

⁵⁷⁵ Достава информација од јавног значаја, VIII Су.број 42- 37/2015, 31. август 2015.

⁵⁷⁶ Обавештење, број Су VIII- 42-17/5, 11. септембар 2015. година. У погледу основа за постављање браниоца сиромашним окривљеним суд није био у могућности да пружи такве податке будући да се кроз АВП програм, кроз који се воде сви уписници, не разводи посебно основ за постављање браниоца.

⁵⁷⁷ Обавештење, СУ VIII број 983/15, 9. септембар 2015. година, у коме се констатује да суд нема евиденцију о постављењу браниоца сиромашним окривљеним у кривичном поступку.

⁵⁷⁸ Обавештење, пословни број Су VIII- 42- 36/15, 19. август 2015. година, у коме се констатује да суд није у могућности да достави податке о постављењу браниоца на основу члана 72. став 2. Законика о кривичном поступку с обзиром на чињеницу да пословни софтвер суда не познаје претрагу о постављењу браниоца сиромашним окривљеним у кривичном поступку.

⁵⁷⁹ Обавештење, VIII Су број 733/15, 31. август 2015.

21	Други основни суд у Београду ⁵⁸¹			
22	Основни суд у Нишу ⁵⁸²			
23	Основни суд у Зајечару ⁵⁸³	/	/	/
24	Основни суд у Лозници ⁵⁸⁴	14	11	22
25	Основни суд у Новом Пазару ⁵⁸⁵ (са судским јединицама У Сјеници и Тутину)	/	/	/

Резултати спроведеног истраживања су показала да је од 25 основна суда, у којима се реализовало истраживање, за период 2010-2012. година, само у 4 (четири) основна суда (Основни суд у Вршцу, Основни суд у Врању, Основни суд у Панчеву и Основни суд у Лозници) било је именовање браниоца сиромашном окривљеном у кривичном поступку, сходно члану 72. Законика о кривичном поступку ("Сл. лист СРЈ", бр. 70/2001 и 68/2002 и "Сл. гласник РС", бр. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 49/2007, 72/2009 и 76/2010).

⁵⁸⁰ Обавештење, VIII Су. број 42- 132/2015, 19. август 2015. година, у коме се констатује да суд није у могућности да утврди број одлука о постављењу браниоца сиромашним окривљеним у кривичном поступку због целисходности у раду суда и једнаке досупности свих грађана суду.

⁵⁸¹ Обавештење, Су VIII број 42- 56/2015, 27. август 2015. година, у коме се констатује да суд не поседује податке о постављењу браниоца сиромашним окривљеним у кривичном поступку за 2010, 2011 и 2012. годину из разлога што је суд формиран 1. јануара 2014. године Законом о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаца („Службени гласник РС“, број 101/2013). Међутим, у члану 3. Закона о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаца („Службени гласник РС“, број 16/2008), који је престао да важи 1. јануара 2014. године, прописано је: Основни судови јесу: „... Други основни суд у Београду, за територију општина Барајево, Гроцка, Лазаревац, Младеновац, Обреновац, Сопот и Сурчин, са судским јединицама у Лазаревцу, Младеновцу, Обреновцу и Сопоту...“.

⁵⁸² Обавештење, Су. број VIII- 42 19/15, 21. август 2015. година, у коме се констатује да је председник суда у 2010. години донео 232 одлуке, у 2011. години 347 одлука и у 2012. години 426 одлука о постављању браниоца по службеној дужности окривљенима у кривичном поступку, с тим да суд није био у могућности да достави податке о постављању браниоца сиромашним окривљеним у кривичном поступку, због недостатка евиденције по овом питању.

⁵⁸³ Обавештење, VIII СУ – 42/2015- 23, 22. септембар 2015.

⁵⁸⁴ Обавештење, СУ VIII- 477/2015, 13. септембар 2015.

⁵⁸⁵ Обавештење, Су- VIII- 70/15, 8. октобар 2015.

У односу на укупан број основних судова у Србији (34), то је процентуална обухватност од 11% основних судова на територији Републике Србије, у којима је било постављање браниоца сиромашном окривљеном.

У односу на број основних судова у којима је реализовано истраживање (25), то је процентуална обухватност од 16% основних судова на територији Републике Србије, у којима је било постављање браниоца сиромашном окривљеном.

У односу на период истраживања (2010-2012), било је укупно 468 одлука о именовању браниоца сиромашном окривљеном у кривичном поступку. Највише именовања браниоца сиромашном окривљеном било је у 2010. години (211 одлука), затим у 2012. години (158 одлука), и у 2011. години (99 одлука).

Највише одлука о именовању браниоца сиромашном окривљеном, ван случајева обавезне стручне одбране, донето је при Основном суд у Панчеву (са судским јединицама у Алибунару, Ковачици и Ковину), и то укупно 416 одлука, за посматрани период истраживања, односно 89% од укупног броја одлука.

По питању основа, односно разлога за именовање браниоца сиромашном окривљеном наводи се имовинско стање окривљеног и запрећена казна затвора (казна затвора преко три године).

Када се упореде ставови и мишљења поступајућих судија у кривичним поступцима при основним судовима и подаци којима располажу основни судови у Републици Србији, може се закључити:

- Да добијени подаци о броју одлука о постављењу браниоца сиромашном окривљеном у кривичном поступку у свему одговарају изнетим мишљењима поступајућих судија, односно да је изузетно мали број одлука о постављењу браниоца резултат непознавања окривљеног о праву на одбрану сиромашног, због тога што таква обавеза на страни поступајућег судије није предвиђена Закоником о кривичном поступку;

- Да је потребна хитна измена и допуна Законика о кривичном поступку, како би се установила обавеза упознавања окривљеног о праву на одбрану сиромашног, од стране поступајућих државних органа, у свим фазама поступка, сходно закону.
- Да се од стране законодавне власти донесе посебан закон (нпр. Закон о бесплатној правној помоћи), који ће на детаљан начин регулисати питања, и то: врсте и облици бесплатне правне помоћи, права на бесплатну правну помоћ, корисници бесплатне правне помоћи, пружаоци бесплатне правне помоћи и поступак, процедура за остваривање права на бесплатну правну помоћ.

З А К Л Ј У Ч А К

Уставни акти Србије од 1835. године до стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године, јамчили су сужен круг основних грађанских права и слобода, при чему се по обиму гарантованих грађанских права и слобода издваја Устав из 1888. године. У погледу права на одбрану, уставне гаранције су се односиле на личну одбрану, а почев од Устава из 1869. године гаранције су проширене на одбрану уз стручну помоћ изабраног браниоца и на обавезну стручну одбрану у кривичном поступку. Обавезна стручна одбрана у кривичном поступку заснивала се за најтежа кривична дела (злочине и преступе), а у осталим случајевима окривљеном су пружане гаранције права на личну или стручну одбрану од стране браниоца кога сам изабере. Ни један уставни акт Србије није јамчио право на одбрану сиромашног окривљеног у кривичном поступку, који због свог имовинског стања не би могао да сноси трошкове одбране.

Конститутивни акти Југославије садрже одредбе којима се јамчи право на одбрану, пре свега личну одбрану, док питање права на стручну одбрану у кривичном праву препуштају на вољи законодавцу да исту уреди законским текстом, њену садржину, врсте и услове заснивања. Први конститутивни акт Југославије, који садржи гаранције права на одбрану сиромашног окривљеног у кривичном поступку је Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама из 2003. године, која са друге стране не јамчи право на обавезну стручну одбрану. Конститутивни акти Југославије у односу на уставне акте Србије не представљају корак у напред у погледу гаранција права на личну, стручну одбрану уз помоћ изабраног браниоца и обавезну стручну одбрану, шта више, осим Повеље о људским и мањинским правима и грађанским слободама, у садржинском смислу, представљају корак у назад, с обзиром да су уставни акти Србије, почев од Устава из 1869. године, имали садржајније одредбе којима се пружала гаранција права на личну и стручну одбрану јер су својим одредбама прописивали, у погледу обавезне стручне одбране, за која кривична дела се могла засновати и процесни моменат њеног заснивања, што није случај када су у питању конститутивни акти Југославије.

Законски акти из области кривичног процесног права садрже одредбе о праву окривљеног на личну, факултативну и обавезну стручну одбрану.

Лична одбрана гарантована је законском формулацијом да окривљени има право на одбрану, односно да се брани сам током целог кривичног поступка. Гаранције права окривљеног на факултативну стручну одбрану такође су биле део корпуса права окривљеног на одбрану, садржане у законским актима из области кривичног процесног права, с обзиром да је окривљени имао право на браниоца кога сам узме у току целог кривичног поступка. Што се тиче права окривљеног на обавезну стручну одбрану, она се гарантовала у случајевима прописаним законским актима и имала је и карактер одбране по службеној дужности, ако окривљени сам не би узео браниоца или то не ураде лица која по закону окривљеном могу узети браниоца. Обавезна стручна одбрана се заснивала на основу околности које су се односиле на надлежни суд који поступа у поступку (нпр. пред врховним судом аутономне покрајине, врховним судом народне републике и др.), због карактера спора (за тежа кривична дела), због личног својства окривљеног (нем, глув, малолетан, тешко болестан и др.), и на основу процесних разлога (суђење у одсуству, код изрицања мере безбедности, првог саслушања и др.).

Одбрана сиромашног окривљеног у кривичном поступку по први пут се предвиђа у одредбама Законика о судском кривичном поступку из 1929. године, и то на начин да је обавезна стручна одбрана, ако окривљени према свом имовном стању не би могао да сноси трошкове браниоца, имала карактер одбране сиромашног окривљеног, с обзиром да је ослобађан обавезе да надокнади трошкове заступања од стране браниоца. У законским текстовима, који су касније донети, садржано је право сиромашног окривљеног на стручну одбрану по службеној дужности под условом: да се поступак води пред окружним судом (ЗКП из 1953.); да према свом имовном стању не може сносити трошкове одбране; да постоји захтев окривљеног за постављање браниоца; да одбрана није обавезна; да се поступак води за кривично дело за које је прописана казна затвора преко три године (ЗКП из 1976. и 2001.) и у случајевима када то захтева интерес правичности (ЗКП из 2001.). Ни у једном законском тексту из области кривичног процесног права није садржана одредба која би обавезивала орган поступка да окривљеног поучи о праву на браниоца с обзиром на његово имовинско стање. Заправо, одредбе о одбрани сиромашног окривљеног садржане у

законским актима личе једна на другу, готово да су истоветне, у свима су садржана два битна услова у погледу њеног заснивања: имовинско стање окривљеног и његов захтев за постављање браниоца. На овај начин предвиђено и дефинисано право на одбрану сиромашног окривљеног нема своју делотворност. Једно од основних права окривљеног у кривичном поступку је право да буде поучен о својим правима и да му се објасни како да та права користи, у овом случају да буде поучен о свом праву на бесплатну помоћ стручног браниоца (адвоката), ако због свог имовинског стања не може да сноси трошкове браниоца. Да би право на помоћ стручног браниоца (бесплатног) било делотворно, окривљени мора бити упознат са правом на помоћ стручног браниоца по службеној дужности, по основу имовинског стања, односно интереса правичности, и да буде дато у процесном тренутку тако да окривљени, односно постављени бранилац, располаже са довољно времена и одговарајућим могућностима за припрему одбране.

У упоредном кривичнопроцесном законодавству осумњиченом односно окривљеном у кривичном поступку се гарантује широк каталог основних људских права, како би се остварила правичност судског поступка и једнак положај страна у поступку (једнакост оружја). Каталог гарантованих основних људских права, у односу на кривични поступак, је у суштини преузет из одредаба Међународног пакта о грађанским и политичким правима и Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода. У погледу врсте одбране у кривичном поступку, сва законодавства јамче право на личну и стручну одбрану од стране адвоката кога сам узме осумњичени односно окривљени. Претежни број држава чији су законици/закони о кривичном поступку анализирани јамче право на одбрану по службеној дужности, у законнику/закону прописаним случајевима. Један број законика/закона јамчи и право на одбрану сиромашног окривљеног (бивше југословенске републике), док је у појединим законицима/законима присутно и такво решење где осумњичени односно окривљени мора имати браниоца током целог кривичног поступка (нпр.: Немачка), ради заштите његових права.

У упоредном праву присутна је и тенденција, без обзира да ли је одбрана сиромашног окривљеног прописана или не закоником/законом о кривичном поступку, да се ради успоставе права на правично суђење и права на једнак и делотворан приступ суду,

одбрана сиромашног окривљеног у кривичном поступку регулише и посебним законом о правној помоћи, односно законом о бесплатној правној помоћи.

У том правцу, приступило се доношењу посебног законског текста којим се уређује правна помоћ у поступцима пред судовима и другим државним органима, посебно по питању корисника правне помоћи, врсте и облика правне помоћи, пружалаца правне помоћи, услова и поступка за остваривање правне помоћи, финансирање и надзор над спровођењем закона. Посебни законски текстови о правној помоћи, присутни у упоредном праву, нису једнообразни, већ се разликују по многим питањима, као што су корисници, начин остваривања правне помоћи, пружаоци, обим правне помоћи и друго.

По питању одбране сиромашног окривљеног у кривичном поступку, у законским текстовима о правној помоћи у упоредном праву, присутна су следећа решења:

- У погледу корисника, корисници правне помоћи могу бити физичка лица, а само изузетно и правна лица (нпр.: Словенија).
- У погледу услова за стицање права на бесплатну правну помоћ, то су следећи услови: имовинско стање окривљеног, као приоритетно, а само изузетно у појединим државама, поред имовинског стања су и разумне шансе за успех и добронамерност својих радњи, као услови (нпр.: Немачка).
- У погледу врсте и облика пружања правне помоћи, присутна су следећа решења. Прво, сиромашном окривљеном се јамчи право на бесплатног браниоца у току целог кривичног поступка (заступање), правно саветовање, састављање писмена, као и ослобађање од трошкова судског поступка и такси (нпр.: Хрватска, Црна Гора, Литванија). Друго, у кривичној материји, бесплатна правна помоћ је присутна само у виду савета, не и заступања (нпр.: Немачка). Треће, бесплатна одбрана сиромашног окривљеног се предвиђа само за време трајања полицијског притвора или за неке посебне поступке, као што су: кривични поступак медијације и кривични поступак преговарања о кривици и казни (нпр.: Француска).
- У погледу пружаоца правне помоћи, примарну правну помоћ по правилу пружају: адвокати, бирои, канцеларије, јавни бележници, удружења, правни саветници,

саветодавни одбори и друго, док секундарну правну помоћ, у виду заступања пред судом, пружају претежно адвокати.

- У погледу финансирања бесплатне одбране сиромашног окривљеног, она пада на терет буџетских средстава.
- Надзор над применог прописа о правној помоћи по правилу обављају надлежна министарства правде.

Уставне гаранције права окривљеног на одбрану у кривичном поступку обухватају гаранције права на личну одбрану и права окривљеног да узме браниоца по свом избору (право на стручну одбрану). Поред личне и стручне одбране, уставне гаранције се односе и на право окривљеног на бесплатног браниоца, ако не може да сноси трошкове одбране и када то захтевају интереси правичности, у складу са законом. Устав Републике Србије пружа гаранције, сиромашном окривљеном у кривичном поступку, права на бесплатног браниоца, када то захтева интерес правичности, али с друге стране упућује на закон, односно законодавца да регулише начин, услове и садржину овог права, чиме се у великој мери може утицати на услове за остваривање овог права и тиме умањити његов значај, као уставом зајамченог права.

Поред зајамченог права на бесплатног браниоца, када то захтева интерес правичности, Устав гарантује и право на правну помоћ, које може бити од значаја за одбрану сиромашног као део неког посебног закона о бесплатној правној помоћи, што само додатно, када постане део позитивног права, може створити услове за примену института одбране сиромашног у кривичном поступку, ван случајева прописаних процесним кривичним правом.

У погледу пружаоца правне помоћи, Устав не препознаје актуелну стварност, где се као пружаоци правне помоћи, а посебно бесплатне правне помоћи, јављају удружења грађана, синдикати и правне клинике при правним факултетима, већ као пружаоце правне помоћи експлицитно наводи адвокатуру и службе правне помоћи које се оснивају у јединицама локалне самоуправе. Такође, не уређује ни питање које се односи на то ко све може користити право на правну помоћ.

Законик о кривичном поступку Р Србије из 2011. године пружа гаранције права окривљеног на личну одбрану, затим на стручну одбрану, посебно оне које имају карактер факултативне и обавезне стручне одбране, а такође присутне су и гаранције одбране сиромашног. На први поглед, могло би се рећи да гаранције права на одбрану, посебно у погледу врсте одбране, садржане у одредбама Законика о кривичном поступку иду и даље од гаранција садржаних у међународним документима о људским правима, осим по питању одбране сиромашног. Главни недостатак зајамченог права на одбрану сиромашног, садржаног у члану 77. Законика о кривичном поступку јесте та што није установљена обавеза органа поступка да окривљеног упозна о праву на одбрану сиромашног, чиме његова зајамченост губи на значају, односно губи својство „делотворности“. Осим чињенице да је за примену одбране сиромашног неопходно из државног буџета издвојита значајна финансијска средства, један од задатака законописца у наредном периоду треба да буде рад на изменама и допунама Законика о кривичном поступку, како би се зајамчено право на одбрану сиромашног учинило делотворним. Када су у питању малолетна лица, Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица пружа потпуну гаранцију права малолетним учиниоцима кривичних дела на стручну одбрану, односно на браниоца кога ова лица морају имати у поступку (обавезна стручна одбрана), било да је именован од стране малолетника било од стране суда по службеној дужности, и у том погледу иде даље од гаранција садржаних у међународним документима о правима детета.

Међународни документи о људским правима гарантују минималне стандарде права окривљеног, а тиме и сиромашног окривљеног, и то: суђење пред независним, непристрасним и надлежним судом заснованим на закону; једнакост свих лица пред судом и подједнако уживање минималних гаранција правичног судског поступка; јавну и правичну расправу; суђење у присуству окривљеног; претпоставку невиности; суђење у разумном року; да се брани сам или уз помоћ браниоца кога сам узме, и да му се када то налажу интереси правичности постави бранилац, када нема довољно средстава да плати браниоца; да испитује сведоке оптужбе и да захтева испитивање сведока одбране; бесплатну помоћ тумача када не разуме језик који се употребљава у суду; слободан приступ правичном и ефикасном правном леку и друго.

Међународни стандарди права одбране окривљеног у кривичном поступку садрже широк каталог основних људских права, тиме и право окривљеног на одбрану у кривичном поступку, са лезом појединачних права која се могу подвести под једно опште право, а то је право на правично суђење. Стандарди међународног права су право на личну и одбрану сиромашног, а у погледу стручне одбране по службеној дужности, остављају на надлежност свакој појединачној држави да је предвиди и разради својим унутрашњим позитивним правом. Право на одбрану, посебно право на одбрану сиромашног, мора бити делотворно, што значи да окривљени мора бити поучен о свом праву да га има, и да испуњењем других услова (интерес правичности), поред сиромаштва, за њено заснивање, иста мора и настати.

Статути међународних кривичних судова (трибунала) пружају гаранције права на бесплатну правну помоћ, односно одбрану сиромашног окривљеног. За остваривање права на одбрану сиромашног, потребно је да буду испуњена два услова, и то: постојање интереса правде и да окривљени нема средстава да сноси трошкове стручне одбране. Предвиђена је и обавеза суда да окривљеног поучи о праву на бесплатну правну помоћ (одбрану сиромашног). У статутима међународних судова, по питању одбране сиромашних, уграђена су решења која су садржана у Међународном пакту, то се посебно односи на МКТЈ, МКТР и МКС.

Република Србија још увек нема заокружен систем бесплатне правне помоћи, и у том смислу има обавезу да обезбеди ефикасан и практичан приступ правди, односно да свим грађанима обезбеди могућност да реализују право на приступ суду, што подразумева и друге услуге, правног карактера, како би се обезбедила пуна равноправност грађана пред законом. У циљу реализације права на приступ правди и права на правично суђење, Република Србија има обавезу да предузме све радње да би се отклониле све могуће препреке, посебно оне економског карактера, у односу на грађане који су лошег материјалног стања, и то кроз успостављање посебног - одговарајућег система бесплатне правне помоћи.

Постојећи систем правне помоћи, још увек незаокружен, није довољна гаранција сиромашним окривљеним у кривичном поступку за реализацију права на приступ правди и

права на правично суђење. С једне стране су пружаоци правне помоћи које предвиђа Устав Републике Србије, где спадају адвокатура и јединице локалне самоуправе. Адвокатура, осим што себе истиче као једино адекватно решење за пружање свих облика и врста правне помоћи, не пружа гаранцију да ће самоиницијативно пружати сваком грађанину, тамо где је то оправдано, бесплатну правну помоћ. Јединице локалне самоуправе, за сада, још увек немају услова, како организационо, тако и са становишта стручности, услове за пружање правне помоћи, посебно секундарне, која се односи на заступање грађана пред судовима, односно кривичним судом. С друге стране су пружаоци бесплатне правне помоћи, које не препознаје Устав Републике Србије, где спадају невладине организације, синдикати, правне клинике при правним факултетима. У односу на ове пружаоце бесплатне правне помоћи, највише се истичу невладине организације, које у склопу својих могућности пружају бесплатну правну помоћ, али гледано са аспекта потребе за бесплатном правном помоћи на нивоу Републике Србије, исте покривају релативно мали број грађана, којима је таква правна помоћ потребна. Синдикати имају ограничен број корисника, који су искључиво чланови синдиката, а заштита права се претежно односи на поступке који немају карактер кривичног поступка. Правне клинике при правним факултетима, претежно у сарадњи са адвокатским канцеларијама, пружају правну помоћ грађанима, кроз реализацију практичног рада студената правних факултета. Међутим, због несамосталности рада студената, ограничене категорије корисника, потребе за менторством током рада, немају битан значај у систему пружалаца бесплатне правне помоћи, с тим да њихов значај не треба искључити у потпуности, напротив и оне морају наћи своје место у будућем систему бесплатне правне помоћи у Републици Србији. С треће стране су државни органи, који делују на пољу заштите права и слобода грађана, у форми контроле законитости рада јавне власти (Заштитник грађана), односно реализује поступак по притужбама у случајевима дискриминације лица или групе лица које повезује исто лично својство (Повереник за заштиту равноправности), али немају својство пружаоца бесплатне правне помоћи, нити заступају грађане пред судом.

Недовољно изграђен систем правне помоћи у Републици Србији, захтева и одговарајућу реакцију Владе Републике Србије на изградњи и успостави таквог система

који ће до детаља регулисати сва питања која таквом систему дају карактер свеобухватности, одређености, ефикасности, одрживости, квалитета и контроле.

Анализа ставова и мишљења поступајућих судија у кривичном поступку, на главном претресу, који поступају пред Основним судом у Новом Пазару, Краљеву и Крагујевцу, по питању права на одбрану сиромашног окривљеног у кривичном поступку (одбрана сиромашног), указује да се окривљени не поучава о праву на одбрану из члана 77. Законика о кривичном поступку (ЗКП). Таква ситуација последица је чињенице да одредбе члана 77. ЗКП не обавезују органе поступка да окривљеног у поступку поуче о својим правима, када је реч о овој врсти стручне одбране. У периоду 2010-2012. година, поступајуће судије, при наведеним основним судовима, нису имале захтев окривљених за признавање права на одбрану сиромашног. И поред одсуства законске обавезе о упознавању окривљеног о праву на одбрану сиромашног, поступајуће судије става су да је право на одбрану сиромашног основно људско право и да одредбе члана 77. ЗКП не обезбеђују остваривање права на одбрану сиромашног. С циљем да се право на одбрану сиромашног учини делотворним, судије су мишљења да одредбе члана 77. ЗКП треба мењати, како би се обезбедило потпуно остваривање права на одбрану сиромашног. Промене се односе на увођење обавезе на страни органа поступка да окривљеног поуче о праву на одбрану сиромашног, да треба прецизирати круг лица и услове за признавање права на ову одбрану. Одбрану сиромашног, по мишљењу судија, треба у потпуности дефинисати Уставом и Закоником о кривичном поступку Републике Србије.

Подаци добијени на основу истраживања о броју одлука председника основних судова и основа за именовање браниоца сиромашном окривљеном у кривичном поступку у свему одговарају изнетим мишљењима и ставовима поступајућих судија. За период истраживања (2010- 2012), било је укупно 468 одлука о постављењу браниоца сиромашном окривљеном у кривичном поступку. Највише постављења браниоца сиромашном окривљеном било је у 2010. години (211 одлука), затим у 2012. години (158 одлука), и у 2011. години (99 одлука). У 25 основна суда, од укупно 34 суда (према Закону о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаца из 2008. године), у којима се реализовало истраживање, за период 2010-2012. година, само у 4 (четири) основна суда (Основни суд у Вршцу, Основни суд у Врању, Основни суд у Панчеву и Основни суд у

Лозници) било је постављења браниоца сиромашном окривљеном у кривичном поступку. У осталих 21 основна суда за период од три године није било заснивања одбране сиромашног.

Када се узме у обзир број одлука о постављању браниоца сиромашном окривљеном и број судова у којима уопште није било постављање браниоца може се закључити да постоји проблем у самом законском прописивању права на одбрану сиромашног. Одбрана сиромашног, садржана у члану 77. ЗКП, заснива се искључиво на захтев окривљеног, уз испуњење других законом прописаних услова. Међутим, основна мањкавост прописивања одбране сиромашног из члана 77. ЗКП састоји се у одсуству обавезе органа поступка да поучи окривљеног о правима која му припадају.

Подаци одбијени од стране 25 основна суда, као и одсуство гаранције права на поучу о правима из члана 77. ЗКП, иду у прилог исказаном мишљењу поступајућих судија да одредбе члана 77. ЗКП треба мењати, односно да је потребна хитна измена и допуна Законика о кривичном поступку, како би се установила обавеза поучавања окривљеног о праву на одбрану сиромашног, од стране органа поступка, у свим фазама поступка.

С циљем делотворне примене одбране сиромашног у кривичном поступку, изградње и успоставе ефикасног система бесплатне правне помоћи у Републици Србији, који ће посебно бити од значаја и за одбрану сиромашног у кривичном поступку, сматрамо да је неопходно предузети следеће мере:

У оквиру кривичног процесног законодавства (Законик о кривичном поступку), изменама и допунама треба:

- *Прописати обавезу на страни органа поступка да поуче окривљеног о свом праву на бесплатну стручну одбрану-одбрану сиромашног, ако према свом имовинском стању не може да плати награду и трошкове браниоца (ако се кривични поступак води за кривично дело за које се може изрећи казна затвора преко три године) или када то налажу разлози правичности, ван случајева заснивања обавезне стручне одбране;*

- *Прописати и прецизирати услове и начин утврђивања имовинског стања окривљеног;*
- *Прецизирати појам „разлози правичности“, шта се под њим подразумева (нпр.: тежина дела, сложеност предмета и друго);*
- *Прописати обавезу на страни органа поступања да окривљеном, који је поднео захтев за постављање браниоца, постави „привременог браниоца“ до окончања поступка по захтеву, да не би дошло до повреде права на одбрану и да се не би одуговлачио поступак.*

У оквиру система бесплатне правне помоћи:

- *Донети посебан закон, односно Закон о бесплатној правној помоћи;*
- *Омогућити да сви пружаоци бесплатне правне помоћи, које препознаје пракса, пружају све облике правне помоћи, под једнаким условима, сходно процесним законима;*
- *Обезбедити непристрасно и правично одлучивање о праву на бесплатну правну помоћ, са могућношћу да тај посао обавља институција независна од стране јавне власти;*
- *Проширити круг лица корисника бесплатне правне помоћи, да то нису само социјално угрожена лица, односно корисници социјалне помоћи.*
- *Изградити одговарајуће стандарде квалитета пружања бесплатне правне помоћи;*
- *Службе правне помоћи, у организационом смислу, треба одвојити од органа локалне самоуправе, како би се омогућило њихово поступање по захтеву грађана и у случајевима када треба поступити према органима локалне самоуправе, и тако избећи сукоб интереса;*
- *Ојачати капацитете служби за бесплатну правну помоћ при јединицама локалне самоуправе, посебно у кадровском и организационом смислу, како би*

исте могле пружати и секундарну правну помоћ, заступати лица у кривичном поступку;

- *Развијати свест адвоката о потреби да део свог времена посвете грађанима, којима ће пружити бесплатну правну помоћ, путем самосталног ангажовања, или кроз ангажовање од стране невладиних удружења, правних клиника формираних при правним факултетима или синдиката.*

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Аврамовић, С., Општа правна историја, НОМОС, Београд, 2003.
2. Бејатовић, С., Кривично процесно право, Савремена администрација, Београд, 2003.
3. Бејатовић, С., Кривично процесно право, Службени гласник РС, Београд, 2010.
4. Бркић, С., Кривично процесно право II, Правни факултет Универзитета, Центар за издавачку делатност, Нови Сад, 2010.
5. Бркић, С., Кривично процесно право I, Правни факултет Универзитета, Центар за издавачку делатност, Нови Сад, 2014.
6. Бељански, С., Одбрана окривљеног у кривичном поступку, ЈРКК, бр. 4/89.
7. Васиљевић, Т., Грубач, М., Коментар Законика о кривичном поступку, Службени гласник, Београд, 2011.
8. Васиљевић, Т., Систем кривичног процесног права СФРЈ, Научна књига, Београд, 1964.
9. Васиљевић, Т., Систем кривичног процесног права СФРЈ, Београд, Савремена администрација, 1981.
10. Васиљевић, Т., Систем кривичног процесног права, Завод за издавање уџбеника СРС, Београд, 1971.
11. Вујић, К., и др., Правда за све, Комитет правника за људска права, Београд, 2012.
12. Вујовић, Д., Вучковић, Ј., Кривично процесно право, ВШУП Београд - Земун, Београд, 1996.
13. Вуковић, Д., и др., Приступ правди и бесплатна правна помоћ у Србији – Изазови и реформе, Комитет правника за људска права, СеЦонС, Београд, 2013.

14. Гајин, С., и др., Правна помоћ, Центар за унапређење правних студија, Београд, 2007, преузето са: <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Pravna-pomoc.pdf>, приступ: 11.12.2015.
15. Гарсон, М., Адвокат и морал, Србоштампа, Београд, 1965.
16. Голубовић, К., и др., Три А за грађане: приступ информацијама, саветима и активној помоћи, национални извештај за Србију, Комитет правника за људска права, Београд, 2013.
17. Грасбергер, Р., Психологија кривичног поступка, Весели Маслеша, Сарајево, 1959.
18. Грубач, М., Кривично процесно право- Приручник за полагање правосудног испита, Привредни саветник, Београд, 2003.
19. Грубач, М., Кривично процесно право - Увод и општи део, Јавно предузеће “Службени гласник“, Београд, 2004.
20. Група 448, и др., Приступ бесплатној правној помоћи за расељена лица у земљама Западног Балкана, 2011, стр. 20, преузето са: <http://grupa484.org.rs/wp-content/uploads/2012/09/2011-novembar-Pristup-besplatnoj-pravnoj-pomoci.pdf>, приступ: 15.12.2015.
21. Димитријевић, Д., Кривично процесно право, Савремена администрација, Београд, 1963.
22. Димитријевић, Д., Кривично процесно право, Савремена администрација, Београд, 1971.
23. Димитријевић, Д., Кривично процесно право, Савремена администрација, Београд, 1981.
24. Димитријевић, Д., Кривично процесно право, Савремена администрација, Београд, 1982.

25. Димитријевић, Д., Стефановић-Златић, М., Лазин, Ђ., Кривично процесно право, Научна књига, Београд, 1986.
26. Доленц, М., Теорија судског кривичног поступка за Краљевину Југославију, Геца Кон, Београд, 1933.
27. Ђурђић, В., Кривично процесно право - Општи део, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, Ниш, 2011.
28. Ђурђић, В., Кривично процесно право - Општи део, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2014.
29. Ђурђић, В., Кривично процесно право (Посебни део), Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2006.
30. Ђурђић, В., Нови кривични поступак Србије, Нови разлози за усклађивање са европским правним стандардима, Зборник радова Правног факултета у Нишу, Ниш, број 68, 2014, преузето са: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0350-8501/2014/0350-85011468443D.pdf>, приступ: 15.11.2015.
31. Златић, М., Повластице окривљеног у југословенском кривичном поступку, Правни факултет у Београду, Београд, 1982.
32. Златић, М., Основна обележја појма окривљеног, Правни факултет у Сарајеву, Сарајево, 1991.
33. Извештај о раду Комитета правника за људска права за 2013. и 2014. годину, преузето са: <http://www.yucom.org.rs/?s=izve%C5%A1taj+o+radu>, приступ: 26.08.2015.
34. Извештај о раду Службе правне помоћи за 2012. годину (Спецификација врсте заступања странака код утужења), објављен на званичном сајту ССС града Новог сада и општина, преузето са: <http://www.ssssns.com/>, приступ: 15.08.2015.

35. Извештај о раду Службе правне помоћи за 2013. годину (Структура и разлози судске заштите), објављен на званичном сајту ССС града Новог Сада и општина (<http://www.ssssns.com/>).
36. Извештај о раду Управе Градске општине Звездара за 2013. годину, Београд, 2014.
37. Илић, Г., Положај јавног тужиоца према новом ЗКП Србије, Савремене тенденције кривичног процесног права у Србији и регионална кривичнопроцесна законодавствено-нормативни и практични аспекти, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2012.
38. Илић, Г., и др, Коментар Законика о кривичном поступку, Према Законикау из 2011. године са изменама и допунама из 2011. године, Службени гласник, Београд, 2012.
39. Инструменти Савета Европе, Београдски центар за људска права, Београд, 2005.
40. Информација Градске управе за изворне и поверене послове града Новог Пазара, Одељење за општу управу, IV-01 број 035-86/2015, од 14.08.2015.
41. Истраживање система бесплатне правне помоћи у Црној Гори – креирање ефективног и одрживог система пружања бесплатне правне помоћи, Грађанска алијанса, Црна Гора, Подгорица, 2013, стр. 7, преузето са: <http://www.cedem.me/me/ostala-istraivanja/send/31-ostala-istrazivanje-sistema-besplatne-pravne-pomoi-u-crnoj-gori>, приступ: 02.07.2015
42. Јакшић, А., Европска конвенција о људским правима - коментар, Правни факултет Универзитета у Београду, Удружење правника Србије, Београд, 2006.
43. Јовановић, М., Политички систем Србије, Хрестоматија, Београд, 2008.
44. Јовашевић, Д., Међународно кривично правосуђе - између права, правде, помирења и права жртава, Војно дело, Београд, 2011, УДК: 341.49.
45. Јекић, З., Историјски развој суђења у кривичним стварима у СФРЈ, магистарски рад, Београд, 1979.

46. Жекић, З., Кривично процесно право СФРЈ, Центар за публикације Правног факултета, Штампарско-издавачки центар ПТТ, Београд, 1988.
47. Жекић, З., Кривично процесно право, Савремена администрација, Београд, 2001.
48. Кнежевић-Пређић, В., Извори међународног хуманитарног права, Публикум, Београд, 2007.
49. Кнежевић, С., Европски стандарди заштите људских права притворених и осуђених лица, Европско законодавство, Министарство правде Републике Србије, Институт за Међународну политику и привреду, Београд, 2003.
50. Кнежевић, С., Заштита људских права окривљеног у кривичном поступку, Правни факултет, Центар за публикације, Ниш, 2007.
51. Кнежевић, С., Малолетничко кривично право - материјално, процесно и извршно, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2010.
52. Кнежевић, С., Међународни стандарди заштите људских права окривљеног, Зборник радова Правног факултета у Нишу, Ниш, бр. 34-35 (1994-1995), 1996.
53. Кнежевић, С., Обавезна одбрана, Ревизија за криминологију и кривично право, Удружење за кривично право и криминологију Србије и Црне Горе, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, Вол. 41, бр. 1, 2003.
54. Кнежевић, С., Окривљени и заштита људских права у кривичном поступку, магистарска теза, Ниш, 1994.
55. Кнежевић, С., Право на правично суђење, Зборник радова Правног факултета у Нишу, Ниш, бр. 44, 2004.
56. Кнежевић, С., Право на правично суђење у светлу европских правних стандарда, Европско законодавство, Министарство правде РС, Институт за међународну политику и привреду, Год. 3, бр. 9/10, 2004.

57. Кнежевић, С., Право окривљеног на одбрану као претпоставка правичности суђења, Зборник Правног факултета, Подгорица, Год. 30, бр. 38, 2008.
58. Кнежевић, С., Сиромашко право" у кривичном поступку , Заштита људских права и слобода у време економске кризе / X тематски међународни скуп, Удружење за међународно кривично право, Интермех, Тара- Београд, 2011.
59. Константиновић-Вилић С., и др., Правна клиника за заштиту права жена, Приручник за рад студенткиња/студената, Правни факултет Универзитета у Нишу, Женски истраживачки центар за едукацију и комуникацију Ниш, Ниш, 2011.
60. Константиновић-Вилић, С., и др., Право на правну помоћ и квалитет правне помоћи пружене грађанима у кривичном поступку и поступку издржавања казне, Правни факултет Универзитета у Нишу, Центар за публикације, Ниш, 2007.
61. Косановић, С., Правна помоћ, Центар за унапређење правних студија, Београд, 2007.
62. Кривични и доказни поступак, дио пројекта Правда и ратни злочини, који је финансирала Европска унија, израдио International Criminal Law Services (ICLS), преузетоса:http://wcjp.unicri.it/deliverables/docs/Module_12_Procedure_and_evidence_VCS.pdf, приступ: 5.5.2015.
63. Кривокапић, Б., Нешто другачији поглед на међународне кривичне судове, Институт за упоредно право, Београд, 2013, преузето са: <http://www.comparativelaw.info/haski-s.pdf>, приступ: 04.05.2015.
64. Кривокапић, Б., Међународно судство данас, Институт за упоредно право, Београд, 2009.
65. Лакићевић, Д., Увод у социјалну политику, Савремена администрација, Београд, 1982.
66. Лукић, Р., Теорија државе и права, II део, Теорија права, Београд, 1954.

67. Лукић, Т., Историјски развој улоге браниоца у кривичном поступку, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, XXXVIII, 2/2004.
68. Марковић, Б., Уџбеник судског кривичног поступка Краљевине Југославије, Штампарија Драг, Грегорића, Београд, 1937.
69. Марковић, Р., Устав Републике Србије из 2006- критички поглед, Анали, УДК 342.4(497.11)"2006", година LIV, број 2, 2006.
70. Матовски, Н., Бранилац у кривичном поступку, Нова Југославија, Врање, 1984.
71. Матовски, Н., Одбрана као функција у кривичном поступку, ЈРКК (Југословенска ревија за кривично право и криминологију), бр. 1/79.
72. Мишљење бр. 405/2006, Стразбур, 19. март 2007, преузето са: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)004-srb](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)004-srb), приступ: 11.01.2015.
73. Мршевић, З., Критика постојећег стања и правци промена у функционисању енглеског института legal aid- бесплатне правне помоћи сиромашнима, Гласник Адвокатске коморе Војводине, Нови Сад, 1991.
74. Мршевић, З., Обавезна одбрана сиромашних у англосаксонском кривичном поступку, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1983.
75. Мршевић, З., Обавезна одбрана у кривичном поступку, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 1986.
76. Мршевић, З., Однос обавезне одбране и одбране сиромашних, Гласник Адвокатске коморе Војводине, 1986.
77. Мунда, А., Уџбеник казенског поступка Федеративне људске републике Југославије, Урадни лист ЛРС, Љубљана, 1957.
78. Образложење Предлога закона о изменама и допунама Законика о кривичном поступку дат Савезној скупштини на разматрање 30.01.1973. године.

79. Одговор о дозволи приступања Извештају о раду Службе правне помоћи ГО Земун за 2014. годину, бр. 3269 од 29.07.2015. године.
80. Одлука о пружању правне помоћи, донета од стране Скупштине градске општине Звездара, XI број 011-1-45 од 26. децембар 2013.
81. Пајванчић, М., Коментар Устава Републике Србије, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2009.
82. Пауновић, Ж., Непрофитне организације - прилог појмовном разјашњењу, Годишњак, бр. 6, 2011.
83. Петрић, Б., Новела Закона о кривичном поступку и функције одбране, Гласник Адвокатске коморе АП Војводине, бр. 8/67.
84. Петровић, М., Арапска повеља о људским правима- критички осврт, Институт за упоредно право, Страни правни живот, UDK 34, 2/2012.
85. Права детета и малолетничко правосуђе- одабрани међународни инструменти, оригинални превод са енглеског: Центар за права детета, Београд, стр. 8, преузето са: [http://www.unicef.org/serbia/3PekinskaPravila\(1\).pdf](http://www.unicef.org/serbia/3PekinskaPravila(1).pdf), приступ: 17.03.2015.
86. Правично суђење- приручник, Фонд за хуманитарно право, превод, Београд, 2001.
87. Правна помоћ у јединицама локалне самоуправе, Покрајински омбудсман, Нови Сад, 2013.
88. Примери добре праксе: невладин сектор- пружаоци правне помоћи- и примена стратешког заступања као инструмената заштите људских права, Комитет правника за људска права, Београд, 2008.
89. Приступ правосуђу - Инструменти за имплементацију европских стандарда у правни систем Републике Србије: тематски зборник радова, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2007.
90. Радојевић, М., Српски уставни од 1835. до 1990. године, Граматик, Београд, 2004.

91. Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2012. годину, Београд, деловодни број 5737, 15. март 2013. година, преузето са: <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji>, приступ: 10.08.2015.
92. Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2014. годину, Београд, деловодни број 7919, 15. март 2015, преузето са: <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/izvestaji/godisnji-izvestaji>, приступ: 10.08.2015.
93. Сепи, Р., Правна помоћ, Центар за унапређење правних студија, Београд, 2007.
94. Симовић, М., Кривично процесно право - Увод и општи део, Правни факултет Универзитета у Бихаћу, Бихаћ, 2009.
95. Спасојевић, Г., Одбрана окривљеног према унутрашњем и међународном праву, Војноиздавачки завод, Београд, 1998.
96. Станковић, Д., Карактер и значај права одбране окривљеног у кривичном поступку, Гласник Адвокатске коморе Војводине, 5/81.
97. Станковић, Д., Суштина и важност функције одбране у нашем кривичном поступку, Наша законитост, бр. 6/81.
98. Статут Савеза самосталних синдиката града Новог Сада и општина (пречишћен текст), 24. децембар 2014. година, преузето са: http://www.ssssns.com/images/stories/statut_2014.pdf, приступ: 14.08.2015.
99. Статут Савеза самосталних синдиката Србије, Београд, 25.08.2015, преузето са: <http://www.sindikatsr.rs/statut.html>, приступ: 06.08.2015.
100. Тинић, Н., Међународноправна гаранција и заштита права човека на одбрану и национални облици институционализације одбране окривљеника, Наша законитост, бр. 3/79.

101. Универзални документи о људским правима, Београдски центар за људска права, Београд, 2005.
102. Упоредна анализа регионалних механизма за пружање бесплатне правне помоћи, Светска банка Мулти-донаторски фонд за подршку реформе правосуђа у Србији, 2014, преузето са: [http://www.mdtfjss.org.rs/archive//file/Uparedna%20analiza%20sistema%20za%20pruzanje%20besplatne%20pravne%20pomoci%20u%20regionu\(1\).pdf](http://www.mdtfjss.org.rs/archive//file/Uparedna%20analiza%20sistema%20za%20pruzanje%20besplatne%20pravne%20pomoci%20u%20regionu(1).pdf), приступ: 29.12.2015. године.
103. Упутство за доделу браниоца по службеној дужности, усвојено од стране Међународног кривичног суда, бр. 1/95 од 28. јула 1994. година, с изменама и допунама од 30. јануара 1995. године до 12. јула 2002. године.
104. Целић, Р., Одбрана окривљеног по службеној дужности, магистарски рад, Слово, Краљево, 1972.
105. Чавошки, А., и др., Правна помоћ, Центар за унапређење правних студија, Београд, 2007.
106. Чубински, М., Научни и практични коментар Законика о судском кривичном поступку Краљевине Југославије, Геца Кон, Београд, 1933.
107. Шкулић, М., Доминантне карактеристике основних великих кривичнопроцесних система и њихов утицај на реформу српског кривичног поступка, *Crimen* (IV) 2/2013.
108. Шкулић, М., Један поглед на Хашки трибунал и његово место у историји, Институт за упоредно право, Београд, 2013, стр. 99, преузето са: <http://www.comparativelaw.info/haski-s.pdf>, приступ: 27.05.2015.
109. Шкулић, М., Коментар Законика о кривичном поступку, Службени гласник, Београд, 2011.
110. Шкулић, М., Кривично процесно право, Службени гласник, Београд, 2010.

111. Шкулић, М., Малолетничко кривично право, Службени гласник, Београд, 2011.

СТРАНИ ИЗВОРИ

1. Alder, J., Constitutional & Administrative Law, London, 1989.
2. Baldwin, J., McConville, M., Police interrogation and the Right to see a solicitor, London, The Criminal Law Review, March 1979.
3. CalvoCaressi, P., Nuremberg – the facts and the consequences, London, 1947.
4. Charter of Fundamental Rights of the European Union, (2010/C 83/02), преузето са:<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF>, приступ: 29.12.2014.
5. Dikov, G., Vitkauskas, D., Заштита права на правично суђење према Европској конвенцији за заштиту људских права, Вијеће Европе, Strasbourg, 2012, преузето са: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/capacitybuilding/Source/documentation/hb12_fairtrial_bosnian.pdf, приступ: 20.05. 2015.
6. Douglas, W., Сиромашко право (IN FORMA PAUPERIS) у Сједињеним Америчким Државама, Прилози, Анали Правног факултета у Београду, Јанар- Јун 1962.
7. Fellman, D., The defendant's Rights Today, The University of Winsconsin Press, 1976.
8. Frydmann, M., Systematisshes Handbuch der Vertheidigung im Strafverfahren, Wien, 1878.
9. Garraud, R., Traité Théorique d'Instruction Criminelle et de Procédure Pénale, Tome I-IV, Paris 1907- 1926, No 1158.
10. Gomien, D., Kratak vodič kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima (Short Guide to the European Convention on Human Rights), Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1966, стр. 40.

11. Hall, L., The Right of accused in criminal Cases, Talks on American Law, New York, 1971.
12. Jones, J., Powles, S., Међународна кривична пракса (International Criminal Practice), Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2005.
13. Karlen, D., The citizen in court- The right to counsel, New York, 1964.
14. Мартынчик, Е., Субъективны праваобвиняемого и их процессуальные гарантии, Советское государство и право, број 7/76.
15. McBride, J., HUMAN RIGHTS AND CRIMINAL PROCEDURE – THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, Савет Европе, Београд, 2009.
16. Moreland, R., Modern Criminal Procedure, Indianapolis, 1959.
17. Müller, H., Der Verteidiger in der zürcherischen Strafuntersuchung, Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht, Revue Penale Suisse, Heft/fasc. 2/1979, Band 96- Tome 96, Verlag Stämpfli i Sie AG Bern 1979.
18. Orfield, B., Criminal Procedure from Arrest to Appeal, New York University Press 1947.
19. Ranieri, S., Manuale di diritto processuale penale, Padova, 1956.
20. Rid, K., Европска конвенција о људским правима- водич за практичаре, Београдски центар за људска права, 2007.
21. Samuels, A., Criminal legal aid: The Issues of Principle, The Criminal Law Review, London, Aprile 1983.
22. Schroeder, C., Strafprozeßrecht, 2. Auflage, „C. H. Beck“, München, 1997.
23. Стецовский, Ю., Конституция СССР и законодательство, обеспечивающее, обвиняемому право на защиту, Советское государство и право, број 11/82.

24. The original Federal Rules of Criminal Procedure were adopted by order of the Supreme Court on Dec. 26, 1944, transmitted to Congress by the Attorney General on Jan. 3, 1945, and became effective on Mar. 21, 1946, преузето са: <https://www.law.cornell.edu/rules/frcrmp>, приступ: 12.08.2015.
25. Welp, J., Die Verteidiger als Anwalt des Vertrauens, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, Berlin, De Gruyter, New York, 1/78.

ПРАВНИ ИЗВОРИ

Домаће право

1. Закон о адвокатури („Службени гласник РС“, бр. 31/2011 и 24/2012- одлука УС).
2. Законом о адвокатури и служби правне помоћи („Службени гласник РС“, бр. 27/77, 1/88 и 75/91- Одлука Уставног суда).
3. Закон о азилу („Службени гласник РС“ бр. 109/2007).
4. Закон о ванпарничном поступку ("Службени гласник РС", бр. 25/82 и 48/88 и "Службени гласник РС", бр. 46/95 - др. закон, 18/2005 - др. закон, 85/2012, 45/2013- др. закон, 55/2014 и 6/2015).
5. Закон о друштвеним организацијама и удружењима грађана ("Службени гласник СРС", бр. 24/82, 39/83, 17/84, 50/84, 45/85 и 12/89 и "Службени гласник РС", број 53/93, 67/93, 48/94 и 101/2005).
6. Закон о забрани дискриминације („Службени гласник Републике Србије“, бр. 22/2009), http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zabrani_diskriminacije.html, приступ: 19.07.2015.
7. Закон о Заштитнику грађана („Службени гласник Републике Србије“, број 79/05 и 54/07).
8. Закон о извршењу и обезбеђењу ("Службени гласник РС", бр. 106/2015).

9. Закон о јавном бележништву ("Службени гласник РС", бр. 31/2011, 85/2012, 19/2013, 55/2014 - др. закон, 93/2014 - др. закон, 121/2014 и 6/2015).
10. Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 52/59).
11. Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 30/62).
12. Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 12/65).
13. Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 23/67).
14. Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 54/1970).
15. Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 6/1973).
16. Закон о краљевској власти и врховној државној управи („Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“ од 6. јануара 1929. године).
17. Закон о кривичним делима против народа и државе („Службени лист ДФЈ“, бр. 66/1945).
18. Закон о кривичном поступку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 97/1948).
19. Закон о кривичном поступку („Службени лист СФРЈ“, бр. 4/1977).
20. Законик о кривичном поступку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 40/1953).
21. Законик о кривичном поступку ("Сл. лист СРЈ“, бр. 70/2001 и 68/2002 и "Сл. гласник РС", бр. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 – др. закон, 49/2007, 20/2009 – др. закон, 72/2009 и 76/2010).

22. Законик о кривичном поступку („ Сл. гласник РС“, број 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014).
23. Закон о локалној самоуправи („Службени гласник РС“, бр. 129/2007 и 83/2014- и др. закон).
24. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Службени гласник РС“, бр. 85/2005), преузето са: http://paragraf.rs/propisi/zakon_o_maloletnim_uciniocima_krivicnih_dela_i_krivicnopravnoj_zastiti_maloletnih_lica.html, приступ: 10.06.2015
25. Закон о општем управном поступку ("Службени лист СРЈ", бр. 33/1997, 31/2001, "Службени гласник РС", бр. 30/2010).
26. Закон о парничном поступку („Службени гласник РС“, бр. 72/2011, 49/2013- одлука УС, 74/2013- одлука УС и 55/2014).
27. Законик о поступку судском у кривичним делима Кнежевине Србије из 1865. године.
28. Закон о прекршајима („Службени гласник РС“, бр. 101/2005, 116/2008 и 111/2009).
29. Законик о судском кривичном поступку за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, („Службене новине, број 45 - XX., 1929).
30. Закон о удружењима („ Службени гласник РС“, бр. 51/2009 и 99/2011- др. закони).
31. Закон о управним споровима („Службени гласник РС“, бр. 111/2009).
32. Кривични законик („Службени гласник РС“, број 5/2005- испр., 107/2005- испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014).
33. Криминални (казнителни) законик за Књажевство Србију, 1860, преузето са: <http://www.smrtnakazna.rs/Portals/0/SrbijaPropisi/Kaznitelni%20zakonik%201860.pdf>, приступ: 05.07.2015.

34. Нацрт текста Закона о бесплатној правној помоћи радне групе Министарства правде Републике Србије (текст након јавне расправе и мишљења Европске комисије).
35. Одлука Уставног суда, ПУ број 45/2009 од 18. фебруара 2010. године, објављена у "Службеном гласнику РС", бр. 55/2010 од 6. августа 2010. године.
36. Образложење Предлога закона о изменама и допунама Законика о кривичном поступку дат Савезној скупштини на разматрање 30.01.1973. године.

Упоредно право

1. A jogi tanácsadásról szóló törvény Magyarországon,
http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0300080.TV, приступ: 29.07.2015.
2. Code de procédure pénale France, Version consolidée au 31 janvier 2016, преузето са:
<https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006071154>,
приступ: 02.02.2016.
3. Criminal Procedure Act Finland (689/1997; amendments up to 733/2015 included),
преузето са: <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1997/en19970689.pdf>, приступ:
25.12.2015.
4. Dekret br. 2003–300 (Decret n° 2003–300 du 2 avril 2003 modifiant le decret n° 91–1266 du 19 decembre 1991 portant application de la loi n° 91–647 du 10 juillet 1991 relative a l'aide juridique), преузето са: <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Pravna-pomoc.pdf>, приступ: 05.12.2015.
5. Федеральный закон от 21.11.2011 N 324-ФЗ (ред. от 28.11.2015) "О бесплатной юридической помощи в Российской Федерации, преузето са:
http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_121887/, приступ: 01.02.2016.
6. Gesetz über Rechtsberatung und Vertretung für Bürger mit geringem Einkommen vom 18.6.1980, BGBl. I S. 689, BGBl. III 303-15, преузето са: <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Pravna-pomoc.pdf>, приступ: 10.01.2016.

7. Граждански процесуален кодекс на България (Обн. ДВ. бр.12 от 8 Февруари 1952).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI, преузето са: <http://kodeksy.com.ua/kpku-2012.htm>, приступ: 25.06.2015.
9. Loi n° 91-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique, Modifié par Loi n°98-1163 du 18 décembre 1998 - art. 13 JORF 22 décembre 1998, преузето са: <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Pravna-pomoc.pdf>, приступ: 10.12.2015.
10. Loi relative à l'aide juridique France.
11. Наказателно- процесуален кодекс (Обн., ДВ, бр. 86 от 28.10.2005 г., в сила от 29.04.2006 г., изм., бр. 46 от 12.06.2007 г., в сила от 1.01.2008 г., изм. и доп., бр. 109 от 20.12.2007 г., в сила от 1.01.2008 г., изм., бр. 69 от 5.08.2008 г., изм. и доп., бр. 109 от 23.12.2008 г., изм., бр. 12 от 13.02.2009 г., в сила от 1.01.2010 г. (*) - изм., бр. 32 от 28.04.2009 г., изм. и доп., бр. 27 от 10.04.2009 г., доп., бр. 33 от 30.04.2009 г., изм. и доп., бр. 15 от 23.02.2010 г., бр. 32 от 27.04.2010 г., в сила от 28.05.2010 г., изм., бр. 101 от 28.12.2010 г., изм. и доп., бр. 13 от 11.02.2011 г., в сила от 1.01.2012 г., изм., бр. 33 от 26.04.2011 г., в сила от 27.05.2011 г., доп., бр. 60 от 5.08.2011 г., изм., бр. 61 от 9.08.2011 г., изм. и доп., бр. 93 от 25.11.2011 г.; изм. с Решение № 10 от 15.11.2011 г. на Конституционния съд на РБ; доп., бр. 19 от 6.03.2012 г., в сила от 6.03.2012 г., изм., бр. 20 от 9.03.2012 г., в сила от 10.06.2012 г., изм. и доп., бр. 25 от 27.03.2012 г., в сила от 28.04.2012 г., доп., бр. 60 от 7.08.2012 г., в сила от 8.09.2012 г., бр. 17 от 21.02.2013 г., бр. 52 от 14.06.2013 г., в сила от 14.06.2013 г., изм. и доп., бр. 70 от 9.08.2013 г., в сила от 9.08.2013 г., бр. 71 от 13.08.2013 г., бр. 21 от 8.03.2014 г., бр. 14 от 20.02.2015 г., бр. 24 от 31.03.2015 г., в сила от 31.03.2015 г., бр. 41 от 5.06.2015 г., в сила от 6.07.2015 г., бр. 42 от 9.06.2015 г., доп., бр. 60 от 7.08.2015 г., изм. и доп., бр. 74 от 26.09.2015 г.), преузето са: http://www.vks.bg/vks_p04_03.htm, приступ: 29.09.2015.
12. Strafprozessordnung der Schweizerischen, vom 5. Oktober 2007 (Stand am 1. Januar 2016), преузето са:

<https://www.admin.ch/opc/de/classifiedcompilation/20052319/index.html>, Das Portal der Schweizer Regierung, приступ: 26.11.2015.

13. Strafprozeßordnung (StPO), In der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 (BGB1. I S. 1074, ber. S 1319), Zuletzt geändert durch Art. 1 G v. 21.12.2015 I 2525, преузето са : <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stpo/gesamt.pdf>, приступ: 25.12.2015.
14. Testo unico in materia di speze di giustizia D.P.R. 30 maggio 2002, art. 107 [L] codicile 3 (Збирке закона о трошковима поступка Италије, бр. 115 из маја 2002, преузето са: <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Pravna-pomoc.pdf>, приступ: 01.08.2015.
15. "Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации" от 18.12.2001 N 174-ФЗ (ред. от 14.12.2015, с изм. от 29.12.2015), преузето са: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/, приступ: 02.01.2016.
16. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo ĮSTATYMAS (Žin., 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572; 2006, Nr. 130-4890; 2008, Nr. 50-1841; 2009, Nr. 46-1801; 2011, Nr. 155-7356; 2012, Nr. 76-3929, 2013 m. gegužės 9 d. Nr. XII-270, преузето са: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9AD785B0A8A3>, приступ: 23.12.2015.
17. Wet op de rechtsbijstand Nederland, преузето са: <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Pravna-pomoc.pdf>, приступ: 30.07.2015.
18. Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći Crne gore („Službeni list CG“, br. 20/2011).
19. Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći Hrvatske („Narodne novine“, br. 143/2013).
20. Zakon o brezplačni pravni pomoči Slovenije (Uradni list RS, št. 96/04 – uradno prečiščeno besedilo, 23/08, 15/14 – odl. US in 19/15).
21. Zakon o kazenskem postopku Slovenije („Uradni list RS“, št. 32/12), датум усвајања: 19. april 2012, преузето са: [http://www.uradni-list.si/1/content?id=108445#!/Zakon-o-kazenskem-postopku-\(uradno-precisceno-besedilo\)-\(ZKP-UPB8\)](http://www.uradni-list.si/1/content?id=108445#!/Zakon-o-kazenskem-postopku-(uradno-precisceno-besedilo)-(ZKP-UPB8)), приступ: 15.07.2015.

22. Zakon o kaznenom postupku Hrvatske („Narodne novine“, br. 152/08, 76/09, 80/11, 91/12 – Odluka i Rešenje USRH, 143/12, 56/13, 145/13 i 152/14), преузето са: <http://www.zakon.hr/z/174/Zakon-o-kaznenom-postupku>, приступ: 10.07.2015.
23. Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Bosne Hercegovine“, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13), преузето са: http://tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/Zakon_o_krivicnom_postupku_BH_-_bos_72_13.pdf, приступ: 17.07.2015.
24. Zakonik o krivičnom postupku Crne Gore („Službeni list CG“, br. 57/2009, 49/2010, 47/2014 – odluka US, 2/2015 – odluka US i 35/2015), преузето са: <http://www.sluzbenilist.me/Prijava.aspx?returl=%2fPrecisceniOsnPretraga.aspx>, приступ: 21.08.2015.
25. Закон за кривичната постапка на Република Македонија („Службен весник на РМ“, број 150/2010), преузето са: www.pravda.gov.mk/download.asp?id=488, приступ: 25.06.2015.
26. Закон за правната помош, Обн., ДВ, бр. 79 от 4.10.2005 г., в сила от 1.01.2006 г., изм., бр. 105 от 29.12.2005 г., в сила от 1.01.2006 г., бр. 17 от 24.02.2006 г., в сила от 1.05.2006 г., бр. 30 от 11.04.2006 г., в сила от 12.07.2006 г., изм. и доп., бр. 42 от 5.06.2009 г., бр. 32 от 27.04.2010 г., в сила от 28.05.2010 г., изм., бр. 97 от 10.12.2010 г., в сила от 10.12.2010 г., доп., бр. 99 от 17.12.2010 г., в сила от 1.01.2011 г., изм., бр. 9 от 28.01.2011 г., доп., бр. 82 от 21.10.2011 г., в сила от 1.01.2012 г., изм., бр. 99 от 16.12.2011 г., в сила от 1.01.2012 г., доп., бр. 82 от 26.10.2012 г., изм., бр. 15 от 15.02.2013 г., в сила от 1.01.2014 г., изм. и доп., бр. 28 от 19.03.2013 г., изм., бр. 53 от 27.06.2014, преузето са: <http://www.lex.bg/laws/ldoc/2135511185>, приступ: 29.12.2015.
27. Zivilprozessordnung, ausfertigungsdatum: 12.09.1950, "Zivilprozessordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 5. Dezember 2005 (BGBl. I S. 3202; 2006 I S. 431;

2007 I S. 1781), die zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 8. Juli 2014 (BGBl. I S. 890) geändert wordenist".

Уставни акти

1. Амандман VI од 15.12.1791. године на Устав САД, Збирка новијих устава III, Институт за упоредно право, Београд, 1966.
2. Закон о краљевској власти и врховној државној управи („Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“ од 6. јануара 1929. године).
3. Конституција Российской Федерации, преузето са: <http://www.constitution.ru/index.htm>, приступ: 01.02.2016.
4. Одлука о проглашењу Устава Републике Србије, објављена у „Службени гласник Републике Србије“, број 83/06 и 98/06 (Пети део – Уређење власти, одељак 5 „Заштитник грађана“).
5. Одлука Уставног суда, ПУ број 45/2009 од 18. фебруара 2010. године, објављена у "Службеном гласнику РС", бр. 55/2010, 6. август 2010.
6. Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама („Службени лист СЦГ“, број 6/2003).
7. Прводецембарски акт (1918).
8. Септембарски устав („Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 200).
9. Устав Алжира, Збирка новијих устава III, Институт за упоредно право, Београд, 1966.
10. Уставни закон о основама друштвеног и политичког уређења Федеративне Народне Републике Југославије и савезним органима власти („Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије“, година IX, број 3), Београд, 14. јануар 1953.
11. Устав Књажества Србије (султански хатишериф), истекши околу половине Шевала 1254 (од 10/22 до 12/24 Декемврија 1838).

12. Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца („ Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, од 28. јуна 1921. године).
13. Устав Краљевине Србије, 22. децембра 1888.
14. Устав Краљевине Србије „Српске новине“, година LXVIII, Београд, 6. април 1901.
15. Устав Краљевства Србије, издан и заклетвом потврђен о сретењској скупштини 15. фебруара 1835. године у Крагујевцу.
16. Устав за Књажество Србију из 1869. године донела је Велика народна скупштина 11. јула 1869. године у Крагујевцу.
17. Устав за Краљевину Србију из 1903. године, 5. јуна 1903.
18. Уставна повеља државне заједнице Србије и Црне Горе („Службени лист Србије и Црне Горе“, број 1/2003).
19. Устав Републике Србије („ Службени гласник РС“, број 98/2006).
20. Устав Румуније; Збирка новијих устава III, Институт за упоредно право, Београд, 1966.
21. Устав Савезне Републике Југославије („Службени лист Савезне Републике Југославије“, бр. 1/92).
22. Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије („Службени лист СФРЈ“, бр. 14/1963).
23. Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије („Службени лист СФРЈ“, бр. 9/74).
24. Устав Федеративне Народне Републике Југославије („Службени лист ФНРЈ“, бр. 10/1946).

Међународни документи људских права

1. Америчка декларација о правима и дужностима човека, усвојена је 1948. године на Деветој Интер-америчкој конференцији.
2. Америчка конвенција о људским правима, усвојена је 1969. године, а ступила је на снагу у јулу 1978.
3. Афричка повеља о људским правима и правима народа, усвојена је 1981. године од стране Организације афричког јединства (OAU), ступила је на снагу 1986. године.
4. Arab Charter on Human Rights, доступно на: <https://www.acihl.org>.
5. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, измењена у складу с Протоколом бр. 11, Рим, 4. новембар 1950 („Службени лист СЦГ“ Међународни уговори, бр. 9/2003).
6. Каирска декларација о људским правима, усвојена 5. августа 1990.
7. Конвенција о правима детета, усвојена на заседању Генералне скупштине УН 20. новембра 1989. године, Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима детета ("Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори", бр. 15/90 и "Сл. лист СРЈ -Међународни уговори", бр. 4/96 и 2/97), преузето са: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ratifikaciji_konvencije_ujedinjenih_nacija_o_pravima_deteta.html, приступ: 15.04.2015.
8. Међународни пакт о грађанским и политичким правима, усвојен и отворен за потписивање и ратификовање или приступање резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2200А (XXI) од 16. децембра 1966. године. Ступио на снагу 23. марта 1976. године у складу са чланом 49. Службени лист СФРЈ“ (Међународни уговори), бр. 7/1971.
9. Општа повеља о људским правима у Исламу, објављена у Паризу 19. септембра 1981. године на састанку UNESCO-а.

10. Правила Уједињених нација о заштити малолетника лишених слободe, усвојена резолуцијом Уједињених нација, бр. 45/113, 14. децембар 1990, преузето са: [https://www.unicef.org/serbia/5PravilaUNa\(1\).pdf](https://www.unicef.org/serbia/5PravilaUNa(1).pdf), приступ: 25.03.2015.
11. Препорука Комитета министара Савета европе о ефикасном приступу праву и правди/ правосуђу за веома сиромашна лица (Препорука бр. Р (93) 1.).
12. Римски статут Међународног кривичног суда, усвојен 17. јула 1998.
13. Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима, Усвојена на првом конгресу Уједињених нација за превенцију криминалитета и поступак са преступницима, одржаном у Женеви 1955. и потврђена од Економског и социјалног савета резолуцијама бр. 663 Ц (XXIV) од 31. јула 1957. и бр. 2076 (LXII), 13. мај 1977, <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/Skup-minimalnih-pravila-o-postupanju-sa-zatvorenicima.pdf>, приступ: 30.05.2015.
14. Стандардна минимална правила Уједињених нација за малолетничко правосуђе (Пекиншка правила), усвојена су резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација, бр. 40/33, 29. новембар 1985, преузето са: [https://www.unicef.org/serbia/3PekinskaPravila\(1\).pdf](https://www.unicef.org/serbia/3PekinskaPravila(1).pdf), приступ: 16.03.2015.
15. Статут Међународног војног суда, 1945.
16. Статут Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију (усвојен 27. маја 1993. године, резолуцијом Савета безбедности број 827.
17. Статут Међународног кривичног трибунала за Руанду, (усвојен 8. новембра 1994. године, резолуцијом Савета безбедности 955).
18. Универзална декларација о људским правима, усвојена и проглашена резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 217 А(III), 10. децембар 1948.
19. Упутство за доделу браниоца по службеној дужности, усвојено од стране Међународног кривичног суда, бр. 1/95 од 28. јула 1994. година, с изменама и допунама од 30. јануара 1995. године до 12. јула 2002.

20. Charter of Fundamental Rights of the European Union, (2010/C 83/02), преузето са: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF>, приступ: 29.12.2014.

Стратегије

1. Одлука о утврђивању Националне стратегије реформе правосуђа за период 2006 – 2011. („Службени гласник РС“, бр. 44/2006).
2. Стратегија развоја система бесплатне правне помоћи у Републици србији („Службени гласник РС“, бр. 74/2010), преузето са: http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678, приступ: 30.05.2015.

ИЗВОРИ СУДСКЕ ПРАКСЕ

Домаћа пракса

1. Пресуда Апелационог суда у Крагујевцу бр. Гж 3084/2010, 28. септембар 2010.
2. Пресуда Врховног касационог суда, Кзз 929/2014, 26. март 2015.
3. Пресуда Врховног касационог суда, Кзз 132/2014, 4. март 2014.
4. Пресуда Врховног суда Србије, Кж I 1360/2004, 17. октобар 2005.
5. Пресуда Врховног суда Србије, Кж. I о.к. 5/05, 18. новембар 2005.
6. Пресуда Врховног суда Србије, Кж. I 2301/2005, 26. јануар 2006.
7. Пресуда Врховног суда Србије, Кж 672/06, 11. април 2007.
8. Пресуда Врховног суда Србије, Кзп 143/07, 7. април 2007.
9. Пресуда Окружног суда у Ваљеву, К.бр. 55/98, 3. децембар 1998.
10. Пресуда Окружног суда у Чачку, Кж 287/09 од 29. маја 2009.

11. Пресуда Окружног суда у Нишу, Кж. 1651/2009, 29. септембар 2009.
12. Решење Врховног касационог суда, Кзз 959/2014, 22. октобар 2014.
13. Решење Врховног касационог суда, Кзз 255/2015, 19. март 2015.
14. Решење Врховног суда Србије, Кж. I 286/2006, 22. март 2006.
15. Решење Окружног суда у Ваљеву, Кж. Бр. 111/03, 25. март 2003.
16. Решење Окружног суда у Сремској Митровици, Кж 73/06 од 16. октобра 2006.

Пракса Европског суда за људска права и Комитета за људска права

1. Benham против Уједињеног Краљевства, 10. јун 1996.
2. Berliński против Пољске, 20. јун 2002.
3. Vogumil против Португала, 7. октобар 2008.
4. Campbell i Fell против Уједињеног Краљевства, 28. јун 1984.
5. Croissant против Немачке, 25. септембар 1992.
6. Ezeh i Connors против Уједињеног Краљевства, 9. октобар 2003.
7. Foucher против Француске, 18. март 1997.
8. Granger против Уједињеног Краљевства, 28. март 1990.
9. John Murray против Уједињеног Краљевства, 8. фебруар 1996.
10. Pellisier i Sassi protiv Francuske, 23. март 1999.
11. Twalib против Грчке, 9. јун 1998.
12. Quaranta против Швајцарске, 24. мај 1991.
13. Робинсон против Јамајке (223/1987), 30. март 1989.

ИЗВОРИ СА ИНТЕРНЕТА

1. <http://www.advokatska-komora.rs/vesti/obavestjenja.html>, приступ: 17.08.2015.
2. <http://www.akb.org.rs/pretraga>, приступ: 17.08.2015.
3. <https://aks.org.rs/cir/istorijat/>, приступ: 30.07.2015.
4. http://www.arhivju.gov.rs/active/srcyrillic/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/prvodecembarski_akt.html, приступ: 12.07.2015.
5. http://www.coe.org.rs/def/tdoc_sr/council_of_europe/about_coe/?conid=14, приступ: 17.03.2015.
6. <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Pravna-pomoc.pdf>, приступ: 10.12.2015.
7. <http://database.chris-network.org/about/>, приступ: 27.08.2015.
8. <http://de.scribd.com/doc/51262349/Organizacija-ameri%C4%8Dkihdr%C5%BEava5#scribd>, приступ: 11.06.2014.
9. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=45462>, приступ: 01.05.2015.
10. <http://www.harmonius.org/wp-content/uploads/2014/10/IRZ-ZKP-Njemacki-Prijevod.pdf>, приступ: 26.12.2015.
11. http://www.ius.bg.ac.rs/Pravna%20klinika/Pravna_klinika_PF.htm, приступ: 17.08.2015.
12. <http://www.ius.bg.ac.rs/Pravna%20klinika/PRAVNA%20KLINIKA.htm>, приступ: 17.08.2015.
13. <http://www.yucom.org.rs/istorijat/>, приступ: 26.08.2015.
14. <http://www.mpravde.gov.rs/sekcija/53/radne-verzije-propisA.php> (Одговор Стручне радне групе на коментаре на Нацрт Закона о бесплатној правној помоћи), приступ: 29.07.2015.
15. <http://www.mpr.gov.ba>.

16. <http://www.nezavisnost.org/pages/naslovna/organizovanost.php>, приступ: 05.08.2015.
17. <http://www.nezavisnost.org/pages/naslovna/pravna-sluzba-ugs-a.php>, приступ: 05.08.2015.
18. <http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr/zastitnik-i-gradjani/o-zastitniku-gradjana>, приступ: 10.08.2015.
19. <http://www.paragraf.rs>.
20. <http://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/051214/051214-stampa1.html>, приступ: 17.08.2015.
21. http://popis2011.stat.rs/?page_id=2162, приступ: 28.08.2015.
22. <http://www.pf.uns.ac.rs/attachments/article/451/Inforator%20o%20radu.pdf>, приступ: 12.11.2016.
23. http://www.prafak.ni.ac.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=166&Itemid=241&lang=lat, приступ: 18.08.2015.
24. <http://pravnaklinika.pf.uns.ac.rs/index.php/2011-07-12-10-05-14>, приступ: 12.11.2016.
25. <http://pravnaklinika.pf.uns.ac.rs>, приступ: 13.12.2016.
26. <http://pravnifakultet.rs/besplatna-pravna-romos/>, приступ: 13.11.2016.
27. <http://pravnifakultet.rs/medicinsko-pravo/>, приступ: 13.11.2016.
28. <http://pravnifakultet.rs/porodicno-pravo/>, приступ: 14.11.2016.
29. <http://pravnifakultet.rs/pravo-deteta/>, приступ: 15.11.2016.
30. <http://pravnifakultet.rs/pravo-deteta/>, приступ: 15.11.2016.
31. http://www.praxis.org.rs/images/praxis_downloads/Praxis_godisnji_izvestaj_2012.pdf, приступ: 22.08.2015.

32. http://www.praxis.org.rs/images/praxis_downloads/Godisnji_izvestaj_Praxisa_2014.pdf,
приступ: 22.08.2015.
33. http://www.praxis.org.rs/images/praxis_downloads/Praxis_Godisnji_izvestaj_2013.pdf,
приступ: 22.08.2015.
34. <http://www.praxis.org.rs/index.php/sr/about-us/what-is-praxis>, приступ: 22.08.2015.
35. <http://www.ravnopravnost.gov.rs/rs/извештаји/извештаји>, приступ: 23.07.2015.
36. http://www.sindikats.rs/licna_karta.html, приступ: 06.08.2015.
37. <http://www.ssssns.com/index.php/home/o-sindikatu>, приступ: 14.08.2015.
38. <http://www.ssssns.com/index.php/2013-05-10-05-52-52/izvestaj-o-radu/764-rad-pravne-sluzbe>, приступ: 14.08.2015.
39. <http://www.tuzilastvorz.org.rs>.
40. <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/139-100028/ustav-republike-srbije>, приступ:
09.01.2015.
41. <http://www.vk.sud.rs/sites/default/files/attachments/prirucnik%20za%20rad%20sudija%20u%20kr.%20materiji.p>, приступ: 02.06.2015.
42. http://wcjp.unicri.it/deliverables/docs/Module_12_Procedure_and_evidence_BCS.pdf,
приступ: 5.5.2015.
43. <http://www.zastitnik.rs/index.php/2016-04-05-12-53-00/o-zastitniku-gradjana>, приступ:
11.08.2015.
44. <http://www.zemun.rs/cms/sites/default/files/Statut%20GO%20Zemun.pdf>, приступ:
29.08.2015.
45. <http://www.zvezdara.com/o-zvezdari/stanovnistvo.html?pismo=lat>, приступ: 28.08.2015.

ПРИЛОЗИ:

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Укић Нихад је рођен 11.09.1975. године у Гурдијељу, општина Тутин, Република Србија. Основну школу је завршио у Матичној основној школи „ 25 Мај“ Делимеђе, општина Тутин, 1990. године. Исте године је у Новом Пазару уписао средњу Техничку школу, смер електротехничар погона, коју је завршио 1994. године, са одличним успехом. Школске 1995/1996. године уписао је Правни факултет Универзитета у Приштини, на коме је дипломирао дана 25.04.2001. године. Школске 2009/2010. године уписао је Докторске академске студије права, смер кривично – правни на Правном факултету Универзитета у Нишу.

Укић Нихад је објавио 10 научних чланака у научним часописима из области кривично – правних наука, а има учешће и на три међународне конференције.

Поред студија, у периоду од 16.06.2010. године до 14.11.2012. године, Укић Нихад је обављао адвокатско – приправничку праксу у адвокатској канцеларији Игор Козлов у Новом Пазару. По завршетку адвокатско – приправничке праксе засновао је радни однос у Основној школи „Јошаница“ Лукаре, Нови Пазар, на радном месту секретара школе, где тренутно и ради.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Ј А

1. Укић, Н., Право да се позову и испитају сведоци у кривичном поступку- међународни стандарди, Центар за публикације, Правни факултет Ниш, Зборник радова Правног факултета у Нишу, Ниш, LX, 2012.
2. Укић, Н., Међународни и домаћи правни стандарди права ухапшених или притворених лица на информацију, Адвокатска комора Србије, Бранич, Београд, број 1- 2, 2013.
3. Укић, Н., Право на јавно суђење, Адвокатска комора Војводине, Гласник, Нови Сад, број 3, 2012.
4. Укић, Н., Појам „ независан и непристрасан суд“у пракси Европског суда за људска права, Универзитет Привредна академија у Новом Саду, Правни факултет за привреду и правосуђе, Право- теорија и пракса, Нови Сад, број 7- 9, 2012.
5. Укић, Н., Право да се особа брани сама или уз помоћ адвоката- међународни, регионални и домаћи стандарди, Удружење правника Републике Српске, Правна ријеч, Бања Лука, број 29, 2011.
6. Укић, Н., Међународни стандарди пресуде у кривичном поступку, Удружење правника Републике Српске, Правна ријеч, Бања Лука, број 37, 2013. година.
7. Укић Н., International aspects of the "ne bis in idem" principle (not twice in the same thing), Београд, Faculty for Education of the Executives Novi Sad, Serbia, 3rd International Conference, "Law, Economy and Management in Modern Ambiance", LEMiMA 2013, Београд, Volume 3, 2013.
8. Укић, Н., Биочанин. Р., Бадић, М., Кривично- правни и економски аспекти заштите и унапређења животне средине, Удружење правника Републике Српске, Правна ријеч, Бања Лука, број 23/2010, 2010.
9. Укић Н., Бадић М., Правно- економски аспекти заштите животног амбијента, И Симпозијум еколошких наука „ Екологија и одрживи развоја“, Травник, 2012.
10. Батављевић. Д., Биочанин Р., Укић. Н., Правни аспекти еко- безбедности у посмодерном амбијенту, Српска Краљевска асоцијација Академика Иноватора и научника Београд, Свесрпски симпозијум Српске духовне и еколошке вредности, Зборник радова (књига 1), Крушевац, 2012.

11. Укић Н., Кукаљ П., Муратовић М., Међународни стандарди начела ажурности и специјалности кривичног поступка према малолетницима, Интернационални универзитет Брчко дистрикт БиХ НИР, година II, број 4, Брчко, 2013.
12. Укић, Н., Муратовић, М., Principle of custody restrictiveness against juveniles - international and domestic legal standards, International journal of economics & law, Faculty for education of the executives, ISSN: 2217-5504.- vol. 3, br. 9 (2013).
13. Укић, Нихад., Права деце на правично суђење: одабрани међународни документи, Зборник радова студената докторских студија права, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2014.

Изјава 1.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

Одбрана сиромашних у кривичном поступку

која је одбрањена на Правном факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивао на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио ауторска права, нити злоупотребио интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења, датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу _____

Потпис аутора дисертације:

Укић Ћ. Нихад

Изјава 2.

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНОГ
И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Наслов дисертације:

Одбрана сиромашних у кривичном поступку

Изјављујем да је електронски облик моје докторске дисертације, коју сам предао за уношење у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, истоветан штампаном облику.

У Нишу, _____

Потпис аутора дисертације:

Укић Ћ. Нихад

Изјава 3.

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да, у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

Одбрана сиромашних у кривичном поступку.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио.

1. Ауторство (CC BY)
- 2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)**
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

У Нишу _____

Потпис аутора дисертације:

Укић Ћ. Нихад